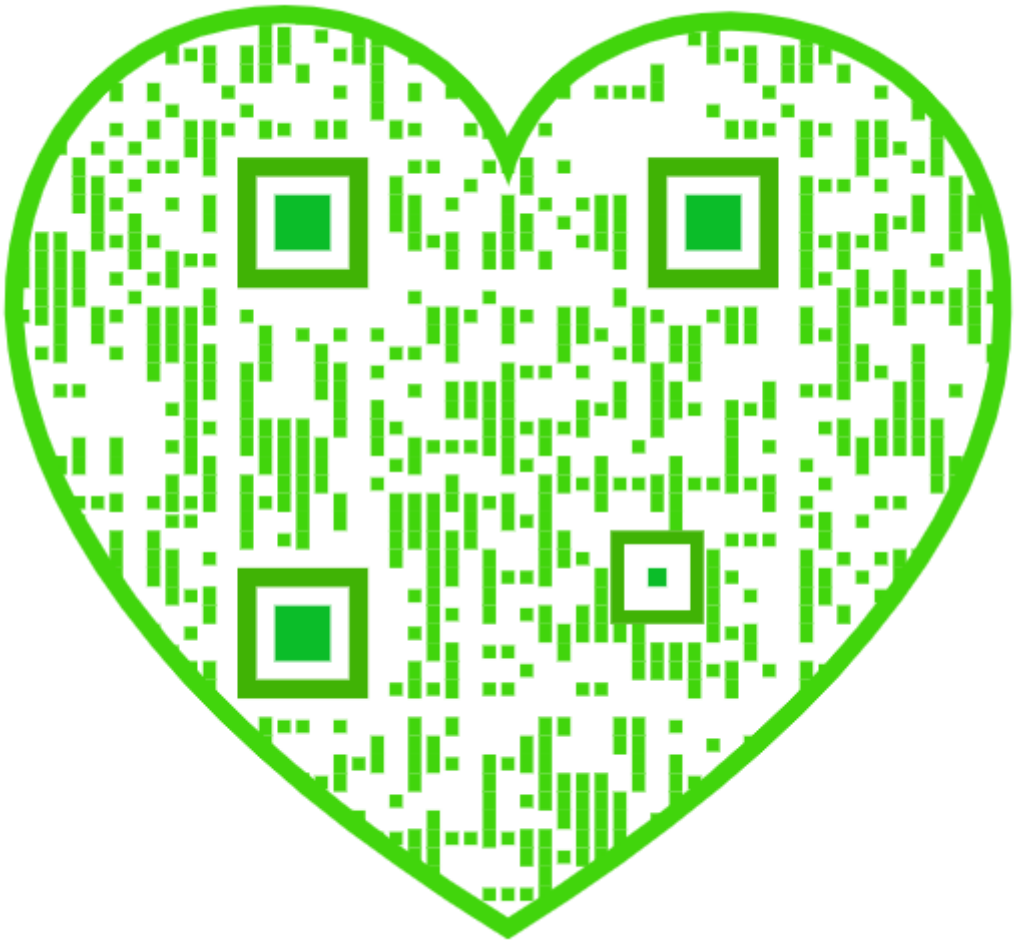

De Katholiek.

ACHTTIENDE DEEL.

NAMEN VAN MEDE-ARBEIDERS

AAN DIT MAANDSCHRIFT.

P. A. VAN ANTWERPEN, Pastoor te Maurik.
M. VAN DEN BOOGAARD, R. K. Priester en Rector te Ravenstein.
TH. J. H. BORRET, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
J. BRINKMAN, ✲ Pastoor te Amsterdam.
C. BROERE, Leeraar in het Seminarie te Voorhout.
J. T. VAN BRUSSEL, Pastoor te Delft.
J. CUYTEN, President en Professor in het Seminarie te Haren.
J. B. EULENBACH, S. Theol. Dr. Pastoor te Monnikendam.
H. J. FEYE, S. Theol. et SS. Can. Dr. Professor te Leuven.
J. T. JORNA, ✲ Pastoor te Harlingen.
H. KAMP, Pastoor te Dokkum.
C. VAN KINTS, Professor in het Seminarie te Warmond.
G. KOK, Pastoor te Weesp.
G. A. OORTMANS, ✲ Pastoor te 's Gravenhage.
H. OPDENKAMP, Pastoor te 's Gravenhage.
J. A. PEERBOOM, Professor in het Seminarie te Roermond.
P. VAN DER PLOEG, Leeraar in het Seminarie te Voorhout.
A. J. PLUYM, Regent van het Seminarie te Voorhout.
J. H. SMITS, ✲ Regent van het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
G. W. VAN SOMEREN, Patoor en Dekon te Eindhoven.
F. X. SPARMAKERING, Pastoor te Alkmaar.
T. SPIERINGS, vice Regent en Leeraar in het Sem. te St. Michiels-Gestel.
J. SPITZEN, Pastoor te Haarle.
W. STEENHOFF, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
N. J. A. STEINS BISSCHOP, Pastoor te Amsterdam.
F. J. VAN VREE, ✲ President van het Seminarie te Warmond.
J. G. WENNEKENDONK, Pastoor te Amersfoort.
J. H. WENSING, Professor in het Seminarie te Warmond.

De Redactie.

TE 'S GRAVENHAGE, BIJ GEBR. J. EN H. VAN LANGENHUYSEN. — 1850.

INHOUD VAN HET ACHTTIENDE DEEL.

HOOFD-ARTIKELEN.

bladz.

De studie van het Kerkelijk regt 1, 69, 292, 357

De christelijke godsdienst, in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen 18

De leer der Hervormde Kerk en hare grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld, en beoordeeld door J. H. Scholten, Hoogleeraar te Leyden 90

De welsprekendheid van Pater Lacordaire. 119

De christelijke godsdienst, in de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen (*vervolg*) 133

De verdedigingsgronden der eerste Christenen tegen de vervolgingen en tegen hunne uitsluiting van de burgerlijke vrijheid 147, 201

Voortgang van het Katholicisme in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika 176, 216

Episoden uit de dagen der Hervorming in Nederland 232

De abstracte verstandsgeest van het Protestantisme beschouwd als oorzaak van verblinding 265

De Protestantsche eerdienst, beoordeeld door een Protestant. . 329

VERSCHEIDENHEDEN.

bladz.

De Protestantsche maatschappij: «tot bevordering van welstand» 38

Troost voor zieken en lijdenden, door P. J. Hesseveld, R. K. Pastoor 67

De H. Radboud, bisschop van Utrecht 193

De koninklijke Commissaris Generaal en de Boekzaal der geleerde wereld 244

Dr. Capadose en de vereeniging van Christenen uit alle natien . 251

Milde verspreiding van het ware en goede door de Kerk . . . 257

Luther's bijbelvervalsching 321

De Protestantsche vereeniging «Unitas» en hare algemeene vergadering in 1849 382

DE STUDIE

VAN HET

KERKELIJK REGT.

I

KANONIEK EN KERKELIJK REGT.

Ongetwijfeld zijn sedert het laatst der vorige eeuw vele takken van wetenschap tot eene vroeger niet gekende hoogte opgevoerd. Anderen hebben getracht de oorzaken op te sporen, waaraan die voortgang te danken was. Velen meenden ze te vinden in de beruchte school der zoogenaamde denkers en wijsgeeren, wier invloed de Rede onder de walgelijkste voorstelling tot Godin heeft doen verheffen. Men zag de volgelingen dier school aan als mannen, die de fakkel der verlichting hooger dan iemand te voren hadden uitgestoken, en alle hinderpalen hadden omvergeworpen, die het menschelijk verstand nog weerhielden om in de diepte der wetenschappen, in het heiligdom van alle kennis, door te dringen. Dat er zulke bewonderaars in menigte geweest zijn op een tijdstip dat men als bedwelmd was door de hoogdravende magtspreuken en den hartstogtelijken toon der zoogenaamde wijsgeeren, dit kunnen wij

eenigzins begrijpen; ook de taal der woedende rede, de toon van den ijlhoofdige heeft dikwijls iets geheimzinnigs, iets profetisch, en daardoor iets wegslepends, wanneer daarbij dreigende stormen de verbeelding verhitten en het bloed naar het hoofd jagen. Maar dat men dien voortgang en zulke ontwikkeling van het menschelijk verstand nog aan die monsters heeft kunnen toeschrijven, nadat de treurigste omwenteling de schending en ontkenning van al wat waar, schoon en edel is, het helsche hunner leeringen had aan het licht gebragt, en hunne volgelingen tot den laagsten staat der verdierlijking gevoerd had, dit is niet te begrijpen; en zij die na dat alles zoo eene taal voerden, hadden geen regt om van voortgang en ontwikkeling te spreken.

Anderen vergenoegen zich met den hoogmoed en de ijdelheid onzer eeuw te vleijen, dier eeuw tot welke zij behooren; zij roemen haar als de eeuw der verlichting bij uitnemendheid, en hebben voorzeker het hunne bijgedragen, om aan de zoo vaak herhaalde en immer terugkeerende spreekwijze *en plein dixneuvième siècle* het gewigt te hechten eener regterlijke uitspraak, de kracht van een bewijs tegen hem, wien de magtspreuk verwijtend wordt toegeworpen. Velen echter zijn er ook, die bekennen, dat de lessen die het menschelijk verstand, de getuchtigde rede, in het laatst der vorige eeuw heeft opgedaan, aan den voortgang der wetenschap in dien zin hoogst voordeelig geweest zijn, dat het verstand, beschaamd over de vernederde grootspraak der zoogenaamde denkers en wijsgeeren, zich met meer ernst en kalmte de wetenschap heeft aangetrokken. Het had het ijdele van holle toonen ingezien, en haastte zich de verloren waardigheid terug te winnen. De godsdienst vooral had haren weldadigen invloed doen gevoelen, en de onmisbaarheid harer inlich-

tingen voor hem, die zich den tempel der wetenschap tot woonplaats heeft gekozen. Protestanten en Katholieken waren het hieromtrent eens, vooral voor die wetenschap die zich niet bepaalt bij het welluidende en zuivere eener heidensche taal, maar welke dieper ingrijpt in het wezen van den mensch en de edelste vermogens zijner ziel doet werkzaam zijn, voor die wetenschap, die op hoogere gronden rust, zich in hoogere sfeer beweegt, naar de natuur der verhevenste betrekkingen vraagt, den band zich zoekt te verduidelijken die den mensch met God en met zijne natuurgenooten, of medeburgers of medegeloovigen, verbindt. Ver echter is het er af dat Protestanten en Katholieken het eens zouden blijven, waar het op de bepaalde werking van beider leeringen aankomt: de strijd tusschen GUIZOT en BALMES bewijst dit genoegzaam. Deze strijd betreft vooral die hoogere wetenschap, van welke wij zoo even spraken, de wijsbegeerte en de regtsgeleerdheid.

Te lang hebben wij stil gestaan bij de verschillende gevoelens over den voortgang en de ontwikkeling der wetenschap in onze eeuw. Ons doel was van een anderen aard, en zijn wij met die algemeene quaestie begonnen, het komt alleen door dat eene wetenschap, van welke wij in het bijzonder willen spreken, vooral in onze eeuw meer dan vroeger is ontwikkeld geworden. Ons plan is eenige beschouwingen mede te deelen omtrent de studie van het Kerkelijk Regt, en wel omtrent het belangrijke der kerkelijke regtswetenschap, de oorzaken van de vroegere schaarsche beoefening derzelve, en de redenen die er toe hebben bijgebragt om haar in onze dagen als belangrijker te doen voorkomen, eenige vereischten of regelen bij welker verzuim eene ernstige en vruchtdragende studie van het kerkelijk regt onmogelijk is, en eindelijk willen wij eene historische schets

leveren van den voortgang der min of meer wetenschappelijke behandeling des kerkelijken regts tot op onze dagen.

Vooraf echter meenen wij eenige aandacht te moeten wijden aan een onderscheid, dat door de nieuwere schrijvers is gemaakt tusschen hetgeen zij noemen *kanoniek regt* en *kerkelijk regt*. Dit onderscheid was bij de oudere schrijvers geheel onbekend, ten minste bij die, welke vóór de zeventiende eeuw hebben geschreven. Zij kenden beide uitdrukkingen, maar verstonden er niet datgene door, wat latere schrijvers er door willen te kennen geven. De kerkelijke wetgeving werd door hen met den naam van *kanoniek* en *kerkelijk* bestempeld; *kanoniek*, omdat de kerkelijke wetten *canones* of regelen genoemd werden in de eerste tijden, en ook nu nog zoo genoemd worden wanneer zij van conciliën voortkomen; *kerkelijk*, omdat er van de wetten der Kerk spraak was. Wij dringen op het wel verstaan van den lateren oorsprong dier verdeeling in een *anderen* zin aan, omdat er een adder onder de bloemen schuilt, en eene verwarring van Kerk en Staat plaats heeft. Dit zal zich weldra verduidelijken. Genoeg is het hier op te merken, dat wij een lateren zin dier verdeeling in *kanoniek regt* en *kerkelijk regt* aan protestantsche schrijvers hebben te danken, en dat zij door de katholieken slechts in eene bepaalde beteekenis kan worden gebezigd. Onze Utrechtsche hoogleeraar HERM. JOH. ROIJAARDS gaf eenige jaren geleden een werk uit, dat tot titel voert *Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland*. In het eerste deel (*Utrecht* 1834) vinden wij op bladz. 9 en 10 het volgende: «Niet willekeurig, maar gegrond op de analogie der taal, zoo wel als op het gebruik, merkt men het verschil op, dat bestaat tusschen het *kanonieke* en het *kerkelijke regt* (*Jus Canonicum* en *Jus Ecclesiasticum*). Het *kanonieke regt*, of

dat der Roomsch-Katholieke Kerk is gegrond op de *Canones* (hoedanig de kerkelijke wetten plegen genoemd te worden) of wel ontleend uit het *Corpus Juris Canonici.* Soms bedoelt men in het algemeen daardoor het *middeleeuwsche Kerkregt.*

Het *kerkelijke regt*, in tegenoverstelling van het kanonieke regt, geeft in een ruimeren zin, den geheelen omvang van het kerkregt te kennen, of, meer beperkt, het nieuwere Kerkregt; terwijl daaruit geredelijk volgt, dat het Protestantsch of Evangelisch regt nooit onder den naam van kanoniek regt kan worden begrepen (1). — In het kanonieke regt komen vele burgerlijke voorschriften voor, hetgeen uit den invloed der Hierarchie is te verklaren. Zij dalen daar van de Kerk af. — Daarentegen neemt het Evangelisch of Protestantsch Kerkregt ook Staatsbepalingen op. In zooverre nu hetzelve alleen de betrekking van Kerk en Staat regelt, heet het *Staatskerkregt* of *Kerkelijk Staatsregt.* Hiertoe behoort grootendeels het *openbaar* Kerkregt *(Jus Eccl. publicum)*».

In welken zin kunnen Katholieke schrijvers deze verdeeling, dit verschil van benaming gebruiken? In dien zin dat men door *kanoniek regt* versta die regtsbepalingen welke in het *Corpus Juris* vervat zijn, terwijl men dan onder de benaming van *kerkelijk regt* verstaat de bepalingen niet alleen van het *Corpus Juris* maar ook die zich daar niet in bevinden, en die in de latere pauselijke of bisschoppelijke verordeningen en in de besluiten der latere

(1) «Zie ook EICHHORN». De heer ROIJAARDS verwijst naar EICHHORN's werk, *Grundsätze des Kirchenrechts der Katholischen und der Evangelischen Religionspartei in Deutschland.* 1er Bd. Gött. 1831, S. 450, en voegt er bij: «Reeds de oudere schrijvers over het Kerkregt, CARPZOVIUS, BÖHMER, PFAFF, MOSHEIM, onderscheidden het kanonieke van het kerkelijke regt.»

Conciliën vervat zijn, zoodat men den geheelen omvang der kerkelijke wetgeving door die benaming aanduidt. Protestantsche schrijvers en ook sommige Katholieke noemen *kanoniek regt* ook die regtsbepalingen welke tot de inwendige regeling der Kerk behooren, en geven dan den naam van *kerkelijk regt* aan de kerkelijke wetgeving vooral ook met inbegrip van de regtsbepalingen, welke in iederen bijzonderen Staat de verhouding regelen van de Kerk met den Staat en met de andere godsdienstige gezindheden. Anderen (en onder deze zijn verscheidene Katholieke schrijvers in *Duitschland*) geven deze beteekenis van *kerkelijk regt* aan door de benaming van *uitwendig kerkelijk regt (Jus Eccl. Externum)*, terwijl zij de innerlijke wetgeving der Kerk noemen het *inwendig kerkelijk regt*. Dit onderscheid is vooral door nieuwere schrijvers gemaakt geworden. Wij kunnen er ons echter bezwaarlijk mede vereenigen. En waarom? Omdat het ons bedunkens een beginsel niet genoeg doet uitkomen, dat in onze dagen vooral zorgvuldig moet worden in het oog gehouden, en dit beginsel is de onafhankelijkheid der Kerk van den Staat. Het onderscheid tusschen *inwendig* en *uitwendig* kerkelijk regt doet dit beginsel niet genoeg uitkomen, teekent den werkkring der beide magten niet juist genoeg af, en dient eer om verwarring aan te brengen. In de daad, wij kennen geen *kerkelijk* regt, dan datgene, hetwelk van het inwendig beginsel, het inwendig leven der Kerk zelve uitgaat, van de magt die in de Kerk zelve aanwezig is. Wij hebben er niets tegen dat men voor het land, voor hetwelk men schrijft, ook de verhouding, het regtsverband, aantoone tusschen Kerk en Staat, en tusschen de Kerk en de gezindheden die er buiten zijn. Wij keuren dit niet alleen goed, maar zien er al het nut,

ja zelfs al de noodzakelijkheid van in. Maar wij beamen het geenszins, dat men om die verhouding aan te duiden, om de regtsbepalingen die in dien bepaalden Staat gelden tusschen Kerk en Staat, en tusschen de Kerk en de niet tot haar behoorende gezindheden eene uitdrukking bezige (uitwendig *kerkelijk* regt), die, ook met de beste bedoeling gebezigd, geschikt is om verkeerde denkbeelden te doen ontstaan, en zekere welbekende strekking om den Staat een aandeel in de *kerkelijke* regeling en wetgeving toe te kennen, kan begunstigen. Protestantsche schrijvers kunnen zich daarmede vereenigen, omdat zij door de noodzakelijkheid van regeling en de behoefte aan inwendig, wezenlijk, in het kerkelijke onafhankelijk bestuur der Kerk door de Kerk, gedrongen, het aandeel door de Hervormers en vooral door hunne leerlingen den Staat feitelijk toegekend, hebben moeten trachten te regtvaardigen door theoriën en naar het feit opgezette beginselen. Katholieke schrijvers hebben die uitdrukking met de beste bedoeling kunnen bezigen, maar, nog eens, zij is onjuist en gevaarlijk.

Immers, welke verhouding wil men er door aangeven? Of die welke wordt afgeleid uit de natuur der Kerk en der kerkelijke wetgeving, of die welke wordt afgeleid uit de bijzondere wetten van iederen Staat. Maar in het eerste geval is de uitdrukking *uitwendig* kerkelijk regt onjuist, want zoo een regt, eene dusdanige verhouding, heeft een niet minder wezenlijk, innerlijk, beginsel der Kerk tot grond en oorsprong, dan het regt, in tegenoverstelling van genoemde spreekwijze het inwendig kerkelijk regt genoemd. In het tweede geval is de uitdrukking onjuist, omdat er dan geen spraak kan zijn van uitwendig *kerkelijk* regt, wijl het kerkelijk regt als zoodanig geene Staatswetten als beginsel kan hebben. En hierom noemden

wij de uitdrukking tevens gevaarlijk, of gelijk wij reeds zeiden van het onderscheid tusschen *kanoniek* en *kerkelijk* regt, er schuilt een adder onder de bloemen, men verwart twee denkbeelden die vooral in onze dagen niet verward moeten worden, Kerk en Staat. En hierom is het dat de protestantsche schrijvers beide soort van uitdrukkingen bezigen. Zij weren alle idee van *wet* als van de Kerk voortkomende; de christelijke vrijheid zou zoo iets immers niet dulden, zijn er wetten, is er een kerkelijk regt, dat kan zijne uitwendige kracht en vorm van wet van den Staat alleen ontvangen, en daarom ook zegt BÖHMER dat met de bekeering van KONSTANTIJN de kerkelijke regelen kracht van wet hebben verkregen, hetgeen zij volgens hem vroeger niet hadden; zij verkrijgen de kracht niet dan door dat zij *Staats*wetten worden. De protestanten hadden den tijdelijken arm der vorsten noodig, den vorsten was dit hoogst welkom, de tijdelijke magt werd tevens geestelijke magt, en nu wilde men ook den katholieken een juk opleggen, dat men uit behoefte en nood zich had moeten laten welgevallen. Hetgeen daadwerkelijk plaats had, het feitelijk ingrijpen der tijdelijke magt in het geestelijke, werd zoo goed mogelijk door willekeurig opgezette theoriën geregtvaardigd; men zag beurtelings een Episcopaal- Territoriaal- Collegiaalstelsel te voorschijn komen, men hoorde spreken van majesteitsregten enz., en in de regtsleer moesten beginselen worden ingevoerd, die alles zouden regtvaardigen. Gaarne zou men ook de Katholieke Kerk, vooral der eerste eeuwen, met zich hebben.

Wij hebben ons slechts op BÖHMER te beroepen, om te toonen dat men het verschil van *kanoniek* en *kerkelijk* regt in eenen zin verstond, dien de Katholieken niet kunnen aannemen. Ook volgens hem is het *kanoniek regt* datgene,

hetwelk in het *Corpus Juris* vervat is, en wordt het zoo genoemd omdat de kerkelijke verordeningen van ouds af *canones* of regelen waren, aan welke men overeenkomstig den geest van het Evangelie, geene kracht van wet toeschreef, en daarom ook den naam van wet niet gaf. De Katholieken noemen het kerkelijk regt ook *kanoniek* regt, maar geven geheel andere redenen aan, waarom de kerkelijke verordeningen met dien naam werden bestempeld, ofschoon zij wel zeer zeker wetten waren en de kracht van wetten hadden. Meermalen worden zij ook wetten (*leges*) genoemd, maar meestal regelen, hetzij omdat bij de Romeinen het woord *lex* eene al te sterke *wijze* van gebieden beteekende, met welke *wijze* de christelijke geest niet strookte (1), hetzij omdat de Kerk in de eerste tijden voor hare verordeningen eene benaming verwierp, die geheel eigen was aan de Mosaïsche leer en eerdienst, hetzij om andere redenen van soortgelijken aard. Dit is zeker, dat niet één Katholiek de zienswijze van BÖHMER en zijne volgelingen deelt.

En wat verstaat BÖHMER door *kerkelijk regt?* Het regt dat ontstaat door de kerkelijke wetten. Maar welke zijn deze? Het zijn de regelen, omtrent welke leden der Kerk vrijwillig zijn overeengekomen, of de wetten der tijdelijke vorsten, gegeven uit kracht van hun regt *circa sacra* voor het uitwendig bestuur der Kerk en het algemeen welzijn (2). En indien gij, zegt hij, als een geheel of systematisch alle kerkelijke regten en wetten beschouwt, dan is het kerkelijk regt de verzameling van alle kerkelijke regten, bijeenverzameld ten einde daaruit gemakkelijk kunne

(1) Deze al te strenge, al te energische beteekenis, door de heidensche Romeinen aan de *wet* gehecht, vinden wij terug bij de regtsgeleerden der nieuwere Staten en nieuwere heidensche Staatsalmagt.

(2) *Jus parochiale*, Sect. I. cap. III.

worden geoordeeld, wat in de kerkelijke zaken regvaardig is of niet. De vorsten hebben volgens hem en nagenoeg alle protestantsche regtsgeleerden het *jus circa sacra* voor het *uitwendig* beheer der Kerk, en dat wel door hunne tijdelijke magt alleen, zonder een anderen titel te behoeven. En begrijpt men nu waarom die latere zin van het *kerkelijk regt* als tegenovergesteld aan het *kanoniek regt* door hen is ingevoerd, en waarom zich Katholieke Schrijvers moeten onthouden om door *kerkelijk regt* te verstaan de regelen en wetten die de verhouding aanduiden der Kerk met den Staat en met andere gezindheden, voor zoo ver die regelen en wetten niet zijn afgeleid uit de natuur der Kerk en der kerkelijke wetgeving, noch uit het aandeel door de Kerk aan een concordaat genomen, maar wetten van den Staat waarin men zich bevindt? Men tracht het beginsel waaraan het kerkelijk regt zijne kracht ontleent, niet in de Kerk maar in den Staat te stellen, en dit is niet Katholiek. En nog eens, begrijpt men nu, waarom de uitdrukking *uitwendig kerkelijk regt*, gebezigd om diezelfde verhouding aan te duiden, onjuist en gevaarlijk is? De leer, die voor het *uitwendig* beheer der Kerk den vorst als zoodanig regten toekent op de Kerk, is er de reden van, gelijk zij de reden is, waarom ook het onderscheid tusschen inwendig en uitwendig kerkelijk regt door de latere schrijvers en vooral sedert het laatst der vorige eeuw is ingevoerd geworden. Katholieke schrijvers hebben ook dit verschil gebezigd, maar wie waren zij? Duitschers, die of vrijwillig of zonder het te weten onder den invloed dier leer waren, vrijwillig om de tijdelijke magt te vleijen en de Kerk te bestrijden, of zonder het te weten, door het onderwijs dat zij hadden genoten door de zorg der vorsten, zoo katholieke als protestant-

sche, die aan de bekoring niet hadden kunnen weêrstaan, om een zoo krachtig middel tot uitbreiding hunner magt aan te wenden. Tegen genoemd gebruik verheffen de laatste Katholieke schrijvers in *Duitschland* hunne stem ten minste genoegzaam om anderen opmerkzaam te maken.

De heer ROIJAARDS heeft het zoo opzettelijk niet bedoeld den Katholieken dat alles op te dringen, noch ook, het onderscheid in zoo verkeerden zin aan te geven. Hij heeft slechts gevolgd wat vroeger gezegd was en spreekt eenigzins meer Katholiek in de aangehaalde woorden dan de oudere schrijvers door hem opgenoemd, omdat hij ook uit Katholieke schrijvers geput heeft. Sommige punten zijn echter min of meer aan twijfel onderhevig, en daarom willen wij ons hier en daar eene opmerking veroorlooven.

In de eerste plaats spreekt de hoogleeraar van het kanonieke regt «of» (zegt hij) «dat der Roomsch-Katholieke kerk.» Dit is niet hetzelfde, professor! en vooral is het niet hetzelfde wanneer men in het oog houdt wat gij daarna schrijft. Het is reeds niet hetzelfde om den omvang dien gij aan het kanonieke regt geeft, als ware het ontleend uit het *Corpus Juris Canonici*, of als ware het het middeleeuwsche kerkregt. Indien het waar is dat het kanonieke regt hetzelfde is als: het regt der Roomsch-Katholieke Kerk, dan is die omvang veel te eng, want tot het laatste behooren ook de verordeningen die niet in het *Corpus* staan, en de latere vooral Pauselijke verordeningen, en in dezen omvang zou dan het kanonieke regt niet verschillen van het kerkelijk regt (1). Indien het het regt is dat ontleend

(1) En toch, ondanks hetgeen hij ter a. p. van het kanonieke regt schrijft, zegt hij § 4: «Het oude *Kanonieke regt* gold vroeger ook in *Nederland*, gelijk alom in de Roomsche Kerk. Het grondde zich op het *Corpus Juris Canonici*, de latere *canones*, de pauselijke en bisschoppelijke bullen, breves, enz.»

is aan het *Corpus Juris Canonici*, dan zal men er wel niet behoeven bij te voegen, dat door kanoniek regt soms wordt bedoeld het middeleeuwsche kerkregt. Dat de hoogleeraar ons kerkelijk regt energisch zou hebben willen schetsen door het woord *middeleeuwsch*, kunnen wij niet denken; zekerlijk zal die bijvoeging in de oogen van velen zijner lezers aan ons kerkregt iets spookachtigs hebben vertoond, iets doms, iets bedorvens, en wie weet wat al meer. Maar zeker ook is het, dat, wanneer het kerkelijke regt, in tegenoverstelling van het kanonieke regt, meer beperkt, het nieuwere kerkregt te kennen geeft (1), daaruit geredelijk volgt, dat het protestansch of Evangelisch regt, nooit onder den naam van kanoniek regt kon worden begrepen; zoo oud is het protestantisme en zijn Evangelie niet. De kerkelijke wetten plegen volgens den hoogleeraar bij de Katholieken *Canones* genoemd te worden. Dit wisten wij ook niet; het was ons alleen bekend dat dit in de eerste tijden vaak het geval was, en dat tegenwoordig de besluiten der Conciliën zoo worden genoemd, maar niet dat de kerkelijke wetten bij ons zoo plegen genoemd te worden. Maar gaan wij verder. «In het kanonieke regt regt komen vele burgerlijke voorschriften voor, hetgeen uit den invloed der Hierarchie is te verklaren. Zij dalen daar van de Kerk af.»

De eerste woorden zijn waar, wanneer men daarbij voegt dat die voorschriften door de Kerk niet zoo in het burgerlijke zijn gegeven, dat zij de staatsmagt zich

---

(1) Ook neemt de heer ROIJAARDS het kerkelijke regt, in tegenoverstelling aan het kanonieke, als den geheelen omvang van het Kerkregt te kennen gevende. Maar wanneer men nu let op onze vorige noot, dan komt het meer en meer uit, dat de uitdrukking *Kerkelijk regt* alleen verschilt door hetgeen een Katholiek niet kan aannemen, het erkennen der Staatsmagt als in het kerkelijke magt oefenende.

aanmatigde, maar burgerlijke wetten zijn, die de Kerk ook in hare wetgeving heeft opgenomen, en ook in het kerkelijke als kerkelijke wetten kracht heeft gegeven, terwijl de Kerk ze reeds in het burgerlijke als volle kracht hebbende beschouwde. Deze handelwijze is herhaaldelijk door een beginsel aangewezen, dat steunt niet op een ingrijpen der Kerk in burgerlijke zaken, maar op de eendragt, de vriendschappelijke verhouding tusschen Kerk en Staat, en dat beginsel sprak LUCIUS III in zijn schrijven a. 1181 aan den bisschop van *Padua* aldus uit: *Sicut leges non dedignantur sacros canones imitari, ita et sacrorum statuta canonum Principum constitutionibus adjuvantur* (1). JUSTINIAAN heeft reeds vroeger hetzelfde gezegd. Wat moest dan de *Hierachie* daarbij doen? Ziedaar weder een van die woorden, die een protestant doen schrikken, men kon dat vermijden, vooral wanneer men daarenboven scheef redeneert. Welnu dan, wat is nu uit den invloed der Hierarchie te verklaren? dat er burgerlijke voorschriften in het kanonieke regt staan. Men zou denken aan aanmatigingen en inbreuk op de wezenlijke regten der burgerlijke magt, terwijl de zaak zich geheel uitlegt door de goede verstandhouding der beide magten, en, behalve de reeds gegevene reden, door de zorg die de Kerk droeg om de alom zich verspreidende onregtvaardigheden in contracten, testamenten, enz. tegen te gaan, en door het tijdelijk bestuur dat de Pausen hadden buiten hun geestelijk. Men moet haar dank wijten voor hetgeen zij voor de handhaving van wat regt en billijk is gedaan heeft, zonder haar zou men zich niet zoo hoog kunnen beroemen op de wijsheid, de regtvaardig-

(1) Cap. I. *De Novi op. nunt.*

heid der nieuwere wetboeken, die daar den meesten lof verdienen, waar zij zich aan de beginselen van het kanonieke regt vasthouden, en dikwijls zeer laakbaar zijn waar zij er zich van verwijderen. Het is der Katholieke Kerk veel eer geven dit te erkennen; echter hebben ook protestantsche regtsgeleerden het ingezien en bekend. Algemeen wordt deze dienst, door de Katholieke Kerk aan het regt bewezen, door de regtsgeleerden geroemd, en meer en meer doet zich thans de behoefte gevoelen van eene ernstige studie des kanonieken regts, ofschoon eenige regtsgeleerden al weder eene andere verdeeling van kanoniek en kerkelijk regt maken, waardoor zij onder kerkelijk regt de kerkelijke, onder kanoniek regt alleen de burgerlijke of het burgerlijke rakende voorschriften verstaan, die in het Decreet van GRATIAAN en ook volgens eenigen daarenboven in de Decretalen vervat zijn. Dit kan niemand bevreemden, die bedenkt, dat zij onder den naam van kanoniek regt niets anders voor hunne zaken zien aangehaald dan dat gedeelte van het *Corpus*. — Die invloed der hierarchie moet dus in geen geval worden genomen als aanmatiging op een vreemd grondgebied, want in dien zin dalen die burgerlijke voorschriften, van welke de heer ROIJAARDS spreekt, niet van de Kerk af.

Wij vatten den zin niet wel van de tegenstelling, die nu de heer ROIJAARDS maakt. «Daarentegen, zegt hij, neemt het Evangelisch of Protestansch kerkregt ook staatsbepalingen op». Moeten wij deze tegenstelling, dat *daarentegen* verstaan als volgt? In het Katholieke kerkregt dalen van de Kerk al die burgerlijke voorschriften af; dat verklaart zich door den invloed der Hierarchie; daarentegen erkent het Protestantsche kerkregt ook burgerlijke voorschriften in de Kerk. Indien het zoo bedoeld is, dan hebben wij met reden

aangedrongen op den verkeerden zin, dien men in lateren tijd aan het *kerkelijk* regt, in tegenoverstelling aan het kanonieke, geeft, want dan handelt de protestantsche *Kerk* overeenkomstig de leer van hare afhankelijkheid van den Staat in het uitwendig beheer harer kerkelijke zaken, en dan is het waar, dat er eene tegenstelling met het Katholieke kerkregt en de Katholieke Kerk plaats heeft. Deze is volgens hare leer, in het kerkelijke van den Staat onafhankelijk. In geen anderen zin, kunnen wij het *daarentegen* van den hoogleeraar begrijpen, want ook de Katholieke Kerk eerbiedigt de Staatsbepalingen in het burgerlijke, ook zij heeft in haar regt burgerlijke wetten opgenomen, die echter alleen hierdoor in het kerkelijke kracht hebben kunnen bekomen. Zij wil in eendragt met de tijdelijke magt zijn, zal zich hiervoor opofferingen getroosten, omdat zij weet, dat, gelijk de H. ISIDORUS *Pelusiota* zegt, wanneer beide magten overeenstemmen, de wereld goed geregeerd wordt, de Kerk bloeit en vruchten draagt, terwijl, wanneer zij oneenig zijn, niet alleen kleine zaken geen wasdom hebben, maar ook groote jammerlijk te niet gaan (Ep. 238). Maar het beginsel harer onafhankelijkheid in hetgeen niet tot den Staat maar tot haar behoort, zal zij er nimmer aan opofferen. Voorbeelden van Pausen en Bisschoppen hebben in den laatsten tijd niet ontbroken, van PIUS VI tot PIUS IX, van CLEMENS AUGUST tot den Aartsbisschop van *Turijn* en het protest der Belgische Bisschoppen. Van dat zelfde Evangelisch of Protestantsch kerkregt sprekende, dat ook staatsbepalingen opneemt, voegt er de heer ROIJAARDS bij: «In zooverre nu hetzelve alleen de betrekking van Kerk en Staat regelt, heet het *Staatskerkregt* of *kerkelijk Staatsregt*.» Daar is het woord, daar is de tegenstelling met het katholieke kerkregt, maar ook, omdat wij het regt, dat in eene maatschappij

geldt, noodzakelijk beschouwen, als uit een beginsel, dat in haar zelve ligt, voortkomende, daarom verzetten wij ons tegen dien zin van *kerkelijk regt* in tegenoverstelling tot *kanoniek regt*, en tegen de benaming in dienzelfden zin van *uitwendig kerkelijk regt*. Zoo een regt, is geen kerkelijk regt, het behoort tot de staatswetten, welke de Kerk, binnen de sfeer en de bevoegheid des Staats, erkent, maar niet als kerkelijke wetten, niet als kerkregt. Het inwendig beginsel van zoo een kerkregt ligt in het protestantisme, maar niet in het katholicisme; wil de protestantsche *Kerk* dat beginsel harer afhankelijkheid van den Staat onderwijzen en huldigen, het staat haar vrij, maar het staat haar niet vrij boeijen te willen smeden voor de Katholieke Kerk, evenmin als het den Staat in zijne tegenwoordige vormen vrijstaat, om die leer van het protestantisme te bevoordeelen en haar voorregten te verleenen, of diezelfde leer op de Katholieke Kerk te willen toepassen.

Doch genoeg omtrent de genoemde uitdrukkingen, tegen welke wij hebben gewaarschuwd, voor zoover zij in een zin worden genomen, die de leer en strekking begunstigt om den Staat en de almagt, die men hem in den nieuweren tijd, even als onder het heidendom, toeschrijft, ook in het kerkelijke te erkennen, of althans tot zekere hoogte toe te laten. Genoeg ook van het werk des heeren ROIJAARDS, hetwelk niet hatelijk is ten opzigte der katholieken, maar bewijst dat hij met hunne zaken niet zeer bekend is, gelijk blijkt uit hetgeen de hoogleeraar schrijft van Pauselijke en *Bisschoppelijke* Bullen, Breves, enz. (1), en bevestigd wordt door in andere zijner geschriften voorkomende wijzen van spreken. Men vergelijke hier *de Katholiek* Dl. XVI., bl. 257—260.

(1) Zie bl. 7, noot 1.

Wij gaan over tot de behandeling der in het begin dezes artikels opgenoemde punten, en zullen zonder onderscheid de benamingen van kanoniek en kerkelijk regt bezigen, zoo evenwel, dat wij aan de laatste de voorkeur geven, omdat zij ongetwijfeld de geheele kerkelijke wetgeving aanduidt, met inbegrip van derzelver verhouding tot den Staat en de andere gezindheden, in zoover die uit de natuur der Kerk zelve en van hare wetgeving, of uit het aandeel door de Kerk aan concordaten genomen, en dus uit een inwendig beginsel dat in de Kerk zelve ligt, wordt afgeleid, en niet uit bepaalde wetten en bepalingen van iederen Staat, waardoor men zich reeds niet meer op het terrein van het Kerkregt maar van het Staatsregt zou bevinden (1). Dien zin hechten wij aan de woorden *kerkelijk regt*, en van dit regt spreken wij voortdurend, zonder het tot een bepaald gedeelte te beperken; in één woord, van de kerkelijke wetgeving, zoo algemeene als in bepaalde streken geldende. En daar het ons plan is, beschouwingen omtrent hetzelve mede te deelen ten opzigte van de wetenschap, die het tot voorwerp heeft, zullen wij zorg dragen diezelfde benaming duidelijkheidshalve niet in subjectieven zin voor de regtswetenschap zelve te bezigen, waar dit eenige verwarring van denkbeelden zou kunnen doen ontstaan.

Dit alleen voegen wij bij het gezegde, dat wij in het tot dusver verhandelde geen denkbeeldige onjuistheid, geen schijngevaar hebben bestreden, maar eene onjuistheid die tastbaar is, een gevaar dat in de daad bestaat, eene strekking welke in onzen tijd vooral onophoudelijk moet worden aangetoond, vervolgd, tegengegaan. De wezen-

(1) Staats*regt* wordt hier, gelijk men ligt begrijpt, als *feitelijk* **regt** genomen, en niet alsof zoo een Staatsregt in de daad altijd *regt* en wettig was.

lijkheid van het gevaar zal men nader inzien, en het bovengezegde volkomen wettig oordeelen, wanneer wij de historische ontwikkeling der kerkelijke regtswetenschap zullen nagaan. Wij gaan thans over tot de beschouwing van het nut en de belangrijkheid van de studie des kerkelijken regts.

(Wordt vervolgd.)

DE CHRISTELIJKE GODSDIENST,

IN DE

NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE BEZITTINGEN.

Het duister, waarin de toestand van *Nederlands* Oost-Indische bezittingen zoo langen tijd opzettelijk gehouden is, en dat ook den toestand der christelijke godsdienst aldaar omhulde, begint langzamerhand op te helderen: zoo veel licht is er reeds over verspreid, dat *Nederland* zich aan schuldige verwaarloozing, ten aanzien der christelijke godsdienst in die uitgestrekte en door de natuur zoo begunstigde oorden, pligtig erkennen kan, en dat het van de mogelijkheid zoo wel als van de noodzakelijkheid om daar het Christendom onder de inlanders te planten en te beschermen overtuigd moet zijn. De zwarigheden, tegen de uitbreiding der christelijke godsdienst in onze O. I. bezittingen doorgaans aangevoerd, blijken ongegrond, en deels louter voorwendsels der onverschilligheid of der baatzucht te zijn, terwijl het meer en meer duidelijk wordt, dat

ons belang zelf, wel verre van er onvereenigbaar mede te wezen, die invoering en uitbreiding inderdaad vordert.

Tot bevestiging van het geen wij hier zeggen, wijzen we vooral op twee geschriften, waarvan wij dezer dagen kennis genomen hebben. Het eene, uitgegeven te *Amsterdam*, (1) en waarvan auteur is de heer F. F. SCHULTZE, *gepensioneerd Hoofdintendant der administratie van het leger in Oost-Indie, en oud president van het R. C. weeshuis te* Samarang, heeft tot titel: *Het onderwijs en de opleiding tot het Christendom, aangeduid als middel, om de volken in de O. I. bezittingen naauw en duurzaam aan* Nederland *te verbinden.* Het andere, veel uitgebreider, maar nog niet geheel verschenen is: *Reis door Nederlands Oost-Indië, in het belang der Evangelische zending, door* L. J. VAN RHIJN. *Afgevaardigde van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Uitgegeven ten voordeele van dat genootschap.* (2) Beide geschriften verdienen in hooge mate de oplettendheid van het publiek, en inzonderheid van diegenen welke geroepen zijn om aan de ordening van hetgeen onze Oost Indische bezittingen betreft, eenig deel te nemen. Van het eerste willen wij thans meer opzettelijk verslag geven, waarbij wij evenwel ook op het tweede zullen letten, ons voorbehoudende om hier op, na de volledige uitgave, nader terug te komen. Het spijt ons, dat de heer SCHULTZE, die geen kennis schijnt gehad te hebben van het belangrijke werk des heeren VAN RHIJN, uit dezes berigten en beschouwingen

(1) Bij C. L. VAN LANGENHUYSEN.

(2) Te *Rotterdam* bij M. WIJT en ZONEN. *Drukkers van het Nederlandsche Zendelingsgenootschap.* Acht afleveringen hebben we tot heden gezien. De Eerw. heer VAN RHIJN was door het Nederlandsch Zendelinggenootschap belast met de taak om als Inspector der evangelische zendingposten naar *Oost-Indië* te gaan. Hij vertrok in Mei 1846 derwaarts.

geene bijdragen tot staving van zijne *theses* heeft kunnen putten; wij zullen trachten bij ons verslag daar eenigzins in te voorzien.

Het onderwerp, door den heer S. behandeld, is in den titel, dien hij aan zijne brochure gegeven heeft, vrij naauwkeurig en duidelijk uitgedrukt. Hij wil doen begrijpen, dat de christelijke godsdienst, eenmaal door de inlanders, onzer Oost-Indische bezittingen aangenomen, hen met de Nederlanders en dezer afstammelingen aldaar ten naauwste verbinden en aan *Nederland* innig hechten zal, waarin voor het langdurig behoud dier rijke bezittingen veel sterker waarborg gelegen is dan dien wij thans hebben. Daaruit leidt hij het gevolg af, dat wij, niet alleen uit hoogere inzigten, maar ook om ons eigen belang, de invoering en uitbreiding van de christelijke godsdienst onder de inlanders, en haren bloei onder de aldaar verblijvende afstammelingen der europeanen uit alle magt moeten bevorderen. Hij wijst als middel daartoe aan het onderwijs opleidende en brengende tot het Christendom, gegeven door lieden die zich aan het heil van den naaste en de uitbreiding van Gods rijk geheel toewijden. Het is ligt te begrijpen, dat de S. op de tegenwoordige toestanden en zelfs op hunne verledene oorzaken en op toekomstige gevaren letten, en die eenigermate afteekenen moet, zal hij zich tegen strijdige beweringen en beschouwingen in veiligheid stellen en de uitvoerbaarheid van het door hem voorgestane plan aantoonen. Onder dit opzigt is de brochure inzonderheid belangrijk. Het medegedeelde verdient te meer oplettendheid, omdat het komt uit de pen van een man die lange jaren in Indië doorgebragt, met eigene oogen gezien, en in de zaak welke hij behandelt immer groot belang gesteld heeft, terwijl ook zijne positie tot het opmerken en kun-

nen beoordeelen van vele der behandelde zaken bijzonder gunstig was.

De S. knoopt de stof, welke hij eigenlijk behandelen wil, aan de in *Nederland* veel belang wekkende vraag over den verkoop van landerijen op *Java*. Men heeft namelijk dien verkoop vooral ook daarom aangeprezen, dewijl «in het landbezit van Nederlanders op *Java* een «krachtig middel gelegen is om in den loop des tijds, «zonder eenige maatschappelijke schokken of beroeringen, «van lieverlede de Javanen voor den zegen van het «Christendom voor te bereiden.» Op de ondervinding steunende, ontkent de heer S. de waarschijnlijkheid, dat zulk landbezit tot het gewenschte doel een krachtig middel zal zijn. Vele landbezitters en huurders zijn sedert lang in onmiddelijk verkeer met de Javanen, zonder dat deze daardoor nader gebragt zijn tot het Christendom; kan men hier of ginds eenig gunstig resultaat toonen, dit is zeldzame uitzondering, waardoor de regel bevestigd wordt. Wat zijn zelfs de twee christen-gemeenten van inlanders te *Depok* en *Foegoe*, voor ruim eene eeuw ontstaan uit slaven die, onder voorwaarde van zich te laten doopen, vrij gegeven en met landbezit begiftigd zijn? Zij hebben op de andere inlanders zoo veel als geen invloed geoefend. Wat is dan de oorzaak, dat de Javanen, door het verkeer met Christenen, welke zij als ver boven zich beschouwen, niet tot het verlangen naar het Christendom worden opgewekt? «In *Oost-Indië* heeft...., zoowel bij de regering als de in«gezetenen over het algemeen, het denkbeeld diepe wor«telen geschoten, dat, om den inlander voortdurend ge«duldig en gedwee de hem opgelegde werkzaamheden en «verpligtingen te doen dragen, hij in zijne eenvoudige be«grippen moet blijven voortleven; de Europesche land-

«bezitter vreest uit dien hoofde, dat verlichting onder de «Javanen zijne inkomsten mogt benadeelen, en zal daarom «de verbreiding van het Christendom en der daaraan ver «bondene beschaving, zoo al niet tegenwerken, ten minste «weinig of niet begunstigen» (bl. 6). Zoo luiden de woorden van den S. ter uitlegging van het opgemerkte verschijnsel. Later zullen we zien, dat bij deze belangzucht, welke de Nederlanders in O. I. terughoudt van de bevordering des Christendoms bij de inlanders, zich ook nog andere oorzaken voegen, waardoor die verwaarloozing der belangen van het rijk Gods verklaard wordt, als onverschilligheid in het stuk van godsdienst en verregaande onzedelijkheid; maar de S. maakt daarvan hier ter plaatse geen gewag, omdat de aangegevene oorzaak hem op zijn eigenlijk thema brengt: Nederlands belang vordert de invoering en uitbreiding der christelijke godsdienst onder de inlanders. Deze bewering gaat hij nu bewijzen, en daarbij komt dan de verfoeijelijkheid van de aangeduide belangzucht zoowel als het kwalijk begrijpen van het belang duidelijk uit.

De S. neemt aan, hetgeen algemeen erkend wordt, *dat de Oost-Indische bezittingen, waar naauwelijks 30,000 Europeanen zich tegenover vijftien à zestien millioenen inlanders bevinden, door morelen invloed en overwigt moeten geregeerd worden.* Maar, zegt hij, «*moreel* kan de invloed of het overwigt der regering, gelijk die thans gevoerd wordt, niet genoemd worden.» Waarom niet? *Moreel* is de invloed, «voortspruitende uit daden en handelingen «van deugd, strenge regtvaardigheid, vaderlijke behan«deling. Doch de voorschriften en handelingen der Neder«landsche regering ten opzigte van de onderworpene vol«ken in O. I. hebben steeds ten doel gehad, en hebben «nog voortdurend ten doel alleen het meeste belang en

«voordeel dier regering zelve.... Bij een zoodanig stelsel «kunnen deugd en strenge regtvaardigheid slechts in zoo «verre in aanmerking komen, als die niet in strijd gera«ken met de bedoelingen en inzigten der regering; terwijl «de vaderlijke behandeling der onderworpene volken voorn. «als het ware gelijk te stellen is met de zorgvuldigheid «des landmans, omtrent de goede behandeling en verzor«ging zijner paarden en koeijen; om namelijk de meest «mogelijke diensten en veel goede vette melk van hen te «verkrijgen.» (bl. 7.)

Vreesselijke getuigenis tegen *Nederland!* Zijne hoogste wet bij het bestuur der onderworpene volken is niet regtvaardigheid, maar eigenbaat; en de drijfveer en maat van zorg en goedheid, aan die volken besteed, is al wederom eigenbaat. Eene gepaste opvoeding dier tot eene soort van kindschheid vervallen volken, sluit *Nederland* niet slechts buiten zijn plan van werking, maar, terwijl het hen in harde afhankelijkheid houdt van zijne magt, en als werktuigen gebruikt tot zijne verrijking, weert het van hen tot de kennis en de dienst van den waren God, en dat uit de verachtelijke vreeze dat anders zijne Oost-Indische baten verminderen mogten! Neen, dat is niet *moreel*, maar ten hoogste *immoreel*, dat is onmenschelijk en goddeloos.

Maar als het overwigt, waardoor *Nederland* over de inlanders zijner Oost-Indische bezittingen heerscht, niet *moreel* mag genoemd worden, hoedanig is het dan? De S. qualificeert het als gevolg van intellectuële meerderheid en van op zijn pas en met beleid aangewende physieke krachten (de militaire magt). Hij toont daarop dat hierin geen genoegzame waarborg van langdurig bezit onzer kolonien gelegen is. Door de telkens herhaalde oorlogen toch wordt de inlander met onze wijze van oorlog voeren ver-

trouwd, en vormt hij zich tot krijgsman. De blijken zijner vorderingen in de kunst van oorlogen zijn menigvuldig en nog zeer nieuw, b. v. ter gelegenheid onzer expeditie naar *Bali*, waar wij, ja, overwonnen, maar toch eene onvruchtbare overwinning behaald hebben. Wanneer, gelijk de S. later opmerkt, de inlanders eenmaal van elders, b. v. van de kolonisten in *Nieuw-Holland*, aanvoer en ondersteuning verkrijgen mogten, dan zouden de onzen al ligtelijk geen overwinnaars blijven. Buigt de Javaan zich thans voor ons neer, het is omdat hij aan het welslagen van een vrijheidsoorlog voor als nog wanhoopt; doch hij verwacht ter eeniger tijd redding van elders; die verwachting toont hij opzettelijk in een der meest geliefkoosde volkspelen, het gevecht tusschen buffel en tijger, en zij wordt onderhouden door eene oude voorzegging van toekomstige bevrijding. De uiterst bijgeloovige Javaan is daarenboven door hen, die het bijgeloof als beweegkracht gebruiken willen, ligt te vervoeren tot de zwaarste ondernemingen.

Na dit alles ontwikkeld en door het aanvoeren van feiten getoond te hebben, besluit de S. dat, *wil men het oppergezag over de inlandsche volken behouden en ze voor nog langen tijd aan ons verbinden, men de tot dusverre gevolgde wijze van beheersching, of beter gezegd exploitatie derzelve, behoort te verlaten, en den eenigen waren weg, den weg van inderdaad morelen invloed in te slaan.* «Daartoe, zegt hij, is geen beter, voor die volken zelve «geschikter middel aan te wenden, dan de invoering en «uitbreiding van het Christendom onder hen.» Tot bevestiging haalt hij het getuigenis van RAFFLES, den met *Indië* zoo bijzonder bekenden staatsman aan. Inderdaad, als wij ons de geschiedenis van ons eigen werelddeel voor den geest roepen, en ons herinneren hoe het Christendom die

woeste volken, welke het Romeinsche rijk gesloopt hebben, aan tucht en gezag gewend en met de door hen overwonnenen zamengesmolten heeft, dan mag men ook verwachten dat het daar ginds de overwonnenen met de overwinnaars ten naauwste verbinden zal. Onderwijst die volken, voedt hen op door het Christendom, en gij zult u het gezag en den invloed van onderwijzer en opvoeder over hen verzekeren. Dat zal een waar *moreel* overwigt en daarom van langen duur zijn.

Hier gaat nu de S. de geschiedenis na, en schetst de zwarigheden, door de beheerschers onzer kolonien, aan de invoering en uitbreiding van het Christendom onder de inlanders bestendig in den weg gelegd; het was niet bloot verwaarloozing, maar inderdaad tegenwerking. Op de eilanden onder de tegenwoordige gouvernementen der *Molukken* en van *Makassar* (*Celebes*), als ook op vele eilanden ten oosten van *Java*, was door de Portugezen het Christendom ingevoerd en hier en daar al zeer verspreid; op *Amboina*, *Ternate* en *Gilolo*, had inzonderheid de groote Apostel van *Indie*, de H. FRANCISCUS XAVERIUS, met den gunstigsten uitslag gepredikt (1); duizenden van inlanders hadden het christelijk geloof omhelsd; die jonge christenheid groeide, onder de zorgvuldige pleging van waardige priesters, van de kindschheid tot den mannelijken wasdom op; toen die uitgestrekte zeeën met hare tallooze en groote eilanden den Nederlanderen in handen vielen. De Oost-Indische Compagnie, welke deze verovering gemaakt had, verbande

(1) Zie zijn leven door BOUHOURS, 3e B. — Het smaadschrift van F. C. VAN DER MEER VAN KUFFELER, onder den titel van: *Het leven van* FRANCISCUS XAVERIUS, in 1842 te *Leiden* uitgegeven, willen wij niet noemen, dan om de welverdiende kastijding te herinneren, te vinden in de *Katholiek* D. III bl. 407 en D. IV bl. 18.

de katholieke priesters en beval de invoering der «ware gereformeerde religie.» Maar wat deed zij behalve dit bevel? Zij bragt, onder anderen door haar bekrompen naijver en zucht tot albeheersching, er veel aan toe, dat ver weg het grootste gedeelte der bekeerden, die nog weinig in het geloof gevestigd waren, tot het heidendom of den Koran terugvielen. Dat onmetelijk veld, reeds met ontelbare planten prijkende en de schoonste vruchten belovende, lag weldra weer woest. Zoo heeft het nu reeds twee eeuwen gelegen, onder den schepter van *Nederland*. Want de later toegestane vrijheid van godsdienst was inderdaad zoodanig, dat zij aan de uitbreiding van het Christendom in onze Oost-Indische bezittingen weinig of niets gebaat heeft.

De regering heeft steeds hetgeen tot de godsdienst betrekking had daar geboeid gehouden, en aan de pogingen van den ijver, die er zich toch zoo schaars vertoonden, duizende beperkingen en belemmeringen in den weg gelegd, terwijl zij zich niet ontzien heeft om pligtvergeten geestelijken tegen het kerkelijk gezag te beschermen. Zij heeft aldus ook zeer schadelijk gewerkt op den geest der Europesche bevolking, van wie zij boven alles wil *lijdzame gehoorzaamheid*. De Europeër, naar *Indië* gekomen om fortuin te maken, waartoe hij de begunstiging der regering behoeft, vergeet God, om de gunsten uitdeelende regering te huldigen; hij wordt, in godsdienstig opzigt, aan haar gelijk, vervalt tot een verregaand indifferentisme, dat men als verdraagzaamheid stempelt, en wordt daardoor tegen den godsdienstijver ongunstig gestemd; en weldra helaas! ziet men hem maar al te dikwijls ook de zedentucht geheel verwerpen en zich aan ongebondenheid overgeven. Van nu af aan verwijdert zijn

gedrag de inlanders van het aannemen der christelijke wet.

Nogmaals, wat vreeselijk getuigenis tegen *Nederland!* Maar is het misschien overdreven? Wij zullen, om ons deswegen te verzekeren, ook het getuigenis van den heer VAN RHIJN vragen. Doch alvorens het te hooren willen we onze aandacht leenen aan dat van den heer W. R. VAN HOEVELL, weleer predikant te *Batavia*, thans lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wij vinden het aangehaald bij onzen S. uit des heeren VAN HOEVELL's geschrift: *Nederland* en *Bali*. Het luidt aldus:

«Het valt hard, het te zeggen, maar het is niet te ont-«kennen, dat tot dusver de Europesche invloed op het «karakter, de zeden en den godsdienst-zin der Indische «volkeren van den Archipel niet gunstig gewerkt heeft. «Wij zien dit het meest in 't oog loopend op *Java*. «Daar hebben de inboorlingen, die in aanraking zijn ge-«komen met de Nederlanders, en vooral de hoogere standen, «juist het verkeerde, de ondeugden en gebreken van ons «volk overgenomen, dronkenschap, ongebondenheid, ijdel-«heid, onverschilligheid omtrent de godsdienst. Niet bij «hen, maar bij ons ligt de schuld. Wij hebben hen wegen «leeren maken, bruggen leeren bouwen, huizen en fa-«brieken leeren optrekken, nieuwe artikelen voor den «landbouw hun aangebragt, om daarvan zelven de vruchten «te plukken. Wij hebben aan hunne Hoofden smaak voor «Europesche artikelen van weelde ingeboezemd, voor «Europesche woningen, kleederdragt, huisraad, spijzen «en dranken, — om die produkten bij hen aan de markt «te brengen. Maar wij hebben nooit iets ter vorming, «beschaving, veredeling, opvoeding van hun karakter «gedaan. — Ja, toch iets! Men vormt in vele residenties «inlandsche ambtenaren, pakhuismeesters, collecteurs,

«klerken enz.; men leert hen zelfs lezen, schrijven, rekenen «en administratie; men wil nu zelfs eene school met zulk «een doel openen; maar dat alles geschiedt, niet om de «Javanen op te voeden, maar als een noodzakelijk kwaad, «om op die wijze het land te kunnen regeren.»

Wij laten de vergelijking van dit getuigenis met dat van den heer S. aan den lezer over.

Alvorens de getuigenissen zelve, door den heer VAN RHIJN afgelegd, mede te deelen, maken wij onze lezers — opdat zij die getuigenissen te beter zouden kunnen waarderen — op de volgende woorden zijner voorrede opmerkzaam: «waar ik mijne eigene opmerkingen en gedachten heb geuit, «wenschte ik liever te prijzen dan te laken, te roemen dan «te klagen. Eene andere stemming zou na het hulpbetoon, «dat het Gouvernement en vele bijzondere personen mij «welwillend en heusch hebben bewezen, met regt ondank- «baarheid kunnen worden geheten. Met dat al, bij het «doorwandelen van gindsche streken, kan het niet anders «of menige onbevredigde wensch en klagt moet in het «christelijk gemoed oprijzen; waar het in het belang der «goede zaak tot verbetering scheen te kunnen leiden, «heb ik die niet gesmoord. Daarbij echter heb ik, naar «ik meen, alle persoonlijkheden zorgvuldig vermeden, tot «welke ik ook trouwens geene aanleiding had, en mij bij «algemeene toestanden bepaald.» Hieruit ziet de lezer, dat hij te doen heeft met iemand, die, wel verre van de vermelding des kwaads te willen overdrijven, integendeel de onbevredigde wenschen en klagten van het christelijk gemoed slechts in zoo verre niet smoort, als de uiting in het belang der goede zaak tot verbetering scheen te kunnen leiden, en in wien de wensch levendig was om liever te prijzen dan te laken, te roemen dan te klagen.

Hij zal dus niet al het zwart der toestanden aan het oog vertoonen, maar slechts dat welks vertooning tot verbetering schijnt te kunnen leiden: daarentegen zal hij niets overslaan dat geprezen of geroemd mag worden.

Karakteristiek voor het geheel is hetgeen de heer VAN RHIJN op bl. 44 verhaald. Te *Batavia* aangekomen, zocht hij een aangehuwden verwante, een geacht koopman, die hem ook vriendelijk ontving en herbergde, en zich een degelijk, kundig en welwillend man toonde. — «Maar «waarvoor komt gij nu eigenlijk naar *Indië*, neef? Ik «heb er wel iets van gehoord, maar weet toch het regte «niet.» — «Zoo vroeg hij mij, toen ik plaats genomen «had in de galerij.» — «Ik kom ten behoeve der zende«lingzaak, der uitbreiding des Christendoms onder de «volkeren van dezen Archipel.» — «Nu, dan moet «ik u zeggen, dat gij de ongelukkigste missie hebt, «die iemand hier hebben kan: ik ken *Indië* nu sints 21 «jaren, maar voor deze zaak is hier geene sympathie. Hoor «neef! dan moet gij u op alle mogelijke teleurstelling voor«bereid houden, en u niets, volstrekt niets voorstellen.» Op bl. 49 lezen wij: «Ik werd overal beleefd ontvangen; «ook trof ik niet weinige voormalige bekenden van de «Leidsche Akademie: wat mijne eigenlijke zending betreft, «slechts enkelen toonden daarvoor warme belangstelling, «niet weinigen haalden de schouders er over op, de «meesten lieten de zaak in het midden.» — Was het dus waar wat neef gezegd had: *voor deze zaak is hier geen sympathie?* — Doch weldra had de S. eene audientie bij den Gouverneur Generaal, wien hij brieven van Z. E. den minister BAUD en van het zendeling-genootschap, benevens copie zijner instructie overhandigde, en wiens bescherming etc. hij verzocht. «Zijne Exc. was zeer heusch

«en zeer welwillend; echter hij kende de retroacta niet, «wilde daarom den Raad van *Indië* daarover hooren, ter- «wijl ik mijne verzoeken in gewonen vorm van request zou «hebben in te dienen; dat betreffende *Java*» (vrijheid om over *Java* te reizen en de vorstenlanden te bezoeken) «vond echter bedenking, daar wij hier toch geene zen- «delingen hadden of voor als nog mogten hebben....» Het antwoord op het ingezonden request toefde langer dan de omstandigheden schenen toe te laten, ofschoon de S. niets verzuimde dat ter zake dienstig kon zijn; hij vernam zelfs van een aanzienlijk hoofd-ambtenaar, *dat zijne zaken bij het Gouvernement niet gunstig stonden; het had ten hove mishaagd, dat hij openlijk was opgetreden en had gepreekt, eer hij de erkenning in zijn ambt aldaar had ontvangen; het onlangs gebeurde met den bisschop* GROOFF *was niet geschikt om hem, een protestant, thans bijzondere protectie te doen verkrijgen; zijn verzoek betreffende* Java *zou in geenen deele worden toegestaan*, enz. — Al weer moeten we ons de uitspraak van den gastheer herinneren: *voor deze zaak is hier geen sympathie.* En toch, die zaak is de uitbreiding van het Christendom! — Niettemin, bij een tweede onderhoud betuigde de Gouverneur Generaal, dat hij gunstig voor den *Inspector* en zijne zending gestemd was, en gaf de belofte, dat hij binnen de hem gestelde grenzen hulp zou verleenen. Inderdaad heeft hij de inspectiereis vergemakkelijkt en beschermd. Wij willen van de verdiensten des Gouverneurs ten dezen niets afdingen; maar wij meenen evenwel te moeten opmerken, dat er tusschen het begunstigen dezer inspectiereis en de bevordering van, of zelfs symphathie voor het werk dat geïnspecteerd moest worden, — het zendelingwerk — een groot onderscheid bestaat.

Een gerezen geschil tusschen den Resident van *Menado*,

op *Celebes*, en de zendelingen aldaar, ter oorzake van een besluit diens hoofdambtenaars, waarbij het godsdienstig onderwijs uit de zendelingscholen zoo wel als uit die van het gouvernement (1) gebannen, een boekenlijst ingevoerd, en eene andere vertaling des Nieuwen Testaments dan de kerkelijk ingevoerde aanbevolen werd, had tusschen dien Resident en het zendeling-genootschap reeds veel wrijving doen ontstaan. De voornaamste stukken daartoe betrekkelijk werden van wege den Gouverneur Generaal in handen van den *Inspector* gesteld, ten einde deze zijn gevoelen daarover aan Z. Ex. zou opgeven. In het vertoog, door den heer v. R. ingezonden, leverde hij met klem en kracht protest in tegen het gezegde besluit, en verdedigde hij de zendelingen en «de zendelingszaak tegen de heerschende mis-«kenning en daarmede gepaard gaande belemmering.» «Ik trok, zegt hij onder anderen, tegen het beginsel te «veld, dat bij geheel de handelwijze des Residents te «gronde lag, en waardoor hij, welligt met goede bedoe-«ling, ons werk den hartader afsneed. Het beginsel name-«lijk, dat op de scholen alleen het *denkvermogen* des kinds «zou moeten worden ontwikkeld, dat de jonge Alfoer eerst «tot een *denkend wezen* moest worden gevormd, dan tot «*christen*; dat dus die scholen uitsluitend moesten dienen «om te leeren lezen, schrijven en rekenen, terwijl voor de «hoogere waarheden des Christendoms alleen de katechizatiën «te pas kwamen.».....

«Na in het afgetrokkene het onhoudbare van het in het «bewuste besluit aangenomene beginsel (hetwelk in *Neer-«lands Indië* heerschend schijnt te zijn) te hebben aangetoond

(1) In de residentie *Menado* waren 80 scholen (waarvan 12 gouvernements scholen) onder het bestuur der Zendelingen. De daar onderwezene kinderen zijn Alfoeren, meestal of welligt alle van gedoopte ouders.

«vestigde ik nader de aandacht op het bestaande geval, «waarbij de onbevoegdheid van de wereldlijke overheid tot «het nemen van zoodanige besluiten van zelve moest in het «oog springen.».....

Aan het einde van het vertoog sprak hij aldus:

«Wij» (die ons de zendelings zaak aantrekken) «wij wil- «len voor ons deel ten minste de ontzettend zware schuld «aflossen, die op onze natie, welke sedert honderden «van jaren de vruchten van de rijke landen dezer kolo- «niën, van het zweet en het bloed hunner arme inboor- «lingen inoogst, zonder voor het meerendeel hun iets van «wezenlijke en blijvende waarde in ruil te geven. Ja wij «zijn ten diepste bij ons zelve overtuigd, dat zulks..... «*de eenige weg is om deze kostbare gewesten voor ons land* «*te behouden.* Daarom kunnen wij onmogelijk stilzitten «bij maatregelen als die van den Resident van *Menado*, «welke, daar zij het Christendom uit onze scholen ver- «bannen de ziel wegnemen uit het ligchaam. Liever zou «ik al onze scholen opgeven en onze zendelingen henen «zenden naar de Heidenen in de Engelsche Koloniën. «Daar zal het geen hoofdambtenaar invallen zich op zulk «eene wijze te mengen in de interiora van de dingen «der godsdienst en des gewetens; daar wordt de zende- «ling integendeel veelal door Christelijke officieren, be- «ambten en kolonisten krachtdadig ondersteund, gelijk «hij hier door zijne land- en geloofsgenooten direct of «indirect maar al te vaak wordt belemmerd en tegenge- «werkt. Daarom is mijn protest niet alleen tegen het be- «sluit van den Resident van *Menado* gerigt, die, zoo ik «meen, persoonlijk vele achtenswaardige eigenschappen «bezit; maar evenzeer tegen de hier heerschende be- «schouwingswijze, van Christendom en zendelingzaak;

«waarin eigenlijk dit besluit zijn wortel heeft.» — «Zoo kwam ik ten slotte met mijn eerbiedig en drin-«gend verzoek tot den Opperlandvoogd; in het alge-meen:

«Dat 's Rijks ambtenaren in deze kolonie niet al te «veel heerschen en regeren in zaken en aangelegenheden «welke alleen door de hoogere vrije liefde kunnen wor-«den ondernomen en voortgezet; waar men door te veel «regeren het hart beklemt, eindelijk het leven doodt. «Behoudens het noodige en heilzame oppertoezigt van den «Staat op het werk van iederen zendeling, opdat hij in «onberaden ijver niets doe, hetgeen den Staat gevaarlijk «zij, moge een grootmoedig en waarlijk verstandig *laissez «faire* meer de regel worden ten hunnen opzigte, en «moge de regtgeaarde zendbode des Evangelies in onze «kolonie die bescherming en aanmoediging van regerings-«wege ontvangen, die hij zoo zeer van noode heeft en «verdient in zijne allermoeijelijkste taak, die hij van eene «christelijke regering mag verwachten; — in het bijzon-«der: dat op eene wijze zoo kiesch en onkrenkend als «mogelijk is, het besluit van 8 Februarij 1844 van den «Resident van *Menado* worde opgeheven of buiten kracht «gesteld.» *(3de Hoofdst. bl. 95. e. v.)*

De lezer moge uit het medegedeelde de slotsom op-maken, en uitspraak doen of *Nederland* in *Indië* de ver-breiding van het Christendom bevordert of tegenwerkt; of regering en Europesche bevolking ten aanzien van de godsdienst zijn, zooals de heer SCHULTZE ze heeft voor-gesteld. Het spijt ons dat de afloop der zaak in de reeds verschenen afleveringen der reis van den heer v. R. nog niet vermeld wordt. Evenwel hopen wij later de gele-genheid te zullen vinden om op deze zaak terug te

komen. Middelerwijl kunnen wij andere bijzonderheden uit 's mans *Reize* mededeelen, welke voor de beoordeeling van 't geen de Indische Overheid in betrekking tot de christelijke godsdienst doet, belangrijk zijn.

In de residentie *Menado*, waar het Zendelinggenootschap bij voorkeur en met de meeste gevolgen werkzaam is, als hebbende daar zes of zeven zendelingsposten met vele en vrij talrijke scholen, vond de Inspector menige belemmering van het werk der zendelingen onder de Alfoeren. Van dezen zijn aanzienlijke getallen tot het Christendom overgegaan, maar in veel grooter getal zijn zij nog heidenen. «De arme Alfoeren (bl. 343) moeten «in hun rijk en schoon land zwaar werken voor het «Gouvernement.... Het gevolg is, dat onze zendelingen «zich hebben verpligt gezien, om bijna alle onderwijs der «volwassenen tot den Zondag te beperken, zij kwamen «anders zoo ligt in gevaar, dat zij den schijn op zich «laadden van het Gouvernement tegen te werken, of vonden «de Alfoeren, na den arbeid des daags, te moede en «afgemat voor elke inspanning des geestes. Op Zondag «nu zijn de gedoopten vrij van gouvernementsdienst, zoo «deze namelijk niet van dringenden aard wordt geoordeeld. «Daarover echter waren tusschen de zendelingen en enkele «opzieners of volkshoofden botsingen ontstaan. Eenparig «hadden zij toen een request ingediend aan den resident, «waarin zij eerbiedig en ernstig verzochten, dat Z. Ed. «mogt gelasten den Zondag van gewonen arbeid vrij te «stellen, hetgeen te billijker scheen, daar voor de ellen«dige, ziel en lichaam verdervende Heidensche Fosso's, «die soms weken duurden, volle vrijheid gelaten werd (1).

(1) *Fosso's* zijn heidensche feesten, waarbij de feestvierenden zich aan de verregaandste ongebondenheid overgeven.

«Z. Ed. had daarop geantwoord, dat niemand in de uit-
«oefening zijner godsdienst door het Nederlandsch bewind
«zou worden verhinderd, en er op Zondag geen ander
«dan volstrekt noodzakelijk werk door de Christenen be-
«hoefde te worden verrigt. Echter zulks was maar bij eene
«officieuse kennisgeving gebleven en geen officieel besluit ge-
«worden, dat alomme was afgekondigd. Dat is, het werkte
«juist zooveel uit, als wanneer de Groote Heer der Turken
«u te *Constantinopel* op uw verzoek alles toezegt, wat gij
«begeerdet; maar gij met dat al in de afgelegene Rijks-
«provinciën van de pacha's afhankelijk blijft. Dan ziet het
«er bij alle schoone woorden treurig met uw verzoek uit.
«Zoo was het ook hier. Niet weinige der majoors en hoe-
«koms (1) en enkele opzieners zonden de Alfoeren bij voor-
«keur op Zondag naar rijstveld of koffijtuin. Heidensche
«volkshoofden werkten de zendelingen tegen, omdat zij
«van de Fosso's hunne procenten trokken, en behielpen
«zich dan met het alles afdoend voorwendsel: het was
«*noodzakelijke* compagnie's-arbeid, zoo waren er voor-
«beelden, dat gedoopten, die ter Kerk of Katechisatie
«waren geweest, daarvoor ten bloede waren geslagen.
«Nog kwam er bij, dat zóó hoogstens den *christelijken*
«Alfoeren de betamelijke vrijheid gelaten werd, maar dus
«bleven zulke inboorlingen, die nog niet waren gedoopt
«en misschien begeerte hadden naar christelijk onderwijs,
«buiten invloed des zendelings».....

«Er bestond in de *Menahasse* (2) van regeringswege de
«bepaling, dat de Alfoeren, die een Christelijk huwelijk
«wilden aangaan, daarvoor consent moesten gaan vragen,

---

(1) Inlandsche door het Gouvernement aangestelde magthebbers.
(2) Het Noord-Oostelijkst gedeelte van *Celebes*.

«bij den Resident, hetgeen met de drie daarbij behoorende «afkondigingen aan zegelregten kostte *f* 5,50 (zilver). Deze «som is voor den armen Alfoer aanmerkelijk. Daarenboven «werd het bruidspaar genoodzaakt, om met ouders en «getuigen zich ter ondertrouw tot den opziener van hun «district, dat is soms 30 of 40 paal ver, te begeven. «Het gevolg was, dat de meeste, ook onder invloed der «zendelingen staande Alfoeren het wettig, hun toch reeds «ongewoon huwelijk nalieten.... Onder de ernstigste be- «moeijingen der zendelingen behoorden toch die, om hen «tot een christelijk huwelijk te bewegen, in tegenstelling «met hunne veelwijverij, of althans, daar deze niet alge- «meen onder de Alfoeren heerscht, met hunne losse, «naar luim en willekeur verbreekbare echtverbintenissen. «Alle tucht ten aanzien des zevenden (zesden) gebods «werd door dezen maatregel des Gouvernements, dat zelf «in *Indië* het zevende (zesde) gebod, met al wat er toe «behoort, niet in zijn wetboek heeft, zoo goed als on- «mogelijk gemaakt»....

Wij moeten onze citaten bekorten; de geleverde zijn evenwel voor ons oogmerk voldoende. Wij zeggen het den WelEerwaarden heer v. R. na: «Hij, die eeniger mate «tusschen de regels kan lezen, zal uit het bovenstaande «genoeg van die belemmeringen (tegen het geestelijk werk «der Evangelisatie) hebben leeren verstaan.»

En evenwel, zegt wederom de heer SCHULTZE, «gebiedt «ons niet alleen het voorschrift van onze Godsdienst, maar «ons eigen belang zelf, gelijk hierboven reeds aangetoond «is, om de inlandsche volkeren onzer O. I. bezittingen, «in stede van dezelven op de tot dusverre plaats vindende «wijze te beheerschen, voortaan door de zachte banden «van Godsdienst en beschaving op eene duurzame wijze

«aan *Nederland* te verbinden.» Hij bevestigt deze stelling op nieuw door eene aanhaling uit de *History of the Indian Archipelago by* JOHN CRUWFURD, en laat daarop volgen, dat daartoe voor alle anderen de bevolking van *Java* inzonderheid geschikt, en de tegenwoordige tijd bijzonder gunstig is.

Wij hopen in een volgend Nummer den schrijver op den voet te volgen, ten einde bij onze lezers voor deze inderdaad hoogst gewigtige zaak de belangstelling al meer en meer gaande te maken, en alzoo tot bevordering van het Christendom in onze O. I. althans zijdelings bij te dragen.

(Wordt vervolgd.)

VERSCHEIDENHEDEN.

DE PROTESTANTSCHE MAATSCHAPPIJ «TOT BEVORDERING VAN WELSTAND.»

> Godsdienstijver is eene allerheiligste aandrift in het menschelijk gemoed, maar zij kan ontaarden tot de allerhatelijkste hartstogt.
> Prof. BOSSCHA. «Aanspraak bij de Alg. Verg. v. Welstand.»

In ons N^r^. voor Februarij jl. (1) hebben wij over deze maatschappij eenige bijzonderheden medegedeeld, die ons ter kennis gekomen waren zoo door het *Verslag der algemeene vergadering van* 1849 als door het *Reglement* der maatschappij en eene gedrukte *Circulaire*. Sedert dien tijd zijn ons zeer toevallig in handen gekomen een aantal *Verslagen* van hare algemeene vergaderingen, alsook de *Aanspraken* bij die gelegenheid voorgedragen, en van welke de meeste door Prof. J. BOSSCHA, als mede-voorzitter en voorzitter, gehouden zijn. Zij loopen over de jaren 1832—1849.

Wij hebben ons de moeite gegeven die *verslagen* en *aanspraken* geheel door te lezen. Menige curieuse bijzonderheid is er ons door aan het licht gekomen; terwijl wij er alles in bevestigd vonden wat wij vroeger, uit de toen voorhanden zijnde stukken, over den *toestand*, de *strekking* en *werking* dier maatschappij aan onze lezers hebben medegedeeld. Eene nalezing der gemelde stukken zal ook nu, zoo wij vertrouwen, niet onwelkom zijn.

I.

De Maatschappij *tot bevordering van Welstand voornamelijk onder landlieden*, die den 18^a^ Julij 1822 gevestigd werd, heeft

(1) Zie D. XVII, bl. 100, volgg.

haar aanzijn te danken aan den heer JACOB VAN HEUSDEN, predikant te *Hilvarenbeek* in *Noordbrabant*. Aan het hoofd geplaatst van eene gemeente die naauwelijks 50 zielen telde, vreesde hij dat zij welligt na zijn overlijden verstrooid of geheel vernietigd zou worden; en dit schijnt hem op het denkbeeld te hebben gebragt, om middelen te beramen tot instandhouding van zijne eigen gemeente niet alleen, maar ook van andere die in *Noordbrabant* en elders met hetzelfde lot bedreigd werden.

Het valt niet te ontkennen dat deze Maatschappij, in den beginne vooral, met vele moeijelijkheden te kampen had: niet van den kant der Katholieken, — haar bestaan zelf was voor hen een geheim, — maar van den kant van vele Protestanten, die er niet meê waren ingenomen, of het doel en de strekking afkeurden. Haar Stichter liet er zich echter niet door afschrikken. Rusteloos bleef hij voortwerken, en legde daarbij een moed en eene volharding aan den dag, eener betere zaak waardig.

Het eerste jaar na de stichting «bestond haar geheele schat uit *f* 861.75;» maar door de aanwinst van nieuwe leden vermeerderden allengs de jaarlijksche toelagen, zoodat het fonds der maatschappij na verloop van tien jaren tot een bedrag van meer dan *f* 50,000 was opgeklommen. «Het getal der weinigen,» dus lezen wij in de *Aanspraak* van 1835, «die zich tot vestiging der maatschappij vereenigd hadden, is in weinige jaren tot eenige honderden aangegroeid. De uitnoodiging tot deelneming der eerste oprigters vond al aanstonds weerklank *bij de aanzienlijkste mannen des lands;* men werd in staat gesteld, om in eene teruggaande gemeente huis en land te koopen, daarop een landbouwend huisgezin te vestigen, en, gij weet het, Mijne Heeren, deze eerste onderstennde der Maatschappij is daardoor thans grondeigenaar in *Noordbrabant*.»

In welke verhouding die vermeerdering van leden toenam, en wat er bijzonders in de eerste jaren voorviel kunnen wij, bij gemis van de noodige bescheiden, niet opgeven. Komen

de *verslagen* en *aanspraken* van 1825—1832 eenmaal in onze handen, dan behouden wij ons voor, om, zoo het der moeite waardig is, daarop terug te komen. Onze mededeelingen vangen nu voor goed aan met het jaar 1831.

De Belgische revolutie, die zoo velen verraste en ontstelde, veroorzaakte een panischen schrik onder de Bestuurders van *Welstand*. Zij vreesden welligt dat de Belgen het voorbeeld zouden volgen van hen die in de 16e eeuw zich meester maakten van de bezittingen der Katholieken, en wisten er niet beter op dan *al de stukken en effekten, aan de Maatschappij behoorende*, in veiligheid te stellen en aan de vrienden in *Holland* in bewaring te geven. De vrees bleef nu wel over, dat de gebouwde en ongebouwde eigendommen, in de provincie *Noordbrabant* gelegen, «eene prooi of der roofzucht, of der krijgswoede worden zouden;» maar het bleek al spoedig dat ook die vrees ongegrond was, daar *de bezittingen* der Maatschappij *geene de minste schade leden*. «De omstandigheden,» dus verhaalt de mede-voorzitter in zijne aanspraak van 1832, «waarin ons Vaderland sedert omtrent twee jaren verkeert, «waren van dien aard, dat zich daaruit voor onze Inrigting «weinig goeds liet verwachten, en nochtans heeft zij zich «gehandhaafd, en hebben wij stof, om ons te verblijden over «haren bestendigen bloei, en zelfs over het nut, hetwelk zij in «dien tijd nog heeft mogen stichten. Haren voornamen werk-«kring hebbende in eene provincie *(Noordbrabant)*, welke, bij «de geweldige van een scheuring des rijks, voor der muiteren «aanval het eerst bloot lag, was het te duchten, dat derzelver «bezittingen eene prooi of der roofzucht of der krijgswoede «worden zouden; vooral indien de vrees der bewoners dier «eigendommen *voor de uitwerkselen van godsdienshaat* hen had «gedrongen, dezelve te verlaten, en naar elders de vlugt te «nemen. Wij hebben echter het genoegen, u te kunnen verzeke-«ren, dat onze bezittingen geene de minste schade geleden hebben.»

Bij het lezen van deze laatste zinsnede zou men al ligt denken, dat de oorzaak daarvan is toe te schrijven aan de welgezindheid der Katholieke Noordbrabanters, die geweten genoeg hadden om den eigendom van anderen te eerbiedigen; maar de medevoorzitter van *welstand* dacht er geheel anders over, en nu er geen schijn zelfs van aanranding te vinden was, meende hij toch de vrijheid te hebben om de *bedoelingen* der Noordbrabanters te verdenken. «De spoed» zegt hij, «waar-«mede onze vaderlandsche Vrijwilligers en Schutters zijn op-«gerukt, om onze oude grenzen te bezetten, en hunne ver-«spreiding door het geheele gewest, hebben verhinderd *dat «de kwaadwilligheid hare ontwerpen konde volbrengen.*»

Bij de menigvuldige geldelijke opofferingen, die men in die dagen in *Oud-Nederland* zich moest laten welgevallen, had het ligtelijk kunnen gebeuren, dat de jaarlijksche toelagen verminderd waren; doch «hiervan» zegt de medevoorzitter «heeft «men evenwel niets kunnen bespeuren. Onafgebroken is men «steeds blijven voortgaan in het bijdragen van het verschul-«digde, en het getal leden is, ten minste in de noordelijke «gewesten, op dezelfde hoogte gebleven, zoo niet zelfs nog «toegenomen.»

Zoo ging de maatschappij allengs vooruit, en zulks in weerwil van «de omstandigheden, waarin ons vaderland door de gebeurtenissen van 1830 gebragt werd,» en die haar met «een aanmerkelijk verlies van deelnemers bedreigden.» Nog in dit zelfde jaar schonk haar de Koning, WILLEM I, eene gift van *f* 200. Drie jaren later gewerd haar bij testamentaire dispositie een legaat van *f* 1000; en toen zij in 1836 op nieuw eene gift van *f* 200 van H. M. de Koningin ontving, en haar kapitaal tot *f* 77,556 zag opgevoerd, was haar medevoorzitter, Professor BOSSCHA, er zoo van opgetogen, dat hij zich in den geest reeds verheugde over «het hoogstgewigtige der uitkomsten, welke de maatschappij onder Gods zegen kan opleveren, indien zij eenmaal over zoovele *honderd duizenden*, als toen over

duizenden, [alzoo over *acht millioen*] zal te beschikken hebben» (1).» — Na een 28 jarig bestaan is het zeker nog ver van die hoogst gewigtige uitkomsten. Maar «de verbeelding» van prof. BOSSCHA voerde hem — zeer gelukkig — meer dan eene eeuw verder in de toekomst.... Na dien tijd, zoo de maatschappij dan nog in leven is, zal zijne profetie waarschijnlijk wel vergeten zijn.

Ook bepaalde de maatschappij nu niet meer haren werkkring in en tot de provincie *Noordbrabant*. In 1835 hield zij voor het eerst hare algemeene vergadering *buiten* die povincie, (wáár, wordt niet opgegeven); en hoezeer dit «bij sommige harer ijverigste voorstanders de vrees deed ontstaan,» dat daardoor «de krachten ligt te zeer verdeeld en vruchteloos verspild zouden worden», was het evenwel voor prof. BOSSCHA, die toen het woord voerde, een verblijdend teeken, daar «deze bijzonderheid aanleiding gaf om het te doen voorkomen, als of de maatschappij haren werkkring voortaan van een hooger gezigtspunt ging beschouwen, dan zij bij hare geboorte hoopte te zullen kunnen bereiken» (2).

Op dit «hooger gezigtspunt» en bij het vermeerderen der jaarlijksche inkomsten, was men echter niet volkomen gerustgesteld. Men deed het althans zoo vóórkomen, en wist er behendig gebruik van te maken om de belangstelling gaande te houden en meer en meer op te wekken. Veel heeft de maatschappij in dit opzigt te danken aan prof. BOSSCHA, aan wiens blakenden ijver het zeker niet gelegen heeft, dat zij niet toen reeds over «zoo vele honderd duizenden» konde beschikken als zij «duizenden» in haar bezit had. Als een staaltje van die professorale taktiek, en van stijl tevens, nemen wij het volgende over uit zijne aanspraak van 1837:

«Intusschen, Mijne Heeren, de voldoening der permanente

---

(1) *Aanspraak* van 1836, bl. 11.
(2) *Aanspr.* 1835, bl. 1—2.

commissie zou grooter, het genoegen, waarmede zij u rekenschap gaat geven van hare verrigtingen, zou minder vermengd zijn met pijnlijke gewaarwordingen, indien onze middelen in dezelfde verhouding vermeerderd waren, als de behoeften zich menigvuldiger hebben doen gevoelen. Dan, de aanvragen om onze ondersteuning worden van jaar tot jaar talrijker, en het weldadige, het noodzakelijke der pogingen onzer maatschappij, wordt daardoor t'elken jare meer kennelijk en in 't oog loopende. De, U bij vorige gelegenheden geschetste, oorzaken van het verval van vele Protestantsche Gemeenten werken op den duur voort; in de streken, waar hare bevolking de minderheid uitmaakt, gaan de grondeigendommen meer en meer uit de handen van Protestanten in andere over; de middelen van bestaan worden daardoor voor de arbeidende klasse der Protestanten steeds bekrompener, en ook in het afgeloopen jaar, heeft meer dan één hamerslag, waardoor eene verandering werd aangekondigd van grondbezit, ons in de ooren moeten klinken, *als wierd er een spijker geslagen in de doodkist eener Protestantsche Gemeente* (!). Wanneer wij allerwege in ons vaderland nieuwe kerkgebouwen zien verrijzen voor de eeredienst van *Rome*, dan is het *een pijnlijk gevoel*, Mijne Heeren, in plaats van bij dit gezigt ons te kunnen verheugen over den voortgang van godsdienstige verlichting, waardoor onze andersdenkende broeders in CHRISTUS, niet meer als bij oogluiking en ter sluiks, maar in tempels, met sierlijke gevels, hooge torenspitsen, met het kruis des Zaligmakers in top, hunne godsdienst kunnen verrigten — het is *een pijnlijk gevoel*, zeg ik, in plaats van die broederlijke deelneming, het *voorgevoel* te moeten ontwaren, dat, waar wij dien statelijken tempel zien verrijzen, eenmaal het *Te Deum* zal worden aangeheven, wanneer er de doodklok luiden zal over de Protestantsche Gemeente (!!).»

Zooveel ijver verdiende wel eenige belooning. Welligt had de professor het daaraan te danken, dat hij in 1839 tot voorzitter der maatschappij benoemd werd. Maar welke ook de

reden dier benoeming geweest zij, het was in allen geval een blijk, dat de meerderheid zijne wijze van handelen *goedkeurde*.

Wij willen over die *goedkeuring* voor het oogenblik ons oordeel nog niet uitspreken: uit het vervolg onzer mededeelingen zal het duidelijk genoeg blijken wat men er van te denken hebbe. In het voorbijgaan stippen wij alleen aan, dat de ijver van den heer BOSSCHA, sedert zijne benoeming tot voorzitter, veeleer toenam dan verminderde, en dat hij geene gelegenheid ongebruikt liet om de belangen der maatschappij op het dringendst aan te bevelen. Hij bediende zich tot dat einde van eene bijzondere taktiek. Van den eenen kant wist hij de *behoeften* sterk te doen uitkomen, en den *toestand* der maatschappij als *betrekkelijk* minder gunstig af te schilderen; maar van den anderen kant trachtte hij zijnen hoorders eene blijdere *toekomst* voor te spiegelen en hen te doen gelooven, dat de maatschappij eenmaal zou worden als het Evangeliesch mostaardzaad, dat op zou wassen tot een boom, die zijne lommerrijke takken heinde en verre uitspreidt.

De eerste vier jaren van zijn bestuur waren bijzonder gelukkig. De giften en legaten, die van onderscheidene kanten toevloeiden, waren vrij aanzienlijk, en het aantal deelnemers werd in dien tusschentijd meer dan verdubbeld; zoodat hun getal in 1842 tot 1778 was opgeklommen, en in het volgende jaar de giften en legaten, behalve de gewone toelagen, niet minder bedroegen dan *f* 6061.

Maar nu ook had de maatschappij haren hoogsten bloei bereikt. — Van dit oogenblik af begon hare glorie-zon langzaam te tanen, en werd het meer en meer duidelijk dat zij haar grootsten invloed verloren had. Jaar aan jaar verminderde het aantal van hare deelnemers, en toen zij in 1849 te *'s Gravenhage* hare jongste vergadering hield, bleek het dat er ruim 1100 minder waren dan in 1842.

Onderstaande tabel geeft een overzigt van den toestand der maatschappij over de jaren 1832—1849.

In het jaar	Gehouden te	Sedert het vorige jaar verloren.	Sedert het vorige jaar gewonnen.	Getal leden.	Toelagen.	Giften.	Fonds In kapitaal en vaste goederen.
1832	?	84	30	—	ƒ 7251.62		ƒ 51,756.41
1833	?	109	83	—	6734.40		57,742.88
1834	?	—	—	—	—		63,734.26½
1835	?	21	66	1439	9126.45		72,032.00
1836	?	22	33	1450	7915.51		77,556.52½
1837	Rotterdam.	—	(100)	1550	9060.40		84,734.57
1838	Leiden.	—	(250)	1800	10,323.15		94,451.70½
1839	?	—	(450)	2250	15,976.58		107,687.50
1840	Arnhem.	—	(700)	2950	ƒ 16,873,08	ƒ 1145.16	125,515.91
1841	Dordrecht.	—	(750)	3800	20,095,45	1333.94½	143,579.33½
1842	Utrecht.	—	(978)	4778	26,860,85	2750.87	170,586.91
1843	Nijmegen.	147	190	4689	24,198,55	6061.96½	193,198,97½
1844	Zwolle.	262	259	4668	24,895,81	3392.09	223,552.07½
1845	—	—	—	4603	—	—	—
1846	Leiden.	234	82	4451	24,921,12½	4465.50	277,182.91½
1847	's Gravenhage.	255	77	4273	22,331,87½	3828.86½	299,302.20
1848	Rotterdam.	436	99	5936	20,707,20	3010.16	321,938 48
1849	's Gravenhage.	315	16	3637	17,959,65	3335,65½	342,024.86½

Aan welke oorzaken, naar ons oordeel, die voortdurende vermindering van deelnemers is toe te schrijven, behoeven wij niet te herhalen: wij hebben reeds vroeger onze meening daarover geuit. Wij voegen er thans nog bij een gezegde van wijlen den heer AMESHOFF, aangehaald door prof. BOSSCHA, en waardoor die vermindering, voor een gedeelte ten minste, verklaard wordt. «Ook in onze bezadigd genoemde Natie be-«paalt zich de geestdrift der meesten *tot eene oogenblikkelijke* «*deelneming* aan denkbeelden en ontwerpen, wier verwezen-«lijking zij, in het volle gevoel hunner edele [?] bedoeling, «als door eene hoogere magt gewaarborgd wanen; maar *wan-«neer de opgewondene gemoederen bekoeld zijn*, en er, op den «duur, tijd, en rust, en genoegen [en geld] moeten worden «ten offer gebragt, blijven er gewoonlijk weinigen over (1).»

Die vermindering is in allen geval een *feit*. En dat het bestuur der maatschappij daarover zeer bezorgd is, blijkt o. a. uit hetgeen gezegd wordt in het *Verslag* van 1848, bl. 19. «Ten aanzien van het personeel der maatschappij is de staat «niet gunstiger dan bij ons vorig Verslag. Moesten wij toen «eene vermindering van 178 leden betreuren, thans tellen wij «al wederom 337 minder, en is het cijfer tot beneden de «4000 gedaald (2). *Moest die vermindering zóó voortgaan, dan «waren er geen 12 jaren noodig, om de Maatschappij* ONT-«BONDEN *te zien!*»

Oppervlakkig schijnt die verklaring zeer overdreven te zijn: niemand toch zal het voor waarschijnlijk houden, dat eene maatschappij, die aan kapitaal en vaste goederen een fonds van meer dan drie tonnen gouds bezit, hare ontbinding zóó nabij zou kunnen zijn. Wanneer men echter den *Staat van het Fonds* inziet en de *wijze* van ondersteuning, door de maatschappij gevolgd, nagaat, dan wordt die verklaring zeer aannemelijk.

---

(1) Aanspr. 1844, bl. 10.
(2) In 1849 was het alweder 299 minder.

Immers; op de *reële* hoegrootheid van het fonds valt zeker nog al af te dingen: 1°. vermits «de *waarde* der vaste goederen en hypotheken berekend is *naar den prijs bij den aankoop besteed*,» die soms vrij hoog is (1); en 2°. vermits onder de hoofdsom ook begrepen zijn *al* de voorgeschoten gelden, die nog niet terug betaald zijn, en waarvan sommige, zoo min als de renten, wel nimmer betaald zullen worden. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de opbrengst van renten en huren — wanbetaling nog daargelaten — zeer gering is, en op verre na niet toereikend om de kosten van onderhoud, reparatie, administratie enz. goed te maken, — dan laat het zich zeer goed verklaren, hoe de maatschappij, ondanks hare fondsen, op den duur niet kan blijven bestaan, indien zij niet jaarlijks door aanzienlijke toelagen en giften ondersteund wordt.

Hiermede meenen wij den *toestand* der maatschappij duidelijk genoeg te hebben aangewezen; zien wij nu welk *doel* zij zich voorstelt, en welke *strekking* zij heeft.

II.

Het *doel* der maatschappij is, *volgens haar Reglement*, «Art. 1. Protestantsche huisgezinnen te ondersteunen, en langs dien weg kleine Protestantsche gemeenten in stand te houden, en derzelver *welstand* te bevorderen.» — Art. 2. Dit doel tracht zij te bereiken «door geschikte en brave Protestanten, die in bekrompene omstandigheden verkeeren, tot een vast bestaan te helpen, hun tot dat einde huizen en landerijen

(1) Het volgende diene daarvan als bewijs. Het eigendom n°. 22 stond op de kapitaallijst van 1841 aangeschreven ter waarde van *f* 3173.27⁵. Het jaar daarna werd het door de maatschappij in het openbaar verkocht, omdat het te ver van het dorp verwijderd lag, en — de ondersteunde er niet tot *welstand* kwam. De opbrengst was iets meer dan de *helft*; en de maatschappij leed er een verlies aan van *f* 1545.96⁵.

voor een lagen prijs te verhuren, en inzonderheid hen, bij genoegzame bekwaamheid en geschiktheid, behulpzaam te zijn tot de uitoefening van den landbouw.»

Of de maatschappij zich nog een *ander* doel voorstelt dan in haar reglement is uitgedrukt, zullen wij aanstonds onderzoeken; wij stellen vooraf de vraag: of haar doel, zooals het hier is opgegeven — *welstand* te bevorderen in protestantsche huisgezinnen en gemeenten — na een 28jarig bestaan inderdaad bereikt is?

Uit het verslag van 1849 hebben wij vroeger reeds aangetoond dat dit «*doel* verre is van bereikt te zijn (1).» Door het lezen van de vroegere verslagen (van 1832—1848) zijn wij nog meer daarin bevestigd, want ook dáár zijn *uitstel* en *belofte* van betaling, *gedeeltelijke* voldoening, *wanbetaling* aan de orde van den dag. Wij ontkennen niet dat er eenige huisgezinnen in voorkomen, waar eigenlijke *welstand* heerscht, maar dit getal is betrekkelijk zeer gering; terwijl het aantal der genen waar *alle* welstand gemist wordt in vergelijking vrij groot is. Als eene proeve hiervan deelen wij de volgende uittreksels mede.

«N°. 11.... Het is er zoo verre van daan, dat deze ondersteunde behoorlijke terugbetaling zoude kunnen doen, dat hij in zijn' armoedigen toestand, zijn huisgezin, sterk 7 hoofden, *niet zonder bijzonderen onderstand*, voor gebrek aan het *noodige* kon behoeden.» (*Verslag* 1833, bl. 9).

«N°. 26....Tot heden (sinds 5 jaren) is hij nog niet in staat geweest iets af te doen, en verkeert steeds in zoo treurige omstandigheden, dat hem nog eene som van *f* 52.50 heeft moeten toegevoegd worden.» (Ald. bl. 14).

«N°. 22.... De slotsom was: dat, na alle vruchtelooze pogingen, de hoop moest worden opgegeven, om dezen ondersteunde immer aan het doel der maatschappij te zien

(1) D. XVII, bl. 104—107.

beantwoorden.... Groot is de teleurstelling welke deze ondersteuning ons heeft opgeleverd; te groot ook de schade (*f* 1785.18), welke de maatschappij aan dezelve heeft geleden.» (*Versl.* 1836, bl. 25 en 43).

«N°. 18 en 34.... Die menschen zijn met schulden bezwaard en, bij den aangroei van hun gezin, vrij wat ten achteren geraakt.» (*Versl.* 1838, bl. 3). — Zoolang de toestand van dit talrijk gezin niet *aanmerkelijk* verbeterd wordt, zal er slechts weinig kunnen terug betaald worden.» (*Versl.* 1840, bl. 4).— «Zoo ééne ondersteuning der maatschappij mislukt genoemd mag worden, dan is het deze....» (*Versl.* 1846, bl. 4). — «De toestand heeft zich hier niet verbeterd. Na al wat de maatschappij aan dit gezin heeft te koste gelegd, vindt men hier niets dan armoede en teruggang.» (*Versl.* 1848, bl. 4).

«De bewoner der hoeve n°. 20 gaat voort met zijne landerijen goed te bearbeiden, maar voldoet niet aan zijne verpligting tot huur of terug betaling aan de Maatschappij. (*Versl.* 1839, bl. 5).—*Zeven* jaren later.— «De man is een bekwaam landbouwer. is nuttig voor zijn huisgezin en voor de gemeente; maar—*betaalt nog steeds niet* aan de maatschappij! Wat erger is, hij betuigt niet tot *welstand* te kunnen komen, tenzij men hem een beduidend geldelijk voorschot doe.» (*Versl.* 1846, bl. 6).— Nog *twee* jaren later .— «Nog altijd rendeert deze vrij uitgestrekte hoeve te weinig, ja bijna niet noemenswaard aan de maatschappij.... Wij hebben voor alsnog niet kunnen besluiten dat huisgezin te verdrijven, maar voeden *de hoop*, dat het, bij het verder opwassen der kinderen en bij verschooning van bijzondere tegenspoeden, nog wel tot meerderen welstand komen *kan*.» (*Versl.* 1848, bl. 4).

«N°. 32. Schijnt met moeite *aan den kost* te komen en heeft in weerwil van alle aangewende pogingen niets kunnen terug betalen.» (*Versl.* 1841, bl. 5).

«N°. 40. Op deze hoeve, ofschoon groot 13, 01, 70, maar in eene vrij onvruchtbare streek gelegen, kan het talrijk

huisgezin niet tot welstand, ja naauwelijks aan den kost komen, veel min eenige huur opbrengen.» (*Versl.* 1842, bl. 14). — Zes jaren later. — «Het blijft hier al bij het oude. Het is al wèl, als men geen armoede lijdt, maar om tot welstand te komen, moest er meer verstand en overleg gebruikt worden.» (*Versl.* 1848, bl. 7).

«De beide nieuw gebouwde woningen sub N°. 68 zijn met Mei 1842 betrokken. Men schijnt in die verhuring, van welke men zich voor de gemeente veel nut voorspelde, niet gelukkig geweest te zijn. Althans in Februarij ll. ontvingen wij berigt dat de bewoner van n°. 1 overleden was en zijn gezin aan de verzorging der Diakonie had nagelaten. En dat de bewoner van n°. 2 al mede tot bezwaar der Diakonie was.» (*Versl.* 1843, bl. 9). — «Op onze aanvrage heeft *de Diakonie* der Gemeente kunnen goedvinden in de *huurbetaling* te voorzien: want beide huisgezinnen zijn armoedig en buiten staat zelve iets op te brengen.» (*Versl.* 1844, bl. 17).

«N°. 62. Deze ondersteuning heeft zóó weinig aan de oogmerken der maatschappij beantwoord, dat wij ons verpligt gezien hebben aan dezelve een eind te maken.... Het huis was dermate verwaarloosd en bouwvallig geworden, dat het niet meer waard was dan voor afbraak verkocht te worden. Na dat het door de bewoners verlaten was, is dit dan ook onlangs geschied.» (*Versl.* 1844, bl. 15).

«N°. 26, 72. Niet alleen bleef men hier in huurbetaling en aankoop van vee ten achter, maar maakten nog schulden daarenboven. — Om tot betaling dier schulden en van de huur te strekken, is men verpligt geweest, het weiland n°. 72 den ondersteunde te ontnemen en publiek te verpachten.... Den ondersteunde is het niet nut, hij gaat meer en meer achteruit, ofschoon hij en zijn zoon den veldarbeid zeer wel verstaan.» (*Versl.* 1846, bl. 8).

«N°. 33. In dit talrijk huisgezin is de welvaart, *waarop nooit veel te roemen was*, nog achteruit gegaan.» (Ald. bl. 9).

«N°. 44. De betaling plag hier geregelder te geschieden, en over 't algemeen laat èn de welvaart èn de godsdienstige zin van deze lieden nog al wat te wenschen over.» (Ald. bl. 11).

«N°. 47.... Kortom èn de hoeve èn de bouwman beiden moeten nog wat ten goede veranderen, zal deze ondersteuning aan het doel der maatschappij beantwoorden.» (T. a. p.) — «Met de betaling ging het nu wel, en er is hier dus *hoop*, dat men met der tijd tot meerderen welstand komen zal.» (*Versl.* 1848, bl. 8).

«N°. 80.... De man is wel vlijtig en *kundig* in den landbouw, maar hem ontbreekt nog dat overleg en die spaarzaamheid, welke zoo noodig zijn om van een *arbeider* een *boer* te maken.» (*Versl.* 1846, bl. 19). — «De man werkt ijverig, maar had ook nimmer meer moeten zijn dan *arbeider*; *om een boerderij te beheeren heeft hij geen verstand*..... Hoe zou hij iets hebben kunnen betalen!» (*Versl.* 1848, bl. 15).

«Op n°. 93 ondervonden wij eene teleurstelling, even onverwacht als nadeelig voor de kas der maatschappij. De ondersteunde kwam namelijk in den afgeloopen winter, na eene ziekte van eenige weken, te overlijden; bij liet geene vrouw, maar een zestal kinderen na, nog te jong om ten laste der maatschappij te blijven. Zij moesten derhalve eenigen tijd na het overlijden des vaders, naar hunne geboorteplaats teruggezonden worden. De overledene was van alles ontbloot op de hoeve aangekomen en moest, daar hij in het eerste jaar geen oogst had, met de zijnen van al het noodige voorzien worden: hierbij kwamen nu de ziekte, het overlijden, de dubbele reiskosten. Dit alles bedroeg eene aanmerkelijke som (*f* 1242.66½), die voor verlies bij het fonds moest worden afgeschreven!» (*Versl.* 1846, bl. 24 en 59).

«N°. 101. Dit huisgezin met 8 kinderen werd in het voorleden jaar met eene som van *f* 1300 ondersteund; maar indien ook deze hulpbetooning iets heeft mogen toebrengen om de menschen uit ongelegenheid te helpen, en hen voor als

nog voor de gemeente te bewaren; hen tot *welstand* te brengen en hun ook in het zedelijke tot nut en steun der gemeente te doen verstrekken, dat schijnt voor als nog onder de *onvervulde* wenschen te blijven.» (*Versl.* 1846, bl. 28).— «Hoewel het overlijden der vrouw geen groot verlies voor dit huisgezin was, schijnt toch de welstand niet toegenomen te zijn: althans de kleine huur van het land hem in gebruik gegeven, bleef achter.» (*Versl.* 1848, bl. 19).

«N°. 66. Dit gezin, dat jaarlijks toeneemt, is en blijft in armoedige omstandigheden.... Het smart ons te moeten zeggen, dat het er ver af is, dat deze ondersteuning aan het doel der maatschappij zou beantwoorden, hoewel ten nadeele van het gedrag der menschen ons niets bekend werd.» (Ald. bl. 12).

Allertreurigst is in dit opzigt het verslag van 1847, juist het tijdstip van het 25jarig bestaan der maatschappij, toen het Bestuur gewenscht had «te kunnen optreden met een verslag, dat overvloediger bewijzen gaf van den gelukkigen uitslag, die de werkzaamheden bekroonde.» De mislukte aardappelen- en rogge oogst, de hooge waterstand en veeziekte, deze «oorzaken» zegt de verslaggever, «die allerwege schaarschheid en «gebrek, ja hier en ginds hongersnood te weeg bragten, hebben ook bij onze ondersteunden eerder teruggang dan voor«uitgang in welstand veroorzaakt..... Het is er zoo verre van «daan, dat de hoog opgevoerde graanprijzen de schaarschheid «van het veldgewas heeft kunnen vergoeden, dat er werkelijk «onder onze ondersteunde huisgezinnen eenige gevonden wor«den, die niet alleen geene granen ter markt te brengen had«den, maar reeds gedurende eenigen tijd aan broodsgebrek «hadden geleden, alvorens zij het schoorvoetende durfden «wagen, bij de maatschappij om buitengewonen onderstand «voor levensbehoeften te komen vragen! — Wij zouden vreezen, «Mijne Heeren, in *herhalingen* te vervallen..... wanneer wij «het gezegde op *ieder* van onze ondersteunde huisgezinnen «wilden gaan toepassen.....»

Zou er nog meer noodig zijn, om te bewijzen dat het *doel* der maatschappij — bevordering van *welstand* — *verre is van bereikt te zijn?*.....

Van dezen uitslag zou men ongetwijfeld onderscheidene oorzaken kunnen opsommen; maar de verslaggever van 1847 heeft zeker wel de voornaamste opgegeven, toen hij de volgende bekentenis aflegde: «*Den welstand* der huisgezinnen, en daar«door van de kleine gemeenten onzer geloofsgenooten, *te be«vorderen* was steeds onze wensch en bedoeling. Maar gelijk «wij altijd reden hadden bij dit ons pogen onzer afhankelijk«heid van den zegen des Allerhoogsten indachtig te zijn, zoo «hebben bijzonder de twee laatstverloopene jaren ons overtuigend «geleerd, *dat het die zegen is, die alleen welstand gebieden en «welvaart geven kan!*» Dat wij dit volkomen beamen, behoeven wij niet te zeggen: het strookt geheel met het gevoelen dat wij vroeger hebben geuit: «Alléén met *stoffelijke* middelen kan «men niet alles uitwerken; want ook hier geldt wat er ge«schreven staat: *Indien de Heer het huis niet opbouwt, zullen «de bouwlieden te vergeefs er aan arbeiden* (1).»

Intusschen heeft de maatschappij zelve er meer schuld aan dan men welligt denken zou. «Dat die ondersteuning van geloofsgenooten,» zegt prof. BOSSCHA, «groote, zeer groote op«offeringen kost, dat wij daarbij aan *teleurstelling* en *misluk«king* bloot staan; dat in onze werkkring nog veel, *juister*, «te rigten, *beter* aan te wenden, *voordeeliger* te beheeren is: «dit valt niet te ontkennen (2).» Naar de verklaring daarvan behoeft men niet ver te zoeken. «Welstand te bevorderen» is het doel, dat de maatschappij *bepaaldelijk opgeeft;* maar het is, zoo als wij vroeger reeds opmerkten, niet minder haar *doel*, om door *eene kunstmatige vermeerdering van het zielental* te voorkomen, dat kleine gemeenten, — wanneer zij geen vijftig

(1) Zie D. XVII, bl. 117.
(2) *Aanspr.* 1842, bl. 6.

zielen tellen, — bij ontstane vacaturen, worden opgeheven of met bijgelegene gecombineerd. Daartoe worden dan uit andere meer talrijke gemeenten, soms uit andere provincien, geheele huisgezinnen naar kleine gemeenten overgeplaatst; en daar het de maatschappij vooral te doen is om *het zielental te vergrooten*, gebeurt het niet zelden dat zij in de keuze der over te plaatsen personen minder bedachtzaam en niet voorzigtig genoeg te werk gaat.

Het spreekt van zelfs dat wij het der maatschappij niet zullen ten laste leggen, wanneer soms «door het gedrag der oudste dochter het zielental op eene onbehoorlijke wijze vermeerderd wordt (1);» en evenmin als een ondersteunde door «misbruik van sterken drank» zijn eigen ondergang veroorzaakt; — maar van onvoorzigtigheid — om het zachtste woord te gebruiken — is zij toch niet vrij te pleiten, wanneer zij b. v. zich inbeeldt dat een *arbeider*, die nooit meer dan arbeider was, door overplaatsing naar elders een bekwame *boer* wordt; of wanneer zij, door huisgezinnen, die van alles ontbloot en zonder vooruitzigt zijn, in kleine gemeenten te vestigen, de diakonie in de verpligting brengt om er later voor te moeten zorgen. Neen; dan is het niet te verwonderen, dat zulke huisgezinnen en zulke gemeenten niet tot *welstand* komen. Maar... een *ander* doel is dan toch bereikt: het *zielental* is vermeerderd; de gemeente tegen vernietiging gewaarborgd; en — de uitbreiding van het Protestantisme verzekerd!

Het is waar, dat van dit laatste — de uitbreiding van het Protestantisme — in haar algemeen reglement geen enkel woord gesproken wordt; doch dit stilzwijgen, dat op zich zelf niets bewijst, laat zich gemakkelijk verklaren. Immers *om door het Gouvernement als zedelijk ligchaam erkend te worden*, was het zeker raadzamer dat zij in haar reglement geen ander doel dan «bevordering van welstand» opgaf; en welligt ook, dat haar

(1) *Verslag* 1844, bl. 3.

eigenlijk doel, zoo het openlijk werd uitgesproken, de goedkeuring van vele Protestanten niet zou hebben weggedragen. Maar hoe zij 't ook trachte te verheimelijken, en welke betuigingen zij ook aflegge voor het tegendeel, uit hare circulaire's en aanspraken blijkt het toch duidelijk genoeg waar zij heen streeft. Ettelijke aanhalingen zullen tot staving hiervan voldoende wezen.

Zoo beweerde men dat de werkkring der maatschappij «geen inbreuk maken kan op de burgerlijke, noch op de godsdienstige regten van R. K. medeburgers;» dat de bijdragen niet strekken «tot voortplanting der Evangelische belijdenis onder andersdenkende Christenen;» dat «Verdedigen en Behouden hare leus is (1);» dat zij «tegenover andersdenkenden slechts eene zuiver burgerlijk-finantiële inrigting is, en hare bemoeijingen hoegenaamd geen grond hebben in eenige godsdienstige onverdraagzaamheid (2).» dat het *doel* der maatschappij «niet hooger is, dan tegen de *overwegende* krachten der Roomsche Propaganda *eenig tegenwigt* te stellen (3).» Zelfs verklaarde Professor BOSSCHA in zijne aanspraak van 1840, dat hij «de eerste zijn zal om een voorstel tot ontbinding der maatschappij te doen, of zijn lidmaatschap nederleggen, wanneer het [let wel] *overtuigend zal bewezen zijn*, dat zij ongeregtigheid jegens andersdenkenden pleegt of onbestaanbaar is met christelijke zachtmoedigheid.» — Maar ondanks al die fraaije betuigingen, laat dezelfde Professor BOSSCHA, in die zelfde aanspraak, zich in dezer voege uit. «Daarom behooren «wij, in de overtuiging der waarheid en in het besef van «pligt, al de vermogens onzer werkzaamheid te vereenigen «tot dat *doel*, 't welk onze maatschappij zich voorstelt te be«reiken: de handhaving der Protestantsche Kerk van *Nederland*,

(1) *Aanspr.* 1836, bl. 4 en 8.
(2) *Aanspr.* 1838, bl. 6.
(3) *Aanspr.* 1842, bl. 6.

«in den welstand harer leden en gemeenten, en *daardoor* de «bewaring van haar *overwigt* in onze *nationale* belangen, in «onze *maatschappelijke* inrigtingen, in onze *huiselijke* aangele«genheden. OVERWIGT, geen EVENWIGT: daardoor alleen kan «het zaaijen dier distelen en giftplanten van godsdienshaat «worden voorgekomen (1).»

In de gemelde aanspraak van 1842 erkent prof. BOSSCHA zeer naïef, dat de maatschappij bij hare oprigting door de meeste Protestanten «gehouden werd voor de vrucht van overdrevenen en onverdraagzamen godsdienstijver;» en «hare betuiging, dat zij slechts een verdedigend karakter had, om, door het helpen van min welvarende geloofsgenooten, wegstervende gemeenten in het leven te behouden, *als een misleidend voorwendsel* werd beschouwd, waarachter zich verborg, wat men gewoon is *proselytenmakerij* te noemen;» en daarop laat Z. Hgl. onmiddellijk volgen: «*ik zelf moet bekennen met de menigte te hebben gedwaald.*» De maatschappij had er dus al den schijn van, zóó dat de heer BOSSCHA zelf hare bedoelingen verdacht hield! Dat zij inderdaad zulke bedoelingen had, wordt natuurlijk door den professor tegengesproken; doch bij eene andere gelegenheid scheen deze verzekering weer aan zijn geheugen ontgaan te zijn, en beweert hij dat het doel der maatschappij «eerst dan *geheel* kan bereikt worden, wanneer onder de «Protestanten, met het besef hunner verpligting, de overtui«ging *algemeen* wordt, dat wat zij zullen gedaan hebben tot «instandhouding en *uitbreiding* van Protestantsche gemeenten «op het land, zij dat zullen gedaan hebben voor de waarheid «die uit het Evangelie is, en tevens *voor de rust van onzen «Staat* (2)». En hiermede strookt dan ook zeer wel de wensch,

(1) *Aanspr.* 1840, bl. 12. Dit laatste had de Professor zeker vergeten, toen hij in 1842 juist *het tegendeel* beweerde door te verklaren, dat het doel der maatschappij niet *hooger* is, dan tegen *overwegende* krachten der Roomsche Propaganda *eenig tegenwigt* te stellen!

(2) *Aanspr.* 1846, bl. 9.

dien hij reeds eenige jaren te voren deed hooren, «dat steeds «voor oogen wierd gehouden, dat de Nederlandsche Protestanten «onder omstandigheden leven, waarin de bescherming van het «Protestantismus — voor ieder persoonlijk — èn christenpligt «is èn *burgerpligt* (1).»

Bij deze aanhalingen nog meerdere te voegen zal wel niet noodig zijn : zij spreken duidelijk genoeg om een ieder te overtuigen dat de «bevordering van welstand» noch het *eenige* noch het *voornaamste* doel dezer vereeniging is. — Ons blijft nu overig, aan onze lezers te doen zien, op *hoedanige wijze* men het voorgestelde doel tracht te bereiken.

III.

De *geheimzinnigheid*, die de maatschappij ten opzigte van hare bedoelingen inachtneemt, kenmerkt eveneens hare geheele wijze van werken. Alles is er met den sluijer der verborgenheid bedekt en geeft haar het aanzien van een geheim genootschap. Het aanwerven van leden, de plaats harer algemeene vergadering, de wijze van ondersteuning, het aankoopen van eigendommen, alles in een woord wordt zooveel mogelijk bedekt gehouden voor den oningewijde. Is het dan te verwonderen, dat gemoedelijke Protestanten juist dáárom hare bedoelingen mistrouwden en geen deel meer wilden hebben in eene vereeniging, die met zooveel zorg het licht schuwt? Belangrijk mogen wij in dat opzigt noemen hetgeen prof. BOSSCHA heeft medegedeeld in zijne *Aanspraak* van 1844. Het geldt zijne geloofsgenooten in de plaats zijner inwoning; — hij was dus allezins in de gelegenheid om in het zekere onderrigt te zijn. In die *Aanspraak* nu, over wijlen den heer AMESHOFF sprekende, zegt hij het volgende : «De eerste opwekking tot «deelneming in de Hoofdstad is van hem uitgegaan, en er is

(1) *Aanspr.* 1840, bl. 6.

«in de eerste tijden een oogenblik geweest, waarin *de ge-*
«*heimzinnigheid, met welke alles wat onze maatschappij betrof*
«*behandeld werd*, de aanvankelijke deelnemers te *Amsterdam*
«ALLEN *deed terug treden*, en hij daar ALLEEN stond met eenen
«waardigen vriend.... AMESHOFF vond *die geheimzinnigheid even*
«*stuitend voor zijn gevoel*, maar vervuld van het besef der
«verpligting, om ten gevalle eener goede [?] zaak *toegevend*
«te zijn, wankelde hij niet.»

Al wie kwalijk doet haat het licht, en hij komt tot het licht niet, opdat zijne werken niet bestraft zouden worden (1). Ware de heer AMESHOFF die sprenk indachtig geweest, ongetwijfeld was hij met *al* de andere geheel terug getreden.

Een ander middel, waarvan de maatschappij zich bedient om haar doel te bereiken, bestaat in het opdragen van het honorair lidmaatschap aan hooggeplaatste en aanzienlijke Protestanten, wier betrekking en invloed bij voorkomende gelegenheden van dienst kunnen zijn. Zie hier een paar voorbeelden.

Het eerste betreft eene kleine gemeente in *Overijssel*, die ingevolge Besluit v. d. Souv. Vorst dd. 8 April, 1814, n°. 15, bij ontstane vacature vernietigd moest worden, of met eene andere gemeente gecombineerd, omdat zij beneden het vereischte zielental gedaald was. Door wiens bemoeijingen dit belet werd vernemen wij uit het Verslag van 1833, waar bladz. 15—16 het volgende te lezen staat:

«Hoezeer deze ondersteuning (n°. 28) niet onder de zeer
«belangrijke moge gerekend worden, wordt zij dit echter, in
«verband gebragt met eene plaatshebbende allezins gewigtige
«schikking, welke wij vertrouwen, dat voor onze medeleden
«aangenaam zal zijn te mogen vernemen, t. w., de gemeente,
«tot welke dezelve behoort, heeft *door de bemoeijing* van
«zijne Exc. den Heere Gouverneur van *Overijssel*, HONORAIR
«LID *van onze maatschappij*, eene aanzienlijke uitbreiding

(1) JOANN. III, 20.

«mogen erlangen, *door toevoeging van een Buurschap*, «te voren kerkelijk onder eene naburige en talrijke ge- «meente behoord hebbende *door welke toevoeging de anders «zeer kleine gemeente met een getal van 50 zielen vermeerderd*, «en daardoor van het gevaar ontheven is, om bij de *thans be- «staande* vacature, met eene andere gemeente gecombineerd, «of vernietigd te worden. Deze zoo gewenschte zaak, heeft bij «besluit van Z. M. den Koning van 23 November 1823, haar «volle beslag gekregen, dank zij de belangstelling der edelen, «welke, in vereeniging met de pogingen van onze maatschappij, «ter bevordering van welstand medegewerkt, en eene zeer kleine «gemeente, door zoo afdoende maatregelen, behouden «hebben.»

Het ander betreft de gemeente, waar n°. 24 gelegen is (?).— In de algemeene vergadering v. h. j. 1841 «werd op voorstel «van den medevoorzitter besloten: aan Z. Exc. den Minister van «Staat, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk «[destijds: H. baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT], *de opdragt te doen «van het honorair lidmaatschap* dezer maatschappij (1).» Niet lang daarna droeg het reeds zijne vruchten. In het Verslag van 1842 bl. 9 komt de volgende mededeeling voor: «De gemeente, «waarin deze eigendom gelegen is, *was in het vorig jaar vakant «geworden*, maar had, IN WEERWIL *van het klein getal zielen*, «wederom van Z. Exc. den Staatsraad Directeur Gen. der Her- «vormde Kerk [*sic?*] handopening verkregen; eene gunstige be- «schikking, ten gevolge waarvan zij dan ook wederom van een «eigen' Leeraar voorzien werd, en welke ons op nieuw overtuigt, «van het groot belang 't welk Z. Exc. toont te stellen in het be- «houd onzer kleine gemeenten en in de pogingen, welke onze «maatschappij tot derzelver instandhouding aanwendt.»

Op zich zelve beschouwd, zouden zulke feiten niet zonder beteekenis zijn; — in verband met de pogingen eener gehei-

(1) *Verslag* 1841, bl. 43.

me, protestantsche vereeniging geven zij ruime stof tot nadenken.....

Het is echter noch de eenige, noch de voornaamste grief die wij tegen de maatschappij van *welstand* hebben in te brengen. Hare onkieschheid in de keuze der middelen, waarmede zij haar doel tracht te bereiken, zou alleen reeds genoeg zijn om de afkeuring van ieder weldenkenden te verdienen; maar wanneer die middelen zelfs laakbaar zijn, en de verfoeijelijke stelregel: *het doel heiligt de middelen* daardoor inderdaad in oefening wordt gebragt, dan verdient zij die afkeuring nog des te meer. Wij noemen het laakbaar, dat men in anderen afkeurt wat men voor zich en de zijnen goeddacht; en nog laakbaarder, dat men aanvallen verdicht die niet bestaan, en anderen beschuldigt om voor zich zelven de belangstelling op te wekken. Aan beiden nu maakt de maatschappij zich schuldig.

Hare bestuurders erkennen dat zij «tegenover andersdenkenden slechts eene zuiver burgerlijk-finantiële inrigting is.» Professor BOSSCHA gaat nog verder, en beweert tegen hen «die met eenigen schroom hunne bijdragen geven tot het verleenen van *tijdelijken* onderstand tot verdediging van het Protestantismus,» dat die onderstand niet nutteloos, ja zelfs noodzakelijk is. «Ik meen,» zegt hij, «dat het Christendom, hoezeer ook eene geestelijke gemeenschap zijnde, volstrekt behoefte heeft aan een' maatschappelijken vorm, aan eene kerkelijke gemeenschap, en dat zich die behoefte ten allen tijde heeft doen gevoelen. Ik houd het daarvoor, dat, zoo de reine Evangelieleer, door onze Kerkhervormers gepredikt, niet door de *stoffelijke* ondersteuning van godvreezende vorsten [PHILIPPUS, landgraaf van *Hessen?*] en vermogende aanzienlijken eene kerkelijke zelfstandigheid had gekregen, de volken van het Protestantsch *Europa* nog onder den gewetensdwang van Pausen en Prelaten zouden zuchten (1).» Bij zulke bekentenis zou men te regt verwachten dat de maat-

(1) *Aanspr.* 1842, bl. 8, 9.

schappij het der Katholieke Kerk niet euvel zou duiden, wanneer ook zij tot hare instandhouding en verdediging *stoffelijke* middelen mogt aanwenden. Het is er verre af. Men laat het voorkomen, alsof de Katholieke Kerk zich *uitsluitend* van *stoffelijke* middelen bediende, en alsof zij te beschikken hadde over schatten, zoo groot en onuitputtelijk, dat zij hierin door niemand kan worden overtroffen; en onderwijl men bezig is, zich dringend aan te bevelen aan de liefdadigheid zijner geloofsgenooten, roept men den argeloozen Protestant toe: zóó handelt *Rome;* wie zou het niet afkeuren?

't Is niet moeilijk te raden wat men met zoodanige taktiek voor heeft. Men beijvert zich om, met prof. BOSSCHA, de menigte te *overtuigen*, dat «overal waar de zegepraal van de «eene Kerk over de andere zal afhangen van *geldelijke* mid«delen, welke er aangewend *kunnen* worden, de zegepraal «altijd aan de zijde van *Rome* zal zijn (1);» en wanneer die meening ingang vindt, dan roept men des te luider: geeft ons *geld*, om den strijd tegen *Rome* te kunnen gaande houden; geeft *geld*, of wij vergaan.

Wat meer is: men beschuldigt de Katholieken dat zij in het *burgerlijke* onverdraagzaam zijn; en ondertusschen maakt men zich niet alleen aan dit euvel pligtig, maar drijft de onbeschaamdheid zoo ver, dat men het als iets *loffelijks* aanprijst wanneer het door *Protestanten* in oefening wordt gebragt. Één bewijs onder vele:

In de *Aanspraak* van 1848 zegde de mede-voorzitter het volgende: «Bepaaldelijk schijnt *Rome* ons bij voorkeur Protes«tantsch *Nederland* tot een strijdperk gekozen te hebben; «want waar anders worden zoo vele *schatten* besteed, om «voor dikwerf schamele gemeenten prachtige tempels op te «rigten; waar zoo vele kloosters gesticht, door de leeken niet

(1) T. a. p. bl. 5.

«begeerd; waar zoo *alle verdraagzaamheid en burgerlijke «welwillendheid vergeten*, om *in bedrijven en bedieningen ge-«loofsgenooten* IN TE DRINGEN?»

Dat de Katholieken hier valschelijk beschuldigd worden, en dat het integendeel *sommige* Protestanten zijn die er zich aan pligtig maken, behoeven wij thans niet te doen uitkomen: het bestaan van vereenigingen, als *Unitas*, *Hulpbetoon* en *Phylacterion*, bewijst het meer dan te veel. Wij vergenoegen ons met de opmerking, dat de maatschappij van *welstand*, zoo zij al reden heeft om voor eigen rekening de uitsluiting der Katholieken niet te willen drijven, zij niettemin aan anderen daartoe de hand reikt, en dit werk aan hare geloofsgenooten durft aanbevelen. «De Commissie,» zoo luidt haar *Verslag* van 1844, «in het vorig jaar benoemd, om met het «Hoofdbestuur der Societeit *Unitas* te confereren, bragt rapport «uit, strekkende om die Vereeniging door deze Vergadering «als Zuster-inrigting te doen erkennen en *haar*, waar het «zonder nadeel der belangen van de Maatschappij van Wel-«stand geschieden kan, *de behulpzame hand te reiken*. De «Vergadering met dit rapport zich vereenigd hebbende, heeft «de Voorzitter op zich genomen in deszelfs geest aan het «Hoofdbestuur van *Unitas* te antwoorden. — Vervolgens werd «door de Permanente Commissie rapport uitgebragt op een «voorstel, ten vorigen jare in hare handen gesteld en strek-«kende om van wege deze maatschappij pogingen aan te wenden, «dat Protestantsche Landeigenaars mogten genoopt worden hunne «geloofsgenooten meer te begunstigen met hen op hunne goederen «te plaatsen, en hun tot dat einde bij voorkomende gelegen-«heden de noodige aanwijzingen te doen. Het rapport toonde «het *onraadzame* en *onuitvoerlijke* van het voorstel aan, *voor «zoo ver deze maatschappij betreft*, maar achtte hetzelve meer «een object te zijn van individuële handeling, *welke eene alle-«zins nuttige en heilzame strekking hebben konde*. De Vergade-«ring het rapport *met goedkeuring* gehoord hebbende, werd

«het gedane voorstel diensvolgens verworpen (1).»

Professor BOSSCHA kan zich beroemen, dat hij in het drijven van zulk eene taktiek door niemand der zijnen overtroffen is. Al wat den stempel van *Rome* draagt weet hij in het hatelijkste licht te plaatsen; en waar anderen niets ontwaren ontdekt zijn oog de listen der propaganda, priesterbedrog, omkooperij, heerschzucht, bijgeloof en religiehaat. Hij is even ervaren in het verdichten van feiten als behendig om ze te overdrijven; verstaat zich in de kunst van dit alles naar omstandigheden te varieren, maar om altijd neêr te komen op dezelfde slotsom: *waakt! Protestanten, waakt! en neemt deel aan de maatschappij van welstand!!*

«De andere oorzaak,» zoo liet hij zich in 1839 hooren, «van den vermeerderden bijval, welken onze pogingen heb«ben gevonden, is, zoo ik mij niet bedrieg, deze, dat «derzelver meerdere bekendmaking is ingevallen in eenen tijd, «waarin de Hierarchie van *Rome*, met de haar eigene kracht «en eenheid van werking, het hoofd heeft opgestoken op eene «wijze, *dat de rust en de orde in het staatsburgerlijke leven «der volken daardoor zijn bedreigd geworden.* Niet, dat ik zou «willen onderstellen, dat al die nieuwe deelnemers waarover «wij ons in den laatsten tijd hebben mogen verheugen, wat «zij niet zouden gedaan hebben voor de waarheid die uit het «Evangelie is, zij dit eeniglijk zullen gedaan hebben uit vrees «voor het behoud onzer maatschappelijke instellingen, voor «belangen die van deze wereld zijn. Neen, maar het gevaar «heeft zich duidelijker aan ieders oogen kunnen vertoonen, «en het is aan velen gebleken, dat zij, die de gebezigde listen «ter verdringing onzer Protestantsche leerstellingen beter hadden «leeren kennen, hun ten onregte als voorbarige onraadschreeu«wers waren voorgesteld. Wij wenschen dat dit aan nog «meerderen moge duidelijk worden, en de oogen en de harten «[en de beurzen?] van nog meerderen geopend worden. Want

(1) *Verslag* 1844, bl. 62, 63.

«ik herhaal het, MM. HH. onze middelen zijn op verre na «niet geëvenredigd aan de behoeften..... Wanneer wij de ver- «keerdheden der menschen dikwijls door de Voorzienigheid «zien bezigen tot het bereiken van Hare ondoorgrondelijke «oogmerken, zijn dan de listen waarmede al wat op protes- «tantsche beginselen gegrond is ondermijnd wordt, de laat- «dunkendheid waarmede protestantsche begrippen in arglistische «geschriften verguisd worden, de ongeregtigheid waaraan onze «geloofsgenooten hier en daar ten doel staan, niet als zoo vele «stemmen, die wij luide ons hooren toeroepen: Weest op «uwe hoede! Wanneer wij in het negen-en-dertigste jaar der «negentiende eeuw van den troon eens Konings in *Europa* «het bevel hooren uitgaan aan zijne protestantsche onderdanen, «*om voor den Afgod der Roomsche Kerk de knieën te buigen;* «wanneer wij in onze dagen van bedrijvige nijverheid kloos- «termatige instellingen zelfs in ons vaderland zien herrijzen; «wanneer wij eenen der eerste Redenaars der Roomsche Kerk «den tijd hooren voorspellen, wanneer *Engeland* Roomsch «zal wezen, en *Europa* de pauselijke mis zal vieren in de «St. Sophia's Moskee te *Konstantinopel*: — ik vraag het u, «MM. HH. zijn dat allen geene stemmen die ons toeroepen: «Waakt, Nederlanders, waakt, opdat het Boek der Waarheid, «waarop uwe burgerlijke vrijheid rust, waarop uwe vaderen «gesteund en 't welk zij behoed en behouden hebben, niet, «gelijk van uwe munten, zoo ook van de lezenaars uwer «bedehuizen worde weggenomen! (1)»

In de aanspraak van 1840 wordt hetzelfde thema behandeld, maar eenigzins gevarieerd. «De aanzienlijke aanwas «van het getal leden is alleen daaraan toe te schrijven, dat «de toeleg om de Protestantsche Kerk te ondermijnen en ten «val te brengen, weder duidelijker is aan het licht geko- «men.... — De dienaars van *Rome* in *Nederland* hebben «nooit stil gezeten. Nogthans zijn de blijken hunner pogingen

(1) *Aanspr.* 1839, blad. 5—7.

«in onzen leeftijd menigvuldiger en meer openbaar gewor-«den.... — *Nederland* is groot geworden door het Protestantis-«mus *met verdraagzaamheid* [?!], maar met eene scherpe «voorzigtigheid omtrent deszelfs onverzoenlijke vijanden: moet «het Protestantismus de vlag strijken, of wordt de godsdienst-«verdraagzaamheid verbannen, of integendeel de voorzigtigheid «daaraan opgeofferd, dan kan *Nederland* eene bijdrage leveren «tot de ondervinding der geschiedenis, dat Staten altijd te «gronde gaan door het tegenovergestelde van datgene, waar-«door zij zijn groot geworden.»

Wij weten niet of de heer BOSSCHA juist de plakkaten-rege-ring, met al den aankleve van dien, terug zou wenschen; maar hij schijnt het toch zeer te betreuren dat wij niet meer leven in de zalige dagen der voorvaderen. O, toen waren de menschen zoo gelukkig! *Toen* moest de *Regering* voor *alles* zorgen, en behoefde niemand zich te bekommeren over arminiaansche of paapsche stoutigheden. Toen nog, «was het ongeschonden bewaren van de palladiums der Hervorming aan *de Regering* als *een allerheiligste pligt* opgedragen;» toen konden de voorvaderen «zich op die bewaring gerustelijk ver-laten.» Toen was er geen behoefte aan Bijbelgenootschappen. want «zelfs kerken in vreemde landen werden op kosten van den Staat van Bijbels voorzien.» Toen was er geen maat-schappij van *welstand* noodig «om den teruggang of de ver-nietiging van Protestantsche gemeenten te verhoeden.» Toen [o, die gelukkige dagen!] «zoude de Regering het niet hebben behoeven te dulden, wat wij hebben moeten aanhooren, dat door een Afgezant van den Pauselijken Stoel.... in *Nederland* in het openbaar wierd afgekondigd *om te bidden voor de uit-roeijing van het Protestantismus* (1).» Nu is het geheel anders; nu «leven wij onder andere omstandigheden;» nu «aan het Protestantismus in ons Vaderland de steun der Regering ont-nomen is [?]», nu is «de pligt om te zorgen, dat het licht der zuivere Evangelieleer onder ons brandende blijve, om te zorgen dat *Nederland* niet van een Protestantschen Staat een deel worde der Roomsche Mogendheid — op de Nederlandsche

(1) Het mandement van den Vice-Superior ter gelegenheid van het eeuwfeest des *H. Willebrordus* in 1839.

Protestanten *persoonlijk* overgegaan.» — Het spreekt dan van zelfs dat de maatschappij van *welstand* daardoor eene volstrekte behoefte wordt, en stilzwijgend volgt er uit, dat de Protestanten aan hun *christenpligt* en *burgerpligt* te kort schieten, wanneer zij geen deel er aan nemen. — Bij dat alles verzuimt de Professor niet, om met bijzonderen nadruk op de gevaren te wijzen, waardoor de Hervormde kerk bedreigd wordt: want «*naast de bloedige Inquisitie en hare openlijke auto dafé's* «*staat eene gluipige Religiezucht, die door aardsche voordeelen* «*de gewetens tracht om te koopen, en haar gebied uitbreidt* «*door uitdringing en indringing.*»

Zoo ging het jaar aan jaar. Geen *aanspraak* is er, die niet de blijken draagt van zijn haat tegen *Rome*; en nimmer verzuimde hij, om dien onder allerlei vormen in anderen, zoo mogelijk, over te storten. Ten bewijze hiervan zij het ons ten slotte vergund, eene zinsnede over te nemen uit zijne aanspraak van 1847.

Het jaar 1847 was het *eerste* jubeljaar der maatschappij: het 25ste van haar bestaan; doch dit jaar, zooals wij boven zagen, gaf niet al te veel stof tot jubelen. Of het nu uit wrevel was, dien de professor over den minder gunstigen uitslag gevoelde, of wel uit een zeker vóórgevoel dat het zijne *laatste* aanspraak bij de algemeene vergadering wezen zou, kunnen wij niet beslissen; — zeker is het, dat deze aanspraak voor al de andere in hatelijkheid niet behoeft onder te doen. «Wat is dan,» vraagt hij, dat kwaad, waartegen het «noodig geoordeeld wordt, *zoo vele* krachten in werking te «brengen?» — «Zoo ik hier,» is het antwoord, «het woord «te voeren had tot andere hoorders, dan deze Vergadering, «ik zou kunnen vreezen, zonder eene breedere ontwikkeling «van het antwoord op die vraag, met de bijzondere kortheid, «welke ik mij voorgenomen heb, kwalijk verstaan te worden: «maar U is het bekend, Mijne Heeren, dat kwaad is *Rome*; «*Rome*, 't welk zijne priesters zet tusschen de menschen en «al wat goddelijk en heilig en goed is, tusschen de gewetens «en den oppersten Regter, tusschen de burgers en de Staats-«wet, tusschen Roomschen en onroomschen in alle levensbe-«trekkingen, tusschen de kinderen en de wetenschap, tusschen «de armen en de liefdadigheid; *Rome*, 't welk de volken,

«onder zijne heerschappij gebukt gaande, verslaaft, en ver-«stompt en verarmt. Zoo er iemand is, wien dit oordeel te «hard toeschijnt, hij zie rond in de wereld, en zegge in «welke landen vrijheid, verlichting en welvaart heerschen, «of het in *Ierland* is, in *Portugal*, in *Spanje*, in *Italie*.»

Zoo ooit, dan is hier door den heer BOSSCHA zelven het volledigste bewijs geleverd, hoe waar het gezegde is, dat wij uit zijne aanspraak van 1840 aan het hoofd dezes hebben afgeschreven: *Godsdienstijver is eene allerheiligste aandrift in het menschelijke gemoed, maar zij kan ontaarden tot de allerhatelijkste hartstogt.*

TROOST VOOR ZIEKEN EN LIJDENDEN,

DOOR

P. J. HESSEVELD, R. K. PASTOOR.

Amsterdam,

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

1850.

In het XVe Deel bl. 212 van dit Maandschrift gaven wij den wensch te kennen, dat de zoo verdienstelijke priester, wiens *Overwegingen bij het H. Sakrament*, en *Overwegingen over de liefde van* JESUS, en *Oefeningen voor de Biecht, Communie en de H. Mis* zoovcel hijval onder onze Katholicken hebben gevonden, de reeks zijner stichtelijke werkjes mogt blijven vervolgen. Wij hebben het genoegen, dien wensch vervuld te zien in zijn nieuwen arbeid hierboven genoemd, waarin de goedhartige schrijver ditmaal hoofdzakelijk aan zieken en lijdenden heeft gedacht, ofschoon het werkje ook door wie gezond en gelukkig zijn met veel vrucht kan gebruikt worden.

«Een tweevoudig doel heb ik mij, zegt de eerw. priester, «bij het vervaardigen van dit werkje voorgesteld. Ik wenschte «vooreerst de lijdende menschheid eenige geestelijke hulp en «troost volgens mijn zwak vermogen aan te brengen. Daar «ik zelf voortdurend ongesteld ben, weet ik bij ondervinding, «hoe bezwaarlijk het is, altijd moed en geduld te behouden. — «Het andere doel was, eenige geldelijke voordeelen te ver-

«schaffen aan arme, verlatene kinderen, die hier ter stede *(Am-*
«*sterdam)* in het ALOYSIUS-gesticht zijn opgenomen.» Dat gesticht, zonder fondsen en zonder middelen, is volstrekt arm, en bestaat alléén van liefdegiften. Uitbreiding dier inrigting is allerwenschelijkst, maar kan niet geschieden zonder medewerking van velen, van zieken en gezonden, wier liefdadigheid dan ook door dien zorgzamen herder dringend wordt ingeroepen.

Het werkje, dat VIII en 442 bl. groot, met vier toepasselijke lithographiën versierd, en zeer net en helder gedrukt is, splitst zich in drie afdeelingen. De eerste bevat een tiental redenen, in even zoovele hoofdstukken, waarom God ons ziekte en lijden overzendt; de tweede afdeeling handelt in elf punten over de geestelijke hulpmiddelen in ziekte en lijden, waarbij een uitvoerig XII^de^ hoofdstuk is gevoegd, dat velerlei en zeer geschikte schietgebeden, verzuchtingen en oefeningen voor zieken en lijdenden aangeeft. Het derde gedeelte stelt in tien hoofdstukken eene aangename verscheidenheid van beweegredenen voor, om ons in allen rampspoed tot moed en geduld op te wekken, terwijl het geheel besloten wordt met eenige wijze raadgevingen voor degenen die zieken verzorgen en bezoeken. Bij een rijken en degelijken inhoud, eene eenvoudige en beminnelijke inkleeding ontmoet gij overal plaatsen, die zoo zalvend zijn en zoo zacht en diep in 't gemoed grijpen, dat ook de smartelijkste en ongelukkigste lijder er ongetwijfeld door verkwikt en bovenal overreed zal worden, om alle ziekte en rampspoed te *heiligen* en verdienstelijk te maken voor den hemel. Om al die redenen, en bijzonder ook wijl er schier geen werkjes van dien aard te vinden zijn, durven wij dezen voortreffelijken arbeid aan een ieder onvoorwaardelijk aan te bevelen, en wij laten hier den schrijver zelven, die zoo gaarne alles voor allen wil worden, tot u zeggen: «O hoe verlang ik, dat al mijne «vrienden en bekenden daartoe [tot hulp en troost der lijdende «menschheid] medewerken; zoodat dit boekje verspreid worde «bij rijken en bij armen; dat een vriend het aan zijnen lijdenden «vriend geve, ouders het schenken aan hunne kinderen, de «vermogenden aan de behoeftigen, de geneesheer aan zijne «zieken. In welk huisgezin toch zijn geene ziekten of tegen-«spoeden te vinden.»

DE STUDIE

VAN HET

KERKELIJK REGT. (1)

II.

NUT EN BELANGRIJKHEID.

Meermalen is het ons gebeurd, dat wij een schrijver, dien wij lazen, de wetenschap welke hij behandelde hemelhoog zagen verheffen, als ware zij de voornaamste onder alle wetenschappen, en omdat wij ditzelfde gebruik bij andere schrijvers voor andere wetenschappen vonden, kwam het ons voor, dat men die uitbundige lofspraken op hare juiste waarde moest schatten, en er niet al het gewigt aan hechten, dat de bewoordingen des lofredenaars van ons eischten. Het getuigt zonder twijfel van eene groote voorliefde voor de wetenschap die men behartigt, en men vergeeft het gaarne aan hem, die van het voorwerp zijner liefde met geestdrift spreekt en die aan anderen tracht mede te deelen. Wij kunnen den schijn hebben in de oogen van velen, dien zoovele schrijvers hadden in de onze, alsof wij niets anders zien, niets anders denken,

(1) Vervolg van bladz. 18.

niets anders beminnen dan het voorwerp dezer regelen, de studie en de wetenschap van het kerkelijk regt. Men zal ook ons die voorliefde reeds vooruit vergeven, en zelfs, wat meer is, dien schijn als gegrond en volkomen geregtvaardigd beschouwen, wanneer wij de redenen onzer belangstelling in de kerkelijke regtswetenschap mededeelen, en aldus datgene zelve verwerkelijken, wat wij van anderen onvoorwaardelijk eischten, om hunne overtuiging tot de onze te maken en in hunne geestdrift te deelen. Zinledige woorden en emphasen vermogten dit op ons niet, wij eischten de gronden waarop de voorliefde des schrijvers rustte, en dan eerst, wanneer hij ons die aantoonde op eene wijze, die ons in hem gemoedelijke overtuiging en een onbevangen oordeel omtrent zijne zaak bewees, dan eerst vermogt hij ons oordeel in zijnen geest te vormen. Wij behooren niet tot het getal van diegenen, die de wetenschap welke zij behartigen, het koste wat het wil, boven alle andere trachten te verheffen, maar ook wij willen haar dien rang, die waardigheid, dat nut, die belangrijkheid zien toegekend, die haar tockomen. Alleen de gronden, waarop onze overtuiging rust, moeten dit bewerken.

Wij hebben zulks des te meer ter harte, omdat onder de verschillende wetenschappen geene welligt minder op hare waarde geschat wordt, geene aan meer vooroordeelen is blootgesteld dan de kerkelijke regtswetenschap, en voorzeker aan geene andere de naam van wetenschap door velen meer tegen wil en dank wordt toegekend. Om ons tot de theologische wetenschappen in het bijzonder te bepalen, aarzelen wij niet te zeggen, dat geene derzelve in den laatsten tijd zoo weinig in aanzien was. Welke oorzaken daartoe hebben bijgedragen zullen wij later zien.

Eenigen ontkenden het nut, anderen de noodzakelijkheid. De laatsten behooren tot de gematigdste klasse van tegenstrevers; minder gematigd zijn zij die het nut ontkennen en de studie des kerkelijken regts als van geen belang zijnde beschouwen. Velen van hen meenen al zeer barmhartig te zijn, wanneer zij van dezelve zwijgen en ze als eene onverschillige zaak behandelen; volgens hen is uit de kennis van het regt zekere geleerdheid te putten, maar eene geleerdheid die eer den naam van eruditie verdient en aan een magazijn gelijkt; het kanoniek of kerkelijk regt zien zij aan als een ontzaggelijk groot brokstuk der geschiedenis, als bevattede het niet anders dan eene verzameling van wetten van vroegere tijden, en als waren deze wetten zelve van geene dienst voor de onze, en als ware zoo een historisch document een brokstuk in den vollen zin des woords, dat is zonder leven, goed voor bibliotheken, maar buiten het bereik van kennis en wetenschap gelegen. Intusschen zouden zoowel zij, die het nut, als die de noodzakelijkheid betwisten, moeten bedenken, dat zij een van beiden moeten aannemen, of dat eene maatschappij kan bestuurd worden zonder regelen en wetten, of dat het niet noodig of niet nuttig is dat zij, welke die regelen en wetten moeten toepassen, ten uitvoer leggen, en op derzelver naleving aandringen, die wetten en regelen kennen. In beide gevallen zeggen zij eene ongerijmdheid, en een middelweg is er niet. Wij voor ons zijn innig van het nut en de belangrijkheid der kerkelijke regtswetenschap en hare beoefening overtuigd, en twijfelen niet of onze overtuiging rust op gewigtige redenen.

In de eerste plaats noemen wij onder die redenen den aard der maatschappij zelve, wier wetgeving het voorwerp is der aangeduide wetenschap. De natuur en inrigting der

Kerk, ziedaar een bewijs dat alleen genoeg zou zijn. In de daad, wanneer wij een blik slaan op de natuur en inrigting der katholieke Kerk, dan zien wij in haar eene maatschappij, die haren oorsprong als zoodanig aan den Verlosser der Wereld, den Zoon Gods zelven, heeft te danken. Hij is het, die haar dien uitwendigen vorm heeft gegeven van eene ware en volmaakte maatschappij, hij heeft aangewezen en als magt oefenend, als wetgever, aangewezen, wie leden dier maatschappij zijn moeten, welk doel zij allen moeten voor oogen houden, door welke middelen vooral zij dat doel, hun allen en gezamenlijk voorgesteld en voorgeschreven, moeten trachten te bereiken. Onder die middelen is er een, dat als de weg kan worden beschouwd, langs welken de geloovigen tot hun doel geleid worden, en als het algemeen middel, dat de meer bepaalde en bijzondere middelen tot dat doel henen voert, toepast en ordent. Dat algemeene middel is het gezag, door CHRISTUS in zijne Kerk ingesteld. Neen, hij heeft de Kerk, door hem gesticht als eene ware uitwendige maatschappij, niet aan willekeur en regeringloosheid prijs gegeven. Hij zelf had haar als wetgever, als gebiedend en magtoefenend ingesteld, hij had het hun, die de waarheid zijner leer erkennen, niet vrijgelaten een anderen uitwendigen vorm dan den door hem aangewezenen en voorgeschrevenen aan te nemen, en aldus aan de betrekking van de leden zijner Kerk als zoodanig tot Hem het beginsel van gezag ten grond gelegd. En ditzelfde beginsel moest ook de betrekking regelen van de leden der Kerk onderling. Ook na zijne Hemelvaart, nadat Hij tot den Vader zou zijn gegaan, moest dat beginsel van gezag tot het einde der eeuwen in zijne Kerk blijven; volgens zijnen herhaaldelijk en ontwijfelbaar uitgedrukten wil moest in haar

een levend gezag bestaan, en de betrekking der geloovigen onderling zoodanig zijn geregeld, dat allen broeders zouden zijn van elkander omdat Hij onze broeder werd, allen één met elkander gelijk Hij één is met den Vader, maar ook, dat alleen zijne Apostelen, hunne opvolgers, en allen die volgens de door hem gestelde regelen dat gezag door hen zouden hebben verkregen, een wezenlijk gezag zouden uitoefenen over al diegenen, die alleen den pligt zouden hebben van te gehoorzamen, hetzij zij in minderen graad van gezag geplaatst, of van alle gezag in de Kerk verstoken zijn. Dat gezag is het algemeene middel om het doel der geloovigen en als individu's en als maatschappij te bevorderen. De Kerk rust op het beginsel van gezag, en zoo eene maatschappij heeft noodzakelijk regelen als de uitdrukking van den wil der gezagvoerders, en bij gevolg zijn die regelen wetten, want geen andere kan de natuur van de regelen eener maatschappij zijn, dan de natuur der maatschappij zelve waarin zij gelden.

Is in iedere maatschappij het gezag het middel om haar doel te bereiken, dan is het tevens noodzakelijk het middenpunt der eenheid, en zooveel te meer is het dit in eene maatschappij, wier stichter uitdrukkelijk voor die eenheid heeft willen zorg dragen. Zoo heeft CHRISTUS in zijne Kerk eenheid in geloof en liefde, eenheid van bestuur, gewild door het gezag dat Hij heeft ingesteld, en uit de inrigting zijner Kerk de noodzakelijkheid der eenheid duidelijk kenbaar gemaakt. Immers, geene andere maatschappij heeft aan eenheid van bestuur, aan regelen en wetten grootere behoefte dan die, welke bij eene grootere inwendige eenheid van leer en inrigting uitgebreidere grenzen heeft. Hoe noodzakelijker alle leden, hoever ook verspreid en waar ook zich bevindende, één doel moeten

bereiken, en daartoe éénen weg volgen, ééne leer, dezelfde middelen, des te grooter, des te sprekender en krachtiger moet ook de eenheid van bestuur, de eenheid van het gezag zijn. Onder dat opzigt heeft dus geene maatschappij grootere behoefte aan regelen en wetten, aan éénheid van bestuur of gezag, dan de Kerk van CHRISTUS, de *Katholieke* Kerk. Zij heeft over den geheelen aardbol hare leden, omvat alle volkeren en landen in ééne leer, één geloof, ééne liefde, dezelfde middelen ter zaligheid. Zij is dat ééne ligchaam, waarvan CHRISTUS het hoofd is, van wien alle gezag is gegeven, en door wien in haar een gezag is gesteld, dat de Kerk tot hare voltooijing, de geloovigen tot hunne zaligheid leiden moet (EPH. IV, 16). Die eenheid zijner Kerk had haar stichter ten doel, toen hij PETRUS tot zigtbaar hoofd zijner Kerk, tot middenpunt der eenheid aanstelde en hem het volste gezag daarom toevertrouwde. Met hem en zijne opvolgers moesten allen zijn vereenigd, wilden zij tot de Kerk van CHRISTUS behooren. Om de eenheid der Kerk moeten de bisschoppen met hem zijn vereenigd in het bestuur der geheele Kerk. Om haar moeten zij met hem zijn vereenigd ook als hoofden hunner bijzondere bisdommen, om haar moet de lagere geestelijkheid met haren bisschop of andere geestelijke Overheid en door hem met den Opvolger van PETRUS zijn vereenigd. In één woord, vatten wij het gevolg van dit alles zamen, er is in de katholieke Kerk, volgens den wil van haren stichter, uitoefening van gezag in degenen die in Overheid gesteld zijn, gehoorzaamheid in de overigen, en waar aan gezag gehoorzaamheid verschuldigd is, daar is gehoorzaamheid verschuldigd aan voorschriften en wetten, door welke het gezag wordt uitgeoefend. Die voorschriften en wetten gaan uit van den

Paus en van de Bisschoppen, hetzij als met hem vereenigd ten opzigte der geheele Kerk hunne magt oefenende, of als hoofden hunner bijzondere bisdommen. Aan hen alleen is het bestuur der Kerk als maatschappij opgedragen, met andere woorden, zij hebben het uitwendig bestuur der Kerk, de *potestas fori externi*, terwijl den priesters, onder hunne leiding en afhankelijk van hen, alleen de zorg voor de geloovigen invididueel genomen, voor hun zielenheil, wordt toevertrouwd, voor zoo ver zij omtrent punten tot eerstgenoemde magt behoorende niet door hen worden gedelegeerd.

Is de inrigting, de natuur der Kerk van dien aard, als wij boven mededeelden, dan is het nut, de belangrijkheid van de studie der kerkelijke regtswetenschap boven allen twijfel verheven, indien men niet wil, dat de eenheid van bestuur lijde door dat de Kerkvoogden der bijzondere landen de wetten en besluiten der Pausen, welke zij verpligt zijn op te volgen en te doen opvolgen, niet kennen, en door dat de geestelijkheid onbekend is met de wetten en besluiten van hunne bijzondere Kerkvoogden en die der Pausen, aan welke zoo door hen als door hunne onderhoorigen eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd is. Dat op die wijze min of meer de goede regeling, het bestuur, de eenvormigheid der kerkelijke tucht kunnen lijden, behoeft geen betoog, en het is ook in die eenheid en eenvormigheid, welke uit het opvolgen en doen opvolgen der kerkelijke wetten en verordeningen geboren wordt, dat de kracht, de bloei der Kerk moet uitschitteren. Nog eens, de noodzakelijkheid, het nut, de belangrijkheid van de studie des kerkelijken regts zijn buiten twijfel voor al degenen, die tot de orde des gezags in de Kerk behooren, omdat het aan ieder, hetzij een schakel des gezags van CHRISTUS zelven of van de Kerk,

dat is hier van Paus of Bisschoppen door de hun verleende volmagt afkomt, in die inrigting der Kerk zijne plaats aanwijst, ieders regten en verpligtingen bepaalt, opdat hij, die wel kennende, zijne plaats en den rang, dien hij bekleedt, waardig vervulle, en zoo doende het zijne bijdrage om de zoo heilzame eenheid te bewaren, te versterken, te bevorderen, en in dat wonderbaar stelsel dier eenheid tot het doel van Kerk en geloovigen ijverig werkzaam te zijn. Want, ongetwijfeld, hij die liefde voor de Kerk gevoelt, en aan de dienst van CHRISTUS Bruid is toegewijd, hij eerbiedigt en eert hare wetten, hij zal door zich met de voorschriften zijner Moeder bekend te maken, ze op te volgen en te doen opvolgen, toonen dat een opregt kinderlijk hart in hem slaat, dat hij een ware zoon der Kerk is.

Hoe meer men den vorm door CHRISTUS zelven aan zijne Kerk gegeven in het oog houdt, zooveel te sterker komt het nut en de belangrijkheid van het kerkelijk regt uit. Daarom is dat nut voor ons veel grooter dan het ooit voor een protestant zijn kan. Immers volgens dezen is de uitwendige vorm van maatschappij niet de wil van den stichter der Kerk, maar het werk der menschen, en moet het dus minder belangrijk zijn de regelen te kennen, die gelden in een godsdienstig genootschap, dat niet op het beginsel des gezags rust. Zoodanig een genootschap is volgens den protestant de Kerk, als maatschappij beschouwd. Dien vorm eener uitwendige maatschappij heeft volgens hem de Kerk te danken, niet aan den stichter zelven, maar aan de vrijwillige overeenkomst der geloovigen. Het was het middel om te ontsnappen aan de tegenwerpingen der Katholieken, die reeds in de eerste tijden der Kerk, ter tijde der Apostolische Vaders, de bisschop-

pelijke inrigting aantoonden, en de bewijzen van opvolging en voortbestaan in dien uitwendigen vorm van hunne tegenstanders eischten. LUTHER is er rond voor uitgekomen, dat die uitwendige vorm het werk der menschen was, CALVYN, die de treurige gevolgen had gezien der Lutherse leer, bleef aarzelend, twijfelend, tusschen beide beweringen hangen, opdat hij door zijne volgelingen zich niet zou zien verlaten, en hooren verwijten hoezeer hij misdaan had door van de Katholieke Kerk af te vallen. Anderen hebben het rondborstig herhaald, de Lutherschen op het voorbeeld huns Meesters, de Calvinisten door de tegenwerpingen der Katholieken en van andere tegenstrevers gedrongen. Bepalen wij ons bij BÖHMER en den heer ROIJAARDS. JUST HENNING BÖHMER, aan wien de protestanten hun kerkelijk regt hebben te danken, die er een genoegen in schepte in hatelijkheden tegen de katholieke Kerk uit te vallen, zelfs door in zijne ernstige werken ingelaschte spotprenten, en die het *Corpus Juris Canonici*, door LUTHER eens te *Wittemberg* in het openbaar verbrand, voor het gebruik der protestanten heeft ingerigt, wordt als de vader der protestantsche canonisten, als een wonder van geleerdheid om strijd geroemd, hoewel hem dikwijls de gezonde redeneerkunde ontbreekt en hij zijnen lezer plegtige bevestigingen voor bewijzen opdischt. Dezelfde BÖHMER zegt, dat de ware Kerk van CHRISTUS onzigtbaar is, met CHRISTUS verborgen in God, maar dat er ligtelijk uit die inwendige Kerk eenige uitwendige maatschappij geboren wordt, zoodra onder de menschen zelve eene uitwendige vereeniging en zamenkomst wordt gemaakt om die inwendige vereeniging, die de grond dier uitwendige zijn moet. Daarom heeft hij er niets tegen, dat in den laatsten zin, vooral voor zoo ver die uitwendige vorm in het openbaar

verschijnt, de openbare uitwendige Kerk worde gezegd te zijn: eene menschelijke maatschappij, vrij en in het openbaar ingegaan, om de gemeenschap der heiligen uit te oefenen of tot wederzijdsche mededeeling van hetgeen op de zaligheid betrekking heeft. Zij ontvangt volgens hem als zoodanig haren naam van CHRISTUS, die daarom het hoofd der Kerk genoemd wordt. Maar iets anders is het dit te zeggen, iets anders, dat zij wezenlijk van hem afkomt. Hij kan het daarom, zegt hij, niet afkeuren, wanneer men zegt dat de uitwendige Kerk meestal slechts wat den naam betreft *Christelijk* genoemd wordt (1). In zoo eene Kerk dus rusten de regelen, die er gelden, op de vrije overeenkomst der leden, gelijk aan geene andere oorzaak de uitwendige vorm van maatschappij wordt toegeschreven. Indien dus protestantsche schrijvers reeds het nut en het belangrijke van de kerkelijke regtswetenschap voorstaan, hoeveel te meer zal dit het geval moeten zijn voor hem, voor wien de Kerk dien uitwendigen vorm en het daarmede verbonden wezenlijk, en niet uit vrije overeenkomst der geloovigen geboren gezag, van den stichter der Kerk zelven ontvangen heeft. En toch BÖHMER heeft door woorden en werken op het noodzakelijke der kerkelijke regtswetenschap aangedrongen. Niet minder doet het de heer ROIJAARDS, ofschoon ook voor hem de uitwendige vorm van menschelijken oorsprong is, en evenmin als voor BÖHMER en de overige protestanten er een wezenlijk gezag in de Kerk aanwezig is. Immers zijne bewoordingen zijn aan geenen twijfel onderhevig. Men leze slechts hetgeen hij (Dl. I, bl. 2 en volg.) van het Christendom schrijft: «Dit rijk, dat niet kwam met uiterlijk gelaat, en waarvan men niet zeggen

(1) *Jus Parochiale*, Hal. Magdeb. 1760, Sect. I, cap. 2, §§ 3, 4, 7, 9.

zou: zie hier, zie dáár is het; want het was binnen in den mensch aanwezig..... Deze is de *inwendige aard* van het Christendom. — Maar hetzelve heeft, onder menschen gevestigd en uitgebreid, een *uitwendigen vorm* aangenomen, bij deszelfs oorsprong onbekend. Dien uitwendigen vorm van het geestelijk rijk, door CHRISTUS gesticht, noemt men de *Kerk*, de *Christelijke Kerk* of het genootschap der gedoopte belijders van JEZUS, die door de prediking van het Evangelie en de dienst van God worden opgeleid tot den weg der zaligheid. In de geestelijke vereeniging bestaat dus het *wezen* der Kerk, in de genootschappelijke inrigting kenmerkt zich de *vorm* der Kerk. Doch beiden zijn noodzakelijk voor een Christendom, dat op aarde onder menschen gesticht is. — Ook die vorm is verscheiden bij het verschil van tijden, volken, landen, menschen. Daarom kan er, wat het wezen der Kerk betreft, wel ééne Kerk bestaan; maar wat den vorm betreft, bestaat er op aarde niet ééne Kerk, maar onderscheidene *Kerkgenootschappen*, die, naar de verscheidenheid der menschen ingerigt, zich beurtelings eigenschappen en regten boven elkander aanmatigden. Zij verschillen door leerstellingen, instellingen, bestuur en regeringswijzen. De eene ware Kerk moge dan in den geest van dit Christendom over de geheele aarde te zoeken zijn, in den uitwendigen vorm heeft zij van de Apostolische tijden af nimmer bestaan.» Zoo vele beweringen uit nood, om dien vorm niet tot CHRISTUS en de Apostolische tijden te behoeven opvoeren, en zich zelve bij de onmogelijkheid van zulks te doen niet te moeten veroordeelen.

Een tweede bewijs voor het nut en de belangrijkheid der kerkelijke regtswetenschap, ligt in haar verband met de overige godgeleerde wetenschappen, maar vooral met

de dogmatische of speculatieve, de zedelijke of praktische godgeleerdheid en de kerkelijke geschiedenis.

Zij staat in het naauwst verband met de dogmatische godgeleerdheid. Dit getuigen de menigvuldige regtsvoorschriften, ter bevestiging en verdediging der geloofswaarheden vastgesteld, of om de waardigheid der HH. Sacramenten en den eerbied voor dezelve te handhaven. Het beginsel des gezags, waarvan wij boven spraken, is te gelijk een voorwerp des geloofs, en de geheele kerkelijke tucht hangt innig zamen met de kerkelijke leer en de geloofswaarheden. Wij aarzelen niet om te zeggen, dat het verband van dien aard is, dat het de waarheid is, die tot het leven overgebragt, of liever, op het leven toegepast, den vorm van een feit, van daadzaken aanneemt, en bij gevolg dat, gelijk, hetgeen feitelijk is, altijd de meer of min verwijderde toepassing, het meer of min verwijderd gevolg eener waarheid is, zoo ook het kerkelijke regt in zijne menigvuldige verordeningen, altijd het meer of min verwijderd gevolg, de toepassing op het leven is van eene geloofswaarheid en van de kerkelijke leer. Het is een ijdele woordentwist, dien men bij de oudere schrijvers vindt, over het voortreffelijke der godgeleerdheid boven het regt, of van het regt boven de godgeleerdheid. Beide wetenschappen zijn zonder elkander niets, zij behoeven hare wederzijdsche hulp. Dit is zoo waar, dat tot de twaalfde eeuw de theologie niet van het kerkelijk regt gescheiden was, en onder den naam van theologie beide wetenschappen verstaan werden; de kerkelijke regtswetenschap werd met den naam van praktische theologie, *theologia practica*, en van *theologia rectrix* bestempeld (1). In

(1) Het is opmerkelijk dat op de katholieke hoogescholen het kerkelijk regt tot de faculteit van theologie behoort, terwijl het bij de

de twaalfde eeuw werden zij van elkander afgescheiden, maar alleen opdat beide wijdloopiger, ernstiger en wetenschappelijker, zouden kunnen behandeld worden. Nog eens, dat er een innig verband is tusschen de leerstellige theologie en het kerkelijk regt is zoo waar, dat de theologanten in het bestrijden der ketters of schismatieken bewijzen ontnemen aan de door de vaders onderhoudene of in zeker tijdperk geldende kerkelijke tucht. Waarom? Zij bewijzen daardoor, welke de leer was dier Vaders of der Kerk, omdat zij voorzeker niet *zóó* zouden hebben gehandeld of kunnen handelen, indien zij niet *zóó* hadden geloofd en geleerd.

Hoe naauw het verband is der kerkelijke wetenschap met de zedekundige godgeleerdheid of moraaltheologie, blijkt genoegzaam uit de handelwijze der theologanten, die onophoudelijk de bepalingen des kanonieken regts aanhalen, en, waar zij den regel der zeden niet kunnen afleiden uit het natuur- en goddelijk regt, hun toevlugt nemen tot de verordeningen der Vaders, Pausen, Conciliën en Bisschoppen. Men zegge hier niet, dat al wat op de praktijk betrekking heeft, in de moraaltheologie wordt medegedeeld, en bij gevolg de studie des kerkelijken regts overbodig is. Wie zoo spreekt, hij maakt zich aan verwarring schuldig en zondigt tegen de geschiedenis. Immers, toen in de twaalfde eeuw de regtsgeleerdheid van de theologie gescheiden werd, had dat gedeelte der theologie, dat wij de moraaltheologie noemen, den vorm eener bijzondere wetenschap nog niet aangenomen. De algemeene, beschouwende, uit het natuur of goddelijk regt afgeleide beginselen, werden in de dogmatische theologie behandeld, en hetgeen voor praktijk en

protestanten tot de regtsgeleerdheid wordt teruggebragt. Het komt bij hen niet uit het inwendig leven der Kerk voort.

zeden uit de kerkelijke wetten werd afgeleid, werd gerekend een deel der regtsstudie uit te maken. Langzamerhand werd datgene, wat meer van nabij de zeden en het geweten der bijzondere personen dan de kerkelijke tucht betrof, afzonderlijk behandeld, en ziedaar den oorsprong van die geschriften der middeleeuwen, die den naam dragen van *casus conscientiae* of *summa casuum*. Daarenboven werd in de scholen, welke geene openbare academiën waren, de kerkelijke regtswetenschap zelden onderwezen, en werd op de academiën zelve langen tijd de moraaltheologie niet als eene afzonderlijke wetenschap aangezien. Van daar dat veel, wat tot de moraaltheologie of zedeleer behoorde, door de Juristen, en nog veel meer, wat tot de regtsstudie of de leer der kerkelijke tucht behoorde, door de theologanten werd behandeld. Een voorbeeld hiervan is hetgeen de zedekundige theologanten behandelen omtrent de beletselen des huwelijks, de censuren, de wijdingen, de irregulariteiten en andere punten der kerkelijke disciplien. Andere punten behooren voor een gedeelte tot de moraaltheologie en regtsstudie beiden, bijv. de wetten, de geloften en verscheidene Sacramenten. Het geheele zoogenaamde publiek regt is aan de moraaltheologie vreemd, en ofschoon beiden afzonderlijk worden behandeld, heeft daarvoor het kerkelijk regt vooral de dogmatische theologie noodig. Voorzeker redenen genoeg, om ons het verband te doen erkennen tusschen de verschillende theologische vakken en de kerkelijke regtswetenschap, zoodat wij den beroemden CARLO SEBASTIANO BERARDI, op het laatst der vorige eeuw professor aan het athenaeum van *Turin*, niet vermetel kunnen noemen noch overdreven, wanneer hij zegt, dat hij, die zonder kennis van het kerkelijk regt theologant, of zonder kennis der theologie leeraar in het

kerkelijk regt heet, niet de theologie of het kerkelijk regt, maar de helft van een van beiden bezit (1). — Van groot belang is voor den moraaltheologant de kennis van het regt; dikwijls geeft het hem de oplossing aan van moeijelijkheden en den te volgen regel, wanneer hij van den eenen kant de gewone regelen en beginselen heeft, en van den anderen het heil zijner eigene ziel of van die van anderen. Heeft hij naarstig de ontwikkeling van het regt in het betwijfelde punt nagegaan, dan zal zijne voorzigtigheid vaak handelen en met grond handelen, waar hij anders angstig en twijfelend blijven zou. Hij zal hebben opgemerkt, wat omtrent het betwijfelde punt de Kerk altijd zóó heeft vereischt, dat zij nooit heeft willen toegeven, en wat zij altijd heeft vereischt, maar zóó dat zij somtijds om moeijelijkheden van tijd, plaats of personen er niet op aandrong en toegevendheid gebruikte. Dit zal de oplossing van vele bezwaren aangeven.

Voor den beoefenaar der kerkelijke geschiedenis is de studie des kerkelijken regts van het hoogste gewigt; ook deze beide wetenschappen behoeven wederzijdsche hulp. Zonder kennis van het regt staat de beoefenaar der kerkelijke geschiedenis aan vele gevaren bloot. Het is genoeg hier te gewagen van de geschillen tusschen de wereldlijke en geestelijke magt, tusschen Pausen en bisschoppen, bisschoppen onderling, bisschoppen en lagere geestelijkheid, geestelijkheid en leeken; verder komt in aanmerking hetgeen vroeger heeft plaats gehad omtrent de quaestie der beneficien, omtrent het celibaat der geestelijken vooral in de elfde en twaalfde eeuw, het wettige of onwettige van bisschopskeuzen, hunne afzetting,

(1) In de Voorrede tot zijne *Commentar. in Jus Eccl. Univ.* T. I. *Turin* 1766, bl. XII.

enzv. Zoo vele punten bij welker behandeling de kerkelijke regtswetenschap onontbeerlijk is. Ieder gedeelte der geschiedenis moet worden voorgesteld onder het licht, waarin het zich bevond toen het plaats had, in dien staat der kerk en van de bijzondere kerken die toen bestond, en bijgevolg is de studie van het oude zoowel als van het nieuwe regt noodzakelijk. Wederkeerig pleit dit alles voor de noodzakelijkheid der geschiedkennis voor den regtsbeoefenaar. In één woord, eene hoofdoorzaak van de dwalingen, waarin vele schrijvers gevallen zijn en waarom men voorzigtig met hen moet omgaan, is deze, dat zij het verband tusschen de verschillende theologische vakken of niet gekend of moedwillig verwaarloosd hebben.

Het kan dus niemand verwonderen, dat de Pausen en andere kerkvoogden zoo dikwijls op het beoefenen der kerkelijke regtswetenschap hebben aangedrongen, vooral om de eerste door ons aangevoerde reden. Men zie slechts de woorden van INNOCENTIUS I in zijnen brief aan MAXIMUS en SEVERUS (*Ep.* 5), COELESTINUS I in den brief aan de bisschoppen van *Apulië* en *Calabrië*, LEO I in den brief aan de bisschoppen van *Campania*, *Picenum* en *Tuscië*, cap. 2, de Conciliën: van *Meaux* a. 845, *Orleans* a. 541 can. 6, het 4e van *Toledo* a. 633, *Arles* a. 813 c. 25. *Mainz* a. 847, *Londen* a. 1237. HERARD, aartsbisschop van *Tours*, aarzelde niet te zeggen, dat het heilig gezag der *canones* de onwetendheid derzelve in geenen priester gedoogde (1). De oude kerkvoogden wisten, dat die onwetendheid groote nadeelen voor de Kerk ten gevolge heeft. Daarom had oudtijds iedere kerk haren *codex canonum*, waarin behalve de algemeen verbindende ook die van bijzondere kerken werden opgenomen. Hoezeer de kerk-

(1) In de Voorrede tot zijne *Collectio Canonum*.

vergadering van *Trente* de kennis en dus de studie van het kerkelijk regt behartigde, blijkt uit de disciplinaire besluiten *pro reformatione*, en uit de verschillende conciliën, die kort daarna in verschillende streken van *Europa* werden gehouden.

Eene andere reden voor het nut en de belangrijkheid der kerkelijke regtswetenschap ligt in den invloed, dien het kerkelijk regt op het burgerlijke gehad heeft. Het verzachtte en verbeterde de Romeinsche wetgeving, werd te gelijk burgerlijk regt voor vele nieuw bekeerde volken, die door de kerk aan de barbaarschheid waren onttrokken geworden, en ook onze nieuwere wetgeving heeft veel aan die der kerk te danken (1). Het kerkelijk of kanoniek regt had grooten invloed op de vorming der volken tot christendom en regt; het is eene bron, aan welke de schoonste wetsbepalingen van nieuweren tijd zijn te danken, die in twijfel door het regt, waaraan zij ontleend zijn, worden opgehelderd en uitgelegd, met inachtneming van de groote beginselen der nieuwe wetgeving. Daarenboven merkt G. PHILLIPS teregt aan, dat dit niet het eenige voordeel is, dat ook de regtsgeleerde of jurist uit de kennis van het kerkelijk regt putten kan. «Nergens, zegt hij, wordt in de praktijk en theorie van het wereldlijk regt zoo diep als in het kanonieke regt, ingegrepen in de hoogste beginselen van alle regt. Ook van dien kant moest dus reeds den jurist de studie dezer wetenschap onontbeerlijk schijnen.» Wij stemmen geheel in met hetgeen hij er onmiddelijk op laat volgen: «De ongunstige omstandigheden hebben echter, vooral in *Duitschland*, de beoefening van het kanonieke regt dikwijls als overbodig doen voorkomen, en na eene langdurige verwaarloozing heeft men eerst sedert

(1) Zie bladz. 13 en 14.

eenige tientallen van jaren dit vak weder opgenomen in den kring van die wetenschappen, aan welke men ook voor den jurist eenige waarde toeschrijft; er is eene nieuwe beoefening derzelve begonnen en het is te verwachten, dat zij in de toekomst ook van den kant der theologanten, bij het sedert eenigen tijd met ieder jaar klimmend belang, hetwelk de wetenschap des kerkelijken regts bij hare meerdere ontwikkeling en vorming wint, niet zal achter blijven. Niemand die onbevangen oordeelt kan het ontgaan, dat in onze tijden vele op zich zelve moeijelijke zaken dan toch niet zoo ingewikkeld en verward zouden zijn geworden, ware niet bij theologanten en juristen de kennis des kanonieken regts zoo goed als geheel verloren gegaan. De tegenwoordige tijd vordert daarom van beiden ten strengste, dat zij die wetenschap, welke alleen een aantal der gewigtigste zich thans aanbiedende regtsvragen kan beantwoorden, niet verwaarloozen (1).» — Vooral onder dit opzigt is de onkunde in dezelve gevaarlijk; zij geeft de beginselen aan, om, staande die groote regtsvragen van onze dagen, met voorzigtigheid maar met vastberadenheid te handelen, en daarom is de kennis van dat gedeelte, hetwelk gewoonlijk met den naam van openbaar regt (*jus publicum*) wordt bestempeld, thans vooral noodzakelijk. Hierover meer in ons volgend artikel.

Eindelijk is een groot bewijs voor het nut der kerkelijke regtswetenschap te nemen uit de volgende bemerking. Wanneer men van het regt eener maatschappij spreekt, dan spreekt men van haar innigst leven, van hare natuur, van hare bestemming. Hoe verhevener, hoe belangrijker dit alles is, des te grooter, des te belangrijker is de kennis van haar regt. En wanneer zij haren oorsprong heeft te

(1) *Kirchenrecht* 1r B. S. 27, 28.

danken aan de bepaalde instelling van eenen stichter, die het regt en de magt daartoe had, dan leeft in haar regt de geest des stichters zelven; hij leeft voort in zijn werk, de instelling was aan zijnen wil te danken, die wil en de geest des stichters bezielen al de handelingen, die tot het doel der door hem ingestelde maatschappij worden aangewend, en men kan zeggen dat hij zelf het werk, door hem begonnen, tot voltooijing brengt. Van geene maatschappij is dit meer waar dan van de Kerk. Wanneer men van haar regt spreekt, dan spreekt men van haar innigst leven, van hare natuur, van hare bestemming, want de verordeningen en wetten der Kerk worden tot geen ander doel aangewend, kunnen van geen anderen aard zijn, dan het doel en de aard der Kerk zelve is. Geene andere maatschappij heeft een zoo diep, zoo inwendig leven, eene zoo verhevene natuur, eene zoo groote bestemming als de Kerk. Zij is van dien aard, dat zij in het diepst van het geweten werkt en invloed heeft; al hare handelingen zijn door hooger leven bezield, hare natuur is bovennatuurlijk, het menschelijke, het uiterlijke, dat wij in haar zien, staat niet alleen, maar wordt door het goddelijke gedragen, en legt zich alleen uit door het wonder van de twee naturen in éénen Godmensch. Geene andere maatschappij kan eene belangrijker bestemming hebben dan zij, zij heeft ten doel de inwendige heiliging van al hare leden, en, door deze, hun aller bovennatuurlijk en eeuwig geluk in eene vereeniging met God zelven, door geen oog ooit gezien, door geen oor ooit gehoord, en waarvan het begrip in geenen sterveling kan opkomen. Het is door het regt, door de wetten der Kerk, dat zij tot dit doel werkzaam is; geen ander is het doel dier wetten, en daarom kan geene regtskennis ooit be-

langrijker zijn, omdat geen doel, geene bestemming van grooter nut, van meer belang zijn kan, vooral voor hen, wier zaak het is, volgens die wetten dat doel voor anderen te bevorderen. Nog meer, de Kerk heeft haren oorsprong te danken aan de bepaalde instelling van eenen Stichter, die daartoe het regt en de magt had, die Stichter leeft voort in zijn werk, zijn geest leeft er in, zijn geest en wil bezielen al de handelingen, die tot het doel zijner Kerk worden aangewend, en hetgeen men van de stichters van andere maatschappijen niet dan met eenig voorbehoud en onelgenlijk zeggen kan, dat zij zelve hun werk voltooijen, dit kan met het volste regt gezegd worden van den stichter der Kerk, van Hem, die het onzigtbaar hoofd der Kerk is, van eeuwigheid en in eeuwigheid leeft, en met eigen mond aan Zijne Apostelen zeide, dat Hij met hen zijn zou tot aan de voltooijing der eeuwen. De groote MÖHLER heeft in zijne Symboliek (1) dit denkbeeld van het voortleven van CHRISTUS in zijne Kerk breedvoerig ontwikkeld, hij had het ontleend aan de brieven des H. IGNATIUS van *Antiochië*, die de leerling van den H. JOANNES was geweest. Wij vinden het terug bij de andere, zelfs Apostolische Vaders, maar vooral geeft ons de H. PAULUS in zijne brieven herhaaldelijk bewijzen en leeringen, die uit dat beginsel zijn afgeleid; wij hebben niet noodig hier verder aan te dringen op de leer van PAULUS, dat de Kerk het ligchaam van CHRISTUS is, waarvan Hij het hoofd is, en dat Hij met zijnen geest bezielt. Indien de wetten der Kerk dezer aard en bestemming volgen, en de geest van CHRISTUS in de Kerk leeft en werkzaam is, dan kan het niet anders of diezelfde geest leeft in de wetten der Kerk, in het kerkelijk regt, en het is een troostend

(1) Vooral § 36.

verschijnsel voor hem, die van harte der Kerk is toegedaan, dat het kerkelijk regt de duidelijke kenteekenen van den geest van CHRISTUS draagt. Hij zelf heeft ons medegedeeld, dat wij van hem moeten leeren zachtmoedig en nederig van harte te zijn. De geest van zachtmoedigheid, de geest van nederigheid, ziedaar de kenteekenen van den geest van CHRISTUS, en diezelfde hoedanigheden kenmerken de wetten der Kerk.

Het zou niet moeijelijk vallen, dit in bijzonderheden aan te toonen, en bij het doorloopen der verzamelingen van kerkelijke wetten overal dien geest op te sporen en aan te wijzen; alleen het wijdloopige van zoo een arbeid houdt ons terug. Het zegt genoeg, dat in het regt geconsacreerde spreekwijzen dit in 't algemeen bewijzen. De Kerk is er gedurig op uit om tegen te gaan, wat uit hoogmoed en heerschzucht, uit gebrek aan zachtmoedigheid voortkomt. Men herinnert zich de uitdrukkingen *a radice superbiae* of *ambitionis*, den *defectus lenitatis* en andere dergelijke. Zij tracht door hare wetten de deugden van zachtmoedigheid en nederigheid in te prenten, te bevorderen, omdat zoo de geest haars stichters was, daardoor heeft zij de barbaarsche volken overwonnen en getemd, de vervolgers ontwapend en bekeerd, priesters en geloovigen geheiligd, wonderen gewrocht door alle eeuwen heen. Zij werkte immer en voortdurend in den geest haars stichters, voorzigtig als de slang, maar eenvoudig als het duifke. Zulke leden, zulke bedienaren en priesters, zulke verdedigers verlangt zij, zulke moet zij verlangen, en daarom is in ons oog de studie des kerkelijken regts van het hoogste nut en belang, vooral voor den priester, om zich van dien geest te voeden van voorzigtige maar eenvoudige nederigheid en zachtmoedigheid, die de geest is van CHRISTUS en van zijne H. Kerk.

Wij ontveinzen het niet, dat tegen de studie des kerkelijken regts bedenkingen en opwerpingen worden gemaakt, wij zullen ze behandelen en hare waarde toetsen in het volgend artikel, waarin wij zullen spreken over de redenen der vroeger zoo schaarsche beoefening, en de redenen, die haar in den jongsten tijd als belangrijker hebben doen voorkomen. *(Wordt vervolgd.)*

DE LEER DER HERVORMDE KERK

IN HARE

GRONDBEGINSELEN, UIT DE BRONNEN VOORGESTELD,

EN

BEOORDEELD DOOR J. H. SCHOLTEN,

HOOGLEERAAR TE LEYDEN.

Het waren edele woorden van THIERSCH, als hij schreef (1): «Uns ist es ja nicht um-Gehässigkeiten gegen die katholische «Kirche, sondern um das Verständnisz ihres Wesens zu «thun»; en het moet leed doen, wanneer zulke echt wetenschappelijke en irenische taal nog immer zonder echo, zonder aanhooren blijft van velen, wier streven het behoorde te wezen, niet door de hand van een luttel tal bentlieden een voetstuk te doen bouwen voor hunne ijdelheid, maar als waarachtige priesters der waarheid algemeen zich te doen achten en eerbiedigen. In het Boek, waarmede wij ons gaan bezig houden, is het om *Gehässigkeiten* tegen de Katholieke Kerk te doen; en de hoog-

(1) Vorlesungen über Katholicismus und Protestantismus, 1e Abtheil. S. 297.

leeraar SCHOLTEN heeft, naar het zich laat aanzien, nog niet kunnen vatten, wat hij aan het Staatsligchaam verschuldigd is, waarvan hij deel uitmaakt. Met reden kan het ook gevraagd worden, of universiteits-professoren, die van staatswege geloond worden, niet op grond van bijzonder regt tot betere inachtneming van welvoegelijkheid jegens de godsdienstige gezindheid hunner medeburgeren gehouden zijn. Hoe hoog immers de regten van het vrije onderzoek, van de godsdienstige vrijheid en der vrije wetenschap worden aangeslagen; de Staat mag van zijnen bezoldigden dienaar billijk althans verwachten, dat deze zich niet overgeve aan laster van hetgeen twee vijfden der staatsburgeren het meest dierbaar, en in de verpligte bescherming van den Staat zelven is opgenomen. Ik grijp niet naar een schild om mij zelven te dekken; ik behoef het geenszins, want het ligt niet in mijne oogmerken, op het Hervormde Genootschap het ongelijk te verhalen, dat ik mijner Kerk door den heer SCHOLTEN zie aangedaan: maar het kan, mijns oordeels, echter niet ontkend worden, dat ik met den bezoldigde niet op gelijke lijn behoor gesteld te worden, en dat het voor ons katholieken dubbel grievend wezen moet, wanneer zij, die uit de landskas, waarin wij gelijkelijk onze gelden storten, gevoed worden, wij zeggen niet, als eerlijke bestrijders, maar veeleer als mishandelaars der Katholieke Kerk optreden. En zou het inderdaad niet wel eerder zwakheid dan verdraagzaam- of langmoedigheid heeten moeten, waneeer wij dulden, dat aan zulke mannen onze gelden gegeven worden.

Na dit Voorwoord zal echter wel niemand meenen, dat met deze bladen niet iets anders bedoeld zij dan eene klagt, die tot het gebied van Staatsregt te betrekken zij. Neen, dan zou ik mijn vertoog hebben terug gehouden; ik

had een adres aan het wetgevend ligchaam moeten schrijven. — Wat is dan eigenlijk onze bedoeling? De *beoordeeling*, waarvan in het Opschrift door den Hoogleeraar gewaagd is, is eene *vergelijkende* beoordeeling geworden, en doorgaans vinden wij, naast hetgene door den Schrijver als leer der Hervormde Kerk wordt voorgedragen, eene opgave en eene comparatieve kritiek van hetgeen de Katholieke Kerk gezegd wordt als leer te huldigen en te verkondigen. Vergelijking van Katholicisme en Protestantisme, van Katholieke leer en leer van Hervormden, is ons welkom en gewenscht. Indien hetgeen wij gelooven en belijden dezen toets niet kan doorstaan; indien, in de felste vuurproef waaraan men haar kan onderwerpen, onze Katholieke leer in gehalte voor de Hervormde ooit moest onderdoen; achten wij ons verpligt, ons zelven als *dupes* aan te zien van eene geusurpeerde autoriteit, aan welke wij ons hadden onderworpen in het zekere vertrouwen, dat zij het pand der christelijke waarheid, waarvan wij onze hoogste, eeuwige belangen afhankelijk erkennen, in opregtheid ons zou mededeelen. Waarlijk, dan ware het met de alleenzaligmakende Kerk wanhopig gesteld, indien zij de vergelijking schuwen zonde. Maar tot vergelijking is noodzakelijk, dat de Katholieke leer worde genomen en gekend zoo als zij *is*, en de heer SCHOLTEN bleef verre af, van haar voor te dragen zoo als zij door ons geloofd, beleden en onderwezen wordt; hij heeft haar mishandeld, vervalscht. Dit duiden wij aan zijn boek ten kwade; hiertegen komen wij protest inleggen: het moet worden aangetoond, ten behoeve vooral van Protestantsche lezers, dat de Hoogleeraar, waar hij over Katholieke kerkleer spreekt, een getuige is die niet gelden mag.

Om misvatting voor te komen, sta hier nog de uit-

drukkelijke waarschuwing, dat niet *alle* de onwaarheden, welke door den heer SCHOLTEN over de Katholieke kerkleer werden te boek gesteld, zullen worden opgesomd: is het zondenregister dat wij moeten te lezen geven tot ons doel afdoende, wij wenschen dan hoe eerder zoo liever de pen neder te leggen; wanneer ik tienmalen, met de bewijzen in de hand, mijn buurman gewaarschuwd heb tegen den kooper, die met valsche munt hem wilde voldoen, het zal dan waarlijk wel tijd wezen, dat de goede man zelf uit de oogen zie. Ons vertoog zal ongelijkmatig voortgaan: wij meenen daarvoor geene verschooning te moeten vragen, want het ligt immers in den aard der zaken, dat eenige valsche beweringen een naauwkeuriger onderzoek en eene breedere weêrlegging behoeven zullen; meermalen daarentegen heeft de heer SCHOLTEN zoo buitensporige karikaturen van het Katholicisme geteekend, dat het niet dan belagchelijk wezen zou, bij de vraag: leeren, gelooven, denken de Roomschgezinden aldus? telkens eene reeks van getuigen te dagen en hunne verklaringen, ten behoeve van het publiek, *in extenso* mede te deelen, ten einde veelligt niets anders dan individueel wanbegrip of onbezonnen phrasen teregt te wijzen. — Hierna dan gaan wij ter zake.

Al spoedig in de *Voorrede* — vooral een strijdschrift tegen de heeren GROEN VAN PRINSTERER en DA COSTA — brengt de heer SCHOLTEN de Roomschgezinden ter sprake: «De gereformeerde kerk en hare oudere leeraars hebben ten allen tijde «tegen de Roomschgezinden en tegen de Socinianen eene «openbaring van God erkend in de menschelijke rede»; zoo lezen wij, blz. X: Wie met de geschiedenis van Kerkleer of Wijsbegeerte bekend is weet, dat er nooit een tijd geweest is, waarin de Gereformeerde Kerk «tegen de Roomschgezinden»

eene openbaring van God in de menschelijke rede te erkennen had. De Roomschgezinden erkenden immer, en wij erkennen, eene openbaring van God in de menschelijke rede. Waarvoor wil de heer SCHOLTEN ons doen houden? Wij laten de erkenning van eene openbaring van God in de menschelijke rede ons niet ontrukken: wij verkiezen geenszins tot scepticismus te zinken, en het woord, dat de Roomschgezinden koelbloedig hier naast de Socinianen plaatsen kon, is niet in staat ons daartoe te doemen. Wij willen *menschen* blijven. — Hier zij het dan aanstonds den Lezer gevraagd, of de vrees van mij belagchelijk te maken grond heeft, indien ik zulk een *dictum*, als we daar hebben, met een literarische historie, die drie eeuwen omvatten zou, wilde logenstraffen. Zoo dat geen tijdverlies zij, zij 't mij vergund te vragen, of de Nederlanders kozakken zijn.

In eene Aanteekening tot bovengemelde plaats, verwijst de heer SCHOLTEN naar zijn Werk zelf (I° Deel), bladz. 192—202. Daar is spraak van «Openbaring Gods in de natuur», erkend door de Nederlandsche Geloofsbelijdenis met beroep op Rom. I, 20., en wordt wijders gezegd: «Dit regt der natuurlijke godskennis wordt door de gere-«formeerde theologen gehandhaafd tegenover de Roomsch-«Katholijke Kerk, die sedert den tijd der Hervorming, «met verlating van het realisme heeft voortgebouwd op het «nominalistische beginsel der uitsluitende kerkautoriteit, en «haren afkeer van het realistische *intelligere* der open-«baring, door middel van de rede, nog voor weinige «jaren in het anathema door Paus GREGORIUS XVI, over de «leer van den Bonnschen hoogleeraar HERMES uitgesproken, «duidelijk aan den dag gelegd heeft.» Met deze woorden dient vergeleken te worden hetgeen blz. 185 volg. gezegd is:

«Dat deze rigting» (de realistische, Anselmiaansche, die tot spreuk en regel heeft: *per fidem ad intellectum* en *credo ut intelligam*) — «dat deze rigting de goedkeuring «der Kerk wegdroeg, heeft zij getoond, — toen zij het «Roscelinische nominalisme veroordeeld heeft; terwijl zij het «realisme, dat in de goddelijke openbaring tevens de uit-«drukking zag van hetgeen de wel ontwikkelde mensche-«lijke rede als waarheid kan erkennen, in de personen «van ANSELMUS en THOMAS heeft gekanoniseerd, terwijl aan «de kanonisatie van DUNS of OCCAM zelfs in de verte niet «gedacht is». — In al wat van de schriften van den heer SCHOLTEN ons onder de oogen gekomen is meenen wij te hebben opgemerkt, dat hij gaarne over *veel* spreekt; hij onderscheidt niet evenredig: wij zijn de eersten niet die zoo oordeelen; hoe men over 's mans strijd met den heer OPZOOMER denke, de laatstgenoemde had ontegensprekelijk regt, wanneer hij misbruik van woorden, verwarrend woordenspel en kreupele dialektiek in zijnen tegenstander onophoudelijk gispte. Deze opmerking komt bij hetgene wij uit «De Leer» thans voor ons hebben te pas. Hier is als in eenen adem de «uitsluitende kerk-autoriteit» gesmaad; het beginsel der kerkautoriteit «nominalistisch» gebrandmerkt; het anathema over de leer van HERMES een duidelijk bewijs geheeten van afkeer van het realistische *intelligere* der openbaring; enz. Zijn al die vonnissen doordacht, en kunnen zij voor de regtbank der wetenschap gehandhaafd worden? Elders, blz. 186, is het in woesten uitval tegen de kerkautoriteit nog erger gemaakt: nadat, als hier, geassereerd was, dat ten tijde der Reformatie de Roomsche Kerk het realistische beginsel verliet, wordt toegevoegd, dat in die Kerk «van toen af, vooral door den «invloed van het Jezuitisme, het nominalistische beginsel

«der blinde (?) kerkautoriteit zou heerschen en elke «poging, om naar het voorbeeld van ANSELMUS den geest «tot het *begrip* der waarheid te verheffen wederstand «vinden en veroordeeld worden zou.» Wij zullen niet aan alles ons laten gelegen zijn, als b. v. de invloed van het jesuitisme — het πανοῦργον van pamphletistische literatuur; de onbeholpen redenering, die van kanonisatie des persoons tot kanonisatie der leer besluit; de blinde kerkautoriteit; enz.; zelfs willen wij op naauwkeurige bepaling niet aandringen van de onbestemde en bedenkelijke uitdrukking aangaande het realisme, «dat in de godde«lijke openbaring tevens *de* uitdrukking zag van *hetgeen* «de *wel ontwikkelde* menschelijke rede als waarheid *kan* «*erkennen*»: aan de hoofdzaken willen wij ons houden; alleen zij in 't voorbijgaan opgemerkt, dat de verzending uit de Voorrede naar het Werk geen bewijs gebragt heeft, dat de Roomschgezinden niet eene openbaring van God erkennen in de menschelijke rede.

Wij vangen dan aan met de openbaring Gods in de natuur. — Het deed ons immer genoegen, wanneer wij in «de Nederlandsche Geloofsbelijdenis» waarheid vonden; maar de Roomschgezinden hebben het waarlijk uit het vierde artikel dier Belijdenis of van haar beroep op Rom. I, 20. niet te leeren, dat de natuur is «een schoon «boek in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk «als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods te «aanschouwen geven». — Deze openbaring Gods in de natuur zouden de Roomschgezinden niet erkennen? Zij geen oog of zintuig hebben om Gods naam op de schepselen te lezen? De Kerk het regt der natuurlijke Godskennis niet eerbiedigen? — De heer SCHOLTEN wil het doen gelooven. Welaan, de Katholieke hoogleeraar STAU-

DENMAIER schrijft, na de bekende verdeeling te hebben voorgesteld van middellijke en onmiddellijke openbaring: «Die mittelbare Offenbarung Gottes.... ist eine dreifache: «in Natur, Geist und Weltgeschichte» (1). Ziedaar met een woord, hoe Katholieken denken. — Wat Rom. I, 20. betreft, de heer SCHOLTEN sla den eersten den besten Katholieken commentaar op, den Jesuit JUSTINIANI, den Jesuit A LAPIDE, den Jesuit SALMERON, ESTIUS, KLEE, REITHMAYR, MAIER, hij leze den *Catechismus Romanus* op de woorden van het Symbolum: «*Credo in Deum*»; aan al die plaatsen en alom bij de Katholieke theologen vindt hij de openbaring Gods in de natuur erkend, uitgesproken. Om 't geloofbaar te maken, dat de Roomschgezinden geen openbaring van God in de natuur erkennen, moest de Schrijver, dunkt me, een stap verder gegaan zijn: Waarom niet liever gezegd: de Katholieken erkennen niet, dat de natuur eene schepping Gods is; of beter nog: zij zijn al te maal godloochenaars: — bij de tegenwoordige voorstelling is te vreezen, dat de Katholieken zullen tegenredeneren *per analogiam*, b. v. professor SCHOLTEN heeft in «De Leer» zich zelven geopenbaard, zijn geest, zijn gemoed, enz., *ergo;* — en daartegen zijn nominalistisch anatheem en jesuitische invloed niet bestand. — Wat moeijelijke taak is dan ten deze de handhaving van het «regt der natuurlijke Godskennis tegenover de Roomsch-Katholijke Kerk» voor «de gereformeerde theologen» geweest.

Het schijnt voor een bewijs te moeten gelden, als de Schrijver zegt, dat de Roomsch-Katholieke Kerk het realisme verlaten, en op het nominalistische beginsel der uitsluitende kerkautoriteit heeft voortgebouwd. Wij begrijpen

(1) Encyklopädie d. Theol. Wissensch. 2 Aufl. § 379.

eigenlijk niet, hoe bij den heer SCHOLTEN spraak wezen kan van *voort*bouwen op een beginsel, waarop men vroeger immers niet bouwde, maar dat door de Kerk «veroordeeld» werd: doch laat ons zien; wij werpen achtervolgens een blik ten eerste op de «uitsluitende kerkautoriteit», daarna op de beschuldiging, dat de Roomsche Kerk het realisme verlaten, en het «veroordeelde» nominalisme omhelsd heeft.

Wat de heer SCHOLTEN met «uitsluitende kerkautoriteit», hier ter plaatse, wil te kennen geven, kan opgemaakt worden uit zijne bewering, over het niet erkennen eener openbaring van God in de menschelijke rede en in de natuur, maar het blijkt toch duidelijker uit hetgene hij laat volgen: «Van eene *natuurlijke* godskennis kan op het «Roomsche standpunt geene sprake zijn. Geene godskennis «is daar denkbaar, die niet op bovennatuurlijke wijze «wordt aangebragt». *Uitsluitende kerkautoriteit* is derhalve: òf het verbod van elke poging om iets aangaande God te kennen of na te vorschen door de krachten der rede of der natuur in het algemeen, òf de leer der onmogelijkheid van eenige kennis van God buiten de autoriteit der Kerk. Wij zullen niet lastig vallen met de vraag, waar die onmogelijkheid of dat verbod door de Kerk zij uitgesproken, of wanneer dan toch het beginsel zij aangenomen, waaruit het beweerde als gevolg moet voortvloeijen: het is bewezen, dat de Roomschgezinden de natuurlijke godskennis aannemen, en dat «uitsluitende kerkautoriteit» in den zin van den heer SCHOLTEN, een *purum putum figmentum* is. Doch wij hebben te veel eerbied voor de waarheid en voor onzen evenmensch, om het bij die bloote weêrlegging te laten, en niet een woord tot verklaring bij te voegen; dit zal tevens, naar wij vertrouwen, de valschheid der bewering en de verwarring van denkbeel-

den bij den Schrijver van «De Leer», — en aan de andere zijde de gezondheid der Katholieke theorie beter doen uitkomen.

De Roomsche Kerk onderscheidt zorgvuldig; daarmede onder andere bewijst zij hare bevoegdheid tot het leerambt. Zekerlijk nu is er verschil tusschen natuurlijke godskennis en bovennatuurlijke godskennis, gelijk verschil is tusschen genade en natuur. Dit verschil wordt door de Kerk gehandhaafd. De bovennatuurlijke godskennis, die bestanddeel en object is van het regtvaardig- en heiligmakend Geloof, steunt op de onmiddellijke Openbaring: hare naam zelf: *bovennatuurlijk* geeft te kennen, dat zij uit hooger sfeer, dan de op zich zelve staande menschelijke natuur bereiken kan, is medegedeeld; want door de verhevenheid van het voorwerp der kennis boven 's menschen natuur wordt die benaming niet geregtvaardigd, en ware bovennatuurlijke godskennis naar die verhevenheid des Voorwerps (= God) te verstaan, — met andere woorden, wilde men Gods verhevenheid boven onze natuur tot grondslag maken der verdeeling in natuurlijke en bovennatuurlijke godskennis, dan ware natuurlijke godskennis louter onzin. De natuurlijke godskennis, eene bloot menschelijke γνῶσις, is ter regtvaardigmaking ongenoegzaam, daartoe is het geloof (πίστις) noodig: anders beweren zou wezen zich ten prooie geven aan 't Pelagianisme. Vermits nu de Katholieke Kerk zich zelve belijdt te zijn het immer voortdurend, goddelijk instituut tot regtvaardig- en heiligmaking, tot verlossing des menschdoms; volgt uit deze zelfbeschouwing der Kerk van zelve en noodzakelijk, dat zij de mededeeling der *bovennatuurlijke* godskennis als eigenaardig tot haren werkkring behoorende, en aan hare autoriteit onderworpen acht. Daarmede is echter met be-

trekking tot de *natuurlijke* godskennis hoegenaamd niets gepraejudicieerd, en ter oorzake van gezegde beschouwing der Kerk kan van «*uitsluitende* kerkautoriteit» voorëerst met betrekking tot de natuurlijke godskennis volstrekt geen spraak zijn; immers sluit de bovennatuur de natuur niet uit; integendeel, *deze* biedt met betrekking tot de godskennis, gelijk elders, aan gene het aanknoopingspunt, opdat ook langs dien weg in de godskennis het godmenschelijke tot stand kome. Wij kunnen hier dan ook naauwelijks onze verwondering bedwingen over den heer SCHOLTEN, die er niets van schijnt geweten te hebben, dat hetgeen door hem op blz. X in de Voorrede en blz. 235 volg. van zijn Werk, over verbeteren en volmaken van de menschelijke rede door de openbaring [onmiddellijke openbaring] als leer der gereformeerde kerk is voorgedragen, niet anders is dan bij de Katholieke Kerk geborgde waarheid. Als leus dezer Kerk erkennen wij het: «*Revelationis est corrigere et perficere non destruere rationem*». — Maar ten andere, ook met betrekking tot de bovennatuurlijke godskennis kan de autoriteit der Kerk niet *uitsluitend* in den zin des Hoogleeraars genoemd worden. De Kerk is geenszins zoo laatdunkend, zoo dwaas, dat zij der Godheid, van welke de bovennatuurlijke godskennis onmiddellijk haren oorsprong heeft, perk zou willen stellen of verhinderen, dat God, buiten ieder kerkelijk orgaan, op louter bovennatuurlijke wijze den mensch zich kunne openbaren: de bijzondere en wonderopenbaringen zelfs, die eensdeels benevens andere χαρίσματα op den kerkelijken bodem inheemsch zijn, doch anderdeels in vrijer betrekking tot de kerk of hare autoriteit staan, worden door de Katholieke Kerk met bescheidenheid behandeld en geoordeeld, niet *a prior*

geloochend of onbestaanbaar geacht: datgene alleen, wat in elke voorgewende godskennis, hetzij natuurlijke of bovennatuurlijke, met de eenmaal gegevene en in de Kerk, als toevertrouwd pand, bewaarde openbaring strijdig is, *sluit* de Kerk *uit:* Zij doet dit, steunende op den vasten grond, dat God heden geen andere God is dan gisteren of voor duizend jaren. In dien zin alleen derhalve, mag de autoriteit der Kerk, met betrekking tot de godskennis, *uitsluitend* genoemd worden; en zoo kunnen wij thans het ter opheldering bijgevoegde in één woord zamenvatten: de Kerk, of zoo men wil de kerkautoriteit, is met betrekking tot de godskennis uitsluitend — alleen jegens de onwaarheid. Wie de uitsluiting anders begrijpt is tot het begrip der Kerk niet gekomen. — Of de Kerk geregtigd zij tot uitspraak tusschen waarheid en onwaarheid betreffende de godskennis; of zij de gave der onfeilbaarheid voor hare oordeelen ontvangen hebbe — wij merken het ten overvloede op — is eene vraag, waarmede wij ons thans niet moeten bezig houden. — Maar zoo de heer SCHOLTEN de kerkautoriteit nominalistisch heeft willen noemen, omdat zij uitsluitend is, dan mist de benaming haren grond.

Sedert de Hervorming, zegt de Hoogleeraar, heeft de Katholieke Kerk het realisme verlaten, en is zij het nominalisme gevolgd. — Waaruit blijkt dit? Wij vinden daarvoor geen bewijs; alleen wordt gezegd, dat in de veroordeeling der leer van HERMES de afkeer der Kerk van het realistische *intelligere* duidelijk is aan den dag gelegd. Op die veroordeeling zullen wij terug komen; konde zij als bewijs gelden, het ware wel een laat aangekomen bewijs; het: «sedert de Hervorming» zou kwalijk gestaafd wezen, en betreffende de drie eeuwen welke van de Hervorming tot HERMES verliepen, konden wij althans met

ontkenning tegenover de *nuda assertio* volstaan. Wij willen evenwel iets anders, iets meer, doen, opdat ook wie met het realisme minder bekend zij met grond oordeele. Ik zal hier wel niet redetwisten over het realisme in het algemeen, noch over de hoofdvraag, van welke het realisme zijnen naam ontving, de realiteit der zoogenaamde Universalien. Wij zijn realisten zoo goed als de heer SCHOLTEN: maar het behoort te worden uitgemaakt, hoe het realisme, datgene namelijk hetwelk de goedkeuring der Kerk heeft weggedragen, regt en pligt der rede begrepen heeft ten opzigte van de Christelijke Openbaring en tegenover de autoriteit der Kerk als tolk dier Openbaring. Aangaande het laatste punt heeft de heer SCHOLTEN gesproken met een glimlach op 't gelaat: «Niet dat het realisme het god-«delijk gezag der kerk zou versmaad hebben; wie zou «dat kunnen verwachten van mannen als ANSELMUS en «THOMAS, die door de kerk zelve voor heiligen verklaard «zijn» (blz. 183): aangaande het eerste, op eene onbestemde, onwetenschappelijke wijze, waarbij nogtans met reden gevraagd mag worden, of de realisten niet tot voorloopers gemaakt zijn dier onmatige verheffers van de rede ten koste der Openbaring, zoo als in latere dagen het protestantisme talloos vele heeft opgeleverd, mannen, voor welke in de daad de Christelijke Openbaring schier overbodig schijnt. Opdat deze beschuldiging niet als uit de lucht gegrepen schijne, wijs ik vooreerst op des Hoogleeraars bedriegelijk verminken en 't buiten verband stellen der woorden: «*judex omnium ratio esse debet*» (t. a. p.), welke woorden bij ANSELMUS waarlijk niet eene leus zijn, waarbij het onversaagdste rationalisme in de handen zou mogen klappen (1); — wijs ik op de paraphrasis, of hoe

(1) ANSELMUS handelt daar ter plaatse (de fid. Trinit. C. 2) tegen

men het wil genoemd hebben, van deze andere woorden van ANSELMUS: «*qui non crediderit, non experietur, et qui expertus non fuerit, non intelliget*», die de heer SCHOLTEN (blz. 185) doet voorafgaan — alsof zij even veel zeiden — door: «Wat in de Kerk als goddelijke waarheid wordt «voorgedragen, moet door den mensch doorleefd en door «het verstand begrepen worden;» — wijs ik op deze verschilsbepaling (blz. 183): «Het onderscheid tusschen het «realisme en nominalisme bestond hierin, dat als het nomi- «nalisme stelde: *God heeft gesproken, dus moet de rede zwijgen,* «het realisme daarentegen de competentie der rede staande «hield, om hetgeen God door Schrift en Kerk verkon- «digde, zelfstandig te *erkennen*»; — wijs ik eindelijk nog op de volgende redenen, waarom, onder andere, volgens den heer SCHOLTEN (blz. 184), de strijd der nominalistische en realistische beginselen ook in onze dagen nog immer belangrijk blijft, namelijk «wegens de er- «kenning, *dat er waarheid, noodzakelijke waarheid is,* «en dat de rede die waarheid kan bereiken»; en omdat de strijd betreft de vraag: «moet de mensch enkel op «het gezag van Schrift of Kerk gelooven, of kan hij de «waarheid ook *redelijk* leeren inzien?» — Dat de twee laatste plaatsen, waarop gewezen is, eenen waren, goeden zin kunnen hebben, stem ik zonder aarzelen toe; maar evenzeer ontken ik, dat de gebezigde uitdrukkingen *bestemd* zijn; ontken ik, dat het realisme daar of elders met die juistheid is gekarakteriseerd, welke noodig is,

---

de nominalisten, die «prorsus a spiritualium quaestionum disputatione «sunt exsufflandi. In eorum quippe animabus ratio, quae et *princeps* «*et judex omnium debet esse quae sunt in homine*, sic est in imagi- «nationibus involuta, ut ex eis se non possit evolvere, nec ab ipsis «ea, quae ipsa sola et pura contemplari debet, valeat discernere.»

om hetgene de Katholieke Kerk sinds de hervorming leert en belijdt, tegen hetzelve te kunnen vergelijken. Wat is b. v. door den heer SCHOLTEN bedoeld met *zelfstandige erkenning* van hetgeen God door Schrift en Kerk verkondigt, waartoe de rede competent is? Kan de verkondiging door Schrift en Kerk, des noods, ontbeerd worden, en zal de op zich zelve staande rede dan nog wel kunnen erkennen, al hetgeen God van zijn wezen en zijnen raad door middel van genoemde inzettingen bekend maakt? Hebben de realisten aan zulke genoegzaamheid der menschelijke rede geloofd? — En nog eens: Is het niet eene uiterst onbepaalde spreekwijs: «de rede kan die *waarheid, noodzakelijke waarheid* bereiken»? — Wij vragen: *Alle* noodzakelijke waarheid? en van welk *bereiken* is spraak? Geschiedt het door de vermogens der rede alleen, of werd de rede ondersteund, verhoogd door de *volmakende* en *verbeterende* openbaring? overigens, ik *bereik* hetgeen wat niet meer is dan voorwerp mijner bloote kennis, om het even langs welken weg het voorwerp tot mijne kennis gebragt zij; maar ik *bereik* ook hetgene ik, steunende op de rede alleen, *a priori* bewijs; — van welk *bereiken* derhalve is spraak? — Of was misschien voor de realisten — of is voor den heer SCHOLTEN — de *simplex notio* en de *demonstratio a priori*, of het vermogen tot het een of ander, hetzelfde? Zijn alle functien des geestes dezelfde, en moeten de katagorieën des denkens uit onze boeken worden weggeschrapt? — Bij 't verlaten van zulk een doolhof, zou men schier in verzoeking komen om op den Hoogleeraar toe te passen, wat ANSELMUS van ROSCELINUS en de nominalisten schreef: «*Cujus mens obscura «est ad discernendum inter equum suum et colorem ejus, «qualiter discernet*» *Cact.*

Wel blijkt het alzoo, dat de Schrijver van «De Leer» een ontoereikenden, een zeer onjuisten maatstaf zijnen lezeren aanbiedt ter beoordeeling, of de Katholieke Kerk van het realisme zij afgeweken: wel blijkt alzoo ook de noodzakelijkheid, dat wij de betrekking der rede tot de Openbaring, zoo als deze betrekking door de realisten begrepen werd, ten minste eenigzins naauwkeuriger doen kennen: daarna zal het blijken, dat het realisme wenschte vreemd te blijven aan den «zuurdeessen des rationalismus», waarvan menig protestantsche theoloog veelligt zich meer vrij waant dan hij inderdaad is; zal het nog blijken, dat, indien het realisme van den eenen kant overtuigd was, dat de Openbaring niets leert noch leeren kan wat met de rede, die zelve eene openbaring Gods is, strijdt, het aan de andere zijde voor dat zelfde realisme niet minder vast stond, dat de Openbaring waarheid leert, welke de op zich zelve staande rede zonder voorlichting der Openbaring niet kan kennen en alzoo ook niet *erkennen;* dat zoo men van den eenen kant van de rede vorderde, dat zij zich werkzaam betoone, in de bepeinzing en de ontwikkeling der geopenbaarde waarheid zich veredele en volmake, tot het *begrip* dier waarheid zich zoeke te verheffen; men tevens wist en beleed, dat niet alles wat God door zijne Openbaring heeft te *kennen* gegeven door den mensch kan worden *geintelligeerd;* en dat niet alle uit de Openbaring gekende en geloofde waarheid tot *wetenschap,* in den beperkten wijsgeerigen zin des woords, door ons kan verheven worden. Weinige uittreksels uit ANSELMUS en THOMAS — want naar het voorbeeld van den Hoogleeraar meen ik mij tot deze twee groote vertegenwoordigers van het realisme te moeten bepalen — mogen onze beweringen staven.

ANSELMUS, het is bekend, gaat van het *geloof* uit; zijne

leerspreuk is: *per fidem ad intellectum; credo ut intelligam;* «zoo ik niet geloove, zegt hij, zal ik niet begrijpen» (1). Zijn grond, zijn eerste beginsel is alzoo de Openbaring; en wèl is hij overtuigd, dat de bovennatuurlijke waarheid, naar wier begrip hij streeft, van buiten in den vorm van leering hem moet worden te gemoet gevoerd en geloovig door hem worden aangenomen, eer hij ooit tot haar begrip kan doordringen en tot wetenschap haar verwerken. Hij kan God «niet zoeken» tenzij God hem «leere»; God niet «vinden» tenzij God zich «vertoone» (2). Overeenstemmend, maar scherper beteekenend en naauwkeuriger zijn de woorden van THOMAS (Cont. Gent. L. I, C. V): «Vermits de mensch door Gods Voorzienigheid tot hooger «goed is verordend dan zijne zwakheid in dit leven vermag «waar te nemen, moest zijn geest tot iets hoogers worden «opgeroepen dan hetgeen onze rede tegenwoordig in staat «is te bereiken» (3). Dat «*bereiken*» — wij verzoeken den Lezer het wel op te merken — hier gezegd is van de *kennis* van het hoogere waartoe 's menschen geest moest worden opgeroepen, is klaarblijkelijk uit hetgene onmiddellijk voorafgaat, waar de door THOMAS besprokene noodzakelijkheid eener Openbaring van waarheden «*quae* RATIONEM EXCEDUNT» bewezen wordt met het argument: «*Nullus «desiderio et studio in aliquid tendit, nisi sit ei* praeco-«gnitum.» In zijn Werk: «*Cur Deus homo*», doet ANSELMUS aanstonds (I, 1.) den waren, noodzakelijken gang der

(1) *Proslog. C.* 1. Nisi credidero non intelligam.

(2) *L.l.* Nec quaerere te possum, nisi tu doceas, nec invenire nisi te ostendas.

(3) Quia ad altius bonum quam experiri in praesenti vita possit humana fragilitas, homines per divinam providentiam ordinantur, ut in sequentibus investigabitur: oportuit mentem evocari in aliquid altius quam ratio nostra in praesenti possit pertingere.

christelijke wetenschap in dezer voege vernemen: degenen, welke hem tot schrijven aansporen, doen het «niet om «door middel van de rede tot het geloof te geraken, «maar om het genot, dat aan het begrip en de beschou«wing van het geloofde verbonden is» (1). Stelliger nog is de uitspraak, waarmede dan de Dialoog tusschen ANSELMUS en BOSO in het Tweede Hoofdstuk geopend wordt: «Gelijk de rigtige orde vordert, dat wij de diepten der «christelijke geloofsleer gelooven, eer wij het wagen die «met de rede te onderzoeken, zoo houd ik het voor «nalatigheid, indien wij, na in het geloof wel gevestigd «te zijn, ons niet bevlijtigen om te begrijpen hetgene wij «gelooven» (2). Dat intusschen niet alles voor menschelijk *begrijpen* open en toegankelijk staat, wordt kort daarna aldus uitgesproken: «Ook dit schrikt in uw verzoek mij «sterk af, dat de stof niet alleen hoogwaardig is, maar «dat, gelijk zij den Schoone van gestalte boven de kinderen «der menschen — zij zoo ook eene schoonheid betreft «die boven de begrippen der menschen verheven is» (3). Moet het nog nader worden aangetoond, dat het niet allen nominalisten zijn, die aan de rede het zwijgen opleggen, ik wil mij dan op het 64e (al. 62) Hoofdstuk van het *Monologium* beroepen: daar handelt ANSELMUS over de H. Drieëenheid, en wel bepaaldelijk over de generatie des Zoons en de *processio* van den H. Geest; en hoe nu zal

(1) Quod petunt, non ut per rationem ad fidem accedant: sed ut eorum, quae credunt, intellectu et contemplatione delectentur.

(2) Sicut rectus ordo exigit ut profunda christianae fidei credamus, priusquam ea praesumamus ratione discutere: ita negligentia mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere.

(3) Hoc quoque multum me retrahit a petitione tua, quia materia non solum pretiosa, sed sicut est de Specioso forma prae filiis hominum, sic etiam est de speciosa ratione super intellectus hominum.

iemand uitdrukkelijker der rede gebieden te zwijgen, dan wanneer hij zegt: «Het geheim van dit zoo verheven «onderwerp gaat, mijns oordeels, de scherpzinnigste «kracht van alle menschelijke bevatting te boven; en ik «meen, dat elke poging tot verklaring van het *hoe* in dit «geheim moet achterwege gehouden worden» (1). Doch ik wensch vooral nog te doen zien, dat het ANSELMUS goede ernst was met het Kerkgeloof en het gezag der Kerk; de eerste plaats, waarvan ik mij ten dien einde bedien, zal 't bovenstaande op nieuw bevestigen. *De Fide Trinitatis* vangt ANSELMUS het Tweede Hoofdstuk dus aan: «Doch eer ik ter zake ga, moet ik een woord voorafzenden «tot bedwang dier verwatenen wier booze ligtzinnigheid zich «niet ontziet te betwisten hetgeen het christelijk geloof be«lijdt, op grond dat hun begrip het niet kan vatten; en die «in dwazen hoogmoed het liever daarvoor houden dat onmo«gelijk wezen kan hetgene zij niet kunnen begrijpen, dan «in ootmoedige wijsheid bekennen, dat veel waar zijn kan, «wat zij niet in staat zijn te bevatten. Geen christen trouwens «behoort daaraan te denken, dat niet waar zij hetgeen «de Katholieke Kerk met het harte gelooft en met den «mond belijdt; maar dit geloof zonder eenigen twijfel vast«houdende, liefhebbende en naar hetzelve zijn leven rig«tende, behoort hij in ootmoed, zoo veel hij vermag, den «grond te onderzoeken waarom (of de wijze hoe) het waar «zij. Kan hij dien grond (die wijze) achterhalen, hij zegge «Gode dank; vermag hij het niet, hij steke de horens «niet in om in den wind te slingeren; maar buige demoedig «het hoofd ter vereering. Eerder immers zal de op zich

(1) Videtur mihi hujus tam sublimis rei secretum transcendere omnem intellectus aciem humani; et idcirco conatum explicandi qualiter hoc sit, continendum puto.

«zelve steunende wijsheid des menschen in den aanval «de eigen horenen afstooten, dan dien rots met geweld «uitrukken» (1). Het werk, waaruit wij deze behartenswaardige woorden van ANSELMUS hebben overgenomen, werd door hem zelven aan Paus URBANUS II gezonden en onderworpen bij geleidenden brief van den volgenden inhoud: «Aangezien de Goddelijke Voorzienigheid Uwe «Heiligheid heeft uitverkoren, om de bewaring van het «christelijk Geloof en het christelijk leven, alsmede het «bestuur der Kerk U toe te vertrouwen; zoo wordt, wan«neer eenige dwaling tegen het Katholiek Geloof in de «Kerk oprijst, aan niemand beter dan aan U daarvan «kennis gegeven, opdat het door uw gezag worde ver«holpen; gelijk van den anderen kant, wanneer de dwaling «wordt weêrlegd niets zekerder is, dan de weêrlegging «onder uwe oogen te brengen, opdat zij door uwe wijs«heid onderzocht worde. Gelijk derhalve niemand waar«diger is aan wien ik het zou kunnen doen, zoo zend ik «ook aan niemand te eerder en te liever dan aan U o «wijze Kerkvorst, mijn nevensgaand geschrift, met het «doel dat hetgeen daarin te verbeteren zijn mogt door uwe «uitspraak gezuiverd en wat daarin met de waarheid over

(1) Sed priusquam de quaestione disseram, aliquid praemittam ad compescendam eorum praesumtionem, qui nefanda temeritate audent disputare contra aliquid eorum, quae fides christiana confitetur, quoniam id intellectu capere nequeunt: et potius insipienti superbia judicant nullatenus posse esse quod nequeunt intelligere, quam humili sapientia fateantur esse multa posse, quae ipsi non valeant comprehendere. Nullus quippe christianus debet disputare quomodo quod Catholica Ecclesia corde credit et ore confitetur non sit; sed semper eandem fidem indubitanter tenendo, amando, et secundum illam vivendo humiliter quantum potest, quaerere rationem quomodo sit. Si potest intelligere, Deo gratias agat: si non potest, non inmittat cornua ad ventilandum; sed submittat caput ad venerandum. Citius enim potest in se confidens humana sapientia impingendo cornua sibi evellere, quam vi nitendo petram hanc evellere.

«eenkomstig is, door uwe autoriteit bekrachtigd worde» (1).

Wie aan vorenstaande plaatsen uit ANSELMUS of THOMAS eenige aandacht geschonken heeft, zal gewis erkennen, dat met taal en beginselen der realisten volkomen eensluidend zijn die, welke nog immer en alle dagen van de zijde der Katholieken vernomen worden. De heer SCHOLTEN vond niettemin goed te assereren, dat de Roomsche Kerk de Anselmiaansche rigting verlaten en niet dan weêrstand en veroordeeling heeft voor diegenen, welke op den grondslag der realisten zouden willen voortgaan. Het verwijt moet, dunkt ons, zeer vreemd in de ooren klinken van een ieder die weet, dat ANSELMUS en THOMAS in de Katholieke scholen immer heerschen, en dat hunne schriften, als eerwaardige bronnen en vraagbaken geëerbiedigd, in aller handen zijn; terwijl die van DUNS en OCCAM, om al weder dezelfden te noemen als de heer SCHOLTEN, niet dan door enkele mannen van het vak gelezen, door velen slechts bij naam gekend worden. Onophoudelijk werd de *Summa* van den H. THOMAS door katholieke theologen op nieuw uitgegeven, gecommentariëerd, verkort, geëxcerpeerd, en welk theologisch leerboek, aan onze scholen in gebruik, beroept niet voortdurend op THOMAS en ANSELMUS? — Maar, zal men antwoorden, de bewering betreft het *intelligere* der Openbaring, het opklimmen tot het *begrip*, het verheffen van het geloof tot wetenschap: dit wil toch

(1) Quoniam divina providentia vestram elegit Sanctitatem, cui vitam et fidem christianam custodiendam, et Ecclesiam suam regendam committeret; ad nullum alium rectius refertur, si quid contra catholicam fidem oritur in Ecclesia, ut ejus auctoritate corrigatur; nec ulli alii tutius siquid contra errorem respondetur ostenditur, ut ejus prudentia examinetur. Quapropter sicut nulli dignius possum, ita nulli libentius praesentem epistolam (*) quam vestrae destino sapientiae: quatenus siquid in ea corrigendum est vestra censura castigetur, et quod regulam veritatis tenet, vestra auctoritate roboretur.

(*) ANSELMUS noemt zijn werk *de fide Trinitatis* een *epistola*.

de Kerk niet, dit gaat zij door veroordeeling tegen.

Zoo, ja heeft de heer SCHOLTEN gesproken. Wat zullen wij tegen de onbestemde en onbewezen stelling overzetten? Feiten? Welaan, behalve het reeds aangehaalde, het is een feit, dat ten geenen tijde, het zij na, het zij voor de Hervorming, ooit eenig beoefenaar der wetenschap *ter oorzake* van eene poging om het geloof tot wetenschap te verheffen veroordeeld is: het is een feit, dat de Kerk het *intelligere* der Openbaring, waar het bereikbaar is, aanmoedigt en begunstigt, niet weêrstreeft: het is een feit, dat een aantal mannen door verdiensten, welke zij in de wetenschappelijke en bespiegelende godgeleerdheid verwierven — want op wetenschappelijke en bespiegelende godgeleerdheid komt het thans aan — tot de aanzienlijkste eerplaatsen en de hoogste waardigheden der Kerk verheven zijn: het is een feit, dat in de Kerk een ieder, die het wel met haar meent en haar belang beseft, opregten eerbied koestert voor de wetenschappelijke en contemplatieve geesten, welke tijdgenoot en nakomeling in het begrip der Openbaring dieper invoeren. Waaraan, zoo niet aan rationele wetenschap, hebben de onsterfelijke MÖHLER, KLEE en anderen de liefde te danken, waarmede voortdurend hun naam genoemd, hun vroegtijdige dood beweend wordt? Is ooit aan eene veroordeeling van BOSSUET gedacht, omdat zijn blik diep schouwen dorst in de geheimen der Openbaring en zijn verheven dichterlijk woord als nagalm van de donderstem des vierden Evangelistes onder het gewelf der wereldkerk weerklonken heeft? — Om niet bij het verledene te blijven, kent de heer SCHOLTEN, kent hij ze meer dan bij naam, de Katholieke tijdgenooten, de speculatieve geesten, die aan de bespiegeling over het Goddelijk Wezen en de genadeopenbaring krachten

en vlijt ten koste leggen? Is hij vertrouwd met de schriften van ANTON GÜNTHER en diens vrienden, met die van DEUTINGER, KUHN, KONRAD, MARET, OISCHINGER, OZANAM, STAUDENMAIER en anderen? Wij zijn wel overtuigd, dat de Kerk niet aan elk resultaat van ieder dezer wijsgeerige theologen haar zegel hechten zal: maar dan allermeest ben ik geregtigd om uit de ondervinding van iederen dag de onregtvaardige bewering af te wijzen, die het wil doen voorkomen, als stond elk gezagvoerder der Kerk met een banvonnis gereed om het naar het hoofd des wijsgeers te slingeren, die aan de behoefte van 's menschen geest naar onderzoek en wetenschap ook op het veld der Godgeleerdheid voedsel en voldoening geven wil. De Katholieke Kerk neen, is niet afkeerig van verstandig indringen des geestes in de geopenbaarde waarheid, noch van eenige redelijke navorsching welke tot beter begrip der heilige orakelen voeren kan: wel waarschuwt zij, en te regt opdat het geloof niet schipbreuk lijde, dat perken aan de menschelijke rede gesteld zijn die niemand mag willen doorbreken; wel handhaaft zij met de vastheid van den rots de grenslijn tusschen het oneindige en het eindige, tusschen natuur en bovennatuur, opdat Openbaring en Genade niet tot ijdele klanken gemaakt worden; maar aan de andere zijde, het blijft voor haar immer waar, en 't wordt steeds als regel gehuldigd wat een sieraad harer scholen, de beroemde MELCHIOR CANUS, tijdens den fellen brand der Hervorming, over het gebruik der Rede en de *Noodzakelijkheid* der Wijsbegeerte bij de beoefening der Godgeleerdheid, met opmerkelijke naauwkeurigheid geschreven heeft. Het gansche Negende Boek van zijn hooggeschatte werk: *De Locis Theologicis*, benevens een aanzienlijk gedeelte van het Tiende Boek is aan de behande-

ling van dat onderwerp gewijd. Geestig vergelijkt deze schrijver in het Vierde Hoofdstuk des Negenden Boeks de dwaasheid van den theoloog, die, waar het de openbaring geldt, het gebruik der rede zou willen uitsluiten, bij den man welke, omdat hij met het hoofd werkt, zeggen zou: «nu kan ik mijn voeten wel missen». «Die de theologie «op zulk eene wijze beoefent», dus gaat CANUS woordelijk voort, «dat de rede daaraan vreemd blijve; die de kennis «der leerstukken, waarmede deze uitstekende wetenschap «zich bezig houdt, tot de enkele letter der H. Schrift wil «beperken; hij kan, zoo hij aan die opvatting streng vast-«houdt en niet bij wijle door de goede natuur overwonnen «en tot beter gevoerd wordt, noch theologie, noch ge-«loofsleer, noch humaniteit kweeken of handhaven» (1). — Verkiest men liever van eene geheel andere zijde de waarheid aangaande de Katholieken te vernemen, wij mogen dan naar HEGEL verwijzen, die zegt: «Nie sind Katholiken «solche Barbaren gewesen, dasz über die ewige Wahr-«heit nicht erkannt, sie nicht philosophisch gefaszt werden «solte» (2). En wij willen dan nog dit ander oordeel van denzelfde laten volgen: «Es ist in ihr (Kathol. Kirche) «viel mehr Philosophisches, Speculatives, als in dem pro-«testantischen Lehrbegriff, Dogmatik» (3).

Maar toch werd de leer van HERMES veroordeeld. — Wat doet het af? De bewijskracht van dit feit is immers

(1) Porro qui theologiam sic instituit, ut nihil habeat cum naturae ratione conjunctum, omniaque egregiae disciplinae dogmata sola Scripturarum fide metitur, hic si in ea opinione persistat, et non interdum naturae bonitate vincatur, nec theologiam colere tuerique possit nec fidem nec humanitatem. — Het werk van CANUS werd nog ten jare 1839 wederom herdrukt en opgenomen in de, *invita Minerva* dus genoemde, *Theologiae Cursus Completus* door den abbé MIGNE te *Parijs*, bezorgd.

(2) Geschichte der Philosophie III Bd. S. 169. (3) T. a. p. S. 260.

afhankelijk van de oorzaak *waarom* die leer veroordeeld werd, met andere woorden, van haren inhoud. Wie in de veroordeeling van de leer van HERMES eene miskenning van het regt der menschelijke rede zien en eene restauratie van het «veroordeelde» nominalisme, wat zien zij toch wel in de veroordeeling der leer van DE LA MENNAIS en van BAUTAIN? Aan het anathema over de theorieën dezer geloofsdrijvers schijnt de heer SCHOLTEN niet gedacht te hebben. — Doch weet zelfs de heer SCHOLTEN wel, wat de redenen geweest zijn der veroordeeling van het Hermesianisme? Is het hem wel bekend wat eigenlijk door het kerkelijke vonnis getroffen werd? Deze twijfel klinkt misschien hard, te harder nog omdat hij geopperd wordt, nadat is aangemerkt, dat de veroordeeling van HERMES' leer het eenige is, waarmede de Hoogleeraar zijn onregtvaardig verwijt aan de Katholieke Kerk heeft pogen te staven. Maar is ons vermoeden onbillijk? Ik geloof, geenszins. Zeker is het, dat zoo deze veroordeeling den voorgewenden afkeer van het streven naar *begrip* der geopenbaarde waarheid inderdaad inhield, de heer SCHOLTEN door het aan te wijzen zijner zaak aanmerkelijk betere dienst zou gedaan hebben dan geschied is met de gebrekkige boekverkoopers-aanteekening, welke wij aan den voet van zijne bladzijde treffen: «Hij (HERMES) schreef *Einleitung in die Christ-Katholische Theologie*» enz. En niet minder zeker schijnt het, dat, bij bekendheid met de ware motieven der kerkelijke veroordeeling, van het anathema over HERMES met geen woord zou gerept zijn. Ware de veroordeeling geschied *omdat* de veroordeelde leer *begrip* poogde te geven van de Openbaring; omdat zij naar het voorbeeld en de bedoeling van ANSELMUS het geloof tot wetenschap zocht te maken, dan had de heer SCHOLTEN in zooverre regt.

Geheel anders daarentegen is het, nu de bewuste leer inhoudt en aanbeveelt eene *terzijdestelling des geloofs*, om de geopenbaarde waarheid eerst met de rede te achterhalen en te construeren, en zij door het pausselijke anathema getroffen is *te dier oorzake*. De heer SCHOLTEN komt klaarblijkelijk met zich zelf thans in tegenspraak: vroeger heeft hij zijne goedkeuring gegeven aan de Anselmiaansche leus: «*Credo ut intelligam*» en «*per fidem ad intellectum*»; dat op dit realistische beginsel niet zij voortgebouwd, heeft zijne verontwaardiging tegen de Katholieke Kerk opgewekt; daarom moest zij als eene afvallige van haren eigen regel en van de waarheid ten toon gesteld. Maar welken gang nam de leer van HERMES? juist den omgekeerden, den tegengestelden van dien, welke door den heer SCHOLTEN werd aangeprezen. ANSELMUS wilde van het geloof tot het *begrip* gaan; volgens hem «vordert de rig«tige orde, dat wij de diepten der christelijke geloofsleer «gelooven, eer wij het wagen die met de rede te onder«zoeken»: bij HERMES gaat het juist andersom; deze wilde van de rede hebben uitgegaan om tot het geloof te komen; met *positieven twijfel* moest aangevangen worden, en gelooven was bij hem niet, als bij ANSELMUS, begin, maar ten hoogste doel en einde; indien ANSELMUS sprak: «*credo ut intelligam*», moest het bij HERMES luiden: *intelligo ut credam*; de methode, in één woord, was diezelfde averegtsche — maar op het gebied der geloofswaarheid toegepast, — welke, meen ik, HEGEL van de kantiaansche «Vernunftslehre» spottend deed zeggen, dat men daar leeren zwemmen moest, eer men te water ging. Dat *om deze oorzaak*, zoo wel als om het overschatten in het algemeen van de menschelijke rede met betrekking tot de geopenbaarde bovennatuurlijke waarheid, de veroordeeling

over de leer van den Bonnschen hoogleeraar werd uitgesproken, mag aan geenen twijfel onderhevig wezen: wij laten zoo veel noodig van de eigen woorden volgen, welke in de «Veroordeeling,» van den 26 September 1835, het Vonnis voorafgaan: «Onder deze leeraars der dwa«ling behoort mede, naar welgebleken en door gansch «*Duitschland* bijna algemeene ruchtbaarheid, GEORGIUS «HERMES geteld te worden, aangezien hij den koninklijken «weg, door gansch de Traditie en de H. Vaderen bij het «onderwijs en de handhaving der geloofswaarheden ge«volgd, stoutmoedig verlaat, ja met trotschheid dien ver«acht en veroordeelt, en een spoor inslaat vol van duis«ternis en tot alle soort van dwaling leidende, door «namelijk *positieven twijfel ten grondslag te leggen voor elk «godgeleerd onderzoek*, en als beginsel te stellen, *dat de «rede de opperste regel en het eenige middel is, waardoor «de mensch tot kennis der bovennatuurlijke waarheden gera«ken kan*» (1). — De vroegere bijeenstelling der namen van HERMES en van BAUTAIN en DE LA MENNAIS bragt eene ter zake behoorende bijzonderheid in het geheugen, die wij met een enkel woord hier willen vermelden. Zij is opgeteekend door diegenen zelven, welke ten naauwste bij de zaak betrokken waren, twee der ijverigste Hermesianen, D^r. BRAUN en D^r. ELVENICH, in de *Praefatio* (p. XXII sq.) voor de *Acta Romana*, welke zij gezamenlijk ten jare 1838

(1) Atque inter hujusmodi erroris magistros, ex constanti, et fere communi per Germaniam fama adnumeratur GEORGIUS HERMES, utpote qui audacter a regio, quem universa Traditio et SS. Patres in exponendis et vindicandis Fidei veritatibus tramite stravere deflectens, quin et superbe contemnens et damnans, tenebrosam ad errorem omnigenum viam moliatur in Dubio positivo tamquam basi omnis theologicae inquisitionis, et in principio quod statuit, rationem principem normam, ac unicum medium esse, quo homo assequi possit supernaturalium veritatum cognitionem.

in het licht hebben gegeven. Aangaande de echtheid kan alzoo wel geen bedenking zijn. Toen Paus GREGORIUS XVI het oordeel over de leer van HERMES gesproken had, werden genoemde twee hoogleeraren, wier reis naar *Rome* ter verdediging of vergoelijking van de gevonnisde dwaling overbekend is, na aanhoudend verzoek, den 14 Junij 1836 door den H. Vader ten gehoore ontvangen. Onder de bezwaren welke zij inbragten was, dat de beschuldigingen tegen hunnen Leermeester het werk waren van voorstanders der beginselen van BAUTAIN en DE LA MENNAIS. Het onderhoud was alzoo, gelijk zij zelven aanmerken, tot het geen hoofdvraag is in hunne zaak gekomen, te weten: het verband of de betrekking van rede en openbaring. «Nu liet», zeggen de schrijvers der *Acta*, «Zijne Heilig-«heid in de meest bepaalde bewoording zich dus hooren: «Beiden wijken van de waarheid af, zoo wel degenen «welke alles aan het geloof toekennen en de rede niets «laten, als zij die der rede alles toeleggen en voor het «geloof niets overig houden» (1).

Wat is dan, vragen wij ten slotte, geworden van dien «afkeer van het realistische *intelligere* der openbaring, «door middel van de rede, nog voor weinige jaren dui-«delijk aan den dag gelegd in het anathema door Paus «GREGORIUS XVI over de leer van den Bonnschen hoog-«leeraar HERMES uitgesproken»? Bij onderzoek is gebleken, dat de heer SCHOLTEN, veelligt onbewust, een pelagiaansch of ten minste een semipelagiaansch beginsel onder zijne bescherming genomen — en dat de Paus het regt des Christelijken geloofs gehandhaafd heeft.

(1) Sanctitas Sua verbis utens maxime definitis ita disseruit: Utrique errant et ii qui omnia tribuunt fidei, rationi nihil relinquunt, et ii qui omnia vindicant rationi, fidei nihil reliquum faciunt.

Na deze uitkomst is wederverwijt voor ons gewis niet eene behoefte: men hoore nogtans op welk eene wijs de heer SCHOLTEN voortgaat ons te behandelen (blz. 193): «De Roomsche Kerk kent aan de rede geen *productief*, «maar enkel een *receptief* vermogen toe. De rede is haar, «gelijk DUNS SCOTUS leerde, eene *virtus passiva*, wier taak «het is te *hooren*, maar niet te *begrijpen* wat God leert.» Indien hij, die zoo schreef, bewijs gegeven had dat de Katholieke leer hem bekend is, zouden deze woorden in de hoogste mate aanstootelijk voor het gevoel onzer eigen waarde wezen moeten. Wat toch kan aan den man, die op liefde voor de wetenschap aanspraak maakt, erger gezegd worden dan: «Zóó dwaas en stomp zijt gij van zin, dat gij eene godsdienst aanhangt, welke het hoogste en edelste vermogen der ziel tot een lijdelijk werktuig verlaagt; en naar mate gij u-zelf beter als *materia iners* weet te gedragen, zult gij uwer Kerk een getrouwe dienaar of belijder wezen»? — Zonder toorn kunnen wij uit den mond van den heer SCHOLTEN zulke zoetheden aanhooren; hij lastert wat hij niet kent. Zijne productiviteit benijden wij hem geenszins; maar vurig danken wij den Hemel, dat genoegzame ontvankelijkheid ons ten deele geworden is, om in de zekere overtuiging te kunnen berusten, dat alle eeuwige, noodzakelijke waarheid niet het product van de menschelijke rede zijn kan. Overigens, zoo lang het leven bijblijft, zullen wij naar vermogen ons bevlijtigen, met elken dag beter «te *begrijpen* wat God leert», wel verzekerd, dat wij daarvoor niet de veroordeeling der Kerk te vreezen hebben, maar te volkomener van de «taak» ons zullen kwijten, die door de Kerk ook aan onze «rede» gesteld werd.

(Wordt vervolgd.)

DE WELSPREKENDHEID VAN PATER LACORDAIRE (1).

In de volgende gedachten over het talent van dezen beroemden Dominikaan, zijn we, schoon met eenige wijziging en verkorting, een artikel gevolgd over Pater LACORDAIRE door SAINTE BEUVE, wiens oordeel grootendeels met het onze overeenstemde. Die schrijver, welke P. LACORDAIRE voorheen van nabij heeft gekend, verklaart dat hij later hem nimmer hoorde of hij werd door zijn woord en zijne stem innig getroffen. Onbevooroordeeld evenwel schat hij het talent van dien welsprekenden redenaar, die, gelijk hij het noemt, den engeren weg der school verliet, en zich sedert vijftien jaren eene buitengewone, eigenaardige en schitterende eereplaats op den kansel verworven en gehandhaafd heeft. De gewijde welsprekendheid in *Frankrijk* is buiten twijfel onzer dagen opgebloeid, en men zou eenige latere namen kunnen aanvoeren die met eere de overleveringen van het verledene staande houden. P. LACORDAIRE behoort veeleer tot diegenen welke de overlevering verheffen en opvoeren dan tot hen die haar slechts handhaven. Onder de nieuwere kanselredenaars, van welke ettelijke, van wie er één ten minste, Pater RAVIGNAN, met hem zou kunnen wedijveren in waarachtige warmte, in bijval en zalving, is er echter geen die in stoutheid van blikken en vlugt van denkbeelden, door het nieuwe en dikwerf gelukkige der uitdrukking, door het levendige en onverwachte der bewegingen, door de schittering en het vuur der taal, door de verbeeldingskracht en de poëzij zelfs, die er onder spelen, met Pater LACORDAIRE kan vergeleken worden. Hij is voorzeker de redenaar onzer dagen, die zich in het oog van hen die meer nog beoordeelen en bewonderen dan gelooven

(1) Uithoofde van de uitgebreidheid der artikelen, hebben de «Verschiedenheden», deze maand, moeten achterwege gelaten worden.

op de schitterendste hoogte van het talent vertoont. Ik zal beproeven hier eenige trekken van zijne manier aan te geven.

Ofschoon LACORDAIRE reeds op zijn een en twee en twintigste jaar als beginnend advokaat meer dan gewonen bijval verwierf, en later als priester blijken gaf van bijzonderen aanleg, had hij evenwel tot dusverre zijn weg niet gevonden. Door de Conferentien echter, die hij in 1834 in het collegie *Stanislaus* hield, deed hij heel die jeugd verbaasd staan, toen zij daar voor 't eerst van den kansel een woord hoorde, dat, levendig en jeugdig als zij, onbedwongen en stout, de nieuwe denkbeelden aangreep bij hun naam, er menigwerf de kleur en den toon van overnam om ze van meer nabij te omsluiten, en in 't geen zij gezonds hadden vast te hechten aan de aloude overlevering, die er geheel door verjeugdigd scheen. Het volgende jaar — het drie en dertigste levensjaar van LACORDAIRE — ontsloot de Aartsbisschop van *Parijs*, Mgr. DE QUELEN, die zijn talent had weten te schatten, hem de deuren van *Notre-Dame* en den eersten kansel der hoofdstad. Al aanstonds gevoelde hij, die als van nature geroepen was om der jeugd van de XIXe eeuw te prediken, dier jeugd, waartoe hij eens had behoord en door zijn toon zal blijven behooren, zich geheel in zijn element. Zijn woord, als die vogelen hoog van vlugt, die slechts in de uitgebreide ruimte zich vrijelijk bewegen, had nu zijn hemelstreek gevonden.

De conferentien van Pater LACORDAIRE hebben eene eigenaardigheid, die ze in geen opzigt verbindt met hetgeen er van dien aard klassiek geacht wordt, maar die bijzonder geschikt is voor het gehoor van dezen tijd. Op zijn hoogst zou men in ettelijke welsprekende plaatsen die men van Pater BRIDAINE of van Pater GUÉNARD kent, iets vinden dat daarmede eenige en dan nog slechts weinig getrouwe overeenkomst heeft. Men moet dus erkennen dat de vorm van Pater LACORDAIRE nieuw, en, wil men, zelfs eenigzins *romantiesch* is, in den goeden zin van het woord. Mannen van buitengewoon talent: DE

CHATEAUBRIAND, DE MAISTRE, DE LAMENNAIS (ik neem hen slechts in hunne algemeenste gelijkenissen) hadden, de een door den wierook der poëzij heen, de anderen door de schitterende stoutheid hunner verklaringen het Christendom voor de geslachten der eeuw verlevendigd en onder gezigtspunten vertoond, welke voorzeker niet de zoodanige zijn, waaraan een FLEURY, MASSILLON en BOURDALOUE ons hadden gewoon gemaakt. Die stoute en schitterende school had tot hier toe haren redenaar niet opgewekt, in LACORDAIRE is hij aangetroffen.

«De Kerk, zegt hij, van de tijden van vermenging en verwarring sprekende gelijk aan de onzen, de Kerk roept dan een woord te hulp, dat bezwaarlijk door blijvende kenteekenen zou te omschrijven zijn om de verscheidenheid der dwalingen, die zij bestrijden moet en der zielen die zij overtuigen wil, maar dat men de uiterlijke of Apostolische welsprekendheid kan noemen.»

De taak eens apostels is inderdaad de heidenen en ongeloovigen te bekeeren, en hoe velen hebben in de XIX eeuw niet meer of minder van hen weg.

« De oude slang der dwaling, zegt hij nog, verandert van kleur bij de zon van elke eeuw. Daarom ook moet, terwijl de zedenpreek schier geen andere wijziging dan van stijl ondergaat, de leer- en strijdrede, meegaande als de onwetendheid, behendig als de dwaling, beider magtige veranderlijkheid nabootsen en met telkens vernieuwde wapenen haar voortstuwen in de armen der onveranderlijke waarheid.»

Hij heeft zich niet tevreden gesteld met zijne wapenen op nieuw te verstalen in de bronnen der wetenschap, hij heeft ze overgepolijst naar de eischen der eeuw, en zij schitteren in zijne handen met een geheel nieuwen, bij wijlen verblindenden glans.

«'t Is hier niet te doen om de regels der welsprekendheidsleer te volgen, maar om God te kennen en te beminnen; hebben wij het geloof van den H. PAULUS, voegt hij er toe, en spreken wij het Grieksch zoo slecht als hij.»

Hier, echter, moet gij het niet te letterlijk nemen. Als hij zich van de regels ontslaat, is het krachtens een hooger beginsel dat hij volgt; en, om zijne vergelijking voort te zetten, hij spreekt het *Grieksch* niet slechter dan zijn voorgangers, maar hij spreekt het anders. Of liever, laten wij de leenspreuken ter zij, hij spreekt het Fransch der XIXe eeuw tot jonge lieden der XIXe eeuw, tot hen wier hoofden hij in 't onmetelijk schip van *Notre-Dame* digt opeendrongen ziet aan zijne voeten, en tot wie hij zegt:

«Gij die hier het woord Gods komt hooren met een opgezet hart en als regters!»

Hij spreekt dan tot die regters van twintig jaren hunne taal, hij kent hunne heelden, hij maakt hun van tijd tot tijd hunne poëzij aanschouwelijk. Zeker voor hem die bedaard de conferentien over de Kerk en hare inrigting, over hare onfeilbaarheid, enz. leest, is het betoog niet altoos even krachtig, de redenering schijnt met leemten, en in zulk een stof en in den tijd waarin wij leven, is het niet te verwonderen, dat er in den schakel der bewijsvoering soms eenige schalmen ontbreken.

Lacordaire springt meer over de tusschenruimten heen dan hij ze aanvult. Somwijlen speelt de redenaar op de woorden; hij schept zich bepalingen en besluit er wel eens uit wat nog te bewijzen zou zijn, en stelt zich schadeloos met schilderachtige vergelijkingen of spitsvondige abstractiën. Zijne al te levendige verbeelding brengt feiten bijeen die verschillen, welke duizend omstandigheden van elkaâr verwijderen en onderscheiden. Ziedaar gebreken, die des noods in 't bijzondere te onderzoeken en door voorbeelden toe te lichten zijn. Maar wat bekommert zich de redenaar die gelooft hierover, als door middel van die manier zelve zijn gehoor hem beter vat en hem meer toestaat; als hij zelf voelt, dat zijn woord ingang vindt en doordringt. Pater lacordaire is tot eene zekere hoogte de man zijner eeuw en hij erkent het met eene treffende bevalligheid.

«God heeft ons tot deze taak voorbereid door toe te laten,

dat wij vrij lange jaren voortleefden zonder aan zijne liefde te denken, weggevoerd op diezelfde wegen, die hij ons voorbestemde eens in tegengestelde rigting weêr op te gaan. Zoodat er ons, om te spreken gelijk wij gedaan hebben, alleen een weinig geheugen en gehoor noodig was, en wij ons slechts op een afstand van ons zelven in vereeniging hadden te houden met eene eeuw waarvan wij eens alles bemind hadden.»

Door die kennis der eeuw en van hare zwakheden bereikt hij gemakkelijk de verbeelding en het hart van zijn jeugdig gehoor.

«God, zegt hij ergens, gaf aan zijne Kerk de liefde. Door de liefde was er geen hart, waar de Kerk niet vermogt in te dringen; want het ongeluk is de koning van hier beneden, en, vroeg of laat, wordt alle hart door zijn schepter aangeraakt... Van toen af kon de Kerk met vertrouwen de wereld gaan veroveren, want er zijn tranen heel de wereld door, en zij zijn ons van nature zoo eigen, dat, al hadden ze ook geen reden, ze zonder reden zouden vloeijen door het aantrekkelijke alleen dier onbeschrijfelijke droefenis, waarvan onze ziel de diepe en geheimzinnige welbron is.»

De welsprekendheid van Pater LACORDAIRE is vol van die opwellingen van gevoeligheid die naar bekentenissen gelijken, en waarna zijne hoorders minder moeijelijk zijn voor de redenering. En voorts wat hij wil is niet zoo zeer op eens te bekeeren, maar te schokken, te ontroeren en getuigenis te doen geven, een *toon* te ontrukken.

«Zoodra eene ziel, zegt hij, in de wereld den toon der eeuwigheid geeft, zoodra zij ten voordeele van CHRISTUS en zijne Kerk getuigt, houden wij ons dan niet strenger dan Hij die gezegd heeft: Wie niet tegen u is, is voor u.»

Door dien toon van edelmoedige inschikkelijkheid en openhartigheid heeft hij op zijn gehoor van jonge lieden een gezag weten te verwerven van genegenheid en bijval, hun zedelessen gegeven over de teederste onderwerpen; hij heeft b. v. over de zuiverheid eenige conferentien gehouden, die van

eene buitengewone stoutheid zouden getuigen, zoo die stoutheid niet door evenveel opregtheid gedekt en door zulk een verwonderlijk talent gediend werd. Met hem is men dikwerf in het hagchelijke, in het gevaar der uitdrukking, doch men stelt zich weldra gerust, wanneer men er zich aan gewend heeft. Men gevoelt zoo diep eene magt, die van de hoogte diens kansels sterk is in de zuiverheid harer meening en in de volheid harer natuur: een woord, dat zijne leuze van daar boven heeft moenen te vernemen:

«Ondervraag den loop der stormen niet, noch de rigting der bergen, ga regt voor u uit, ga gelijk de bliksem van Hem die u zendt, ga gelijk het scheppend woord ging, dat het leven in den bajert bragt, gelijk de arenden en de engelen gaan.»

Hij gaat dan en voert ons menigwerf op de spitsen en kruinen; men huivert, maar hij valt niet. Somwijlen houdt hij zelf stil als ontzet over de vermetelheid van zijn woord, maar hij hervat het, herstelt het oogenblikkelijk, of hij herhaalt het enkel en legt het uit; want bij hem komt alles voort uit een rein hart en van vurige en zuivere lippen.

Drie groote namen van gewijde redenaars zijn het sieraad van den Franschen kansel: BOSSUET, BOURDALOUE en MASSILLON. De *Leerredenen* van BOSSUET zijn eerst sedert ze gedrukt zijn op hare waarde geschat, en bij zijn leven gingen zij als verloren in zijn overigen roem. BOURDALOUE en MASSILLON waren in hunnen tijd de meesters der gewijde welsprekendheid in hetgeen men de *leerrede* noemt. MASSILLON, wiens rijke ontwikkelingen, wiens geleerde, vernuftige, maar reeds wat langwijlige en wat weeke welsprekendheid een ieder kent, wordt thans van die twee met meer genoegen gelezen. En 't is BOURDALOUE nogtans die door de juiste evenredigheden, door de schoonheid der rangschikking en de naauwkeurigheid der ontwikkelingen de middelbare en geheele volkomenheid van die ernstige preeksoort in hare schoonste oogenblikken vertegenwoordigt. Maar thans, als men BOURDALOUE leest, dan (om opregt te

zijn) met al zijne gezonde, degelijke hoedanigheden, maar die niet worden verhoogd door de vinding der uitwerking en de keur der uitdrukking, verveelt hij. Men heeft van BOURDALOUE gezegd, dat hij de welsprekende NICOLE is. Ik zal ook zeggen: hij is de DESPRÉAUX van den kansel; maar een DESPRÉAUX in proza, en wiens degelijke en gestevigde eigenaardigheden, van uitspraak en voordragt gescheiden, schier geen levendigheid of frischheid hebben overgehouden. Wanneer men echter de moeite neemt van hem te bestuderen, vindt men bij hem de grondigste verdiensten. Wat aan de welsprekendheid van Pater LACORDAIRE ontbreekt is juist wat BOURDALOUE te veel heeft. Er is in hem te weinig van BOURDALOUE, dat is van die gelijke, bezadigde gevolgelijkheid, die, het leerstuk eenmaal aangenomen, altoos aan de herpeinzing voldoet en het scherpzinnigst oordeel bevredigt. Maar ik heb gezegd, dat BOURDALOUE, nu weêr gelezen, verveelt; en LACORDAIRE vervoert, ontzet, verovert, of hij brengt ten minste slagen toe die ons heugen. Hij heeft iets van de klaroen in zijne stem, en de bliksem van 't zwaard schittert in zijn woord. Hij bezit de krijgswelsprekendheid, zoo geschikt voor geslachten die CHATEAUBRIAND tot katechiseerder gehad, en aan wie JOCELYN na RENÉ het evangelie hebben verkondigd.

LACORDAIRE slaagde sinds twee jaren in *Notre-Dame*, toen hij een stap deed die zelfs zijne godsdienstigste vrienden eenigzins zonderling en vreemd moest schijnen: hij verliet op eens die gevestigde betrekking en trok naar *Rome*, om er te studeren, zeide men, maar inderdaad om er het kleed van DOMINICUS te gaan aannemen, en ons van daar met het wit gewaad der predikheeren terug te komen. Wat was er in hem omgegaan?

LACORDAIRE heeft in zijne wijze van doen even als in zijne welsprekendheid van die onvoorziene wendingen, van die stoute verheffingen, van 't geen men in een veldheer plotselinge invallen zou noemen. Als men hem echter wel hoort,

kan men de redenen te weten komen. Naauwelijks toch op den kansel van *Notre-Dame* gevestigd, had hij zich rekenschap gegeven van zijne magtige werking op zijn publiek; hij had gevoeld, dat hij op weg was om een werk tot stand te brengen, en, naar hij hoopte, een gezegend werk. Hij wilde meer. In die verhevene zedelijke ijverzucht die hij bekent, en die bestaat in de meeste geesten en de meeste harten te veroveren voor 'tgeen hij de waarheid gelooft, had hij tot zich zelven gesproken:

«Mijn woord is nuttig; waarom zou het niet duurzaam wezen? Maar daartoe is een ligchaam, eene orde noodig. Nu die orde is geheel gevonden, zij bestaat; zij moet in *Frankrijk* slechts opgewekt worden.»

Toch, al was die onderneming op het eerste gezigt vreemd, is hij er in geslaagd. Onder de hand en terwijl hij haar ten einde bragt, verzuimde hij niet de geschiedenis der orde toe te lichten; maakte een *Memorie* tot herstel der Predikheeren in *Frankrijk*, waaraan hij voor eerste woord ten opdragt gaf: *aan mijn land*; schreef een leven van den heiligen DOMINICUS, en ging inmiddels in het strijdhaftige *Metz* preken, waar hij de krijgsjeugd in heilige geestdrift ontstak. Hij verscheen weder op den predikstoel van *Notre-Dame* den 14 Februarij 1841, hervatte in 1843 zijne conferentien, en vond er denzelfden bijval terug, nog toegenomen door hetgeen er eene opgewekte nieuwsgierigheid bijvoegde. Ik weet niet of zijne poging voor de predikorde zal gelukken, maar ten minste, men kon het van den eersten dag af zien, zijn wit dominikaner kleed schaadde hem niet. Duidelijk hadden zijn persoon, zijn talent, de belangstelling daaraan verbonden, niets verloren en men was te meer gestemd om voortaan iets buitengewoons hem toe te geven.

Wij hebben enkele gebreken in de welsprekendheid van Pater LACORDAIRE aangewezen, ik wenschte haar nu te vatten in een der stukken, waarin zij mij het onberispelijkst, volkomen een-

voudig, treffend en nieuw tevens toeschijnt, ik wenschte onvoorwaardelijk te kunnen zeggen: *dat is schoon!* De lijkrede van den generaal DROUOT, uitgesproken in de kathedraal van *Nancy*, den 25 Mei 1847, geeft ons dat genoegen. Deze lijkrede is in de reeks der nieuwere voortbrengselen voor een meesterstuk te houden. Men kan haar lezen na de lijkrede van CONDÉ en na die van TURENNE; en ZOO BOSSUET, gelijk men gelooven mag, onvergelijkelijk en groot blijft in al zijne verhevenheid, hoe schijnt ons het werk van Pater LACORDAIRE van zekere zijden verre te verkiezen boven dat van FLÉCHIER! Pater LACORDAIRE heeft tot nu toe drie lijkredenen uit te spreken gehad: die van O'CONNELL; van den Bisschop van *Nancy*, FORBIN-JANSON, en van den generaal DROUOT; ik rangschik ze niet naar de orde des tijds maar naar de verdienstelijkheid. De eerste, die van O'CONNELL, behaagt minder: zij is niet vrij van het overdrevene des tijds. De tweede op den Bisschop van *Nancy* is veel voortreffelijker, zij is eenvoudig en waar. Van dien uitmuntenden man sprekende, die een ijverig zendeling en een vrij arm bisschop was, heeft de redenaar treffende toonen en diep-roerende bewegingen gevonden. In den persoon van den Eerw. JANSON heeft hij, zonder het te weten, eenige trekken zijner eigene natuur, zijner eigene apostolische ijverzucht geschilderd:

«Het apostolaat, zegt hij, dat zijn ware, zijne eenige roeping was, folterde en vervoerde hem van de eerste jaren af zijns priesterschaps.»

Men was op het einde van het keizerrijk: Mgr. DE JANSON zocht een loopbaan voor zijn ijver, een akker om er het woord Gods te zaaijen, en, aan het destijds sprakelooze *Frankrijk* niet durvende denken, doolde hij in den geest van *Amerika* naar *China*, van *China* naar de boorden van den *Ganges*.

«Op eens, in den boezem zelven van 't vaderland, dus gaat de redenaar voort, rijst een ontzettende kreet op: de afstammeling van CYRUS en van CAESAR, de meester der

wereld, was voor zijne vijanden gevlugt; de arenden van het keizerrijk, in volle vaart teruggevoerd van de bloedige boorden van den *Dnieper* en *Weichsel*, weken terug op hun' geboortegrond om dien te verdedigen, en waren verbaasd niets anders meer in hunne magtige klaauwen te omklemmen dan verwinningen ter dood toe gewond. God, maar God alleen had *Frankrijk* verwonnen, tot het einde toe aangevoerd door het genie, en nog zegevierend in hetzelfde kwartier uurs, dat zijnen val kenmerkte. Ik zal de oorzaken van dien ramp niet zeggen, want behalve dat zij niet tot mijn onderwerp behooren, stuit het den Zoon des vaderlands, te diep in de smarten des volks te graven, en hij laat gaarne geheel aan den tijd alleen de zorg over, om de lessen toe te lichten, door God zelven in de diepte der tegenspoeden opgesloten.»

Dit gevoel van vaderlandsliefde is eene van de bronnen der welsprekendheid van Pater LACORDAIRE. En bemerken wij wel, dat hij dit niet enkel heeft bij toeval, of om den indruk alleen, hij heeft er het brandpunt van in zich zelven. Als men dien Dominikaan onzer dagen hoort, zou men soms wanen den dichter terug te vinden, die van zijn vaderland zeide: «ik heb zangen voor al zijn glorie en tranen voor al zijne smart.» Wij zullen dat gevoel niet te diep onderzoeken en den redenaar niet te hard vallen, als hij in 't gewijde woord bij veel gevoel en schittering soms ook eenige begoocheling brengt. Maar gewis, als zulk een gevoel ergens eene wettige plaats had, en zoo hij regt heeft gehad daarvan gebruik te maken, dan moest het in de lofrede zijn van generaal DROUOT, dien trouwen luitenant, dien zeldzamen en eenvoudigen man, vol van liefde voor zijn vaderland, die de regtschapenheid in de legerkampen vertegenwoordigde, dien NAPOLEON *den wijze van het groote leger* noemde, en die bij zijn terugkeeren uit de groote veldslagen waarvan hij de verschrikkelijke batterijen had gerigt, geene andere gunst van den hemel vroeg, dan dat hij mogt komen sterven in het kerspel waar hij gedoopt was.

De bijzonderheden, welke de redenaar over diens eenvoudige kindschheid gegeven heeft, zijn doortrokken van den geur eener huiselijke deugd die naar het hart gaat. DROUOT was zoon van een bakker van *Nancy*, het derde van twaalf kinderen.

«Uit het volk van christelijke ouders gesproten, zag hij vroegtijdig in het vaderlijk huis een schouwspel, dat hem de begeerte niet liet kennen van een ander lot, noch het gemis eener hoogere geboorte; hij zag daar orde, vrede, vergenoegen, eene goedheid die wist te deelen met wie nog behoeftiger waren, een geloof dat, door alles tot God terug te brengen, ook alles tot Hem verhief, de eenvoudigheid, de edelmoedigheid, den adel der ziel, en hij leerde door de vreugde die hij zelf in eene voor zoo gering geachte betrekking smaakte, dat alles goed wordt voor den mensch, wanneer hij zijn leven aan den arbeid en zijne grootheid aan de godsdienst vraagt. Nimmer werd de geheugenis aan die eerste tijden zijner jeugd uit de gedachte van generaal DROUOT gewischt; in den glorievollen damp der veldslagen, aan de zijden zelven van den man die heel *Europa* in gespannen aandacht hield, kwam hij met een blik van 't hart of met een gevoel van dank naar de nederige woning terug, die met de deugden van zijnen vader en zijne moeder het geluk zijner eigene kindschheid had beschermd. Kort nog vóór zijn sterven, al de wisselingen zijner loopbaan onderling vergelijkende, schreef hij:

«Ik heb het waarachtig geluk gekend in de verborgenheid, «in de onschuld en de armoede mijner eerste jaren.»

Laten wij, daar zoodanig de aantrekkelijkheid was, welke den held naar zijn begin terugriep, dien eersten leeftijd van meer nabij zien, en in eenige overgebleven sporen nagaan, wat er dan zoo beminnelijks in die zoo dierbaar gebleven kindschheid was.

En hier treedt de redenaar in gemeenzame bijzonderheden, waaraan de klassieke lijkrede (die van BOSSUET bij wijlen uitgenomen) ons weinig had gewoon gemaakt:

«De jonge DROUOT had zich door een zeer vroegtijdig instinkt tot de studie der letteren gedrongen gevoeld. Drie jaren oud ging hij aan de deur van de broeders der Christelijke scholen aankloppen, en daar men hem weigerde in te laten, omdat hij nog te jong was, weende hij zeer. Eindelijk werd hij opgenomen. Zijne ouders, getuigen van zijn geheel vrijwilligen ijver, stonden hem met de jaren ook toe, hoogere lessen bij te wonen, maar zonder hem in 't minst te sparen omtrent de pligten én lasten van hun huis. Uit de school of van het collegie teruggekeerd, moest hij het brood bij hunne begunstigers brengen, zich in de algemeene kamer met al de zijnen ophouden, en voor zijn gehoor en zijn geest al de hindernissen eener gedurige verstrooijing verduren. Des avonds doofde men het licht uit spaarzaamheid vroegtijdig uit, en de arme scholier werd aan zijn lot overgelaten, gelukkig als de maan door een heller glans het verlengen zijner nachtwake begunstigde. Men zag hem vurig van die zeldzame gelegenheden gebruik maken. Van twee uren 's morgens, somwijlen vroeger, was hij op; het was de tijd dat de huiselijke arbeid weêr begon bij het schijnsel van eene enkele en slechte lamp, ook hij hernam den zijne; doch de ontrouwe lamp, vóór den dag reeds uitgegaan, had hem al weder spoedig begeven; dan naderde hij den open en vlammenden oven, en zette bij die barre zon de lezing van TITUS LIVIUS of van CAESAR voort.

Dusdanig was die kindschheid waarvan de geheugenis den generaal DROUOT tot in de schitterende zalen der Tuillerien volgde. Gij zult er u welligt over verwonderen, gij zult u zelven vragen, welke bekoorlijkheid daarin gelegen was. Hij heeft het u zelf gezegd: 't was het bekoorlijke der verborgenheid, der onschuld en der armoede. Hij groeide op onder de driedubbele hoede dier magtige deugden; hij groeide op als een kind van *Sparta* of van *Rome*, of, om beter nog en meer naar waarheid te spreken, hij groeide op als een Christen-kind, in 't welk de schoonheid der aangeboren natuur en de instorting

der goddelijke genade een geheimzinnig feest vormen, hetgeen een hart dat het eens gekend heeft nimmermeer kan vergeten.

Wij wezen hier eenvoudige, teedere plaatsen aan: de groote bewegingen der welsprekendheid zijn er ter goeder uur onder gemengd. Alles is er op eene gepaste en bekoorlijke wijze gezegd; alles is er in gevoeld. Zie b. v. de verwonderlijke en diep in 't gemoed grijpende bladzijde over de liefde tot de letteren. Men kan deze lijkrede niet overluid lezen, zonder dat eene traan als gedurig het oog komt bevochtigen en de stem onderbreken.

De omwenteling van Februarij 1848 bragt Pater LACORDAIRE in de nationale vergadering; hij kon een oogenblik gelooven, dat er, te midden van een gemeenschappelijk groot werk van wederopbouwing, bijwijlen voor een godsdienstig extra-parlementair woord, geschikte gelegenheid zou zijn. Doch na den 15n Mei gaf hij zijn ontslag als volksvertegenwoordiger, ongetwijfeld begrijpende, dat men onder de magt van zulk een aanslag terug zou gaan in de wegen der gewone staatkunde, der stelselmatige verdediging van de maatschappij, en dat er geen vooruitzigt meer was, om van eenige zijde de instorting van een nieuwen geest te beproeven. Hij heeft zijne onafhankelijke verheven taak, zijne conferentien hervat, en met genoegen heeft men gezien, hoe daarenboven zijne welsprekendheid ook tot het meer gemeenzame afdaalde in de homelie, in de zondagspreek, waarmede hij zich in de kleine kerk der Carmelieten belast heeft. Die eenvoudige onderrigtingen hebben iets natuurlijks en bevalligs, en bij hem ontbreekt het haar nooit aan verheffing.

Slechts onvolkomen vermogten we het beeld weder te geven van dien welsprekenden Dominikaan, die zoo buitengewoon, zoo oorspronkelijk en aantrekkelijk, zoo weinig gallikaansch en zoo fransch, behaagt tot in zijne gewaagdheden toe, waarin de natuur zich in gelukkige trekken ontdoet van eenige vreemdheden van smaak, en waarbij de stoutheid geen we-

zenlijke schoonheden benadeelt; van dien redenaar in 't witte kleed, met jeugdig gelaat, trillende stem, en oogappel vol vuur, wiens lippen, als gevormd om zich te ontsluiten en het woord te laten ontstroomen, geestdrift tevens en goedheid uitdrukken.

Wij vinden over deze uiterlijke welsprekendheid, in de *Levensschets* van Pater LACORDAIRE, door ALBERT DU BUIJS, nog eenige bijzonderheden, die wij hier ten slotte laten volgen. De stem van Pater LACORDAIRE, zegt hij, aanvankelijk zwak, en die men slechts met inspanning hoort, klinkt vervolgens krachtig en trillend; zijn gebaar is edel, verscheiden, en dikwerf magtig en gezagvol; zijn oog laat van tijd tot tijd stralen ontschieten, die het licht tot in het diepst der gewetens schijnen te voeren. Zijn gelaat geeft als een trouwe spiegel de meest verscheiden indrukken zijner ziel weêr. Al het uiterlijke werkt in den hoogsten graad zamen, om zijn geest en zijn hart over te brengen en uit te drukken: zijn geest, zoo groot en zoo verheven; zijn hart, zoo zuiver, zoo vol liefde, en dat zoo open zich uitstort. Kalm en bedaard als hij ontwikkelt, teeder en zacht als hij vermaant, wordt de taal van LACORDAIRE levendig, schokkend en magtig, als hij de goddeloosheid en kwade driften aanvalt en bestrijdt. Dan wordt hij een ontembaar worstelaar; zijne zenuwen zetten op, zijne spieren teekenen zich; met zegevierend gelaat werpt hij den schicht die doordringt, of brengt hij den slag toe die verplet (1).

(1) Na het bovenstaande te hebben gelezen, gevoelt men ligtelijk wat te denken van het volgende, dat de *Kerkelijke Courant* (31 Mei ll.) uit *Evang. Christ.* April 1850 overneemt: «Vader LACORDAIRE predikt «in de kerk, *Notre Dame*, te *Parijs*. Met zijn lang wit kleed, als «Dominikaner monnik, met zijn devote houding, en hartstogtelijke «welsprekendheid trekt hij zonder uitzondering tallooze hoorders. «Vader LACORDAIRE is een *romantisch* prediker. Hij kiest zonderlinge «onderwerpen; hij jaagt naar het originele; en tegen alle prijs zoekt «hij zijne hoorders te verblinden. Zijne leer is weinig orthodox [!?]; «zijne logica vrij zwak; zijn stijl onzuiver en excentriek, maar nu «en dan schitterend.»

DE CHRISTELIJKE GODSDIENST,

IN DE

NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE BEZITTINGEN.

(*Vervolg*, zie blz. 18 van dit Deel.)

Na (gelijk wij in ons vorig artikel zagen) getoond te hebben, dat het behoud der O. I. Bezittingen voor *Nederland* door de invoering en uitbreiding der christelijke godsdienst onder de inlanders moet gewaarborgd worden, omdat slechts moreel overwigt — hetwelk door de tegenwoordige wijze van beheersching noch bezeten noch verkregen kan worden — dat behoud verzekeren kan; gaat de heer SCHULTZE over tot de behandeling van deze stelling: tot het aannemen van het Christendom is voor alle anderen de bevolking van *Java* inzonderheid geschikt, ook de tegenwoordige tijd bijzonder gunstig. Het volgende, door ons uit de brochure van dien heer te zamen getrokken, dient tot bewijs.

De *Javaan*, wel verre van een dweepziek mahomedaan te zijn, is — bij zijne onwetendheid en geneigdheid tot bijgeloof — vrij los en onverschillig ten aanzien van

MAHOMETS leer en eerdienst; hij is, blijkens menig voorbeeld, ook van velen te gelijk, zeer vatbaar voor christelijke indrukken, inzonderheid — gelijk het wel steeds en overal zijn zal — wanneer diegenen welke hem die indrukken pogen te geven, zelve in handel en wandel ernstige christenen blijken te zijn; de tot het Christendom bekeerde Javaan heeft, gelijk de ondervinding leert, van zijne landgenooten geene vervolging te vreezen, zooals zeer zigtbaar is in de inlandsche christen-gemeenten nabij *Soerabaija* (1) en elders op *Java*, namelijk in de residentieën *Soerabaija* en *Kedirië;* 't geen van het fanatisme der Mahomedanen, op *Java*, zoo breed pleegt opgegeven te worden, «ten einde een «voorwendsel te hebben tot wering en belemmering van «den invloed en den arbeid van geestelijken of zendelingen,» wordt door die voorbeelden gelogenstraft.

De berigten en redeneringen van den heer VAN RHIJN dienen allezins tot nadere bevestiging van hetgeen de heer S. hier beweert; men zie onder anderen het 3e Hoofdstuk zijner *Reis*, bijv. bl. 140 waar wij lezen: «Wat sommigen «mogen zeggen van der Javanen godsdienstigheid, of zelfs «van hun fanatismus, na al wat ik zag en hoorde, moet «ik dit op zijn minst voor zeer overdreven houden. Het «moge misschien gelden van enkele priesters of pelgrims, «die naar *Mekka* geweest zijn, vooral van de Arabieren «die aan de strandplaatsen wonen; de groote meerderheid «drijft in een stroom van uitwendig zinnenleven zonder «ernst en nadenken of iets dat naar ware vroomheid gelijkt... «Och, zeide eens een der prinsen (te *Solo*, ook *Soerakarta*) «tot den heer G(*ericke*), wij moeten nu ook maar chris-

(1) Men zie hierover: *Reis door Java, Madura en Bali, in het midden van* 1847 *door Dr. W. R. van Hoëvell* 1o. *D. — Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, 2e D. bl. 404.

«tenen worden; want wij zijn nu toch eigenlijk niets.» Men moet evenwel vooral lezen wat verder van bl. 159 af gezegd wordt onder de rubrieken: *Bezoek bij de Christen-Javanen; — Het christelijk genootschap te Soerabaija; — De evangelisatie der Javanen verdedigd*, tot welke rubriek de volgende behooren: *Is hun fanatisme te vreezen? — Zullen zij niet meer voor ons willen arbeiden? — Wat is de regte staatkunde ten hunnen aanzien? — Ons koloniaal Bestuur; — Zijn de Javanen niet rijp voor het Evangelie?* enz. Onze lezers zullen het ons dank weten, meenen wij, indien we hun een en ander uit het aangeduide mededeelen.

Als bewijs voor het fanatisme der Javanen wordt vaak de hagchelijke oorlog, door DIEPO NEGORO verwekt en vijf jaren lang volgehouden, aangevoerd. De heer v. R. zegt hierover het volgende: «Er moge waarheid in deze bewering «zijn, zij rust toch grootendeels op eene eenzijdige voor-«stelling der zaak. De aanvoerder der opstandelingen ont-«leende magt en invloed even zoo zeer uit zijne afstamming «van keizerlijk geslacht, waarvoor de Javaan zoo grooten «eerbied heeft, als uit zijnen ijver voor MAHOMED. Hij zelf, «een eer- en ijverzuchtig man, was tot den opstand bewogen «door de herhaalde krenkingen, die hij van onze Neder-«landsche beambten had moeten ondergaan. De heersch-«en geldzucht der opvolgende Engelsche en Hollandsche «besturen, door welke de vorstenlanden gedurig meer waren «versnipperd en verkleind, hadden haat en wrok jegens «de Europeanen in het hart gekweekt en den oorlog sedert «lang voorbereid. De beleedigende, hoogst onstaatkundige «handelwijs van *Nederland's* vertegenwoordigers aan het «hof van DJOKJO gaf de naaste aanleiding tot zijne uit-«barsting.

«Het was oorspronkelijk geen haat tegen de christenen,

«als zoodanig, die de opstandelingen bezielde; maar ver-
«bittering tegen afpersende en overmoedige beheerschers
«en vreemdelingen. Onder deze omstandigheden kwam
«den hoofden des opstands het Islamisme als hulpmiddel
«zeer te stade, en ligt was de onkundige, aan zijne vorsten
«gehechte, bijgeloovige Javaan tot zekere inspanning en
«woede te ontvlammen (1). Men houde echter daarbij onder
«het oog, dat deze zelfde fanatieke Javanen zijn bestreden
«en overwonnen door eene magt waarvan de grootste helft
«mede uit inlanders, Madurezen en hulptroepen des
«Soesoehoenans bestond, die even zoowel Mahomedanen
«waren als zij.»

«Inderdaad wanneer men eenige priesters en bedevaart-
«gangers, die naar *Mekka* geweest zijn, benevens de
«Arabieren uitzondert, weet ik niet bij wie men op *Java*
«een spoor van fanatisme vinden zal, en hoe men in
«ernst daarvoor kan beducht zijn.»

Doch — de Javanen zijn niet rijp voor het Evangelie. Deze opwerping, zegt de heer v. R., heeft eene dubbele dwaling tot grondslag. «1. Dat de volkeren der wereld
«langzamerhand voor het Evangelie rijper, dat is hier ont-
«vangbaarder worden. 2. Dat zulks bevorderd wordt door
«*scholen*, die alleen verstandsontwikkeling en uitwendige
«beschaving bewerken.» Wat den grondslag *sub* 2 aangaat, daarover straks; hier deelen we eenige opmerkingen van den heer v. R. tot omwerping van dien *sub* 1 mede.

Het is met de volkeren gelijk met den enkelen mensch:

---

(1) DIEPO NEGORO verklaarde zelf, toen men hem als balling naar *Celebes* overbragt: «dat alleen het vexatoire gedrag onzer ambtenaren hem tot den opstand had vervoerd, en verpligt, zoodat de lange, bloedige en kostbare Javaansche oorlog voornamelijk aan de onbehebbelijke gedragingen van dezen te wijten was.» De heer VAN ELTEN, *Bijdrage tot de kennis der kolonien*, 1847, p. 135. *Aant.* v. d. S.

hoe langer de bekeering tot God wordt uitgesteld, des te bezwaarlijker en onwaarschijnlijker wordt zij, omdat — blijkens hetgeen wij, althans sedert de komst van CHRISTUS, zien gebeuren — de menschheid, buiten CHRISTUS genadige heerschappij, gedurig dieper wegzinkt, meer verdierlijkt, onophoudelijk meer ontaardt. Verlichting en beschaving worden haar middelen tot grooter bederf. Dit ziet men duidelijk als men de tegenwoordige volken van *Azië* met de oude vergelijkt, de hedendaagsche half wilde bewoners van *America* en van de eilanden des grooten Zuider-Oceaans met de vroegere geslachten, inzonderheid de Javanen van de laatste met die van vroegere eeuwen. De omgang met de Nederlanders heeft de Javanen niets beter gemaakt, hunne verachtering niet eens gestuit. «Twee honderd jaren «en langer hebben de Nederlanders magt en invloed over «de Javanen uitgeoefend, in sommige streken, zooals in «de Preanger regentschappen onbeperkt, *zonder hun het «Evangelie te geven*, — welnu, zijn zij (de Javanen) waar- «lijk vooruitgegaan, vatbaarder en rijper geworden voor «dat Evangelie? Wie zal dit in ernst kunnen beweren, «die hun diep verval van nabij heeft gade geslagen? Maar «daar dan het verledene zoo duidelijk en onbetwistbaar «spreekt, wat geeft ons het regt om voor de toekomst «het tegenovergestelde te verwachten?»

Ons dunkt, dat de heer v. R. zeer teregt beweert, dat het diepe intellectueele en moreele verval van een volk geen reden kan zijn om de verkondiging van het Evangelie nog uit te stellen; wij gelooven met hem — en al wie christendom en geschiedenis kent moet het mede gelooven — dat tot opbeuring van zulk een volk niets in staat is gelijk — tenzij het christendom. Als dat volk hooren wil, als er onder dat volk zijn die hooren willen,

dan bestaat de gevorderde rijpheid, dan kan het geloof wortel schieten. Wat sterveling mogt dan zeggen: het is nog geen tijd?

De heer SCHULTZE, al verder aanduidende waarom hij het bekeeringswerk met de Javanen begonnen wil zien, maakt er opmerkzaam op, dat op *Java* de hoofdzetel van Nederlands magt en gezag in *O. Indië* gevestigd is, terwijl dat eiland ook inderdaad, als het volkrijkste, best bebouwde, en meest voort- en opbrengende, het belangrijkste voor het moederland is. «Moge alzoo, zegt hij, *Java*, dat geoordeeld wordt het middelpunt geweest te zijn, van waar in vroegere tijden de beschaving zich tot de omliggende landen heeft uitgebreid, in vervolg van tijd eveneens de plaats worden, van waar het licht des christendoms over de omliggende eilanden zich kunne verspreiden.» (bl. 35)

En nu werpt de S. een vlugtigen blik op die eilanden, eerst westwaarts van *Java* op *Sumatra* en de daarbij liggende eilanden *Nias*, de *Batoe-* en *Mantawei*-eilanden en *Banka*, welk laatste tegenover de oostkust van *Sumatra* ligt, terwijl de andere langs de westkust gezaaid zijn. «Deze worden bewoond door een schoon, sterk en krachtig «slag van menschen, nijver en vernuftig, wier zeden een «wonderlijk mengsel van beschaving en wildheid vertoonen «en die blijken van verlangen naar verdere beschaving «hebben gegeven» (bl. 35 en 36). Op *Banka* heeft het Katholicisme onder de vrij talrijke chineesche bevolking reeds vorderingen gemaakt. Op het groote eiland *Sumatra* verdienen bijzondere oplettendheid de *Batta's*, welke van het koningrijk *Atjich* (*Atsjin*) tot het oude *Menang-Kabau* hunnen zetel hebben. De Hoogwaardige Apostolische Vicaris VRANCKEN, heeft hen bezocht en de gunstigste gedachte

over hunne gezindheid ter ombelzing der christelijke godsdienst opgevat (1). De andere volken op *Sumatra*, zelfs de Maleijers, zijn niet vijandig aan het christendom. Vervolgens wendt de S. den blik oostwaarts van *Java*, en ontmoet daar eerst *Bali*, omtrent welks bewoners, bij wie de Hindoesche onderscheiding in kasten bestaat, hij de vleijende vooruitzigten van den heer VAN HOËVELL niet deelen durft. Meer verwacht hij op het eiland *Lombok*, terwijl de bevolkingen op *Floris*, *Solor* en *Timor*, onder welke de christelijke godsdienst, die, door de Portugeezen het eerst ingevoerd, tot op zekere hoogte stand gehouden heeft, slechts op ijverige arbeiders schijnt te wachten. Verder noord-oostwaarts heeft men het gouvernement der *Molukken*, bestaande uit eene menigte van eilanden, waaronder zeer aanmerkelijke, als *Amboina* en *Ternate*, als mede een gedeelte van *Celebes*, met name de residentie *Menado*. Onder de inlanders, Alfoeren genaamd, meestal nog heidenen, heerscht eene niet ongunstige stemming jegens de christelijke godsdienst; op vele dier eilanden treft men evenwel een aanmerkelijk getal van Mahomedanen aan, als ook vele christenen. Het schijnt evenwel met deze laatsten, ten aanzien der godsdienst, veelal erbarmelijk gesteld te zijn. In de residentie *Menado* hebben niettemin de protestantsche zendelingen met ijver en met vrij goed gevolg gearbeid. Het grootste gedeelte van *Celebes*, gouvernement *Makassar*, is bewoond in het noorden door Alfoeren, in het midden door Daijaks, beiden heidenen, in het zuiden en zuid-oosten door Makassaren en Boeginezen, welke Mahomedanen zijn.

(1) Behalve dit getuigenis van den heer SCHULTZE, hebben wij de eigen woorden van den Kerkvoogd in de *C. N. Stemmen* van 24 Augustus II.

Onder de heidensche bevolking vooral zou veel goed kunnen gesticht worden. Ditzelfde mag men zeggen van de heidensche bewoners van het zeer groote, maar dun bevolkte eiland *Borneo*.

Na ons aldus de inlandsche bevolkingen onzer *O. I.* Bezittingen, als grootendeels tot het vernemen en aannemen van het woord der waarheid gunstig, of ten minste als niet ongunstig gestemd, te hebben leeren kennen, dringt de S. andermaal aan op de noodzakelijkheid om die ongelukkige lieden met de waarheid bekend te maken en het licht des Evangelies voor hen te ontsteken. Waarop hij overgaat tot een onderzoek naar de geschiktste wijze, welke bij de verkondiging van het woord Gods onder die volken te volgen zij.

Des Schrijvers gedachten ten dezen aanzien komen hier op neder. Eene dadelijke prediking van het Christendom is niet aan te bevelen; want die volken zijn nog te weinig ontwikkeld en gevormd om de waarheden des Christendoms te bevatten; ten anderen, trotsch op de verkregene hoedanigheid van Christenen, zouden zij niet meer willen werken; hieruit zou dan het vooroordeel veld winnen, dat *Nederlands* belang met de bekeering dier volken in strijd is. Wat moet er dan, volgens den S., gedaan worden? Zijn antwoord is: «men voere een goed «onderwijs in en rigte scholen op. En tot dat einde roepe «men de hulp in dier edele menschen, welke zich voor «het heil en het welzijn hunner medemenschen, de ver«spreiding van het Christendom en de daaraan verbondene «beschaving, in vreemde landen, opofferen, en daaraan «hun geheele leven toewijden: namelijk die der zende«lingen, geestelijke broeders en zusters, of welken «naam zij 'ook mogen voeren, maar die allen het even-

«gemelde verhevene doel bij hunne werkzaamheden en «en verrigtingen hebben» (bl. 79).... «De aard hunner roe- «ping geeft den waarborg, dat zij zich met vuur en ijver «op het onderwijs en de opvoeding der aan hunne leiding «toe te vertrouwen jeugd zullen toeleggen; zoomede mag «de zachte, gemeenzame, menschkundige omgang met de «menschen, welke men gewoonlijk bij de zendelingen en «Missionarissen der onderscheidene christelijke gezindheden «opmerkt, zoo bijzonder geschikt om vooral bij de meeren- «deels zachte en goedaardige inlandsche bevolkingen guns- «tige indrukken te maken, en weldadigen invloed te ver- «krijgen, de best mogelijke resultaten van hun streven en «werken doen verwachten.» (bl. 80) De Schrijver waar- schuwt (bl. 82) nadrukkelijk tegen de opvatting, alsof hij de invoering van een zoogenaamd algemeen Christendom zoude voorstaan; hij wil integendeel dat de onder- scheidene kerkgenootschappen, ieder volgens zijne leer, scholen zullen hebben, en dat de opvoeding eene positief christelijke opvoeding zal zijn.

Het komt ons voor als bouwde de S. al zijne hoop voor de invoering des Christendoms onder de bevolkingen onzer *O. I.* Bezittingen op het komend geslacht, en als achtte hij het nagenoeg ondoenlijk de volwassenen te bekeeren, hetzij dan om oorzaken in henzelve gelegen, hetzij om den wederstand van bevooroordeelde Christenen. Reeds hebben wij boven, met den heer VAN RHIJN, gezegd, dat het Christendom het ware, het eenige middel is, om een diep gezonken menschengeslacht wêer op te rigten; wij voegen er hier bij, dat de schitterendste resultaten, door Katho- lieke priesters, ook in onze dagen, bij de verwilderdste volkstammen verkregen, b. v. bij de Indianen van *Noord- Amerika*, het ontegensprekelijk bewijs opgeleverd hebben

en als onder onze oogen in stand houden, van de mogelijkheid der bekeering van volwassene ongeloovigen in grooten getale, zonder dat men hen eerst door middel van scholen uit hunne natuurlijke onwetendheid getrokken had. Wat nu den wederstand betreft, dien bevooroordeelde en belangzuchtige christenen aan het bekeeringswerk bieden zouden, wij achten het gepaster de vooroordeelen te wederleggen, en alzoo dien wederstand langzamerhand te doen ophouden, dan, om dien verwachten wederstand, het besluit te nemen tot achterlating van eene dadelijke prediking van het christendom. Wij prijzen de heeren SCHULTZE en VAN RHIJN, dat zij die belangzucht en die vooroordeelen zijn te keer gegaan, en wij zien inzonderheid met genoegen dat de laatste, consequent aan zichzelven, de regtstreeksche prediking der christelijke waarheid voorstaat, en zich met scholen niet te vreden gesteld houdt. Wij moeten evenwel doen opmerken, dat de heer v.R. de oprigting van scholen en het onderwijs, hoedanig de heer SCHULTZE die verlangt, niet alleen niet bestrijdt, maar dat hij de godsdienstige scholen voorstaat. Dit alleen beweert hij, en te regt, dat scholen, in welke slechts het denkvermogen door het bijbrengen van profane kennissen ontwikkeld wordt, de inlandsche bevolking niet zullen voorbereiden tot het ontvangen van het christendom, en dat men met de prediking der geopenbaarde waarheid geenszins moet wachten, tot dat de inlanders door middel van godsdienstelooze scholen tot zoogenaamde denkende menschen zullen gevormd zijn. Wij hechten veel belang aan hetgeen hij in de volgende woorden zegt: «Scholen, *christelijke* scholen zijn goed en noodig, maar «de ondervinding leert, dat wij ook daarvan alleen de «bekeering der volkeren niet mogen verwachten. In onze «*Timorsche* missie, waar het meeste gewigt op de scholen

«gelegd is, zien wij de minste vrucht. Dezelfde ervaring «hebben de Engelsche zendelingen gemaakt in *Singapore*, «*Ceilon* en *Britsch-Indië*. De Amerikaansche predikant «MALCOLM, die tot naauwkeurig onderzoek werd afgezon- «den, bevond, dat van de voortreffelijke scholen in «*Calcutta, Madras, Tranquebar, Malacca* en *Ceilon* van de «100, ja van de 1000 heidensche scholieren naauwelijks «één tot het levend geloof in CHRISTUS was bekeerd. Wel «getuigt hij, en vele Engelschen en Schotten hebben het mij «mondelijk ook verzekerd, dat de Hindo's, wier verstand «bij voorkeur wordt opgescherpt, *ongeloovigen* worden in «plaats van *bijgeloovigen*, vaak erger dan hunne verduis- «terde landgenooten. Ja, niet zelden gebruiken zij hunnen «invloed tot bestrijding der Christelijke godsdienst, «voedende hun verstand met slechte boeken meer dan «met goede. (Zie MALCOLM's Travels in *South-Eastern-Asia*. «Vol. II. p. 299). Leveren de scholen, uit welke de «godsdienst niet strengelijk geweerd wordt, zoo weinig «vrucht, wat moet men van zulken, die de regering voor «heeft» (scholen zonder christelijke waarheid), «ten beste «des christendoms verwachten? Wanneer men nalaat op «de volwassenen te werken, men zal bevinden, dat de «invloed der ouders en dagelijksche omgeving, die van «het leven zelf, overal veel grooter en veel meer nawer- «kende is dan die van de school. Wanneer men daaren- «boven alleen het verstand der kinderen wil ontwikkelen, «men zal ze geslepener, vaak gevaarlijker en ondeu- «gender, maar in den grond niet beter maken. Ja, «ik vrees, dat men dan eene soort van beschaving zal in «de hand werken, die inderdaad gevaarlijk voor onze «heerschappij op *Java* worden kan. Onze Heer heeft niet «geboden door schoolonderwijs, maar door getuigen van

«Hem en zijn heil de volkeren te bekeeren. Zoo is het «Christendom in de eerste eeuwen onder de Heidenvol-«ken ingevoerd; de scholen ontstonden meer door het «Christendom, dan het Christendom door de scholen» (bl. 86).

Wij zijn overtuigd, dat ook de heer S. niet anders denkt, en dat zijne woorden: «eene dadelijke prediking van het Christendom is niet aan te raden», geene andere beteekenis hebben dan deze: het is niet aan te raden dat men den inlanders zonder een zorgvuldig voorafgaand onderrigt in de noodzakelijke waarheden des Christendoms, en zonder eene insgelijks voorafgaande beproeving van den ernst hunner gezindheid om als Christenen te leven, zoo maar dadelijk op hunne verklaring, na eene oppervlakkige prediking des Christendoms gegeven, door den heiligen doop het karakter van christenen geeft; omdat velen hunner, een leven leidende dat naauwelijks boven het bloot zinnenleven verheven is, veeleer uit bijoogmerken, inzonderheid uit het verlangen om door de hoedanigheid van christen met den Europeaan op gelijken voet te komen, zich zouden laten doopen, dan omdat zij waarachtig geloovenden geworden waren. Dezen zin moeten wij aan de woorden van den heer S. geven, omdat hij niet slechts scholen, maar positief *christelijke* scholen, en niet alleen onderwijzers en onderwijzeressen, maar ook missionarissen verlangt. Wij meenen het ook te kunnen uitleggen, waarom de uitdrukkingen van den heer S. verder gaan dan zijne eigenlijke meening. Men is namelijk in vroegere tijden, in de Nederlandsche *O. I.* Bezittingen, met het bekeeringswerk al zeer ligtvaardig omgegaan, en heeft hier en daar eene menigte van niét behoorlijk voorbereiden gedoopt, zooals men zien kan, onder anderen, bij VAN RHIJN, bl.

286 c. v. Dit was te erger, omdat de aldus gedoopten verder niet behoorlijk ontwikkeld werden, en dien ten gevolge van het aangenomen Christendom, weldra weinig meer dan het geheugen van het ontvangen doopsel overhielden. Dezen lieden strekte het christen-worden doorgaans niet tot heil; maar velen hunner bleken er door achteruitgegaan te zijn. Geen wonder, dat tegen *zulke dadelijke prediking* van het Evangelie in *Indië* onder de christenen weerzin ontstaan is, en dat ook de heer SCHULTZE haar niet raadzaam oordeelt. Op die wijze heeft men der baatzucht de gelegenheid verschaft om vooroordeelen tegen iedere regtstreeksche prediking van het Christendom onder de ongeloovigen zelfs in christelijk gezinde gemoederen te zaaijen en aan te kweeken.

De heer SCHULTZE wil de oprigting van scholen en de invoering van een goed en christelijk onderwijs niet bepaald hebben naar de behoeften van de ongeloovige inlanders; maar hij wil dien maatregel uitgestrekt hebben ten behoeve der kinderen van Europesche ouders, en inzonderheid ook ten behoeve van dat talrijk slag van kinderen, dat van Europesche vaders en inlandsche moeders buiten echt geboren, veelal gedoopt is. Inderdaad is de behoefte aan scholen, zoo als de heer S. die verlangt, voor alle soorten van kinderen in de *Oost-Indiën* hoogst dringend, en die er zijn beantwoorden dikwijls weinig aan hetgeen men verlangen moet. Maar wat ZEd. ook zeggen moge tot het bewijzen zijner stelling, dat «de bestaande verordeningen in *Oost-Indië* tegen dezen maatregel (het oprigten van scholen en het invoeren van een christelijk en degelijk onderwijs) geene hinderpalen opleveren» (bl. 80); hij zal deze overtuiging door de godsdienstige lieden in *Nederland* bezwaarlijk doen deelen. Daarenboven, waren de verordenin-

gen ook gunstig en aanmoedigend, welken waarborg van duurzaamheid zouden zij opleveren? Wie zou meenen, dat hij daarop veilig eene belangrijke onderneming bouwen kan? Hangen de verordeningen, in hare toepassing, daar te lande niet geheel en al af van den wil der personen? dat is der bestuurders? Hetgeen wij, in ons vorig artikel, uit de *reize* van den heer v. R. over de scholen in de residentie *Menado* aanhaalden, is waarlijk niet geschikt om vertrouwen in te boezemen, terwijl in het algemeen de in *Indië* bij de Europeanen, dat is bij de magthebbers, heerschende geest ten aanzien van de christelijke godsdienst ook elders dan in *Menado*, en vooral bij Katholieke ondernemingen, iets dergelijks, of nog iets ergers moet doen vreezen. Dit is niettemin waar, dat men met goede ondernemingen niet wachten moet, tot de geest in *Indië* veranderd zal zijn; integendeel, men moet in weerwil van dien geest *handelen*, opdat die geest, zoo niet veranderd, dan toch beteugeld worde; men moet, binnen de perken der verordeningen, wat men kan ten goede ondernemen, en zich voorbereiden om den strijd tegen de tegenspraak en de tegenwerking vol te houden. Zoo ergens dan geldt het hier: stilstand is achteruitgang; want hoe werkeloozer het goede is, des te meer neemt de heerschappij van den kwaden geest toe.

Hebben wij dan, nog zeer onlangs, door een eigenhandig schrijven van den Hoogwaardigen Apostolischen Vicaris, Mgr. VRANCKEN, 't welk in de *C. N. Stemmen* (n°. 34, 24 Augustus 1850) afgedrukt is, vernomen, dat ZHw., wel verre van stil te willen zitten, integendeel vurig verlangt, in staat gesteld te worden, om met kracht het groote werk van de bekeering der ongeloovigen door te zetten; hebben wij daaruit verstaan hoe groot de oogst is,

terwijl het aan arbeiders ontbreekt; hoe hem ook de andere middelen tot het groote werk benoodigd niet genoegzaam ter hand zijn; zullen wij dan niet gaarne, ieder in zijn kring en overeenkomstig de hem van God verleende gave, het onze willen doen, opdat Gods naam ook daar ginds geheiligd worde, en zijn rijk ook tot die ongelukkigen kome, welke daar nog in schaduwe des doods zitten?

Wiens positie het toelaat, misschien eischt, dat hij invloed oefene, opdat de Indische Regering het bekeeringswerk bescherme en bevordere, hij wende dien invloed aan; wie in staat is, om de middelen tot het groote werk vereischt te helpen verschaffen, hij zij niet karig; en wie in zich den roep Gods ontwaren mogt, om in persoon den ongelukkigen, anders waarschijnlijk verlorenen, hulp te gaan bieden, hij snelle heen, wel verzekerd dat de verwijdering uit het moederland voor hem nadering is tot het hemelsch vaderland.

DE VERDEDIGINGSGRONDEN

DER EERSTE CHRISTENEN TEGEN DE VERVOLGINGEN EN TEGEN HUNNE UITSLUITING VAN DE BURGERLIJKE VRIJHEID.

Het doet een katholiek zoo wèl aan 't hart, de eerste lotgevallen van het Christendom zich te herinneren en nogmaals te overwegen. Hij leest de oude gedenkstukken over deszelfs ontstaan, voortgang en ontwikkeling in den tijd, en herleest die met onvergankelijken lust. Waarom? omdat

hij weet — zijn geloof verzekert het hem en alles wat hij dáár aantreft bevestigt het — dat hij er de geschiedenis ziet zijner eigene kerk, in wier gemeenschap hij geheel zijne ziel gelukkig voelt. Neen, hij is niet onverschillig omtrent dat heil, vóór zoo vele eeuwen, den menschen geschonken: dat heil is, trouwens, ook het zijne. De verwoesting van *Jerusalem*, waarover eens JESUS weende, doet hem eene andere aandoening gevoelen, dan de ondergang van *Carthago* waarbij SCIPIO zijne tranen stortte; maar nog anders doet hem het lijden der eerste kerk, doen hem de smarten der martelaars aan. Hier lijdt hij zelf meer mede. En hebt gij wel ooit de zegetogten van een ALEXANDER den Groote met dat zelfde hart gevolgd, waarmede gij in het leger van CONSTANTIJN het *Labarum* zaagt opsteken en overwinnen? Gene moge u verrukken; dit verheugt u; dit vervult u met dankbaarheid en genot: ongevoelig hebt gij zelf, bij het gretig voortlezen dier geschiedenis, u onder dit *Labarum* geschaard; ja, deze strijd gaat ook u aan; het heilteeken, wat overwinning beloovend aan dien keizer, in de lucht verscheen, gij herkent het bij het eerste verhaal; het is het voorwerp uwer dankbaarste vereering; van uwe vroegste jeugd af, toen gij er misschien, gelijk ik, op de scholen om lijden moest, hebt gij er u meermalen daags godsdienstig mede geteekend.

De godgeleerde verlustigt zich met de schriften der oude leeraars te bestuderen; hij smaakt er een dubbel genot: een wetenschappelijk en een godsdienstig. Dáár ziet hij de eerste en verdere pogingen van den menschelijken geest om, onder de leiding van het licht des geloofs, de bovennatuurlijke waarheden zich te verduidelijken, haar onderling verband te ontdekken, hare schoone overeenkomst met de natuur van den mensch, die het evenbeeld van de

bron dier waarheden in zich draagt te beseffen, hare heilzame werking tot veredeling, tot voltooijing van dit evenbeeld in te zien. Wat al verhevene bespiegelingen liggen er in dat eenvoudige evangeliewoord niet verborgen! — Als een zaad, voor het oogenblik nog klein van omvang, maar rijk van inhoud, wordt het door de eerste geloofsverkondigers uitgestrooid; maar het is het woord van Hem, die aan alle dingen de vruchtbaarheid verleent, en het kan, gelijk hij zelf, niet onvruchtbaar zijn. Het is vruchtbaar voor 's menschen hart, maar ook voor zijnen geest. Het ontkiemt hierin, schiet op, groeit en neemt van eeuw tot eeuw toe in onophoudelijken wasdom. De historische kennis der vorderingen van 's menschen geest in de leer der evangelische openbaring is voor den geleerde van het vak eene ontbeerlijke voldoening, maar eene verzadigende tevens. Doch de vrome beoefenaar der godsdienstige wetenschap blijft hierbij niet staan. De geschiedenis der ontwikkeling is tegelijk eene goddelijke geschiedenis, uit en door God begonnen, door God onderschraagd en geleid, tot God voorwaarts tredende. Onder welke vormen de leer der Kerk, door hare leeraars der verschillende eeuwen worde voorgedragen, zij is altijd dezelfde: ontwikkeling is er, maar geene verandering. En juist dit is bij de studie der aloude en latere kerkelijke schrijvers voor den katholieken godgeleerde het hartverrukkendste, dat hij door al de vroegere eeuwen heen, in zijne Kerk steeds dezelfde leer ontmoet, en de Kerk van zijnen tijd met die der eerste eeuw vereenigd ziet door eene hemelschoone keten van traditie, waarvan de eerste schakel in de hand rust van JESUS, den medezelfstandigen Zoon des levendigen Gods. Die eenheid laat geen twijfel toe. Wat in deze wereld van vergankelijkheden onder de menschen, hoe wispel-

turig zij in al het overige ook zijn mogen, zoo duurzaam, zoo onveranderlijk is, kan niet van deze aarde zijn. Kan u een sterker bewijs geleverd worden, dat de Kerk, die zoodanig eene leer onderwijst, de stichting is, waarvan beloofd werd, dat de poorten der hel haar niet zullen overweldigen, en over welke de Geest der waarheid is neêrgedaald?

Die onveranderlijkheid der Kerk is in de geschriften der ouden nog aan iets anders, dat ook den minder geleerden in het oog moet vallen, zigtbaar: aan den haat namelijk, welken zij ten allen tijde van den kant der wereld ondervond en nog op den huidigen dag ondervindt. Leest eens met aandacht de lotgevallen der Kerk in de eerste eeuwen en vergelijkt daarmede wat zij in onze tijden onderging, ja, wat haar in de jongste jaren der zoogenaamde vrijheid te beurt viel; ziet gij daarin niet wederom van een anderen kant de schoone belofte van CHRISTUS vervuld, dat de poorten der hel niet tegen haar zullen vermogen? en moet gij niet toestemmen, dat de vorst der wereld, die aartsvijand van CHRISTUS, die, als geest der dwaling onophoudelijk verandert en in onderling tegenstrijdige logens, van de eene in andere, valt, of liever de, hem dienstbare, verstanden doet vallen, maar in zijnen tegenstand tegen God en de waarheid altijd dezelfde blijft — dat, zeg ik, de vorst der wereld in de Katholieke Kerk wel altijd hetzelfde voorwerp, dat hij verfoeit, moet vinden; dat derhalve die Kerk wel zeer getrouw moet zijn gebleven aan hare goddelijke instelling, en dat zij dat hemelsche karakter, haar door den God, haren stichter, ingeprent, tot spijt dier wereld wel degelijk moet bewaard hebben?

Is het niet in het oogvallend? Terwijl de heidenen het Christendom den bloedigsten oorlog aandoen, merkt de

H. JUSTINUS (1) op, dat zij, die de leer van CHRISTUS verlaten hadden, van de vervolging gespaard bleven. De bisschop ASTERIUS URBANUS en de kerkelijke schrijver APPOLLONIUS verwijten dat gebrek van martelaars ook aan de Montanisten (2). Ook bleven onder de vervolging van DECIUS, toen Paus CORNELIUS, na eene voorbeeldige belijdenis van den naam van JESUS CHRISTUS, in ballingschap verkeerde, zijne tegenstanders, de scheurmakers, de partij van NOVATIAAN, ongemoeid (3).

Wederzijds, zoo verzekert ons TERTULLIAAN (4), legden de ketters zich niet op de bekeering der heidenen, maar op het verleiden der ware christenen toe: hun werk bestaat eigenlijk in het bestrijden en, zoo mogelijk, het vernietigen der waarheid. Zoolang het om zoodanig afbreken te doen is, zijn zij nederig en vriendelijk jegens elkander en handelen zij naar de gegevene bevelen. Voor het overige hebben zij voor hunne hoofden geen ontzag. En dit is de reden, dat er onder de ketters bijna geene scheuringen zijn; trouwens, indien er zijn, worden zij niet zigtbaar. De scheuring is hunne eenheid. Nog blijkt uit denzelfden schrijver (5), dat, tijdens de vervolgingen, de ketters, in plaats van te lijden, de heidenen behulpzaam waren, immers, door de christenen, zooveel zij konden, van den marteldood afkeerig te maken en alzoo tot den afval te verleiden. Zoo was dan de Katholieke Kerk het eigenlijke mikpunt van den haat tegen CHRISTUS: werden sektarissen daaraan opgeofferd; 't geschiedde slechts uit vergissing omdat zij den naam van Christen droegen. De oude kerkvaders schrijven de vervolgingen

(1) *Apolog.* I, 26.
(2) By EUSEB. H. E. V. 16, 18.
(3) CYPR. *Ep.* 57 *ad Cornel.*
(4) *De Praescript.* C. 42.
(5) *Adv. Gnosticos scorpiace* C. 1.

den duivel toe, en dat die overzoenlijke vijand Gods de Kerk bestrijden zal, is vrij ondubbelzinnig door haren stichter voorspeld (1). Hiernaar zal het dan ook geen Katholiek verwonderen, dat juist het echte Christendom ter verdelging werd uitgekozen. Doch wat ziet men in onze dagen? Spant niet overal alles, in weerwil van welk onderling verschil, alles wat, tegen CHRISTUS en zijne openbaring, de wereld dient zamen, om bij voorkeur, ja, uitsluitend de Katholieke Kerk te bestrijden? Hoe bevredigend toch voor hare trouwe belijders, dat, onder allen, die nog christenen willen heeten, juist zij met het aandeel huns goddelijken Meesters, zijner Apostelen en eerste leerlingen bevoorregt worden! «Hebben zij mij ver-«volgd, ook U zullen zij vervolgen» (2). Hoe sterk spreekt niet het onveranderlijke dier vijandschap voor de duurzaamheid en overvalschtheid van het karakter dier Kerk? De Katholieke Kerk van heden is de volle erfgename van de Katholieke Kerk der oude tijden: de erfgename harer leer, de erfgename harer heiligheid, de erfgename, in een woord, van dien geest van CHRISTUS, die altijd onverdragelijk is voor zijne vijanden. «Indien gij van de wereld «waret geweest, de wereld zou het hare bemind heb-«ben, omdat gij echter niet van de wereld zijt, maar ik u «van de wereld heb uitgekozen, daarom haat de we-«reld u» (3). Deze woorden gelden voor geheel den tijd, welken CHRISTUS beloofd heeft, bij de zijnen te zullen blijven. Doch de tijden en zeden veranderen en daarmede ook de politie en hare dwangmiddelen: de oorlogstaktiek der vijanden Gods is dan niet meer dezelfde als vóór

(1) MATTH. XVI, 18. (2) JOANN. XV, 20.
(3) T. a. p. 19.

KONSTANTYN den Groote; maar dat het bestaan der Katholieke Kerk hen nog even zeer, als hare opkomst en uitbreiding, verbittert, blijkt onbetwistbaar uit de vergelijking van de grieven der huidige Katholieken met de klagten der ouden.

Omdat de Romeinen de goden der overwonnene volken onder de voorwerpen hunner eeredienst inlijfden, denkt men gewoonlijk dat er in hun wereldrijk eene milde verdraagzaamheid in het godsdienstige heerschte. Het tegendeel was waar. Reeds was het door de twaalf Tafelen verboden, vreemde goden te vereeren (1); ook CICERO vordert van een wijs staatsbestuur, dat het geene goden toelate, die niet door het openbaar gezag zijn aangenomen (2). Toen, in het jaar 428 vóór CHRISTUS, duurte en ziekte het bijgeloof naar nieuwe goden deden uitzien, werd den magistraten aangeschreven om te waken, dat er geene andere, dan Romeinsche goden, en slechts naar vaderlandsch gebruik, vereerd wierden (3). Meermalen zijn bij groote rampsvlagen, vreemde godsdiensten geweerd (4). TIBERIUS verdreef alle belijders eener vreemde godsdienst, namelijk der Egyptische (wier eeredienst reeds ten tijde van AUGUSTUS verboden was) (5) en Joodsche, uit *Rome;* vier duizend menschen werden er, omdat zij dergelijke godsdienst aankleefden, naar *Sardinië* gezonden, om tegen de zeeroo-

(1) *Deos peregrinos ne colunto.*

(2) *De Leg.*, II, 8. *Separatim nemo habessit Deos, neve novos; sed ne advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.*

(3) LIV. *Hist.* IV, 30. *Ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur.*

(4) LIV. *Hist.* XXV, 1; XXXIX, 16.

(5) DIO. CASS. Hist. LIV.

vers te vechten; hun ondergang werd voor een nietsbeduidend verlies gerekend (1); en toen dezelfde TIBERIUS den God der christenen onder de publieke goden wilde rangschikken, werd hij door een weigerend antwoord des senaats daarvan terug gehouden (2). De bovengenoemde, schijnbare verdraagzaamheid was bij de Romeinen eigenlijk niets anders, dan een staatkundig middel ter verzoening der overwonnenen met de overwinnaars en ter overheersching der nieuwe staatsleden. De Staatsalmagt, destijds tot staatsvergoding opgevoerd kende geen wezen of gezag boven haar: eene kracht, waarvan zij zelve afhankelijk was, erkende zij, omdat zij het moest, in het *Fatum;* maar dit was eene onpersoonlijke, geheel onbepaalde kracht, waaraan zelfs de zoogenaamde goden onderworpen waren. Daar kon geen godsdienst, in den waren zin des woords genomen, eene plaats vinden; maar datgene, wat er dien naam droeg, was geheel in dienst van den Staat, een middel tot diens absolutisme.

Doch zóó kon de ware godsdienst zich niet verlagen, zij zou haar voorwerp en doel niet alleen verloren, maar zelfs tegengewerkt hebben. Het Christendom moest den eenigen, destijds «onbekenden,» (3) God leeren kennen en, naar Zijnen eenigen wil, leeren dienen. Het was dus voor alle schepselen van dien God, voor de geheele wereld, bestemd, kon geene andere, hoe ook genaamde, godsdienst naast zich gedoogen, en moest het heidendom met al deszelfs gevolgen uit de gemoederen der menschen bannen; met andere woorden: het bijzonder, het huisse-

(1) SUETON. *Tiber.* III, 36. TACIT *Ann.* II, 85, Verg. JOSEPHI, *Ant. Jud.* l. XVIII c. 4, 5.
(2) TERTULL. *Apol.* c. 5.
(3) *Handel.* XVII, 23.

lijk, het openbaar leven daarvan zuiveren en in dit alles CHRISTUS doen leven, CHRISTUS doen heerschen. Als zoodanig, als het rijk Gods, hetwelk niet van deze wereld is, en daarom geen schepsel, geene aardsche magt op de altaren duldde, maar allen de wet Gods leerde onderhouden, als zoodanig kondigde het Christendom zich aan; en dit was en is nog de moederwel van dien onverzoenlijken haat der heidensche wereld, of liever, zoo als de oude kerkleeraars dien verklaren, van den vorst dier wereld, onder welke mommen die haat zijne vijandschap ook oefende en nog oefene; dit is de eigenlijke oorzaak der vervolgingen, die ook de Kerk heeft geleden, en nog lijdt. In den beginne hield men het Christendom voor een joodsche sekte, die zich van de synagoog afscheidde; maar weldra werd het beter bekend, en van stonde af aan, barstte er een oorlog tegen de Kerk uit, die zoo lang zal duren, als het ongeloof en de verkeerdheid van wil invloed op de openbare aangelegenheden kunnen oefenen, en die alleen uit dien hoofde soms de wapenen schijnt te laten rusten, dat die invloed te weinig vermag, of dat de mensch te zwak is om onophoudelijk te woeden. Doch om de aandacht bepaaldelijk op de eerste tijden te vestigen, de leerlingen des Gekruisten werden als godslasteraars, atheisten, vijanden des staats en der keizers, als booswichten, aan het afschuwelijkste schuldig en tot alles in staat, kortom, als het uitvaagsel der menschheid uitgekreten. TACITUS (1) zelf geloofde aan de ondeugdzaamheid der Christenen en, ofschoon hij hen juist aan den brand van *Rome* niet schuldig noemde, keurt hij evenwel de onmenschelijke

(1) *Ann.* XV, 44.

teregtstelling hunner goed! NERO begon van die algemeene stemming tegen de Christenen gebruik te maken, om hen aan zijne wreedheid op te offeren; en dat dit onmensch die slagting begon en een DOMITIAAN die voortzette, kenmerkt genoegzaam den aard der kerkvervolging. TRAJANUS heet haar verzacht te hebben: hij verordende, dat de Christenen door de openbare magten niet opgezocht, maar dat zij, aangebragt zijnde en in hunne godsdienst volhardende, ter dood gebragt moesten worden; (1) maar deze regtsregel vol tegenspraak getuigt dan toch hoe destijds de vereerders van den waren God van de burgerregten verstoken waren en voor een *niet-volk*, buiten de wet gesteld, werden versleten; en dat besluit bleef evenwel ongeveer honderd jaren als rigtsnoer gelden en de Christenen steeds aan den haat des volks, der heidensche priesters, regtsgeleerden en ambtenaren, aan de verbittering van al wat bij de steeds afnemende afgodendienst belang had, aan de wraak van ieder persoonlijken vijand ter prooi voorhouden. Toen, nadat het Christendom ruim twee honderd jaren bestaan had, de lasteringen tegen deszelfs belijders minder ingang vonden en de volkshaat tegen hen reeds zeer begon te slijten, organiseerde zich de vervolging, onder keizer DECIUS zoo te sterker, onder DIOCLETIAAN eindelijk steeg zij tot het toppunt van wreedheid, zoo dat de keizer in den waan kwam, zich te mogen beroemen, dat hij den Christelijken naam van de aarde verdelgd had.

De Christenen vonden troost genoeg in hun zuiver geweten (2) en vooral in den God, dien zij dienden en die hen sterkte. Ook hun was, gelijk den Apostel PAU-

(1) PLINII *Ep.* X 98.
(2) JUSTIN. *Apol.* II 4, 12.

LUS (1), de dood een gewin, de overgang tot een onvergankelijk leven, tot het vaderland en het rijk, waarnaar zij haken (2); zelfs de uitbreiding der Kerk wordt door de slagting van hare kinderen eer bevorderd dan tegengehouden, «het bloed der martelaars was», — gelijk TERTULLIAAN dit zoo schoon en vol geloof heeft uitgesproken — «het zaad der Christenen» (3). Maar de eer van hunne Godsdienst en van haren Stichter eischte, dat hunne onschuld bekend (4) en het nut des Christendoms voor den Staat gewaardeerd werd; ook waren zij het aan zich zelven verpligt zoowel hunnen goeden naam als hunne burgerregten te verdedigen; de christelijke liefde deed hen daarenboven het heil hunner vervolgers behartigen en pogingen aanwenden om hen, indien het mogelijk ware, van die valsche vooringenomenheid tegen de belijders van het Christendom te genezen en van die bloedige onregtvaardigheden te bekeeren (5).

Het kon den verdedigers van het Christendom en deszelfs belijders niet moeijelijk zijn, de onschuld hunner geloofsgenooten te bewijzen en aan te toonen, dat zij ook, waarop vooral wij thans onze aandacht vestigen, goede, nuttige burgers waren. Het levensgedrag zelf der Christenen, vol burgerdeugden, leverde overvloed van middelen daartoe. De heidenen zelven konden dit niet ontkennen; waartoe anders de pogingen van eenigen om de loffelijke daden der Christenen aan verkeerde beginselen toe te schrijven? Anderen echter, ja velen vonden zich genoodzaakt die te

(1) *Philipp.* I, 21.
(2) JUST. *Apol.* I. 8, 11.
(3) Verg. *Br. a. Diogn.* 6.
(4) 1 PETR. IV. 15. *Tit.* II, 8.
(5) JUST. *Apol* I, 55 II. 4, 14, 15. ATHENAG. *Leg.* 11.

bewonderen. Zoo weten wij uit een der oudste overblijfselen der kerkelijke letterkunde, dat een zekere DIOGNEET, getroffen door hunne verachting van de wereld en zelfs van den dood, ingenomen door hunne onderlinge liefde, zich aangedrongen gevoelde om naar de godsdienst dier deugdzamen te onderzoeken, en deswege een leerling der Apostelen, allerwaarschijnlijkst des Apostels PAULUS ondervroeg.

Het antwoord daarop, onder den titel van *Brief aan* DIOGNEET bekend, maakt hem nogmaals opmerkzaam op hetgene hij van de Christenen reeds kende en in hen roemde: dat zij, wel verre van nuttelooze nieuwigheden na te jagen, of door uitvindingen van eenig menschelijk brein zich te laten leiden, niets zonderlings aan zich hadden; dat zij integendeel in al het gebruikelijke van het burgerlijk verkeer aan hunne land- en stadgenooten gelijk waren; maar in datgene, wat ieder mensch moet hoogachten, in losheid van de wereld en hare goederen, in lieftalligheid in de zamenleving, in kuischheid van zeden, in alle zelfbedwang, zich, als burgers van een hooger vaderland, onderscheidden. «Zij huwen gelijk anderen, teelen kinderen, maar» (en hierin verschilden zij van de anderen) «zij ontdoen zich niet van hunne spruiten. Zij onderhouden de wetten, ja, overtreffen die door hunnen levenswandel.» Desniettemin worden zij verguisd, mishandeld, gedood; zij echter beminnen allen, zelfs hunne vervolgers en zegenen hunne vijanden. Zouden dergelijke menschen geene goede burgers zijn? «Zij zijn in de wereld» dus gaat de briefschrijver voort, «wat 's menschen ziel in het ligchaam is, zij strekken haar tot behoud.» Dit loffelijk gedrag der Christenen hield zich staande. Een hunner vervolgers zelve, de reeds genoemde PLINIUS namelijk, getuigt

aan zijnen keizer TRAJAAN, «dat hij ook van de afgevallene christenen niets anders over deze nieuwe godsdienst had kunnen vernemen, dan dat hare belijders, op bepaalde dagen, vòòr zonneopgang, bijeenkwamen, koorsgewijze hunnen CHRISTUS, als hunnen God, lofzangen zongen en zich verpligtten, geen roof, echtbreuk of andere misdaden te plegen, het gegeven woord heilig te houden en het toevertrouwde goed niet te verheimelijken; dat zij dan uiteengingen, maar nogmaals vergaderden om maaltijd te houden; doch dat ook hierbij niets wanvoegelijks of misdadigs voorviel. Met de getuigenis dier afvalligen nog niet tevreden, had PLINIUS nog twee slavinnen door folteringen tot bekentenis gedwongen, en het boven berigte bevestigd gevonden.»

JUSTINUS had, als heiden en beoefenaar der filosofie van PLATO, de beschuldigingen, tegen de Christenen uitgestrooid, vernomen; maar op het zien, dat zij voor den dood en voor alles, wat schrik aanjaagt, zoo geheel zonder vrees waren, hield hij zich van hunne onschuld overtuigd. «Wie toch,» vraagt hij, «die in wulpschheid en onmatigheid leeft en zich aan menschenvleesch kan vergasten, «zal, tot verlies zijner genietingen, met blijdschap den «dood omhelzen? Zal hij niet liever, hier, in zijne omstandigheden, trachten voort te leven en zich voor de «magistraten te verbergen? Zekerlijk zal hij niet zelf zich «ter doodstraf gaan aangeven.» (1) Die heldenmoed der Christenen in de folteringen en in de dood was inderdaad een treffend schouwspel. Den heidenen was het onbegrijpelijk. Hunne filosofen wilden daarin het uitwerksel van zinsverbijstering, gewoonte, hardnekkige partijzucht verachten; (2) maar anderen, die door de leer der STOA, noch

(1) *Apol.* II, 12.

(2) ARRIANUS *Dissert. Epict.* IV, 7. ANTONINUS *ad Seips.* XI, 3.

door die van EPICURUS verblind waren, gevoelden met JUSTINUS, gelijk hij getuigt, de redeneerkracht van dat bovenmenschelijk voorbeeld en werden christen. (1) Dit beweert ook TERTULLIAAN in zijn zinrijk gezegde: «het bloed der martelaars is het zaad der christenen.» Hij laat er trouwens onmiddellijk op volgen: «Velen der uwen «vermanen tot moed in het ondergaan van smarten en van «de dood, gelijk CICERO... SENECA... DIOGENES, PYRRHON, «CALLINICUS; maar hunne woorden vinden geene leerlingen, «zoo als de Christenen, die door daden onderwijzen. Die «halstarrigheid, waarvan gij ons een verwijt maakt, is «eene leermeesteres.» (2) CYPRIAAN noemt «dat lijden een «getuigen der waarheid: een middel der Voorzienigheid, «opdat CHRISTUS, de Zoon Gods, die, naar het geloof «leert, den menschen ten leven is gegeven, niet alleen «door de prediking des woords, maar ook door het ge-«tuigenis des lijdens verkondigd worde.» (3) Doch voor dezen allen had reeds de onbekende leerling der Apostelen, in zijnen *Brief aan* DIOGNEET, geschreven: «Ziet gij niet, «dat de Christenen, opdat zij den Heer verloochenen wel «den dieren ten prooi geworpen, maar niet overwonnen «worden? Ziet gij niet, dat, hoe grooter het getal is der «gedoodeu, zoo grooter het getal der anderen wordt? Dit «schijnt geen werk eens menschen te zijn; 't is de magt «Gods: 't is een bewijs van zijne (CHRISTUS) komst.» Ja 't was een bewijs dat hij gekomen was, na zijne kruisdood nog leefde en met bovennatuurlijke deugdenkracht in zijne geloovigen werkte! Van daar dat nagenoeg alle verdedigers

(1) *Apol.* I, 16.
(2) *Apol.* c. 50.
(3) *De idolor. vanit.* c. 7.

der christenen zich daarop beroepen. MINUCIUS FELIX wijst de heidenen op den strijd van een christen met de bedreigingen, de folteringen, de doodstraf; hoe hij zijne vrijheid tegen koningen en regeerders doet gelden en Gode alleen, wien zij toebehoort afstaat; hoe hij daar, na zijn vonnis te hebben ontvangen, als zegevierend overwinnaar tegen over den regter staat. Gij zelven verheft mannen, die smarten ondergingen, ten hemel, een MUCIUS SCAEVOLA, een AQUILIUS, een REGULUS. Zal ik mannen van onze godsdienst tegen hen overstellen? Onze kinderen en zwakke vrouwen spotten, door eene onverwachte standvastigheid tegen de smarten, met kruisen en folteringen, met ondieren en alle schrikkelijkheden der doodstraffen. Ellendigen! begrijpt gij dan niet, dat er niemand gevonden wordt, die of zonder reden vrijwillig straf ondergaat, of zonder God in staat is, de folteringen te trotseren?» (1) «Moest «gij, zoo spreekt hen ARNOBIUS aan, moest gij niet daar«door tot overtuiging gebragt worden.... dat slaven zich «liever aan de wreede willekeur hunner heeren onder«werpen, dat echte lieden eer den huwelijksband laten «losrukken, kinderen zich door hunne ouders onterven, «dan het christelijk geloof schenden... dat, welke pijni«gingen gij tegen de belijders dier godsdienst ook uit«gedacht hebt, deze toch toeneemt, en dat het volk tegen «alle bedreigingen en verschrikkingen steeds moediger «zich toont en juist door de wetten tegen het geloof tot «gretiger omhelzing van hetzelve wordt aangeprikkeld?... «Is dit niet iets goddelijks... of kunnen dergelijke om«keeringen hunner gemoederen zonder God tot stand «komen?»... (2) Van ORIGENES zij hier slechts dit korte,

(1) *Octavius* c. 37.
(2) *Contra Gentes*, II, 5.

maar kernige gezegde aangehaald: «gemakkelijker verlaten «wij, om der godsdienst wille, ons ligchaam, dan een «filosoof zijn kleed uittrekt.» (1).

Eene zoo verhevene getrouwheid aan God en geweten kan in geen hart zetelen, hetwelk aan ondeugden verslaafd is. Integendeel de christelijke denkers der oudheid begrepen maar al te wel, dat de genade, die den christen tot martelaar sterkt, niet alleen in hem staat; maar dat eene dergelijke gave van liefde ook de andere deugden bevat, en haar de kroon opzet. Immers waarvoor beschouwden de Apologeten den christen? De eene laat zich (wat trouwens te verwachten is) breedvoeriger daarover uit dan de andere; maar wat door eenigen korter gezegd of eenvoudiger gesteld wordt, rust op- of leidt tot leeringen, die door anderen meer ontwikkeld zijn voorgedragen. Zij erkennen, als leerlingen der Kerk, 's menschen diep verval door de zonde. Eenigen hunner hadden er de droevige gevolgen in hun eigen levensgedrag, voor hunne bekeering, van ondervonden; allen zagen die nog dagelijks in de heidenen. Zij zelven doen ons de ongelukkige afgodendienaars als voedsterlingen en slaven der logen en ondeugd kennen. Maar hoe verheffen zij daartegen de verbetering van zeden, welke het Christendom in zijne bekeerlingen werkt. De zondige heiden komt met Gods genade, op de prediking of het voorbeeld der Christenen, tot zelfkennis, klimt tot zelfsveroordeeling, neemt toe in geloof, versterkt zijn voornemen van levensverandering, wordt eindelijk, in het doopsel, door CHRISTUS, hernieuwd van hart en geest, is thans Gode toegewijd en leeft, onder de gestadige hulp der goddelijke ge-

(1) *Contra Cels.* VII.

nade, volgens de voorschriften van JESUS den Verlosser, die hij nu gevoelt dat ook zijn Verlosser is, en naar Diens Evangelie. Ziedaar de Christen, zooals wij hem, om van geen andere oude leeraars der Kerk te spreken, uit de Apologeten der eerste drie eeuwen leeren kennen. Men vergelijke onder andere plaatsen, bij voorbeeld: *Brief aan Diogn. c.* 8, 9, 10. JUST. *Apol.* I. 14, 16, 26, 27, 61; *Orat. ad Graec. c.* 4. TATIAN. *Orat. c. Graec.* c. 5, 13 (cf. 11, 15) 14. CLEM. ALEX. *Paedag.* I. 6; *Strom.* VII, 1, 7 sqq. ORIGEN. *in Ep. ad Rom.* III, 8; VI, 7, 9; *in Matth.* T. X, 19. TERTULL. *de Resurr. carnis*, c. 4, 5, 8; *de Bapt.* c. 5. CYPRIAN. *de Idol. vanit*, c. 11; *de Orat. Dom.* c. 9; *Ep.* 1 *ad Donat.*, 73 *ad Jabajan.*

Zij behoefden zich derhalve, ter wederlegging van den laster, waarmede de Christenen vervolgd werden, niet te te vergenoegen met de aanmerking dat de beschuldigingen nimmer bewezen en, reeds wegens het onnatuurlijke der aangetijgde gruweldaden, ongeloofelijk waren, of met de beschuldigers, wegens hunnen haat, bloeddorstige inzigten en eigene misdadigheid, voor onontvankelijk te verklaren (1); maar zij konden dieper in de zaak doordringen. Zij erkenden de goddelijkheid des Christendoms; zij beleden en roemden, ook voor de heidenen, de deugdenkracht, dan eens van het Christendom in het algemeen, dan wederom des geloofs of der genade en verdiensten des Verlossers (2). Zoo had hun beroep op de zedelijke voorschriften des Evangelies — welke, immers onder die bovennatuurlijke hulp, niet, gelijk de toenmalige burger-

(1) JUST. *Apol.* I, 27. ATHENAG. *Legat.* c. 31, 34, 35. TERTULL. *Apolog.* c. 7, 8. *Ad Nat.* I. c. 7.

(2) Bijv., behalve in sommige der reeds aangehaalde plaatsen, JUST. *Apol.* I, 14, 50, 65. CLEMENS ALEX. *Cohort. ad Gent.* c. 1, 10, 11; *Strom.* VI, 18. ORIG. *contra Cels.* I, 26, 27; VII, 44—49.

wetten, als eene bloote letter, maar als een magtig op den mensch inwerkende geest moesten beschouwd worden — eene onwederstaanbare bewijskracht, zoowel om de beschuldigingen, tegen de Christenen ingebragt, te ontzenuwen, als om hunne geloofsgenooten als menschen eener opregte hartedeugd aan te prijzen (1). Zij konden echter nog verder gaan, en werkelijk deden zij ook dien stap. Onderscheidden zich niet de zeden der Christenen van het gedrag der heidenen, zooals ORIGENES die roemde, gelijk een schitterglans van de duistenis? Alle Apologeten, welke de leefwijze der Christenen ter sprake bragten, wezen de heidenen daar gerustelijk op, en vonden juist daarin eene onbetwistbare lofspraak, niet alleen op hunne persoonlijke deugd, maar ook op het nut hetwelk zij der maatschappij aanbragten (2). Maakten de heidenen zooveel ophef van hunne wijsgeeren; met regt zegt CYPRIAAN: «Wij (Christenen) zijn wijsgeeren, niet met woorden, maar met daden» (3). MINUCIUS FELIX stelt tegen hoogmoed, zedeloosheid en heerschzucht der filosofen de ware deugd der Christenen over: «Wij (Christenen) be«lijden de wijsheid niet met onze kleeding, maar met ons «gemoed; wij snoeven niet over hooge volmaaktheid, maar «oefenen die *(non magna loquimur, sed vivimus)*; wat zij «met groote inspanning gezocht hebben, maar niet konden

---

(1) JUST. *Apol.* I, 15, 61, 65—67. THEOPH. *ad Autol.* II, 34. III, 9—15. ATHENAG. *Legat.* c. 31. TERTULL. *Apol*, c. 36. 45. LACT. *Inst.* VI.

(2) JUST. *Apol.* I, 14, 29; II, 7. TATIAN. *Orat. c. Graec.* c. 32; ATHENAG. *Leg.* c. 11, 12, 31—37. THEOPH. *ad Aut.* III, 15. MELITO SARD. bij EUSEB. H. E. IV, 26. BARDESAN. bij BARON. a. 175, n°. 21. ORIG. c. *Cels.* III, 29, 30; I, 26. CLEM. ALEX *Strom*, II, VI, VIII.

(3) *De bono patient.* 3.

«vinden; dit beroemen wij ons te bezitten» (1). Schoon en krachtig, zoo als hij dit gewoon is, bewijst TERTULLIAAN (2), dat de Christenen onmogelijk voor misdadige burgers mogen gehouden worden. «Wat inderdaad kwaad «is,» zegt hij, «dit durven zij zelfs, die er door over- «heerscht worden niet als deugd verdedigen. De na- «tuur overstelpt alle kwaad met vrees of met schaamte. «Kortom de kwaaddoeners trachten onbekend te blijven, «vermijden de openbaarheid, schrikken wanneer zij ont- «dekt worden, ontkennen de beschuldigingen, komen «zelfs op de pijnbanken niet gemakkelijk en niet eens altijd «tot bekentenis; in allen gevalle doet de veroordeeling «hun spijt; zij achten zich innerlijk onschuldig, schrijven «het uitbarsten hunner inwendige boosheid of aan het «*fatum*, of aan de sterren toe; want zij willen niet toe- «geven dat hetgene zij voor kwaad erkennen, hun eigen «werk is. Bij Christenen daarentegen vindt men niets «dergelijks: niemand gevoelt schaamte, niemand spijt, «dan omdat hij niet altijd Christen geweest is. Wordt hij «aangeklaagd, hij draagt er roem op; beschuldigd, hij «verdedigt zich niet; ondervraagd, hij bekent reeds van «zelf; veroordeeld, hij dankt er om. Wat is dat voor «kwaad, wat geene eigenschappen des kwaads, geene «vrees, geene schaamte, geene achterhoudendheid, geen «spijt, geene droefheid kent? Wat is dat voor kwaad, «waarover de teregt gestelde zich verheugt? de beschul- «diging waarvan zijn wensch, de straf zijn geluk is?» Zoo volgzame belijders eener zoo heilige en heiligmakende Godsdienst, konden dan toch waarlijk geene slechte burgers zijn. Menschen van zoo veel zelfsopoffering, die,

(1) *Octavius*, c. 38.
(2) *Apol.* c. 1. Verg. *ad Nat.* I, 1.

verre van alle baatzucht, in de mededeelzaamheid eene zielsbehoefte vonden, onttrokken zich aan geene burgerpligten of lasten. Zij waren de eerste bij de ontvangers om hunne schatting en lasten te betalen. Goddelijke eerbewijzing gaven zij uitsluitend aan den Schepper van hemel en aarde; maar in al het overige gehoorzaamden zij den vorsten met vreugde, offerden voor derzelver welzijn hunne gebeden op en onderhielden niet slechts, maar, daar zij naar eene volmaaktheid van deugd streefden, waarvan de toenmalige wetgeving geen besef had, overtroffen zij de wetten (1). En tot dit alles dreef hen geene slaafsche vrees voor de straf, welke slechts de hand beteugelt, of tot gehoorzaamheid dwingt, maar in het hart de neiging tot het verbodene en den afkeer van het gebodene laat voortduren: de christenen gehoorzaamden aan de landsoverheden, volgens hunne leer, uit liefde tot den Alwetende, om des gewetens wille. Het Christendom namelijk bestrijdt de zonde in al hare gevolgen; het heiligt den mensch in al zijne betrekkingen; het verheft, zoo wel zijn huisselijk en ook zijn openbaar, als zijn privaat-leven op een bovennatuurlijk standpunt; en het geloof, hetwelk als goddelijke deugd, steeds tot God opzweeft, toont hem in al zijne gebieders, de plaatsbekleeders van den Schepper en almagtigen Bestuurder van hemel en aarde. Van Hem ontvangen zij hun gezag tot bevordering van het goed en ter beteugeling van het kwaad; en de christenen gehoorzaamden hun uit ontzag voor dienzelfden God, uit getrouwheid aan Wien zij zoo kloekmoedig stierven (2).

---

(1) JUSTIN. *Apol.* I, 17. ATHENAG. *Leg.* c. 37. TERTULL. *ad Scapul.* c. 2, *Apol.* c. 30, 42. *Brief a. Diogn.* 5.

(2) JUSTIN. l. c. 12, 17. THEOPHIL. *ad Autol.* I, 11. TERTULL. *ad Scap.* c. 2; *Apolog.* c. 30–37. Verg. IREN. *c. Haer.* V, 24.

«Van daar is de keizer,» zegt TERTULLIAAN, «van waar ook de mensch is vóór dat hij keizer is geworden; van daar heeft hij de magt, van waar hij zijnen geest ontving. De christen weet, dat de keizer van God is aangesteld, en daarom gevoelt zij zich verpligt, hem te beminnen, te eerbiedigen, te eeren, zijn behoud, met dat van geheel het rijk, zoo lang de tijd duren zal, te wenschen, van den hemel af te smeeken. Daarom eeren wij den keizer, als den tweede naast God. Daarom offeren wij ook voor het heil des keizers, en roepen wij den eeuwigen, waren, levendigen God aan, Wiens gunst de keizers zelven boven die van alle andere (goden) stellen. Zij weten wie hun het opperste gezag verleende; zij weten van waar de menschen zijn, wie hen met eenen geest bezielde; zij gevoelen, dat die God de eenige is, welke alleen magt over hen heeft, naast Wien zij de tweeden, na Wien zij de eersten, voor en boven alle goden zijn. Tot Hem zien de Christenen op, tot Hem verheffen zij hunne onschuldige handen, van Hem smeeken zij, met een zuiver geweten, met een gebed uit het hart, voor alle keizers een lang leven af, eene vreedzame regering, een veilig huis, magtige legers, een getrouwen senaat, een gehoorzaam volk, een rustig rijk, en alle goed, wat zij als menschen en keizers kunnen verlangen.» Een zoodanig gebed, tot dien God, van Wien alleen de goede gaven te verkrijgen zijn, door biddenden gestort, gelijk ze moeten zijn om verhoord te worden, en derwijze opgedragen, zoo als Hij zelf dit heeft voorgeschreven — dit gebed der Christenen, beweert TERTULLIAAN, is tegenover dat der heidenen, den keizer waarlijk voordeelig, en zij, die het storten, zijn met uitsluiting der afgodendienaars, de verdienstelijke burgers van den Staat.

Maar het werd den Christenen als eene misdaad aan-

gerekend, dat zij aan de afgodische offers voor de keizers geen deel namen, vooral dat zij hun de goddelijke eerbewijzing weigerden. «Wij eeren den keizer, zegt daarom TERTULLIAAN, t. a. p., zoo als dit aan ons geoorloofd en hem nuttig is, wij eeren hem — als een mensch, die naast God de tweede is, van God heeft ontvangen alles, wat hij vermag, die God alleen boven zich heeft. Daarom, trouwens, is hij groot, en grooter dan allen, omdat hij minder is dan God. Want Diensgenen is ook de keizer, Wien de hemel en de geheele schepping toebehooren. Wij zweren ook, wel niet bij den *Genius* des keizers, maar bij zijn heil, hetwelk hooger is dan alle *Geniën*. Terwijl dezen, ook bij hunne vereerders, voor geesten van slechts lageren rang gelden (1); eerbiedigen wij Gods raadbesluit in de keizers: want Hij heeft hen aan het hoofd der volken geplaatst. Wij weten, dat zij dit zijn en vermogen, wat God gewild heeft, en daarom willen wij het behoud van datgene, wat God gewild heeft, en geldt dit bij ons voor eenen zwaren eed. Wat overigens de duivels, dat is, de *geniën* betreft; wij zijn gewoon, hen te bezweren, om hen uit te drijven, maar niet bij hen te zweren, om hun de goddelijke eer te bewijzen. Maar genoeg over de christelijke godsdienstpligt en liefde jegens den keizer, dien wij met eerbied moeten beschouwen voor diengene, welken onze Heer heeft gekozen. Met alle regt mag ik zelf zeggen; de keizer is te meer de onze, daar hij van onzen God is aangesteld. Ik bevorder zijn heil dus krachtiger, niet alleen door het van diengene af te smeeken, die alleen het kan verleenen, en bij mijn gebed zoo te zijn, dat

(1) *Nescitis genios daemonas dici, et inde diminutiva voce daemonia?*

ik verdien, verhoord te worden, maar ook daardoor, dat ik, de majesteit des keizers beneden God stellende, hem sterker Gode aanbeveel, aan wien alleen ik hem onderworpen noem. Doch wien ik hem onderworpen acht, dien stel ik hem niet gelijk. Want ik zal den keizer geen God noemen, èn omdat logentaal mij vreemd is, èn omdat ik hem niet durf bespotten, èn omdat hij zelf geen God wil genoemd worden. Is hij mensch; zoo vordert het belang van den mensch voor God onder te doen: het zij hem genoeg, keizer te heeten. Ook deze naam, door God gegeven, is groot. Wie hem God noemt, die ontkent, dat hij keizer is. Indien hij geen mensch is; zoo is hij geen keizer. Dat hij een mensch is wordt hem ook dan, wanneer hij, op dien allerprachtigsten eerewagen verheven de zegepraal viert, indachtig gemaakt. Maar daarom moeten de Christenen openbare vijanden heeten, dat zij den keizers geene ijdele, noch logenachtige, noch misdadige eerbetuigingen bewijzen; daarom, dat zij, als menschen van eene ware godsdienst, hunne plegtigheden meer met het geweten dan met losbandigheid vieren. 't Is voorwaar eene verhevene eeredienst, formuizen en tafelbedden op de straten uit te stallen, bij wijken ten feestmale aan te liggen, de stad tot eene herberg te bederven, den (uitgestorten) wijn tot slijk te doen verdikken, bij hoopen tot beleedigingen, tot onbeschaamdheden, tot de sluiphoeken der wulpschheid heên te stroomen. Kan men dan de openbare vreugde betuigen door openbare schande? Voegt dit op de feestdagen der vorsten, wat op andere dagen niet voegt? Zij nu, die uit eerbied voor den keizer orde en tucht in acht nemen, zullen zij die om den keizer verbreken, en zal zedelooze uitspatting vroomheid zijn, die gebruikelijke ontucht godsdienstige

feestviering heeten? Waarlijk, wij zijn wèl doemwaardig! Waarom toch dragen wij onze heilbede voor de keizers op en vieren wij hunne feestdagen kuisch, matig en zedig?... Wij mogen dan niet voor Romeinen, maar moeten voor vijanden der Romeinsche keizers gelden. Maar zijn ten dezen onze beschuldigers zelven niet eerder aan te klagen dan de Christenen? Ik wend mij tot de bewoners der zeven heuvelen. Heeft die Roomsche tong ooit haren keizer gespaard? Indien hunne harten doorschijnend waren, van welken nieuwen en wederom nieuwen keizer zou men dàar het verlangde beeld, als aan de gelduitdeeling voorzittende, niet ingeprent zien? Maar dit is het gemeen, zegt gij. Het zijn toch Romeinen, en er zijn er geen die harder om den dood der Christenen schreeuwen, dan juist dat gemeen. De andere rangen zijn dan, naarmate van het gezag, wat zij bekleeden, zekerlijk onwrikbaar gehecht aan trouw en eed; in den senaat, onder de ridders, in de legers en paleizen, ademt niemand eenige vijandschap. Vanwaar dan de oproerlingen, de keizersmoorders? Uit de Romeinen, indien ik mij niet bedrieg, dat is, uit de niet-christenen. En toch beijverden zich deze allen, tot op het oogenblik, dat hunne trouwloosheid losbarstte, voor het heil des keizers te offeren; allen zwoeren bij zijn *Genius* en bestempelden de Christenen als openbare vijanden. De liefde en getrouwheid jegens de keizers bestaat dus niet in dergelijke dienstplegingen, maar in die goede zeden, waarmede men zich van zijnen burgerpligt, even zoo zeer jegens den keizer, als jegens allen moet kwijten. Onze liefde moet zich namelijk tot allen uitstrekken. 't Is ons stellig verboden, aan- en van wie het ook zij, kwaad toe te wenschen, kwaad te doen, kwaad te spreken, kwaad te denken. Indien wij zelfs onze vijanden moeten

beminnen, wien mogen wij haten? Indien wij ook geen kwaad met kwaad mogen vergelden, wien kunnen wij schaden? Zelf weet gij dit bij ondervinding. Hoe dikwijls woedt gij niet tegen de Christenen? Hoe dikwijls valt het vijandige gemeen hen niet aan met steenen en brandfakkels? enz. En welke wraak kunt gij getuigen dat over zoo bloedige vervolgers ooit genomen is? en toch, indien wij kwaad met kwaad mogten vergelden, zou een enkele nacht en eenige weinige fakkels voldoende zijn tot eene schrikkelijke weerwraak. Doch verre zij het, dat een goddelijk genootschap door menschelijk vuur worde gewroken, of dat een lijden het verdriete, waardoor het tot zijne aanbeveling beproefd wordt. Indien wij, met geene geheime wraak te vreden, als verklaarde vijanden wilden opstaan, zou ons de kracht der menigte en der legers ontbreken? zijn namelijk de Mooren en Marcomannen, zijn de Parthers zelven of welke andere volken, die zich dan toch tot hun land alleen bepalen en hunne grenzen hebben, menigvuldiger, dan een wereld-volk. Wij zijn eerst van gisteren en vullen reeds al het uwe, uwe steden, eilanden, kasteelen, bevoorregte veroveringen *(municipia)*, raadsvergaderingen, legers, volksklassen, aanzienlijke standen, het paleis, den senaat, het forum: wij laten u slechts de tempels over. Het getal uwer soldaten is bekend: dat der christenen eener enkele provincie zou sterker zijn. Indien onze godsdienst niet eerder toestond te sterven, dan te dooden, voor welken oorlog waren wij, ofschoon in strijdkrachten minder, niet bekwaam, niet vaardig, wij, die zoo gaarne gedood worden? Ja, zonder wapenen of oproer, bloot door verdeeldheid, door eene misnoegde afscheiding konden wij u beoorlogen. Want indien wij in zoo groot een aantal van u weg naar eene afgelegene streek

der aarde getrokken waren; dit verlies van burgers, welke dezen dan ook zijn, zou uwe heerschappij beschaamd gemaakt, ja, door de verlegenheid, waartoe gij zoudt gebragt zijn, gestraft hebben. Ongetwijfeld zou uwe eenzaamheid, de staking van alle vertier en de bewegingloosheid der als uitgestorvene wereld u verschrikt hebben: gij haddet naar onderdanen moeten zoeken. Meer vijanden waren u overgebleven, dan burgers. Want nu maken uwe vijanden bij de menigte der Christenen de minderheid uit, daar gij bijna in alle steden schier enkel Christenen tot burgers hebt. Maar gij hebt hen liever als de vijanden van het menschelijk geslacht willen bestempelen. Wie echter zou u aan die verborgene, voor uw gemoed en uwe gezondheid steeds verderfelijke vijanden ontrukken? ik wil zeggen: aan de aanvalien der duivelen, welke wij zonder eenig loon, voor niets van u uitdrijven. Hiermede alleen zouden wij ons genoeg gewroken hebben, dat wij u weerloos den onzuiveren geesten ten prooi lieten. Gij nogtans, in plaats van u door zoo groote hulp tot dankbaarheid te laten stemmen, verkoost menschen, die wel verre van schadelijk te zijn, u veeleer noodzakelijk waren, voor vijanden te houden: maar ja, dat zijn wij, doch niet van het menschelijk geslacht, maar van de dwaling.» Daarom, zoo gaat hij voort, had men een zoo onschuldig genootschap moeten dulden. Trouwens dat zamenscholingen verboden worden, geschiedt uit zorg voor de openbare rust, opdat geene partijschappen de burgerij verdeelen en bij openbare bijeenkomsten, bij vergaderingen en in de schouwspelen, oproer verwekken, wat vooral in een tijd te vreezen is, dat gewelddadige bijstand veil geboden wordt. Wij echter, die van de hitte der eer en waardigheden koud zijn gebleven, hebben geene behoefte aan zamenzweringen: niets

is ons vreemder, dan bewindszaken. Wij erkennen slechts een gemeenebest voor allen, de wereld. Wij verfoeijen uwe schouwspelen en dergelijke openbare vermaken. De Epicuristen mogten zich een eigen denkbeeld des vermaaks vormen. Waarin beleedigen wij u met ons vermaak in iets anders te stellen? Weten wij ons niet te vermaken, dit benadeelt ons zelven, indien het een nadeel is, niet u. Maar wij keuren uwe vermakelijkheden af, gij van uwen kant schept geen behagen in de onze.»

Maar nog uit anderen hoofde werden de christenen vervolgd: zij heetten nutteloos te zijn voor het onderlinge verkeer, onbekwaam in zaken te drijven. «Hoe kan zoo iets gezegd worden, vraagt TERTULLIAAN (c. 42 sqq.), van menschen die met u leven, hetzelfde voedsel, dezelfde kleeding dezelfde meubelen en werktuigen gebruiken, dezelfde levensbehoeften hebben? Wij wonen immers niet in bosschen, buiten alle maatschappelijk verkeer. Wij erkennen onzen pligt van dankbaarheid jegens God den Heer, onzen Schepper; wij versmaden niet eene vrucht zijner werken; maar wij matigen er het genot van, ons wachtende van overdaad en misbruik. Zoo wonen wij dan met U in de wereld, zonder ons van uwe markt, of van uwe hal, of van uwe baden, of van uwe herbergen (1), of van uwe winkels, of van uwe week- of jaarmarkten of van uwe nachtverblijven, of van uwe andere bedrijven buiten te sluiten. Ook wij oefenen met u de scheepvaart uit, en de krijgsdienst, en den landbouw, en den handel, evenzoo deelen wij in alle ambachten en kunsten, en bieden tot uw ge-

(1) Men denke hier aan geene wijnhuizen, maar aan gebouwen van planken (FESTUS *ad v. Tabernacula)*, die voor het gebruik des volks bestemd waren (NONIUS *ad v. Tabernacula)*. Le NOURRY, *Diss. in Tertull. Apol.* XXIV, 1.

bruik de vruchten van onzen arbeid te koop. Ik kan niet inzien hoe wij nutteloos kunnen schijnen voor uwe zaken, immers, te midden van welke en waarvan wij leven. En, woon ik al uwe godsdienstplegtigheden niet bij; ik ben toch, ook dien dag, een mensch »(in en van het bovengenoemde levende)....« 't Is evenwel maar al te waar, zegt gij, dat de inkomsten der tempels dagelijks verminderen. Hoe weinigen storten er nog hunne offerpenningen? Maar wij zijn dan toch zoo rijk niet, dat wij al uwe bedelaars, zoo goden als menschen, kunnen onderhouden; ook meenen wij dat slechts aan hen, die er om vragen, behoeft gegeven te worden. Laat dan JUPITER zijne hand uitsteken en eene aalmoes aannemen; intusschen geeft onze weldadigheid meer op de straten uit, dan uwe godsdienstigheid in de tempels. Maar uwe andere schattingen en lasten zullen den Christenen dank weten, omdat zij het verschuldigde met dat pligtbesef van eerlijkheid betalen, hetwelk ons van alle bedrog jegens anderen terughoudt, zoodat, indien men zou berekenen hoeveel er door uwe bedriegelijke en logenachtige aangiften aan de algemeene schatkist wordt onttrokken, de verhouding vrij gemakkelijk zal kunnen bepaald worden, daar immers tegen de klagt over die ééne, het voordeel der andere verhoudingen rijkelijk opweegt. Maar ja, ik erken, dat er eenigen, indien zij het mogen, met waarheid kunnen klagen, dat de Christenen hun geen voordeel aanbrengen. In de eerste plaats de bordeelhouders, hunne schakers en huisknechten; vervolgens de veile sluipmoordenaars, gifmengers en toovenaars, insgelijks de wigchelaars, de waarzeggers, de sterrenkijkers. Hun niet voordeelig zijn is groot voordeel. Overigens, wat verlies uwe zaken door de Christenen ook lijden, het kan gewis door eene zekere winst vergoed

worden. Hoe velen hebt gij er, ik zeg niet, die de duivelen van u uitdrijven, ik zeg evenmin, die ook voor u tot den waren God smeeken, want hieraan gelooft gij welligt niet, maar van wie gij niets te vreezen hebt.

«Maar dit nadeel voor den Staat, een nadeel even groot als het waarachtig is, wordt niet in aanmerking genomen, op deze schade der burgerij slaat niemand acht, dat het leven van zoo vele eerlijke menschen verkwist wordt, dat er zoo vele onschuldigen worden opgeofferd. Ik beroep mij op uwe eigene regterlijke handelingen en lijsten van gevonnisden. Er wordt een zoo groot aantal van velerlei schuldigen door u opgeteekend; welke sluipmoordenaar is daar onder, welke beursensnijder, welke tempeldief, of verleider der jeugd, of badenbesteler, die ook als christen bekend staat? of wordt er onder de christenen, die als zoodanigen opgebragt worden, wel een enkele daaraan schuldig bevonden, waaraan dit zoo vele veroordeelden zijn? Van de uwen zijn altijd de kerkers heet; van de uwen zuchten de mijnen; van de uwen worden de wilde dieren steeds gemest, van de uwen zijn die kudden van fielten, welke de schouwspelen-gevers steeds voeden. Geen christen is daaronder, dan alleen omdat hij christen is; of bevindt hij zich dààr om eene andere oorzaak, zoo is hij geen christen meer. Wij alleen dus zijn onschuldig. Wat wonder; indien wij zulks moeten zijn. Ja, wij moeten dit. Wij hebben de onschuld van God zelven geleerd, en wij hebben haar volmaakt leeren kennen, daar zij door een volmaakt leermeester ons geopenbaard is; en wij onderhouden haar getrouwelijk, daar zij door een ontzaggelijk regter ons is opgelegd.»

Gelijk altijd, stond ook toen de waarheid aan de verdraaijingen van den leugengeest bloot, en leidde de valsche

uitlegging van de leer des Christendoms tot belasteren van deszelfs belijders. Hunne belijdenis van het rijk van CHRISTUS enz. werd hun als misdaad toegerekend, als of zij politieke plannen koesterden en vijanden waren van de bestaande regeringen. JUSTINUS antwoordt daarop: «Hoort gij, dat wij in de verwachting eens rijks leven; zoo verstaat gij daar een menschelijk onder. Ten onregte: want het rijk van onze verwachting is datgene, wat bij God is. Dit blijkt, onder anderen, ook daaruit, dat wij, op uwe ondervragingen, bekennen Christen te zijn, ofschoon wij weten, dat gij op die belijdenis de doodstraf gesteld hebt. Trouwens, indien wij een aardsch rijk verwachtten, zouden wij, immers om den dood te ontgaan, ontkennen en ons trachten schuil te houden, ten einde in het bezit te komen van hetgeen wij verwachten; maar omdat wij onze hoop niet in datgene gesteld hebben, wat het tegenwoordige leven aanbiedt, vreezen wij geene doodders, daar wij toch eenmaal moeten sterven.»

(Wordt vervolgd.)

VOORTGANG VAN HET KATHOLICISME

IN DE

VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.

Bij den toenemenden aanwas van de Katholieke bevolking in de *Vereenigde Staten van Noord-Amerika*, is het belangrijk een blik te slaan op de vestiging, den voortgang en den tegenwoordigen staat der Katholieke Kerk

in die gewesten, te meer daar wij tot nu toe in ons maandschrift zoo een overzigt nog niet hebben gegeven. Wij zullen vooral van de instellingen, die tot dien voortgang van het Katholicisme hebben bijgedragen, gewagen, en tot dat einde bedienen wij ons gedeeltelijk van de inlichtingen hieromtrent in 1842 gegeven door Mgr. ROSATI, bisschop van *S. Louis*, in de *Annali delle scienze Religiose* van *Rome*.

In 1633 onttrokken zich 200 Katholieke Engelsche familien aan de wreede vervolging, die zij in *Engeland* hadden te verduren, door het vaderland te verlaten en zich onder het geleide van Lord BALTIMORE in *Maryland* te vestigen. Lord BALTIMORE (1) had van de Engelsche regering het eigendom dier provincie verkregen en de vergunning om er eene kolonie te vestigen, en deze te besturen volgens de wetten en algemeene gebruiken van *Engeland* en de bijzondere statuten door de kolonie zelve te maken. De eerste kolonisten waren vergezeld van P. WHITHE en andere priesters der Soc. J., aan wie de zorg voor deze missie was opgedragen. Zij waren er ijverig werkzaam, en stonden onder de geestelijke jurisdictie van den Vicarius Apostolicus van *Londen*. Maar die ijverige Katholieken, die met zoo vele opofferingen in de bosschen der nieuwe wereld vrede en gewetensvrijheid waren komen zoeken, welke hun vaderland hun weigerde, mogten zich in dat gelukkig bezit niet lang verheugen. De Anglikaansche Kerk, door de burgerlijke wetten en de staatsmagt ondersteund, strekte hare vervolgingszucht min of meer uit tot de verschillende secten die niet met haar instemden, en deze moesten, de eene meer dan de andere, deelen in de hevige vervolging, die door geheel *Groot-Brittanje* vooral tegen de Katholieken

(1) Naar hem is de stad van denzelfden naam genoemd.

woedde. Dezelfde geest van onverdraagzaamheid en vervolging bezielde de overige secten, die uit de hervorming waren voortgesproten, in *Amerika* hun toevlugtsoord hadden gezocht en door *Engeland* waren gemagtigd geworden om er kolonien en een koloniaal bestuur te vestigen. Zij vergaten de vervolgingen, die zij in het vaderland hadden verduurd, vervolgden op hare beurt, maakten wetten, niet minder wreed en streng dan die van *Engeland*, verboden alle eerdienst die van de hare verschilde, beroofden dezelver belijders van het burgerregt, en verboden op doodstraf aan de Katholieke priesters en de niet tot hunne sectie behoorende predikanten op haar grondgebied te komen of te verblijven. Zulke wetten waren, hier min daar meer, in zwang, in het grootste gedeelte der Anglo-Amerikaansche staten of provinciën, tot de omwenteling waar door zij van *Engeland* werden afgescheurd en onafhankelijk verklaard. Alleen de kolonie van *Maryland*, door de Katholieken gesticht, gaf der nieuwe wereld een voorbeeld van christelijke liefde, dat toen eenig in zijne soort was, door liefderijk herbergzaamheid te geven binnen de grenzen van haar grondgebied aan diegenen, welke door de Anglikaansche vervolging genoodzaakt waren geworden om het vaderland te ontvlugten, en door de kolonien der Dissenters in *Amerika* op nieuw waren verdreven geworden. De Katholieken van *Maryland* gingen verder. Behalve de herbergzaamheid gaven zij hun ook nog het burgerregt en al de privilegien die zij zelve genoten. En zoo vele edelmoedigheid werd met de snoodste ondankbaarheid vergolden. De Protestanten maakten in menigte van het liefdevol onthaal der Katholieken gebruik, en kwamen in zoo groot getal zich in *Maryland* vestigen, dat de Protestantsche bevolking spoedig aanwies, die der Katholieken

overtrof en hun invloed in het bestuur en de wetgevende vergaderingen een beslissend en volstrekt overwigt verkreeg. Nu moesten de genotene weldaden worden vergolden. Het Engelsch bewind ondersteunde hen, en nu beroofden zij de Katholieken van al hunne regten en privilegien, en onderwierpen hen aan al de gestrengheid der strafwetten van *Engeland*. Onbekwaam geworden om eenige eerepost of winstgevende betrekking te vervullen, aan geldboeten onderworpen, die hun op alle mogelijke wijzen werden afgeperst, op duizenderlei wijzen gekweld en onderdrukt, waren de Katholieken genoodzaakt in het verborgen de heilige geheimen te vieren, de woonplaats of het verblijf hunner priesters geheim te houden, en altijd vol vrees en angst te zijn voor het verlies hunner goederen, van hun vaderland en van hunne persoonlijke vrijheid. Deze omstandigheden mogen bij menigeen onaangename herinneringen te weeg brengen, omdat geene andere ook de geschiedenis van de verdrukking der Katholieken in ons vaderland geweest is, maar de daadzaken staan daar in al hare kracht, en zijn zelfs in 1842 uiteengezet in eene welsprekende redevoering, gehouden den 10^{n} Mei, in het Philodemisch genootschap van het collegie van *Georges-Town*, en te *Baltimore* gedrukt. Zij voert ten titel : *Oration delivered at the first commemoration of the landing of the Pilgrims of Maryland.* De schrijver, genaamd WILLIAM GEORGES READ, verhaalt wijdloopig de bijzonderheden van de eerste vestiging der Katholieke kolonie in *Maryland*, onder het geleide van lord BALTIMORE, beschrijft de wetten, door welke de welwillendheid dier eerste Katholieke kolonisten schuilplaats en toevlugtsoord verleende aan de Protestanten, die, omdat zij *Dissenters* waren, *Engeland* hadden moeten ontvlugten. Over de ondankbaarheid sprekende, waarmede

deze aan die welwillendheid later beantwoordden, haalt hij de woorden aan van den Protestantschen geschiedschrijver van *Maryland*, MAC MAHON, die de staatkundige en godsdienstige beroerten dier provincie met de volgende woorden vermeldt. «Krachtens hoofdst. 59 der wet, in 1704 gegeven, *om den voortgang van het papisme in die provincie te beletten*, werd het aan alle bisschoppen of priesters der katholieke Kerk, op zware straffen, verboden, Mis te lezen of hunne geestelijke ambtsverrigtingen uit te oefenen, of op welke wijze ook de inwoners te vermanen om zich met de Roomsche Kerk te verzoenen. Het werd den Katholieken volstrektelijk verboden, zich met de opvoeding der jeugd te bemoeijen, en aan de Protestantsche kinderen van Katholieken werd het regt verleend om hunne ouders te dwingen hun onderhoud, geëvenredigd aan hunnen stand, te verschaffen (bl. 244 der «Geschiedenis van *Maryland*»). Op bl. 246 voegt dezelfde Protestantsche geschiedscdrijver er de volgende merkwaardige woorden bij: «Op deze wijze geraakten de Protestantsche Dissenters er toe om eene blijvende verdraagzaamheid te verkrijgen, en op deze wijze was in eene kolonie, die door Katholieken was gevestigd en onder het bestuur eens Katholieken in magt en welvaart steeg, *alleen de katholieke bewoner het eenig slagtoffer der godsdienstige onverdraagzaamheid.*»

In 1730 ging P. GRAYTON naar *Philadelphië*, wierp er de eerste zaden der katholieke godsdienst, en stichtte er de kapel van den H. JOSEPH. Zijn opvolger, P. HARDING, bouwde de kerk van S. MARIA. In 1842 werden twee Duitsche jesuiten naar *Pensylvanië* gezonden, voor het onderrigt der katholieke landverhuizers hunner natie.

In 1776, toen de Engelsche kolonien zich van *Groot-*

Brittanje afscheurden en zich onafhankelijk verklaarden, waren de Katholieken der *Vereenigde Staten* nog onder de jurisdictie van den Vicarius-Apostolicus van *Londen*, die in dezelve een generaal-vicarius had benoemd, om ze in zijnen naam te besturen. Maar om de moeijelijkheid, die er bestond voor de *Vereenigde Staten*, van in het geestelijke afhankelijk te zijn van een hoofd dat in *Engeland* zijn verblijf hield, wendde zich de geestelijkheid van *Maryland* en *Pensylvanie* tot den H. Stoel. De Paus stond haar toe zich eenen overste te kiezen, en hare keus viel eenparig op den eerw. JOHN CARROLL, die als zoodanig werd bevestigd en aan het hoofd der geheele zending werd geplaatst met uitgestrekte volmagten, zelfs die van het H. Vormsel toe te dienen. Op dit tijdstip beliep het getal der Katholieken in *Maryland* zestien duizend, in *Pensylvanie* zeven duizend, in de overige Staten vijftien honderd, in het geheel niet meer dan 24,500. Het getal priesters in *Maryland* beliep slechts negentien, in *Pensylvanie* vijf, in het geheel 24.

Na dit tijdpunt begon de katholieke godsdienst snellere vorderingen te maken door de vrije godsdienstoefening, door de grondwetten der *Vereenigde Staten* geschonken. Zij breidde zich daarenboven bijna overal uit, vooral door de landverhuizing der kolonisten van *S. Domingo*, door den opstand hunner slaven van dat eiland verdreven, en van vele Franschen, die door de revolutie waren gedwongen hun vaderland te verlaten; anderen kwamen van *Ierland*, *Engeland*, *Schotland* en *Duitschland*. Ook de geestelijkheid groeide eenigzins aan door de aankomst van Fransche priesters, die hun vaderland verlieten, hunnen God getrouw bleven, en alles aan pligt en geweten ten offer bragten. PIUS VI had inmiddels den eerw. CARROLL tot

Bisschop van *Baltimore* benoemd, aan zijn geestelijk gezag het geheele grondgebied onderworpen, dat toen de *Vereenigde Staten* uitmaakte, en Mgr. LEONARD NEALE tot zijn coadjutor benoemd. Mgr. CARROLL werd in 1790 in *Engeland* gewijd door Mgr. WALMESLEY, in de kapel van het kasteel *Lullworth*, toebehoorende aan de adellijke familie WELD. Voor dat hij naar *Amerika* terugkeerde, verkreeg hij priesters van *S. Sulpice*, om het seminarie van *Baltimore* te stichten en te besturen. Zij hebben belangrijke diensten aan het Katholicisme in de *Vereenigde Staten* bewezen; zij stichtten drie kollegien (dat van S. MARIA, een te *Georgestown* en een te *Emmitsburg*) voor de opvoeding der jongelingen, stelden de Congregatie der Liefdezusters in *Amerika* in, volgens de inrigting en de regelen dier Congregatie in *Frankrijk*, en leverden aan de verschillende kerken der *Vereenigde Staten* vele waardige Bisschoppen, Mgr. MARECHAL en Mgr. ÉCCLESTON aan de Kerk van *Baltimore*, Mgr. FLAGET, Mgr. DAVID en Mgr. CHABRAT aan die van *Bardstown*, Mgr. BRUTÉ aan die van *Vincennes*, Mgr. DUBOIS aan die van *New-York* en Mgr. CHANCHE aan die van *Natchez*.

In bijna al de Staten der Amerikaansche Unie begon de Katholieke Kerk een groot aantal geloovigen te winnen. Te *Boston*, *New-York*, *Charlestown*, *Savannah*, *Norfolk*, *Richmond*, werden kerken gebouwd, parochien gevormd, zendelingen of pastoors geplaatst. De landverhuizing ging van de oude, oostwaarts gelegene, Staten over tot de westelijke gedeelten, en in deze werden eerst streken of provincien afgedeeld, ieder met een voorloopig bewind, en naderhand nieuwe Staten met geregelde besturen gesticht, die met de oude Staten werden vereenigd en tot de algemeene Unie toegelaten. De Katholicken begaven zich even

als anderen daarheen, groeiden er aan, en met hen de parochien en kerken. Het werd derhalve noodzakelijker ook de bisdommen en Bisschoppen te vermenigvuldigen. In 1808 had de onsterfelijke PIUS VII, terwijl hij, in de uitoefening zijner apostolische magt in *Europa* verhinderd, de rampen die de Kerk troffen beweende, de vertroosting, van haar in de nieuwe wereld uit te oefenen door het oprigten eener nieuwe kerkelijke provincie in de *Vereenigde Staten*. Hij verhief *Baltimore* tot Metropolitaankerk, en Mgr. CARROLL, den Bisschop van *Baltimore*, tot de Aartsbisschoppelijke waardigheid. Als Suffragaankerken werden vier nieuwe bisschoppelijke zetels opgerigt. Mgr. DE CHEVERUS, later Kardinaal en Aartsbisschop van *Bordeaux*, en als zoodanig in *Frankrijk* gestorven, werd Bisschop van *Boston*, Mgr. CONNOLY, een Iersch priester van de orde der predikheeren, werd Bisschop van *NewYork*, Mgr. EGAN van *Philadelphia*, en Mgr. FLAGET van *Bardstown*. De oprigting dezer nieuwe bisdommen bragt onschatbare voordeelen te weeg voor het Katholicisme. Want daar waar een geregeld bisschoppelijk bestuur is, daar is vastheid, geregelde opvolging, vruchtbaarheid. Weldra verrezen geestelijke en religieuse communiteiten, kloosters, seminarien en kollegien, in één woord, die schoone inrigtingen van liefde, godsvrucht en wetenschappelijke vorming, welke de Katholieke Kerk in alle tijden en in alle landen hebben vergezeld en van de secten onderscheiden.

De Katholieke Kerk in de *Vereenigde Staten* verkreeg eene belangrijke vermeerdering, door den afstand welke *Frankrijk* omtrent de beide *Florida's* en *Louisiana* aan de *Vereenigde Staten* deed. Het waren onmetelijke streken, die, door den grooten Misissipi-stroom besproeid, grootendeels waren ontdekt geworden en bezeten door *Frankrijk*,

daarna aan *Spanje* afgestaan, onder welks bewind zij lang waren gebleven, tot dat zij van *Spanje* weder aan *Frankrijk* kwamen, dat ze in 1800 aan de *Vereenigde Staten* verkocht. Zij waren bewoond door de wilde inboorlingen en door de afstammelingen der Spanjaarden en Franschen, die er zich hadden gevestigd, en met wie ook het Katholicisme er was ingevoerd. De Spanjaarden hadden van den H. Stoel de oprigting van een bisdom verkregen in de stad *Nieuw-Orleans;* des Bisschops gezag strekte zich over de beide *Florida's* en *Louisiana* uit. Mgr. DE REGNALVERE was de eerste Bisschop; hij werd in 1793 benoemd. Maar toen het land aan de *Vereenigde Staten* werd afgestaan, verliet deze kerkvoogd *Nieuw-Orleans* en werd tot een anderen zetel in Spaansch *Amerika* benoemd. Mgr. CARROLL werd door den Paus belast met het geestelijk bestuur van het bisdom van *Nieuw-Orleans*, en zond er als administrator heen zekeren priester, met name DU BOURG, van de congregatie van *S. Sulpice*, president van het kollegie van S. MARIA, die na eenigen tijd tot Bisschop van *Nieuw-Orleans* werd benoemd en te *Rome* in 1815 gewijd. Van daar doorreisde Mgr. DU BOURG, na eenige Lazaristen voor het stichten van zijn seminarie te hebben verkregen, *Italie*, *Frankrijk* en *Belgie*, ontving belangrijken onderstand van allerlei aard voor zijne zending, en keerde in zijn bisdom terug met meer dan vijftig apostolische arbeiders, door welke hij in de dringende behoeften van zijn uitgestrekt bisdom kon voorzien, en den weg bereiden tot het oprigten van andere bisdommen, welke spoedig werden opgerigt in verscheidene van *Nieuw-Orleans* afgescheidene gedeelten.

In 1820 werd door PIUS VII het bisdom van *Charlestown*, dat de beide *Carolina's* en *Georgië* bevat, opgerigt, en

tot cersten bisschop Mgr. JOHN ENGLAND benoemd. In het zelfde jaar, rigtte dezelfde Paus, het bisdom van *Richmond* op, dat den geheelen Staat van *Virginie* bevat. Mgr. KELLY, een Ier, werd er de eerste bisschop van, doch na eenige jaren verplaatst op den bisschoppelijken zetel van *Waterford* in *Ierland*, en het bisdom werd aan het bestuur des aartsbisschops van *Baltimore* onderworpen. Op aanvraag van deze, verzocht het in 1840 gehouden provinciaal-concilie van *Baltimore* den Paus, dat deze een bisschop voor *Richmond* zou willen benoemen, en in hetzelfde jaar werd Mgr. WHELAN als zoodanig aangesteld.

De landverhuizing zoo uit de andere Staten van *Amerika* als uit *Europa* rigtte zich, gelijk wij reeds boven zeiden, naar de westelijke gedeelten, die, tot dien tijd toe onbebouwd gebleven, den landbouwers uitgestrekte en allervruchtbaarste streken, naar hunne keuze, aanboden. In die streken ontstonden de nieuwe Staten van *Kentucky*, *Ohio*, *Indiana*, *Illinois* en *Missouri*, waarin, als door een tooverslag, steden en dorpen verrezen, en de bosschen en woestijnen werden veranderd in velden, die met alle soort van voortbrengselen bedekt waren. Vele katholieken lieten zich met hunne huisgezinnen door dien stroom der landverhuizing medevoeren, zij gingen, in de hoop van hunnen toestand te verbeteren, van *Maryland* naar de nieuw ontstane Staten; ook de Europeanen, in de havens der nieuwe wereld aangekomen, maakten geene zwarigheid om hunne reis nog per land met eenige duizenden mijlen te verlengen. De bisschoppen droegen zorg voor hun geestelijk belang, door het zenden van eenen priester, en ziedaar de beginselen der nieuwe bisdommen. In 1821 werd het bisdom van *Cincinnati* opgerigt; Mgr. EDUARD FENWICK, van de orde der Predikheeren, die er de zendeling en stichter van was geweest, werd tot

eersten bisschop aangesteld, en met de geestelijke zorg, ook van *Ohio* en *Michigan* met al het omliggend grondgebied, belast. Van het jaar 1823 af, achtte men het bisdom van *Nieuw-Orleans* al te uitgestrekt, en den ijver van een enkelen bisschop ontoereikende. Paus PIUS VII nam er de beide *Florida's* af, om er met *Alabama* een Apostolisch Vicariaat van te maken, dat, in 1825 tot bisdom verheven, tot eersten bisschop had Mgr. PORTIER, wiens zetel werd gevestigd in de stad *Mobile*.

In 1823 verkreeg Mgr. DU BOURG tot Coadjutor Mgr. ROSATI, en tevens werd door den H. Stoel besloten, dat het bisdom van *Nieuw-Orleans* na drie jaren in twee zou worden verdeeld, dat de Staten van *Louisiana* en *Misissipi* het bisdom van *Nieuw-Orleans*, en die van *Missouri* en *Arkansas*, met andere zeer uitgestrekte streken, het bisdom van *S. Louis* zouden uitmaken. Dit laatste werd in 1826 door LEO XII opgerigt, en Mgr. ROSATI tot eersten bisschop benoemd. Eveneens werden op aanvraag des bisschops van *Cincinnati* door GREGORIUS XVI in 1833 de staat *Michigan* en het grondgebied van *Wisconsin* van zijn bisdom afgescheiden, om dat van *Détroit* uit te maken, welks eerste bisschop Mgr. RÉZÉ was. Eindelijk rigtte dezelfde Paus in 1837 drie andere bisschoppelijke zetels op, 1°. dien van *Dubuque* in het grondgebied van *Jowa*, (afgenomen van het bisdom van *S. Louis)*; de eerste bisschop was Mgr. MATHIAS LOVAS; 2°. dien van *Neshville* in *Tenessee*, afgenomen van het bisdom *Kentucky*; de eerste bisschop was Mgr. RICHARD MILES, van de orde der Predikheeren; 3°. dien van *Natchez* in den staat *Misissipi*, afgenomen van het bisdom van *Nieuw-Orleans*, tot welken werd benoemd Mgr. CHANCHE, van de congregatie van *S. Suplice*, en president van het collegie van S. MARIA in *Baltimore*.

Wij hebben thans eene halve eeuw doorloopen, en om den voortgang te zien, dien het Katholicisme heeft gemaakt, heeft men slechts den staat van zaken in 1790 met dien van 1842, waarin Mgr. ROSATI schreef, te vergelijken. In 1790, toen de eerste bisschoppelijke zetel, die van *Baltimore*, werd operigt, was het getal der Katholieken in de *Vereenigde Staten* nog geen vijf en twintig duizend, dat der priesters slechts vier en twintig; er was slechts een nonnenklooster, dat der *Theresianen* in *Maryland*, geene andere religieuse of geestelijke communiteit, geen kollegie, geen seminarie, geen katholieke school hetzij voor jongens of voor meisjes. Het getal kerken, wanneer men dezen naam kan geven aan arme kleine lokalen zonder sieraden, zonder bouwkunst, was zeer gering. In de *Catholic Almanac* van 1842 vindt men de statistiek der katholieke Kerk in de *Vereenigde Staten* in dat jaar, en zij bewijst hoe groot de voortgang in vijftig jaren geweest was. Het getal Katholieken beliep ongeveer 1,300,000 volgens de minste berekening, terwijl anderen die van alles onderrigt konden zijn het op anderhalf milloen bragten. Er waren zestien uitgestrekte bisdommen te weten:

1. Het aartsbisdom van *Baltimore*, bevattende den Staat *Maryland* en het distrikt *Columbia*.

2. Het bisdom van *Boston*, bevattende de Staten *Massachusetts*, *Main*, *Vermont*, *New-Hampshire*, *Rhode-Island* en *Connecticut*.

3. *Bardstown*, bevattende den Staat *Kentucky*.

4. *Cincinnati*, bevattende den Staat *Ohio*.

5. *Charlestown*, bevattende de beide *Carolina's* en *Georgie*.

6. *Détroit*, bevattende *Michigan* en het grondgebied van *Wisconsin*.

7. *S. Louis*, bevattende *Missouri*, *Arkansas*, meer dan

de helft van *Illinois*, en een onmetelijk grondgebied ten westen, dat door wilden bewoond werd.

8. *Mobile*, bevattende de beide *Florida's* en *Alabama*.

9. *Natchez* dat *Misissipi*, 10. *Nashville*, dat, *Tenessee*, 11. *Richmond*, dat *Virginia*, 12. *Dubuque*, dat *Jowa*, 13. *Vincennes* dat *Indiana* en de helft van *Illinois*, 14. *Nieuw-Orleans*, dat *Louisiana* bevattede. Eindelijk 15. *New-York*, bevattende den Staat van denzelfden naam en de oostelijke helft van *New-Jersey*, en 16. *Philadelphia*, bevattende de Staten *Pensylvanie*, *Delaware* en de westelijke helft van *New-Jersey*.

Het getal kerken was 541, en men was bezig met den bouw van nog 50 andere. Verscheidene dier kerken waren prachtig, wel versierd, voorzien van orgel, klokken, heilige gewaden, en de kerkelijke plegtigheden werden in vele luisterlijk gevierd. Echter was het getal kerken lang niet toereikende voor de behoeften, zoodat de priesters verpligt waren, en op vele plaatsen ook nu nog verpligt zijn, de H. Geheimen te vieren in de huizen van particulieren of in andere plaatsen, waarheen zij zich op zekere bepaalde tijden begeven, om er tevens te prediken en de H. Sacramenten toe te dienen. Er waren in 1842 in de *Vereenigde Staten* 470 zulke plaatsen, Staties genaamd, die als zoovele opkomende parochiën zijn, die eenmaal kerken en pastoors zullen hebben met eene bevolking die genoegzaam is, om eene parochie volgens de kerkelijke wetten uit te maken. Het getal priesters was veel kleiner dan dat der kerken, en vooral in onevenredigheid met het getal Katholieken; er waren slechts 448 priesters in de bediening en met de zorg der zielen belast, daarenboven waren er nog 114 priesters in dienst der kollegiën, seminariën en andere communiteiten; het getal priesters beliep in het geheel 662. In de verschillende seminariën, kollegiën

en communiteiten waren 180 jonge lieden, die zich tot het priesterschap voorbereidden, een getal dat lang niet in de behoefte kon voorzien. De huizen of inrigtingen, waarin zij kosteloos voor zich zelven en op kosten der verschillende bisdommen werden opgevoed, waren 21 in getal. Van deze seminariën werden er drie bestuurd door de Sulpicianen, drie door de Lazaristen, en de overige door wereldlijke priesters. Voor de opvoeding der jonge lieden die zich niet tot den geestelijken stand voorbereiden, bestonden 21 kollegiën, waarvan zes bestuurd door de Jesuiten, twee door de Lazaristen, een door de Sulpicianen, een door de Paters der Barmhartigheid, de overige door wereldlijke priesters. In deze kollegiën werden in het algemeen op kosten hunner familie opgevoed 1712 jongelingen, die door bekwame meesters werden onderwezen in de letteren, de wetenschappen, de schoone kunsten en vooral in de godsdienst en christelijke godsvrucht. Daarom hebben deze inrigtingen eenen grooten naam door al de *Vereenigde Staten*, zelfs bij de Protestanten, waarvan velen hunne kinderen daar plaatsen. Bijna al die kollegiën zijn voorzien van groote en uitgelezene boekerijen, kabinetten van natuurlijke historie, werktuigen en toebereidselen voor de natuurkundige wetenschappen, en instrumenten en telescopen voor de sterrekundige waarnemingen. Eenige van dezelve hebben van de Wetgevende Vergaderingen der Staten, waarin zij zich bevinden, de voorregten van eene Universiteit verkregen met het regt van den doctoralen graad te verleenen. In de *Vereenigde Staten*, gelijk overal, heeft de Katholieke Kerk getoond, dat zij de ijverige beschermster en begunstigster is van schoone kunsten, letteren en wetenschappen. Zij heeft daarenboven het eerste onderwijs der kinderen bevorderd

door het oprigten van lagere scholen, die, vooral in de steden en dorpen waar het gemakkelijker is de kinderen te verzamelen, zijn opgerigt om hun de eerste opvoeding te geven, het gevaar te voorkomen, waaraan zij in de protestantsche scholen zijn blootgesteld, en tegelijk met de eerste beginselen der letteren hun die van godsdienst en zedeleer in te prenten. Om zoo een gunstigen uitslag te verkrijgen, zoovele en zoo zchoone en nuttige inrigtingen te maken, had de Kerk ijverige en belanglooze arbeiders in de geestelijkheid en vooral in de religieuse en geestelijke communiteiten.

Welke inrigtingen en geestelijke Orden daartoe bijzonderlijk hebben medegewerkt zullen wij in een volgend artikel mededeelen. Wij eindigen hier met eenige bemerkingen aangaande de Noord-Amerikaansche Conciliën en de middelen van onderhoud van Kerk en geestelijkheid.

Zoo krachtvol ontwikkelde zich het Katholicisme in de *Vereenigde Staten* dat, terwijl nergens in *Europa* Conciliën werden gehouden, zij in die nieuw opkomende Kerk niet ontbraken. Reeds in 1791 hield Mgr. CARROLL te *Baltimore* eene Dioecesaan-Synode; in 1839 werd er eene te *St. Louis* gehouden door Mgr. ROSATI; in 1842 eene te *New-York* door Mgr. HUGHES; en van 1831 af zijn door de bisschoppen der *Vereenigde Staten* volgens den kerkelijken regel om de drie jaren Provinciaal-Conciliën gehouden, welke thans Nationaal-Conciliën moeten worden genoemd, omdat alle bisschoppen, ofschoon er verschillende aartsbisdommen zijn, bijeenkomen. Op dit oogenblik is het laatste aan de goedkeuring des H. Stoels onderworpen.

Over het algemeen hebben de bisschoppen en priesters in de *Vereenigde Staten* geene vaste inkomsten. De vrijwillige bijdragen der geloovigen leveren hun de middelen

van bestaan. Deze bijdragen worden meestal, op zon- en feestdagen gedurende den *Credo* in de Kerken verzameld door eenige leeken, die hiermede belast zijn. Andere bijdragen geschieden bij bijzondere gelegenheden. In de meeste Kerken, vooral in de steden, zijn plaatsen voor de tot de parochie behoorende familiën, die daarvoor geregeld jaarlijks eene bepaalde som aan de Kerk geven. Andere worden open gelaten voor de vreemdelingen en voor diegenen, die geene eigene plaatsen hebben. De bijdragen worden tot onderhoud van Kerk en geestelijkheid gebezigd. Moet eene nieuwe Kerk worden gebouwd, dan neemt men zijne toevlugt tot de contributie. De bisschop of de priester, die voor de oprigting werkzaam is, gaat, van de achtingswaardigste Katholieken vergezeld, met een stuk waarin het voornemen is uitgedrukt, rond, om de inteekeningen daarop te ontvangen. Over het algemeen heeft dit een zeer goeden uitslag, en dikwijls dragen de Protestanten zelve edelmoedig tot den nieuwen bouw bij. Hetzelfde geschiedt voor het oprigten van andere gestichten.

Groot is dus de voortgang van het Katholicisme in de *Vereenigde Staten*, maar ook bij vele protestantsche secten is daardoor de angst voor hetzelve onbeschrijfelijk, terwijl zij hunnen toorn in vele dagbladen luide te kennen geven. Bijna al de protestantsche bladen, maar vooral de presbyteriaansche, schrijven met vele woede tegen het Katholicisme, volgens de *Mélanges Religieux* van *Montréal* in *Canada*. De Katholieken nemen toe, niet alleen in getal maar ook, en nog opmerkelijker, in godsvrucht; later spreken wij van eenige gevaren, en van den aanwas der Katholieke bevolking door de landverhuizing der laatste jaren. De Katholieken, zeiden wij, zijn aanmerkelijk vooruit gegaan ook in godsvrucht. Onder anderen was in *Nieuw-*

Orleans, dat tot nu toe in de *Vereenigde Staten* werd aangezien als een ander goddeloos *Babylon*, de verandering boven alle verwachting. In 1811 waren er naauwelijks 20 Paaschcommunieën, en in 1831 beliepen zij, alléén in de kleine kapel des bisschops, en zonder de Iersche kapel en die van het H. Hart mede te rekenen, het getal van 10,000. *Baltimore* leverde even wonderbare veranderingen, en eveneens *Vincennes* in *Indiana*, en andere bisdommen.

Zoo waar is het dat alle plantsoen, dat niet door den Vader is geplant, geen wasdom heeft, en dat alleen de Katholieke Kerk het groot geheim bezit van zonder tijdelijke schatten en met kleine middelen groote dingen te doen. Zij alleen heeft het leven, waardoor het kleine mostaardzaad een boom wordt, op wiens takken zich de vogelen des hemels komen nederzetten. Nooit begon zij met rijkdom en schatten, omdat deze geene onmisbare voorwaarde van haar bestaan zijn, zij weet in armoede en in overvloed te leven. De Katholiek schept moed, wanneer hij van den eenen kant den bloei ziet van het rijk van CHRISTUS en van den anderen kant al de krachten van den vorst der duisternissen tegen de onverwinbare bruid van CHRISTUS ziet losgespat. Hij schept moed, want hij weet dat de waarheid groot is, en dat zij de bovenhand zal behouden.

(Wordt vervolgd.)

VERSCHEIDENHEID.

DE H. RADBOUD, BISSCHOP VAN UTRECHT.

RADBOUD was ongetwijfeld een der geleerdste mannen en uitgelezenste schrijvers van zijnen tijd. Het kan onzen lezers niet dan aangenaam zijn, dat wij benevens eene korte levensschets eenige mededeelingen omtrent zijne schriften geven. Hij werd geboren na het midden der negende eeuw, van ouders niet minder beroemd door den adel van hun geslacht dan eerbiedwaardig door hunne godsvrucht. Zijne moeder was eene achterkleindochter van RADBOUD, koning der Friezen, naar wien hij genoemd werd. Naauwelijks was hij oud genoeg om zich op de studiën toe te leggen of hij werd naar *Keulen* bij zijn oom, den Aartsbisschop GUNTHER, gezonden, en toen deze zich groote onaangenaamheden had op den hals gehaald door het aandeel dat hij had genomen in de echtscheiding van koning LOTHARIUS, zag zich door deze ongunstige omstandigheden RADBOUD verpligt om *Keulen* te verlaten. Op den raad van zijne ouders en eenige vrienden, ging hij naar het hof van KAREL *den Kale*, niet uit eerzucht gelijk ver de meeste jonge edellieden die de eerposten en waardigheden der wereld najaagden, maar om zich op de studiën toe te leggen in de school van het Paleis, waar de wetenschappen met ijver werden onderwezen. Aan het hoofd dezer school was toen de beroemde wijsgeer MANNON of NANNO, die vele verdienstelijke leerlingen had, onder anderen STEPHANUS en MANCIO, van welke, later de eerste bisschop van *Luik (Tongeren)*, de tweede van *Châlons sur Marne* was. Weldra echter muntte RADBOUD onder allen uit, zoo door zijne verbazende vorderingen in de studiën als in de deugd; vooral werden zijne verdiensten verhoogd door eene voorbeeldige ingetogenheid en zedigheid, waardoor hij ze

poogde te bedekken. Geen wonder dat hij spoedig de welwillendheid des konings en de achting van ieder had gewonnen. Na den dood van KAREL *den Kale* bleef hij aan het hof van deszelfs opvolger LODEWIJK *den Stamelaar*, waar MANNO voortging te onderwijzen. Later verbond hij zich aan een der doorluchtigste edellieden van dien tijd. De faam zijner deugden en talenten was te *Utrecht* zoo groot, dat hij in 899 met algemeene stemmen tot Bisschop van *Utrecht* werd gekozen. Hij alleen was ter neergeslagen, en stelde alle middelen in het werk om zich aan die waardigheid te onttrekken, doch moest zich eindelijk onderwerpen. Eenmaal tot dezelve verheven, stelde hij zich zijne heilige voorgangers, vooral BONIFACIUS en WILLIBRORDUS tot voorbeeld, leefde onder kloosterregelen en legde zich op al de oefeningen eener strenge boetvaardigheid toe. Doch met niet minder ijver verzorgde hij de hem toevertrouwde kudde, bezocht zijne geloovigen dikwijls, was onvermoeid om hun onderrigtingen te geven, waarin hij hun met Apostolischen ijver den afschuw voor de ondeugd en de liefde voor de deugd trachtte in te prenten. Groot was zijn eerbied voor de tijdelijke magt, hij was het voorbeeld der onderdanen, maar wanneer het op punten aankwam, die met de wet van God en zijne heilige Kerk niet overeenkwamen en streden met de bisschoppelijke waardigheid, dan wist hij met kracht en kalmte zich van zijn pligt te kwijten.

Ziedaar eene korte levensschets van een der heiligste bisschoppen der tiende eeuw, zoo als zij ons door een bijna gelijktijdigen schrijver bij HEDA en MABILLON is medegedeeld. Hij stierf den 29 November, van welk jaar is onzeker, maar na ten minste gedurende vijftien jaren bisschop van *Utrecht* te zijn geweest. Eenigen plaatsen zijn dood in 916, anderen in een der drie volgende jaren; MABILLON in 918, en de schrijvers der *Histoire literaire de la France* (Benedictijnen der congregatie des H. MAURUS) houden zich aan zijn opinie.

Door de Bollandisten wordt onze heilige genoemd: *prosa*

et carmine eruditissimus. In zijne *Historia Episcopatus Daventriensis*, deelt JO. LINDEBORN eenige verzen mede van HAMCOMIUS of HAMKEMA, waarin RADBOUD *tam scripto quam voce potens* genoemd wordt:

Rege atavo Frisio magnis genitoribus ortus
Cum regeret Sacrum Praesul Radbodus ovile,
Trajectum tenuit praedo Normannicus, Aras
Diruit, et clerum spoliato cive fugavit:
Unde novam pulsus sibi te Daventria sedem
Legit, et a Danis sacra ad gentilia versos
Retraxit Frisones Vidrumque Isalamque hibentes:
Tam scripto quam voce potens mutavit Jacho
Thetin ei Deus, et praedicto funere Marsos
Ad Veteres (1) obiit, sed habet Daventria bustum.

Het ligchaam van RADBOUD rustte te *Deventer* (waarheen hij de wijk had genomen) in eene zilveren kas, die echter in het jaar 1578 door de bezetting, die door den koning niet geregeld betaald werd, tegelijk met de zilveren kassen, waarin de ligchamen der HH. LEBUINUS en MARCELLINUS zich bevonden, gerooft en tot eene vierkanten munt geslagen werd, met het opschrift: *Urgente Necessitate.*

De voortbrengselen van RADBOUD's talenten bestaan uit eenige kleine stukken, gedeeltelijk in proza, gedeeltelijk in versmaat geschreven. Men heeft van hem:

1°. Een uittreksel eener Kronijk, dat een grooter werk van denzelfden aard doet vooronderstellen. HEDA heeft het opgenomen in zijne geschiedenis der Utrechtsche bisschoppen, en MABILLON in zijne voorloopige aanmerkingen op het leven onzes Heiligen. Dit uittreksel, loopende over het jaar 900, bevestigt drie in dat jaar plaats gehad hebbende gebeurtenissen, de wijding des schrijvers, den dood van FULCO, aartsbisschop van *Rheims*, en van koning SWENTEOLD.

(1) *Ootmarsum.* In zijne *Natales Sanctorum Belgii*, op 29 Nov. zegt MOLANUS, dat hem de koorts beving te *Trente*, en dat hij te *Oetmarsum* den geest gaf.

2°. Een *Sermo* of homilie op den heiligen SCITBERT. Hij zegt daarin, dat vele vroeger bekende merkwaardigheden, omtrent dezen heilige, zijn verloren gegaan; hij onthoudt zich daarom van onzekere mondelijke overleveringen mede te deelen, en zegt, om deze reden, zijn volk omtrent dien heilige niet anders dan hetgeen ook de eerwaardige BEDA in zijne geschiedenis mededeelt. De eerste uitgave dezer homilie hebben wij aan de Bollandisten te danken. MABILLON deelt haar mede, doch met eenige verkortingen. Men vindt haar in de *Acta Sanctorum Belgii Selecta*, T. VI (van GHESQUIÈRE en THYS), bl. 192 en volgende.

3°. Eene homilie op de H. AMELBERGA. Hij vooronderstelt, dat zijne hoorders hare geschiedenis kennen, en wekt hen op tot het navolgen harer deugden. MABILLON gaf deze homilie, naar een handschrift van BIGOT, met eenige verkortingen, in het begin en het einde. De bollandisten hebben haar gegeven naar een ander handschrift, dat in enkele punten van dat van MABILLON verschilt. VALERIUS ANDREAS en eenige andere schrijvers hebben onzen heilige de geschiedenis van het leven en de *Translatio* der H. AMELBERGA willen toekennen; doch schrijvers, die in gezonde kritiek boven hen uitmunten, ontkennen, dat een zoo heilig en geleerd bisschop als RADBOUD was, er de schrijver van is geweest. De geleerde Benedictijnen, in hunne bovengenoemde letterkundige geschiedenis van *Frankrijk*, houden zekeren GOCELIN, die in de twaalfde eeuw leefde, voor den schrijver van dat verhaal.

4°. MOSANDER heeft in zijn supplement tot de verzameling van SURIUS, eene andere homilie van RADBOUD op den H. LEBUINUS uitgegeven. Hij heeft echter den stijl veranderd en misvormd door hem sierlijker te willen maken. Zij werd gehouden op het feest van dien heilige.

5°. TRITHEMIUS en BEKA schrijven hem nog een ander werk toe, getiteld *Flores*, zijnde eene lofrede op den H. WILLIBRORD en eene op den H. BONIFACIUS. MABILLON heeft in de derde eeuw

zijner *Acta* eene lofrede op den H. WILLIBRORD medegedeeld, doch zegt niet te weten of het dezelfde is, waarvan wij hier spreken. Bij andere schrijvers dan de beide eerstgenoemden, vinden wij geene nadere opheldering omtrent die op den H. BONIFACIUS. Allerwaarschijnlijkst bedoelt TRITHEMIUS al deze lofredenen en homilien en andere die verloren zijn gegaan, door de verzameling van soortgelijke stukken, van welke hij gewaagt, over den H. RADBOUD sprekende. De bijna gelijktijdige schrijver van het leven des heiligen bisschops bevestigt het bestaan van zoo eene verzameling, wanneer hij zegt dat de H. RADBOUD vele gezangen en lofredenen, *Encomia*, had vervaardigd, ter eere van zijne heilige voorgangers, om zich het voorbeeld hunner deugden beter voor oogen te stellen.

6°. Dezelfde oude schrijver van zijn leven (bij MABILLON *Act.* t. 7, p. 29 n°. 7) spreekt nog in het bijzonder van een officie des H. MARTINUS, uit hetwelk de H. RADBOUD, op zijn doodbed eenige plaatsen bad. Dezen zelfden arbeid vermeldt TRITHEMIUS onder den titel van *Laudes S. Martini, liber unus*, en voegt er bij, dat onze heilige ook een geheel officie had gemaakt, van de *translatio* des H. MARTINUS, en *varios cantus* ter eere der heiligen.

7°. Van al de gezangen of christelijke gedichten, die men onzen heiligen Bisschop toeschrijft, zijn ons slecht de volgende overgebleven. In de eerste plaats een dichtstuk in *versus elegiaci* op den H. SUITBERTUS, te vinden op den eersten Maart bij de Bollandisten en gedeeltelijk ook bij MABILLON (*Act.* T. III. p. 245), verder in de *Acta sanctorum Belgii selecta*, T. VI, bl. 195 en volg. Het heeft den titel van *Carmen allegoricum*, omdat de H. RADBOUD vooral de allegorie bezigt om den lof des heiligen te bezingen, zeggende dat hij, als een zon, aan alle plaatsen waar hij was gekomen, licht, warmte en leven had medegedeeld. Dit stuk bewijst tevens dat de dichter de muziek kende, want hij bezigt de muzikale termen als iemand die er mede bekend is. Zelfs Dr. LUDWIG WACHLER, in zijn *Handbuch*

der Geschichte der Litteratur (1), noemt dit dichtstuk een *nicht geistlos allegorisirendes Gedicht*.

8°. Wij hebben nog van hem een ander klein dichtstuk in heroïsche verzen ter eere des H. LEBUINUS. SURIUS kende het niet vroeg genoeg om het op den 12 November mede te deelen, waarop het feest des H. LEBUINUS valt, en heeft het op het einde zijner verzameling gegeven, onder den titel van *Ecloga ecclesiastica*. Het is eveneens van allegorischen aard.

9°. HEDA, en naar hem DU BONLAY en de schrijver der *Batavia Sacra*, geven een epigram in tien *versus elegiaci*, dat de heilige gedurende zijne laatste ziekte schijnt gemaakt te hebben. Hij spreekt tot den H. MARTINUS, dien hij als zijn bijzonderen beschermheilige had gekozen, en vraagt hem dat hij hem in het oogenblik van zijnen dood bijsta en barmhartigheid verwerve.

10°. Men heeft bij de twee laatstgenoemde schrijvers nog een ander epigram in zes *versus elegiaci*, waarin RADBOUD onzen goddelijken Zaligmaker om vergiffenis zijner zonden smeekt en de genade, van hem op den dag des oordeels aan zijne regterhand onder zijne uitverkorenen te plaatsen. BUCHELIUS had het reeds uitgegeven in zijne aanmerkingen op de geschiedenis van HEDA.

11°. Bij HEDA, en later bij DU BONLAY, de *Batavia Sacra*, en in de *Acta* en *Annales* van MABILLON vindt men een dichtstukje getiteld *Epitaphium* of *Encomium de Viatico Christi*. Hij heeft het vervaardigd toen hij, waarschijnlijk in zijne laatste ziekte, het *Viaticum* ontving, het luidt als volgt:

Esuries, te, Christe Deus, sitis atque videndi
Jam modo carnales me vetat esse dapes.
Da mihi te esei (2), te potum haurire salutis:
Unicus ignotae tu cibus esto viae.
Et quem longa fames errantem ambesit in orbe,
Hinc (3) satia vultu, Patris imago, tuo.

(1) *Dritte Umarbeitung*, 2er Th. *Leipzig* 1833, S. 234.
(2) Eene andere lezing, door de *Bat. Sacra* gevolgd, heeft *Vesci*.
(3) *Hunc*.

Ongetwijfeld heeft de H. RADBOUD nog verscheidene andere dichtstukken vervaardigd. Ondanks de woorden van JOH. GOTTFR. EICHHORN in zijne *Algemeine Geschichte der Cultur und Litteratur des neueren Europa* (1), waarin hij zegt, dat RADBOUD minder uitmuntte door zijne kleine onbeduidende prosaïsche en poëtische werken, die nog overig zijn, dan door het streng opzigt, dat hij over zijne geestelijkheid en hun onderrigt oefende, vereenigen wij ons geheel met het oordeel der Fransche Benedictijnen, *(Hist. liter. de France*, T VI. p. 163), wanneer zij het betreuren, dat niet al de voortbrengselen van eene zoo gelukkige dichtader zijn bewaard gebleven. «Men kan verzekeren, zeggen zij, dat wij er geene hebben van dien ganschen tijd, waarin onder alle opzigten meer schoonheden zijn.... Men vindt er natuur in, smaak, verheffing der gedachten, keus in de bebewoordingen.»

TRITHEMIUS telt in zijne kronijk van *Hirschau* onder de prosaschriften des H. RADBOUD een leven van den H. GERHARD, maar spreekt er niet van in zijne verhandeling over de kerkelijke schrijvers, noch in die over de doorluchtige mannen van *Duitschland*, waarin hij eene lijst geeft van de werken des heiligen RADBOUD. Daarenboven kent geen ander schrijver het dezen toe.

MARTENE geeft in het tweede deel van zijn werk *de Antiquae Eccles. Ritib.* p. 285—293 een lang brokstuk van een Pontificale, dat in het gebruik is geweest van zekeren bisschop RADBOUD. Het handschrift was in de bibliotheek der kathedraalkerk van *Noyon* en, na het midden der elfde eeuw, werd de kerk van *Noyon* door zekeren RADBOUD bestuurd. Niets is dus natuurlijker dan het van dezen te verstaan. Maar, zeggen de benedictijnen, indien dit Pontificale, volgens MARTENE, 800 jaren oud was, dan kan het wel in het gebruik zijn geweest van den bisschop

(1) Als *Einleitung* geplaatst in de *Geschichte der Künste und Wissenschaften seit der Wiederherstellung derselben bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, 2ter Bd. *Göttingen* 1799. S. 293.

van *Utrecht*, voor dat het aan de Kerk van *Noyon* kwam. Deze redenering is zwak, de mogelijkheid is daar, maar wij zien geen grond om er verder acht op te slaan. — Eindelijk schrijft de Carmeliet JACOB in zijne *Bibliotheca Pontificia* den H. RADBOUD eene geschiedenis toe der HH. Bisschoppen, Martelaren, Leeraars en Pausen. Zij is den Benedictijnen onbekend, en geen ander bibliograaph, noch ook een enkele der schrijvers, die op het leven des H. RADBOUD hebben gewerkt, maakt er melding van of schijnt er eenige kennis van gehad te hebben.

DE VERDEDIGINGSGRONDEN

DER EERSTE CHRISTENEN TEGEN DE VERVOLGINGEN EN TEGEN HUNNE UITSLUITING VAN DE BURGERLIJKE VRIJHEID.

(Vervolg en slot van bladz. 176.*)*

Het bewustzijn van onschuld is voor een christelijk gemoed een sterkende troost in lijden en vervolging: de geschiedenis leert dan ook hoe de onwrikbaarheid der Christenen in het eenmaal aangenomen geloof, de wanhoop was der overal elders overwinnende Romeinen; hoe hun moed de wreedheid der beulen overwon, hoe hun geduld ten laatste hunne vervolgers afmatte. Maar naar den mensch gesproken, is de overtuiging, dat de uitgestrooide beschuldiging een kwaadaardig verzinsel is en dit aangedane leed het onregtvaardig uitwerksel des haats, wel de hardste proef, waarop 's lijders geduld kan gesteld worden: die overtuiging vervult ook het gemoed van elk redelijk toeschouwer met verontwaardiging jegens den belager en met de begeerte van hem zijne weerlooze prooi te ontrukken. Hoe was het dan niet te vreezen, dat menig christen van zwakker wilskracht het geloof, zoo al niet met der harte, dan toch uit-

wendig verloochenen, of althans het leven des geloofs, de liefde, verliezen zoude. Dit besef was zeker eene niet geringe beweegreden voor de Christenen om de vervolging zoo mogelijk te doen ophouden. Zij moesten dan hunne onschuld, ja, hunne verdienstelijkheid jegens den staat aan de heidenen bewijzen; ten einde het, door lasteraars, misleide volk allengs met zich te verzoenen; opdat ook regtgeaarde mannen van invloed hunne voorsprekers mogten worden; in hoop, dat menig regter, of magistraat, of zelfs eenig keizer van een regtschapen gemoed zich schamen mogte, dergelijk onschuldig bloed van vrijwillig weerloozen te doen vergieten. Maar ook aan hunne godsdienst zelve waren de Christenen dit bewijs hunner onschuld en het regtmatig verzet tegen de vervolgingen verschuldigd. Zij waren het aan hare heiligheid verpligt en aan hare achting onder de heidenen. Hadden niet de Apostelen de geloovigen vermaand, dat niemand hunner als misdadiger mogt lijden en dat zij zorg voor een goeden naam zouden dragen; opdat de heidenen niets kwaads van hen hadden te spreken? Niet minder waren zij verpligt, de liefderijke bestemming der Kerk voor het heil der wereld naar vermogen te ondersteunen. Zou eenmaal het kruis over de afgodsbeelden zegevieren; dan moest de Kerk vrij zijn om hare strijdkrachten te ontvouwen; vrij zijn in hare prediking ter bekeering der heidenen; vrij zijn ter intrede voor hen, die nog buiten haar stonden; vrij zijn ter ontwikkeling van hare eerdienst, hierarchieke orde, in één woord, van alle schatten des geestelijken levens, waarmede zij van boven zoo rijkelijk is uitgerust, tot heiliging van den mensch, het huisgezin en de geheele maatschappij. Wel ware de Christenen overtuigd, dat alle magten der aarde niet in staat zouden zijn, het werk Gods te

keeren ; maar waar de mensch met God moet medewerken (en dit moet hij in alle goed, wat op aarde tot stand komt) is hij, de uitkomst zijner pogingen steeds den Albestuurder overlatende, toch verpligt, het zijne te doen. Daarom waren de Christenen niet onverschillig omtrent den dunk, welken de heidenen over hunne godsdienst, haren stichter, hare leer en hare belijders hadden; daarom beriepen zij zich, naar het voorbeeld des Apostels (1), op hunne burgerregten, toonden aan hoe die door de partijdige regtsbedeeling verkracht werden, en verdedigden hunne geloofstrouw tegen de wederregtelijke wetten en bevelen, waarop de vervolging boogde.

Die partijdigheid was waarlijk in het oog vallend. «Wij «zeggen hetzelfde als de Grieken», zoo redeneert JUSTINUS, «slechts om den naam van CHRISTUS worden wij gehaat, «en, ofschoon wij geene misdaden begaan, als boosdoe- «ners gedood; terwijl anderen in verschillende oorden èn «boomen, èn rivieren, èn muizen, èn krokodillen, èn «andere redelooze dieren aanbidden, zonder dat toch allen «dezelfde vereeren; maar in verschillende landen worden «verschillende dierensoorten voor heilig gehouden, zoodat «zij allen elkander, wegens dat verschil van eeredienst, «voor goddeloos aanzien.» Desniettegenstaande, wil hij zeggen, worden zij in het Romeinsche rijk geduld. «Ons «nu kunt gij insgelijks dit alleen als misdaad toerekenen, «dat wij niet dezelfde goden vereeren als gij...» (Hiervoor kunnen in uwe oogen de Christenen niet strafbaar zijn.) «Want gij weet maar al te wel, dat dezelfde voorwerpen, «hier voor Goden, elders voor dieren, bij anderen we- «derom voor wettige offerdieren gelden (2)...» Daarenboven

(1) *Hand.* XVI, 37; XXII, 25; XXV, 10, 11.
(2) APOL. I, 24, 26.

hebt gij menschen, die zich zelven voor God uitgaven, niet alleen niet vervolgd maar zelfs met eerbetuigingen overladen. Zoo werd een SIMON (den toovenaar), die eene zekere HELENA, vroeger eene openbare ligtekooi (alsof zij van bovenmenschelijke afkomst ware), zijne eerste gedachte noemde en met zich rondleidde, wegens zijne tooverkunsten, te *Rome* den naam van God toegekend en een standbeeld (1) opgerigt. Zijn leerling MENANDER, insgelijks een toovenaar, beloofde zijnen aanhang de onsterfelijkheid. Thans leert een zekere MARCION zijne volgelingen een hooger God, dan de Schepper der wereld is, aannemen. Deze leerlingen gaan alle, hoezeer ook ten onregte, voor Christenen door. Of zij de, ons aangetijgde, misdaden bedrijven, is mij onbekend; maar dit weten wij met zekerheid, dat gij hen niet wegens hunne leerbeginselen vervolgt.»

Evenzoo spreekt ook ATHENAGORAS (2) tot de keizers: «In uw rijk zijn overal andere zeden en gebruiken in «zwang, en niemand wordt door eene wet of vrees voor «straf in het onderhouden van de instellingen zijns lands, «hoe belagchelijk die ook zijn, gehinderd. Maar de Iliër «noemt HECTOR God.... De Lacedemoniër vereert AGAMEMNON «als ZEUS (hoogsten God) enz. Kortom, onder alle volken «en natiën draagt men offerhanden op en oefent men ge«heimnissen naar eigene keus. De Egyptenaars houden «krokodillen, slangen, adders en honden voor goden. En

(1) Dit standbeeld droeg volgens JUSTINUS het opschrift: *Simoni Deo Sanco.* Er wordt getwijfeld of deze Apologeet zich misschien niet vergist zou hebben in een beeld, waarvan in 1574, te *Rome*, op het *Tibereiland*, het voetstuk gevonden is, met het opschrift: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Zou JUSTINUS en ook TERTULLIAAN (*Apol.* c. 13) eene dergelijke misvatting kunnen toegeschreven worden?

(2) *Leg.* c. 1.

«dezen allen veroorlooft gij en de wetten hunne misbrui-
«ken, daar gij het voor goddeloos en misdadig houdt,
«aan geheel geen God te gelooven, maar het noodig
«oordeelt, dat ieder den God zijner keus vereert, opdat
«de menschen uit vrees voor het goddelijk wezen zich
«van misdrijven onthouden. Maar waarom haat gij van
«ons reeds den naam?... Alle leven in gelijkheid van
«regten... Ons daarentegen, die Christenen heeten, laat
«gij.. ofschoon aan geene misdaden schuldig, ja veeleer,...
«allereerbiedigst en regtvaardigst jegens God en uwe Heer-
«schappij gestemd, ons laat gij verdrijven, voortsleepen,
«vervolgen, en die vijandelijkheden ondervinden wij van
«de meesten alleen om onzen naam.»

Tertulliaan (1) heeft deze onregtvaardigheid evenmin onaangeroerd gelaten. Het was hem niet genoeg, de Christenen van de hun aangetijgde godsdienstschennis vrij te pleiten, daar immers de God, dien zij vereeren, de eenige ware is; maar, naar zijne gewoonte, ook aanvaller wordende, geeft hij den heidenen de blaam van wezentlijke ongodsdienstigheid terug, omdat zij, «de logen aanbiddende, de ware godsdienst van den waren God niet alleen verwaarloosden, maar daarenboven nog bestreden.» Eene andere reden voor dit verwijt ontwikkelt hij aldus: «Ziet toe, dat gij niet ook daarmede de blaam van «vergrijp tegen de godsdienst verdient, dat namelijk de «vrijheid van godsdienst ontnomen, dat de keus der (te «dienen) godheid niet vrijgelaten is; zoodat het mij niet wordt «veroorloofd, te vereeren wien ik wil, maar opgedrongen, «te dienen wien ik niet wil. Niemand verlangt van on-«willigen gediend te worden; dat doet zelfs geen mensch.

(1) *Apol.* c. 24.

«Zelfs wordt den Egyptenaren vrijgelaten, zich door hun «alleruitzinnigst bijgeloof zoo verre te laten verrukken, «dat zij vogels en beesten tot goden maken, en menschen, «die een dergelijken God van het leven mogten beroofd «hebben, ter dood veroordeelen. Ook heeft iedere pro- «vincie en stad een eigen God.... en toch hebben allen «geen Romeinsche goden; want te *Rome* worden die «godheden evenmin geëerd, als die, welke in de municipaal- «steden van *Italië* zelf tot dien rang verheven zijn.... Maar «ons alleen wordt de uitoefening eener eigene godsdienst «verboden. Door ons gevoelen de Romeinen zich belee- «digd; wij mogen voor geen Romeinen gelden, omdat «onze God geen Romeinsche is. Gelukkig, dat hij aller «God is, wien wij, goed of kwaad schiks, allen toebe- «hooren. Maar bij u mag men alles vereeren, behalve den «waren God....»

Men ziet, allerlei bijgeloof, zelfs het onredelijkste, zelfs het afschuwelijkste en zedelooste, was toegelaten; deszelfs aanhangers mogten zich vrij aan zeden en maatschappij verdervende gebruiken overgeven; ook werden volksbedriegers, dwaalleeraars, die de leer der Christendoms vervalschten, hoewel zij onder de heidenen den naam van Christenen droegen, insgelijks geduld, zelfs vereerd; slechts de ware geloovigen werden als boswichten geacht en ook vervolgd. 't Ligt buiten ons bestek, naar den eigenlijken grond te onderzoeken van dat gevoel in de heidenen, krachtens hetwelk zij juist de echte vereerders van CHRISTUS, ofschoon zij hen toch, hoe scherp ook bespiedende (1), hoe onverwachts overvallende, van geene schuld konde overtuigen, den bloedigsten haat

(1) TERTULL. *Apol. c.* 7 *Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum cœtibus et congregationibus nostris opprimimur.*

deden ondervinden; hierover hebben wij boven reeds met een enkel woord gesproken; genoeg voor het oogenblik, dat de belijders van het Christendom, bloot wegens hunne godsdienst aan de onregtvaardigste willekeur blootstonden. Maar er was nog een andere bewijsgrond, waarmede de Apologeten het bestaan dier partijdigheid ten nadeele hunner geloofsgenooten staafden; te weten: de vergelijking van hun lot met dat der filosofen. Zoo toonde ATHENOGORAS aan, hoe onregtvaardig men de Christenen als menschen zonder godsdienst bestempelde: eene beschuldiging, die niet alleen onder de vroegsten behoorde, maar waaruit ook, vooral bij het volk, de doodelijke haat tegen de Christenen ontstond en die vaak herhaalde moordkreet: «de atheïsten voor de leeuwen!» Uit de schepping, zoo redeneert hij, uit hare orde, grootheid, menigvuldigheid, leeren wij God kennen en vereeren. Wij ontkennen echter, dat die God niet van de stof verschilt, en loochenen het bestaan van vele goden. Maar is dit eene reden om ons godloochenaars te noemen? Tegen dichters en wijsgeeren heeft men het nooit als een punt van aanklagt doen gelden, dat zij over de Godheid anders dachten en spraken dan het volk. Zoo geloofden, onder de dichters EURIPIDES en SOPHOKLES, onder de wijsgeeren, PLATO, ARISTOTELES en de Stoïcijnen, al schenen zij soms anders te spreken, slechts aan éénen God, en toch werden zij deswege niet voor godloochenaars gehouden (1).» Vooral tracht JUSTINUS aan te toonen, dat deze en gene leerpunten der Christenen, die niet onder de *disciplina arcani* behoorden en alzoo onder de heidenen meer bekend waren, met de beginselen ten minste van eenige wijsgeeren of met de

(1) *Leg.* c. 4 sqq.

verhalen van dichters overeenstemden (1); intusschen laat hij niet onopgemerkt, dat het Christendom eene blijkbaar zuiverder zedeleer voorschrijft, dan er door de voorbeelden der dichterlijke godengeschiedenissen en namelijk die van JUPITER zelven wordt voorgehouden: leidt hij vervolgens daaruit onder anderen deze gevolgtrekking, af: «daar wij «hetzelfde zeggen als de Grieken, worden wij alleen om «den naam van CHRISTUS gehaat, en ofschoon wij volstrekt «geen kwaad bedrijven, worden wij als booswichten ter «dood gebragt (2);» zoo herhaalt hij tevens zijn vorig verwijt (3) van de onregtvaardige partijdigheid, waarmede zij de Christenen, in vergelijking met gevierde dichters en wijsgeeren, ja met godsdienstig vereerde zedeloozen, behandelden (4). Meer op den man af maakt TERTULLIAAN hier gebruik van om de ongeloovigen uit hun eigen mond te wederleggen. Ten einde den goddelijken oorsprong van het Christendom te ontkennen, verlaagden zij het tot eene filosofie en beweerden, «dat (reeds) de wijsgeeren dezelfde «lessen en leer van levenswijsheid voordroegen;» welnu, vraagt TERTULLIAAN, «worden wij ten aanzien der leer met «hen gelijk gesteld; waarom mogen wij dan niet dezelfde «vrijheid van verbod en vervolging als zij genieten? Of «waarom wordt van hen, als ons gelijken, niet dat zelfde «gevorderd, wat ons, omdat wij er niet aan voldoen, «in al die gevaren brengt? Wie trouwens, dwingt een «filosoof om te offeren, bij de goden te zweren of op het «volle van den dag nuttelooze lichten uit te stallen? Zij

(1) *Apol.* I, 8, 18, 20—23; *Cohortat. ad Graec.* c. 15, sqq. verg. TERTULL. *Apol.* c. 21. ORIG. *c. Cels.* VI. ARNOB. *adv. Gentes* II, 13, 14.

(2) *Apol.* I, 24.

(3) T. a. p. 4.

(4) Verg. ATHEN. *Leg.* c. 2.

«gaan zelfs zoo verre, dat zij uwe goden in het openbaar «vernietigen; dat zij door hunne geschriften uwe gods- «dienstige praktijken in verachting zoeken te brengen; «en gij prijst hen: zeer velen hunner blaffen zelfs de «vorsten aan; en gij schraagt hen. Veeleer worden zij nog «met standbeelden en jaargelden beloond, dan tot de «beesten veroordeeld. Maar geen wonder; immers, de «filosofen dragen niet den naam van Christenen. De naam «waarnaar de filosofen genoemd worden, drijft geen «duivelen uit» (1).

Maar de heidenen trachtten hun vervolgen van de Christenen te regtvaardigen door een beroep op hunne wetten: «deze bestaan nu eenmaal, zoo spraken zij, er valt dus «niet meer te onderzoeken; en, in allen gevalle, moet «bij den regter, ook zijns ondanks, het voorschrift «dier wetten boven zijne overtuiging gelden. «Hiertegen doet TERTULLIAAN de hardvochtigheid opmerken van het vonnis, hetwelk den Christenen gesproken wordt, met de woorden: «Gij moogt er niet zijn.» Het is onherroepelijk, onveranderlijk, zelfs voor het gevoel van menschlievendheid. Maar wel ingezien, is het dit eigenlijk door den wil der magthebbenden, niet door de natuur der zaak. De zaak trouwens, welke door de betroffene wetten verboden wordt, is niet kwaad; integendeel, zij is goed en dus boven het bereik van zoodanig verbod. De bevoegde overheid, die dergelijke wetten handhaaft, is de eigenlijke schuldige aan de hardvochtigheid harer uitvoering: immers, zij kan ze afschaffen en moet zulks. Eene wet, door menschen gegeven, is feilbaar, dus verbeterlijk. Getuigen het lot van LYCURGUS wetten en 's mans hongerdood. «Gij zelven,

(1) *Apol.* c. 46.

«bestraald door het licht der ondervinding, hetwelk de «duisternissen der oudheid van dag tot dag bleeker maakt, «ontziet gij u, het verouderde en onherbergzame woud «uwer wetten met den bijl van keizerlijke rescripten en «edikten te besnoeijen en uit te dunnen?.... Hoevele wetten «schuilen er nog, die verbetering behoeven?... Wetten «namelijk bevelen zich niet door het aantal van jaren aan, «ook niet door de uitmuntendheid der wetgevers, maar door «hare regtvaardigheid alleen; en daarom worden zij, zoodra «zij onregtvaardig zijn bevonden, ook al veroordeelen zij, «met regt veroordeeld. Hoe! noemen wij haar onregtvaar- «dig? Nog meer; indien zij een naam bestraffen, ook «dwaas. Indien zij echter daden wraken, waarom straffen «zij ons wegens onzen naam alleen, terwijl zij anderen «slechts op bewijs der misdaad straffen? Ik word van «bloedschande beschuldigd; waarom geschiedt er geen «onderzoek? Van kindermoord; waarom dwingt men mij «niet tot bekentenis? Van misdaad tegen de goden en de «keizers; waarom word ik niet gehoord, immers, daar «ik verdedigingsmiddelen heb? Niet eene wet verbiedt «de bewijzen te onderzoeken van hetgene zij veroordeelt: «want geen regter spreekt een regtvaardig strafvonnis uit, «dan na de overtuiging te hebben bekomen, dat er eene «verbodene daad is gepleegd; evenmin kan een burger «de wet getrouw naleven, indien hij niet wete, wat zij «eigenlijk bestraft. Eene wet behoeft niet aan zich zelve «getuigenis harer regtvaardigheid te geven; maar aan hen, «van wie zij gehoorzaamheid vordert, is zij dit verpligt. «Overigens, is eene wet, die zich niet laat onderzoeken, «te verdenken; tyrannisch is zij, indien zij zonder zoo- «danig onderzoek heerscht» (1).

(1) *Apol.* c. 4.

Terwijl TERTULLIAAN hier de onregtvaardigheid der ingeroepene wetten bewijst, gispt hij tegelijk de wijze, waarop de regters tegen de Christenen het vonnis velden. Die regtsbedeeling kon inderdaad den toets der redelijkheid niet doorstaan. De heidenen namen niet eens de moeite van ten hunnen aanzien den regtsvorm te verwringen, van valsche getuigen tegen hen te hooren, of van de getuigenissen ter hunner regtvaardiging te verzwakken; maar zij zagen in het geheel naar hunne verdedigingsmiddelen niet om; zij wilden die zelfs niet aanhooren. Reeds klaagden JUSTINUS (1) en ATHENAGORAS (2), dat hunne geloofsgenooten, op losse volksvooroordeelen en beschuldigingen heen, aangeklaagd en vervolgens, zonder eenig onderzoek naar hunne werkelijke schuld of onschuld, ter dood veroordeeld werden. Geen ander werd door de regtbanken gevonnisd, alvorens zijne misdaad bewezen was; maar stond een belijder van CHRISTUS te regt, dan gold zijn naam alleen van Christen, reeds voor bewijs zijner strafwaardigheid. Ontkende hij, een Christen te zijn; hij werd ontslagen met de verklaring: dat hij aan geen kwaad kon schuldig bevonden worden; maar beleed hij het te zijn; zoo werd hij reeds wegens deze belijdenis gestraft. Overtuigd van de onschuld der hunnen, stemden deze beide Apologeten er in toe, dat een Christen, wien eene misdaad bewezen werd, harder straf dan andere schuldigen ontvinge; maar zij verzochten, in naam der rede en der regtvaardigheid, dat er onderzoek naar het levensgedrag geschiedde, opdat de schuldig bevondene, als booswicht, maar niet als Christen, gestraft, en diegene daarentegen, die zonder schuld ware bevonden, als een onschuldige Christen ontslagen wierde. Doch

(1) *Apol.* I, 2—7.
(2) *Leg.* c. 1, 2.

vooral verdient ook over dit punt TERTULLIAAN gehoord te worden. «Indien het dan zeker is,» zegt hij (1), «dat wij «allermisdadigst zijn, waarom worden wij niet gelijk de «andere schuldigen behandeld?» Dezen mogen zich verdedigen gelijk zij goedvinden; «den Christenen alleen wordt «niet toegelaten, iets te spreken wat ter hunner regtvaar«diging kan dienen, wat de waarheid kan verdedigen, «wat den regter van onregtvaardigheid kan vrijwaren. «Slechts daarop wordt gelet, wat den haat des volks be«vredigt, op de belijdenis van den naam, niet op het «onderzoek der misdaad.» .....«Wij vinden zelfs, dat ook «het onderzoek naar ons verboden is.» TERTULLIAAN bedoelt hier en haalt aan het reeds vermelde antwoord van keizer TRAJANUS aan PLINIUS (2). Te regt roept hij daarop vol verontwaardiging uit: «O beslissing, vol tegenspraak «door den dwang des haats! Zij verbiedt de Christenen, «als onschuldig zijnde, op te sporen, en zij gebiedt, hen «te straffen, alsof zij schuldig zijn. Zij spaart en woedt; «zij ontveinst en kastijdt. Waarom brandmerkt gij u zelve? «Indien gij veroordeelt, waarom spoort gij ook niet op? «Indien gij niet opspoort, waarom ontslaat gij ook niet? «Om de roovers op te zoeken ligt er in iedere provincie «eenige krijgsbende: ter ontdekking van majesteitsschenners «en openbare vijanden is iedereen soldaat, en het onder«zoek strekt zich tot de medepligtigen, tot de desbewusten «uit. De Christen alleen mag niet opgezocht, wel aangebragt «worden, alsof het opsporen tot iets anders dan tot aan«brengen zou leiden. Gij veroordeelt dan den aangeklaagde, «welken niemand wilde doen opsporen; hij is dus strafbaar, «niet omdat hij misdaan heeft, maar daarom, dat hij,

(1) *Apol.* c, 2, 3.
(2) Zie boven bladz. 156.

«ofschoon hij niet mogt gezocht worden, gevonden is.» «Daarom, gaat hij voort, verandert gij ten onzen aanzien ook den regtsvorm: de andere beschuldigden doet gij, indien zij ontkennen, folteren om hen tot bekentenis te brengen; de Christenen alleen pijnigt gij om hen te doen ontkennen. Zegt niet dat verdere ondervragingen onnoodig zijn, omdat de belijdenis van Christen te zijn, de pligtigheid aan al het overige reeds insluit: een' moordenaar, immers, die bekend heeft, ondervraagt gij, ofschoon gij toch zeer goed weet wat manslag is, naar de omstandigheden zijner misdaad. Maar geldt de belijdenis van den naam van Christen bij u werkelijk voor eene zoodanige schuldbekentenis, dan handelt gij nog onzedelijker, want gij dwingt ons om, met dien naam, ook de daarin opgesloten misdaden te ontkennen. Zoo wilt gij beletten, dat zij, die gij voor de ergste booswichten houdt, de doodstraf ontgaan. Den christen, volgens u, aan moord pligtig, zegt gij; «Ontken;» blijft hij bij zijne bekentenis, gij doet hem folteren. Handelt gij nu met de schuldigen anders; dan verklaart gij ons voor onschuldig: immers, omdat gij ons, als onschuldigen, niet wilt laten volharden in eene bekentenis, waarom gij u, ofschoon niet uit regtvaardigheid, verpligt zult zien, ons te veroordeelen. Iemand roept uit: «Ik ben een Christen.» Hij zegt wat hij is; en gij wilt, dat hij zich iets noeme, wat hij niet is. Gij, dààr neêrgezeten om de waarheid te ontwringen, spant alle krachten in om van ons alleen logentaal te hooren.... Waarom foltert gij om te verleiden? Ik belijd, en gij pijnigt mij; wat zoudt gij doen, indien ik ontkende? De ontkenningen van anderen worden waarlijk niet spoedig aangenomen; ons echter, wanneer wij ontkennen, gelooft gij terstond.» Nog doet hij opmerken, dat zoodanige regts-

bedeeling tegen de wetten aandruischt, die de schuldigen gebieden te ontdekken, niet te verbergen; dat het eene dwaasheid is, niet te begrijpen, dat eene vrijwillige bekentenis meer geloof verdient, dan eene afgedwongene ontkenning; dat de doodvonnissen tegen de Christenen geveld, hen, alleen als Christenen, niet als aan eenige misdaad schuldig, veroordeeld noemen; dat alzoo de Christenen de eenigen zijn, wier misdaden de regters niet durven vermelden, ja, zich schamen te vermelden.

Met regt besluit hij, dat deze zonderlinge behandeling der Christenen te kennen geeft, dat zij eigenlijk niet wegens de hun aangetijgde misdaden van moord, bloedschande, godsverloochening, maar alleen wegens hunnen naam van Christenen gedood werden. «De haat tegen onze godsdienst, zoo gaat hij voort, die vervolgt ons. Die haat bewerkt vooreerst, dat men niet met zekerheid wil weten datgene, wat men zeker is, niet te weten. Zoo blijft men onbewezene misdaden van ons gelooven, en men wil geen onderzoek; opdat de onwaarheid niet uitkome van hetgeen men liever voor werkelijk bestaande wil gehouden hebben, ten einde te kunnen voortgaan met dien gehaten naam, wegens de veronderstelde, maar niet bewezene misdaden, op de enkele bekentenis daarvan te veroordeelen..... «Wat zeg ik? die haat is bij de meesten «zoo blind, dat, wanneer zij een Christen wegens zijne «persoonlijke hoedanigheden ook prijzen; zij hem toch «wegens dien naam nog laken: «CAJUS SEIUS is een deugd«zaam man; jammer maar, dat hij christen is.» Een «ander zegt: «'t verwondert mij, dat LUCIUS, zoo'n wijs «man, eensklaps christen is geworden.» Niemand komt «op de gedachte: «zou CAJUS niet daarom deugdzaam en «LUCIUS niet daarom wijs zijn, omdat hij christen is?

««of, is hij niet daarom een christen, dat hij deugdzaam
««en wijs is?» zij prijzen wat zij in ons kennen, ver-
«achten wat zij niet kennen, en leggen datgene, wat zij
«kennen, door hetgeen zij niet kennen, ten nadeele uit;
«daar het toch regtvaardiger is; iemands opentlijke daden
«tot maatstaf te nemen ter beoordeeling van hetgeen men
«niet van hem ziet, dan omgekeerd naar zijne onzigt-
«bare zijde het zigtbare in hem te veroordeelen. Ande-
«ren, die eenigen, voor hunnen overgang tot het christen-
«dom, als loopers, fielten, deugnieten, gekend hebben,
«willen hen deswege laken, maar spreken juist daardoor
«hunnen lof uit. Uit blinden haat kwetsen zij zich aan
«hun getuigenis. «Wat een vrouwspersoon! hoe manziek!
««hoe coquette! Wat een jongeling! hoe wulpsch! hoe'n
««vrouwenverleider! zij zijn christen geworden.» Aldus
«ontvangt die naam de eer hunner verbetering. Eenigen
«brengen dien haat zelfs hun voordeel ten offer, zoodat
«zij zich getroosten, schade te lijden, mits zij slechts geen
«voorwerp hunner afschuw in hun huis hebben. Een man,
«die thans geene reden meer heeft om jaloersch te zijn,
«omdat zijne vrouw thans kuisch is, heeft haar evenwel
«verstooten; een vader heeft zijn zoon, die thans ge-
«hoorzaam is, maar hem vroeger verdriet aandeed, ont-
«erft; een heer, van te voren altijd zachtaardig, heeft
«zijn slaaf, die hem nu eerst regt getrouw is, uit zijne
«oogen gebannen: zoodra iemand zich krachtens dien
«naam verbetert; hij maakt zich gehaat. Geene verdienste
«is zoo groot, of zij moet voor den haat tegen de Christe-
«nen onderdoen.»

Zou een TERTULLIAAN der negentiende eeuw wel veel anders schrijven? Slechts de vormen, niet de godsdienst-haat is veranderd, ook het voorwerp niet; maar toen

heette het christen, thans katholiek. Wil iemand van Kerk veranderen, 't zal hem niet schaden, mits het tot eene onroomsche zij; wil hij kalvinist, luthersch, mennoniet, hernhutter, kwaker worden; men zal zijne overtuiging eerbiedigen; maar wee den ondergeschikte, die katholiek durft worden! Hoe menige ware verdienste wordt niet voorbijgezien, verkleind, geheel miskend, alleen omdat hij, die ze bezit, katholiek is? Maar zijn wij getroost. Om der godsdienst wil te lijden, is het voorregt der ware gelooVigen van CHRISTUS. Zijn wij de erfgenamen van hun geloof, die erfenis is wel eenig lijden waard: want zij maakt ons tot mede-erfgenamen van CHRISTUS, en dat aandeel zal een eeuwig gewigt van glorie zijn. Zijn wij dan voorbereid op hetgeen wij te wachten hebben; doch spiegelen wij ons steeds in het voorbeeld onzer voorgangers, namelijk in hun voorbeeld van gelatenheid, liefde jegens haters en standvastigheid in godsdienstpligt. Ook zij verdedigden echter hunne burgerregten, maar in lijdzaamheid; doch veel meer heeft door geduld hun geloof de wereld overwonnen.

VOORTGANG VAN HET KATHOLICISME

IN DE

VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.

(Vervolg en slot van bl. 192.*)*

De Jesuiten waren, gelijk wij gezien hebben, de eerste zendelingen, die de Katholieken van *Maryland* vergezelden en bestuurden, en zij bleven lang alleen

dat gedeelte van den wijngaard des Heeren bearbeiden. De opheffing der Orde onderbrak daar den apostolischen arbeid harer leden niet; zij bleven er als wereldlijke priesters werkzaam, en PIUS VI koos een hunner, Mgr. CARROLL, tot eersten Bisschop en later Aartsbisschop van *Baltimore*. Toen de Orde door PIUS VII hersteld was, konden zij met nieuwen moed en ijver arbeiden door de hulp van velen hunner medebroeders. Van hunnen apostolischen arbeid onder de wilden, vooral in het Rotsgebergte, hebben de brieven van den Eerw. P. DE SMET en anderen, ons overvloedige bewijzen geleverd. Maar zij onderscheidden zich, behalve door den arbeid voor de zaligheid der zielen, ook nog door hetgeen zij deden voor de opvoeding der jeugd. De collegiën van *Georgestown* en *Frederick*, de scholen van *Washington*, de collegiën van *S. Louis*, van *Grand Côteau*, *Kentucky*, *Cincinnati* en vele scholen voor lager onderwijs, heeft men aan hen te danken. Zij hadden reeds in 1842 drie noviciaten, te *Frederick* in *Maryland*, te *S. Ferdinand* in het bisdom van *S. Louis*, en te *S. Maria* in *Kentucky*.

Drie priesters van de orde der Predikheeren, twee Engelschen en een Amerikaan (P. EDUARD FENWICK), gingen, na de suppressie van een kollegie en klooster hunner Orde (voor de opvoeding van Engelsche Katholieken) in *Vlaanderen*, naar *Amerika* en vestigden zich in *Kentucky*, waar zij het klooster van S. ROSA stichtten en een collegie voor de opvoeding van jonge lieden. Zij openden er een noviciaat, stichtten een ander klooster in *Ohio*, waar zij even als in *Kentucky* parochiën hebben. De eerste bisschop van *Cincinnati* was Mgr. ED. FENWICK.

De Sulpicianen werden in het bisdom van *Baltimore* gevestigd door Mgr. CARROLL. Zij openden het eerste semi-

narie der *Vereenigde Staten* in de stad *Baltimore;* eveneens een prachtig collegie voor de opvoeding van jonge lieden; stichtten het collegie van *S. Mariaberg* bij *Emmitsburg,* dat zij later overlieten aan de wereldlijke priesters. Eindelijk stichtten zij ook een klein seminarie toegewijd aan den H. CAROLUS, op een afstand van 12 mijlen van *Baltimore.* De Sulpicianen hadden in 1842 aan de kerken der *Vereenigde Staten* 2 Aartsbisschoppen en 7 Bisschoppen gegeven. Hun collegie van *S. Maria* heeft den titel van Universiteit. Ook is in *Baltimore* de *Facultas Mariana* der godgeleerdheid, die van den H. Stoel het privilegie heeft verkregen van de Doctorale waardigheid te verleenen.

De Lazaristen of priesters van de congregatie der missie, door den H. VINCENTIUS A PAULO ingesteld, zonden op aanvraag van Mgr. DU BOURG hunne eerste zendelingen naar *Amerika,* uit hun huis van *Monte Citorio* te *Rome* in 1815. Zij stichtten hun eerste huis en een seminarie in het bisdom van *S. Louis* op eene plaats genaamd *Barrens.* Na eenige jaren openden zij een collegie voor jonge lieden, dat door de Wetgevende Vergadering tot Universiteit werd verheven. Hun getal vermeerderd zijnde, hebben zij zich met zendingen en parochiën belast, in verschillende streken scholen geopend, en zijn zij daarenboven geroepen geworden tot het bestuur der bisschoppelijke seminarien van de *Assumptio* in *Louisiana* en van S. CAROLUS BORROMAEUS in de stad *Philadelphië.* Van de *Vereenigde Staten* hebben zij zich ook begeven naar *Texas,* waar zij verscheidene zendingen waarnemen. Zij hebben aan de *Vereenigde Staten* twee Bisschoppen gegeven en eenen aan *Texas.*

De Redemptoristen zonden van *Weenen* hunne eerste zendelingen naar de *Vereenigde Staten.* Zij vestigden zich eenigen tijd in het bisdom van *Cincinnati* en van *Détroit,*

van daar te *Pitsburg* in het bisdom van *Philadelphië*, waar zij de parochie der Duitschers besturen. Eindelijk heeft de Aartsbisschop van *Baltimore* er eenigen in deze stad geroepen, waar zij eveneens de kerk der Duitschers bedienen. De Redemptoristen moeten in een tot dat einde bestemd seminarie jongelingen van hunne natie of van Duitsche afkomst tot den priesterlijken staat voorbereiden, om in de behoeften der Katholieke Duitschers, die in de *Vereenigde Staten* menigvuldig zijn, te voorzien.

De Ierssche Augustijnen stichtten te *Philadelphië* de kerk des H. AUGUSTINUS, welke voortdurend wordt bediend door eenige priesters dier Orde, die een klooster hebben dat aan de kerk grenst, en vooral goede redenaars hebben opgeleverd.

De *Pères de la Miséricorde* (eene Congregatie van wereldlijke priesters, eenige jaren geleden in *Frankrijk* ingesteld) werden naar *Amerika* geroepen in 1839 door Mgr. PORTIER, Bisschop van *Mobile*, die hun een collegie afstond, dat hij in de nabijheid dier stad had, en hen met het bestuur van zijn bisschoppelijk seminarie belastte.

Na de suppressie van de Orde der Jesuiten werden de Capucijnen met het grootste gedeelte van de zendingen dier Orde in *Louisiana* belast; onder het Spaansch bewind werden die zendingen waargenomen door de Spaansche Capucijnen, die hun voornaamste klooster hadden in de stad *Nieuw-Orleans* bij de parochiekerk. Na den afstand van het land aan de *Vereenigde Staten*, verminderde het getal dier zendelingen voortdurend; de laatste was P. ANTONIUS DA SEDELLA, die in 1826 als pastoor in *Nieuw-Orleans* overleed.

Ook de Trappisten, in verschillende streken van *Europa* door de Fransche omwenteling verstrooid, zonden eene

kolonie naar de *Vereenigde Staten*. Zij vestigden zich in *Kentucky*, van daar in *Illinois* en *Missouri*, en stichtten een klooster in *Illinois* op een afstand van vijf of zes mijlen van *S. Louis*. Hun gestreng leven en de heiligheid hunner zeden had hun den eerbied en de achting gewonnen van al de inwoners, zoo Protestanten als Katholieken. Eenigen van hen oefenden ook de herderlijke bediening uit. Maar de Trappisten bezweken grootendeels als slagtoffers der ongezonde lucht; de overgeblevenen werden, na de herstelling der Bourbons, door hunnen abt naar *Frankrijk* teruggeroepen. De heuvel, welken zij bewoonden, en die zich bevond te midden eener uitgestrekte en vruchtbare vlakte, draagt nog den naam van *Monks-Hill* of Monnikenheuvel. Zij hadden er huizen op gebouwd door middel van boomstammen.

Ziedaar de religieuse of geestelijke Communiteiten, welke in de *Vereenigde Staten* bestonden en nagenoeg alle nog bestaan. Men ziet uit het gegeven overzigt, dat die, welke zich met de zielzorg en het onderwijs bezig houden, er diepen wortel hebben geschoten en veel vrucht gedragen.

Groot ook waren de voordeelen, welke de kerk in de *Vereenigde Staten* aan de religieuse Congregaties der Nonnen, te danken had. Van de eerste jaren dier opkomende kerk was men bedacht, voor zoo veel de tijdsomstandigheden het toelieten, op de heiliging en het christelijk en ander onderrigt der meisjes. Een klooster van Ursulinnen werd gesticht, voor meer dan eene eeuw, bijna terzelfder tijd als de stad *Nieuw-Orleans*. Onder al de staatkundige veranderingen van *Louisiana* heeft zich deze Congregatie altijd staande gehouden, door stipte onderhouding der regelen geblocid, en gewigtige diensten aan de godsdienst

bewezen door de christelijke opvoeding van een groot aantal meisjes en het onderrigt der zwarte slavinnen, voor welke zij altijd groote zorg heeft gedragen.

In *Maryland* werd een klooster van ongeschoeide Theresianer-nonnen gesticht door eenige nonnen dier Orde, welke men uit *Vlaanderen* had doen komen. Nadat zij langen tijd op het platte land hadden gewoond, werden zij door Mgr. WHITFIELD, Aartsbisschop van *Baltimore*, naar deze stad overgebragt, waar zij door vergunning des H. Stoels, in 1842 de opvoeding van 80 meisjes verzorgden. In datzelfde jaar waren zij 21 in getal.

De nonnen der Visitatie werden in hetzelfde bisdom gevestigd door Mgr. LEONARD NEALE, tweeden Aartsbisschop van *Baltimore*, voor dat hij tot deze waardigheid werd verheven. Haar eerste klooster werd gesticht te *Georgestown*, in het district *Columbia*; daar hadden zij al de gestrengheid der armoede te verduren, zelfs zóó, dat zij op het punt waren van, bij gebrek aan de noodige middelen van bestaan, hare communiteit te zien opgeheven. Maar door opofferingen van allerlei aard hebben die waardige dochters van den H. FRANCISCUS VAN SALES groote tijdelijke en geestelijke zegeningen verworven, zoodat zij een ruim en van alles voorzien klooster met eene schoone kerk en pensionaat, hebben kunnen bouwen. In dit pensionaat hadden zij, in 1842, 82 pensionaires, 48 externe scholieren en 70 aan welke zij in een bijzondere school kosteloos onderwijs gaven. In dit klooster alleen, beliep het getal zusters 74. Daarenboven hadden zij van daaruit nog drie andere huizen opgerigt, het klooster van *Kuskaskia* in *Illinois* (bisdom van *S. Louis)* waar 19 nonnen waren, die ongeveer 50 pensionaires en 12 weeskinderen verzorgden; het klooster van *Mobile*,

dat 12 zusters en 20 pensionaires had, en eindelijk dat van *Baltimore* waar 32 zusters en 90 pensionaires waren.

In 1809 maakte men, op een plaats, later de vallei des H. JOSEPH genoemd, bij *Emmitsburg*, in het bisdom van *Baltimore*, een begin met eene communiteit, die den naam aannam van Liefdezusters, en na de kleinste en onbeduidendste beginselen op eene verbazende wijze heeft toegenomen. Zij heeft zich bijna door al de *Vereenigde Staten* uitgebreid, en der Katholieke Kerk grooten luister aangebragt. Men kende in *Amerika* de inrigting van de Liefdezusters *(Soeurs* of ook *Filles de Charité)* door den H. VINCENTIUS A PAULO in *Frankrijk* ingesteld, en wilde die volstrekt in de nieuwe wereld overplanten. Mgr. FLAGET, tot bisschop van *Bardstown* benoemd, had besloten naar *Frankrijk* te gaan, om er medearbeiders te bekomen. Hij werd belast met de zorg om Liefdezusters te verkrijgen, ze bij zijn terugkeer mede naar *Baltimore* te voeren, tot welk einde hem de noodige bijdragen werden verleend. Het was onder de regering van NAPOLEON. Het was niet mogelijk de Liefdezusters te bekomen, maar Mgr. FLAGET verkreeg een afschrift van de regelen door den H. VINCENTIUS voorgeschreven. Als eene kostbare schat bragt hij ze naar *Baltimore* mede, en naar dezelve werd eene congregatie van Liefdezusters in *Amerika* ingesteld, met dien uitslag, dat dezelfde geest in deze nieuwe inrigting leefde. De Voorzienigheid, die aan de *Vereenigde Staten* de heldhaftige voorbeelden van christelijke liefde, die aan *Frankrijk* zoo veel luister hadden bijgezet, wilde geven, had sedert lang haar werktuig uitgekozen en voorbereid, om dochters van den H. VINCENTIUS te vormen. Het was eene dame, genaamd SETON, reeds voor eenige jaren van het protestantisme tot de Katholieke godsdienst bekeerd, ge-

lijk de uitverkorene zielen door den beker der wederwaardigheden beproefd, begaafd met verstand, deugd en de tot zoo een doel noodige hoedanigheden. Haar had de Voorzienigheid daartoe bestemd, en daarenboven had diezelfde Voorzienigheid op eene wonderbare wijze hare plannen doen kenbaar worden en voor de tot de oprigting noodige middelen gezorgd. Eenige andere godvruchtige dames sloten zich bij haar aan; de congregatie der Liefdezusters nam in 1809 een aanvang bij *Emmitsburg* in eenige kleine huisjes, en in 1842, dus na 30 jaren, was het huis der Liefdezusters in de vallei des H. JOSEPH een geheel van verscheidene ruime gebouwen bij eene prachtige aan den H. JOSEPH toegewijde Kerk. Er waren 109 zusters, en 160 meisjes uit verschillende gedeelten der *Vereenigde Staten* ontvingen er hare opvoeding. Daar is het verblijf der algemeene Overste, terwijl in de verschillende bisdommen een aantal andere huizen zijn, hospitalen, weeshuizen en kostelooze scholen voor de arme kinderen. De liefde dier zusters schitterde vooral uit ten tijde der cholera; zij ontvingen de zieken in hare gestichten, ontruimden hare eigene woonsteden, stonden de zieken onvermoeid bij, en bragten ook op het eerste teeken hare liefderijke hulp in de steden en plaatsen, waar men die inriep.

Nog eene andere congregatie van Liefdezusters, welke eveneens den H. VINCENTIUS als haren vader eeren en zijne regelen volgen, bestaat in *Kentucky*. Mgr. FLAGET, in de behoeften van zijn bisdom willende voorzien, verlangde eenige Liefdezusters van *Emmitsburg*, maar haar getal was nog te gering om nieuwe gestichten in verwijderde streken toe te laten. Mgr. DAVID, (later coadjutor van Mgr. FLAGET) die overste en bestuurder der zusters van *Emmitsburg* was

geweest, vormde derhalve eene dergelijke communiteit, die zich eveneens zeer uitbreidde maar zich tot *Kentucky* bepaalde. Het moederhuis, waar het verblijf der algemeene Overste is, en het Noviciaat, is te *Nazareth*, slechts twee mijlen van *Bardstown*, waar zij in 1842 vier huizen hadden, even zoo vele scholen, een hospitaal en een weeshuis.

In hetzelfde bisdom stichtte een geleerd en ijvervol priester, met name CAR. NERINCKS, een vlaming van geboorte, eene andere communiteit van nonnen, genaamd de zusters van *Lorette*, die zich ook op de opvoeding der meisjes toeleggen. Haar moederhuis is te *Lorette*, 12 mijlen van *Bardstown*. Daar is het verblijf der algemeene Overste en het noviciaat. Er waren in 1842 vijf en veertig zusters en ongeveer 120 pensionaires. Zij hadden drie andere huizen in *Kentucky* en vier in het bisdom van *S. Louis*. In dat van *Lorette* is eene school voor doofstomme meisjes.

De predikheeren van *S. Rosa*, in hetzelfde bisdom van *Bardstown*, hebben een huis van nonnen hunner orde opgerigt, het klooster van de H. MARIA MAGDALENA, digt bij *Springfield*, waar 17 zusters en 106 pensionaires waren. Zij hebben een ander klooster te *Sommerset* in het bisdom van *Cincinnati*, dat in 1842 zestien zusters en 70 pensionaires had.

Mgr. DU BOURG voerde de Nonnen van het H. Hart in 1817 in. Haar eerste huis was te *Florissant* in het bisdom van *S. Louis*; eenige jaren later werd een ander gesticht te *S. Louis*, waar zij in 1842 behalve 70 pensionaires ongeveer 40 weeskinderen en 100 externe scholieren hadden. Het derde huis werd gesticht te *S. Charles* in hetzelfde bisdom; twee andere in het bisdom van *Louisiana*, een te *Opellousas*, waar zij tot 120 pensionaires hebben gehad,

een ander te *S. Michel*, waar tot 200 pensionaires en 60 weeskinderen geweest zijn. In 1841 rigtten zij nog een huis op te *New-York*, een te *Conway* in *Pensylvanië*, en een te *Liberty* voor de wilden in het bisdom van *S. Louis*. Deze nonnen bewijzen gewigtige diensten.

De bisschop van *S. Louis* deed in zijn bisdom komen de zusters van den H. JOSEPH van *Lyon*, welke zich met de opvoeding der meisjes bezighouden. Zij hadden in 1842 een huis te *Carondelet* (Staat *Missouri*) en een ander te *Cahokias* (Staat *Illinois*); in het eerste is eene school voor doofstommen.

De Clarissen hebben een klooster en eene school gehad te *Pittsburg*, en een in *Détroit*; beide bestonden in 1842 niet meer. Omstreeks ditzelfde jaar werden de zusters van *Notre-Dame* door den bisschop van *Cincinnati* in zijn bisdom ingevoerd, zij hebben er een talrijk pensionaat. — De bisschop van *Vincennes* vestigde de zusters der Voorzienigheid te *Terre Haute* in zijn bisdom. Er waren in 1842 dertien zusters; zij wijden zich aan het onderwijs toe. — Mgr. ENGLAND, wiens verlies in de Vereenigde Staten zeer betreurd werd, heeft in zijn bisdom een klooster van Ursulinnen gevestigd voor de opvoeding der meisjes, en een huis van de Zusters van Barmhartigheid voor arme meisjes en zieken.

Er is in de *Vereenigde Staten* eene soort van personen, welke, om de slavernij, die in de helft dier Staten bestaat, als eene mindere kaste beschouwd worden. Het zijn de zwarten, die uit *Afrika* als slaven naar *Amerika* werden gevoerd, tot den arbeid gebezigd met al hunne nakomelingen, ook die van gemengden bloede, die gewoonlijk mulatten of kleurlingen worden genoemd; vele van deze zijn echter vrij, rijk, en in kleur naauwelijks van de

blanken te onderscheiden. De vooroordeelen en de gebruiken van het land, over het algemeen ook door de wetten erkend, hebben zekeren scheidsmuur opgerigt tusschen deze kleurlingen en zwarten, die geen burgerregt kunnen hebben, en de blanken of burgers. De katholieke Kerk is verpligt geweest zich in vele punten naar deze wetten en gebruiken te schikken, en, schoon zij alle menschen als kinderen van een en denzelfden Vader beschouwt en tot allen evenzeer hare moederlijke zorgen uitstrekt, heeft zij evenwel in de wijze van dit te doen de nadeelen moeten vermijden, die in die landen uit een onvoorzigtig gedrag zouden hebben kunnen voortspruiten. Ofschoon zij derhalve in de Kerk allen, zonder onderscheid van slaven of vrijen, blanken of zwarten, toelaat tot de HH. Sacramenten, het godsdienstig onderrigt en de verkondiging van het woord Gods, zou het evenwel niet voorzigtig en zelfs niet mogelijk zijn geweest allen zonder onderscheid toe te laten tot de geestelijke gestichten, de scholen en de collegien. Daarom heeft men in de steden waar zoodanige personen in grooter aantal zijn, voor hun onderwijs gezorgd op eene andere wijze, en aan die, welke zich tot den religieusen staat geroepen gevoelen, de middelen verschaft om dien roep te volgen. In de stad *Nieuw Orleans* wijden zich de Zusters van O. L. Vrouw van den Berg *Carmel* toe aan de opvoeding der meisjes, ontvangen ze als pensionaires, en onderwijzen in hare scholen een groot aantal externen. In de stad *Baltimore* is eene communiteit van nonnen opgerigt, tot datzelfde soort van personen behoorende; zij dragen den naam van Zusters der Voorzienigheid. Zij doen de gewone geloften, onderhouden eenen bepaalden regel, stichten de geheele stad door haar voorbeeldig gedrag, zorgen voor de opvoeding der meisjes

van hare soort, en onderwijzen ze in het Engelsch, het Fransch, de rekenkunde, het borduren en andere vrouwelijke handwerken.

Uit dit alles blijkt dat het in de *Vereenigde Staten* gemakkelijker is geweest nonnen- dan mannenkloosters op te rigten en uit te breiden. In 1842 waren er 76 nonnenkloosters van 15 verschillende congregaties; de Carmelitessen, Theresianen, Zusters van *Notre Dame*, Zusters der Voorzienigheid van *Frankrijk*, Zusters van Barmhartigheid van *Ierland*, Religieusen der Afzondering, Zusters der Voorzienigheid (tot de zwarten en kleurlingen behoorende) en de Zusters van O. L. Vrouw van den berg *Carmel* hadden ieder een huis. De Ursulinnen, Dominicanessen en de Zusters van den Heiligen JOSEPH van *Lyon* ieder twee; de Religieusen der Visitatie en de Liefdezusters der Congregatie van *Nazareth* ieder vier; de Religieusen van het H. Hart en die van *Lorette* ieder acht. Eindelijk hadden de Liefdezusters der Congregatie van *Emmitsburg* er 37; van deze 37 huizen waren 15 scholen, hetzij voor pensionaires hetzij voor externen, 16 weeshuizen met externe scholen, 6 hospitalen voor zieken; in eenige van deze worden ook krankzinnigen opgenomen. Al de andere religieuse gestichten hebben de opvoeding der meisjes ten doel, zoo pensionaires als externen; in eenige derzelve worden ook weeskinderen opgenomen en kosteloos opgevoed. Daarenboven hadden de Liefdezusters van *Nazareth* en die der Barmhartigheid ieder een hospitaal, en de Zusters van *Lorette* en van s. JOSEPH twee scholen voor doofstomme meisjes. Het getal van al de nonnen bedroeg 855, dat der op te voedene meisjes 3000; dat der weesmeisjes 876, dat der onderrigt genietende arme meisjes 3930. Daarenboven zijn er ook weeshuizen voor jongens,

waarin, in 1842, 331 kinderen werden verzorgd en onderwezen. In kostelooze katholieke scholen werden 2870 arme jongens onderwezen.

Uit de gegevene bijzonderheden ziet men, dat ook in de *Vereenigde Staten* de geschiedenis der Katholieke Kerk die was van haren goddelijken Meester; zij deelt geestelijke en tijdelijke weldaden aan allen mede, zij ging rond al weldoende, gelijk het van haren Stichter geschreven staat *pertransiit benefaciendo.* Dat alles geschiedde in een tijdverloop van vijftig jaren met kleine middelen; tot zoo iets was alleen de liefde in staat, welke de ware Kerk van CHRISTUS kenmerkt, zij alleen kon die wonderen uitwerken. In de *Vereenigde Staten* had zij geene vorsten om haar kerken, kloosters, seminarien, collegien, scholen, hospitalen en weeshuizen te stichten en te begiftigen. Hare bisschoppen, zendelingen en religieusen hebben geen onderstand gevonden in inkomsten van bisdommen, parochien of communiteiten; daarvan zijn zij geheel verstoken; de geloovigen zelve, voor het grootste gedeelte van zeer middelmatige fortuin, vreemdelingen, naar *Amerika* verhuisd om hun lot te verbeteren, konden slechts bijdragen leveren evenredig aan hun schraal bestaan. Maar de Voorzienigheid, wier schatten onuitputtelijk zijn, heeft eene bijzondere zorg en voorliefde voor die opkomende kerken willen toonen; zij heeft ze voortdurend en overal en op duizenderlei wijzen geleid, ondersteund en beschermd; zij zond haar uit verre landen herders, zendelingen, kweekelingen voor het heiligdom, en zelfs religieusen, die hun vaderland verlieten om zich ver van daar aan de dienst van God en de menschheid toe te wijden. Zij bragt haar belangrijken onderstand door de edelmoedige liefde der geloovigen van *Europa*, vooral na de oprigting

van het genootschap: Tot Voortplanting des geloofs, en door de Leopolds-stichting van *Weenen*. Daarbij voegden zich de pogingen der geloovigen van de *Vereenigde Staten* zelve, om aan den belangloozen en ondernemenden ijver der geestelijkheid de middelen te verschaffen, om dat groote werk met onophoudelijke vermoeijenissen maar met goeden uitslag tot stand te brengen.

Sedert 1842 maakt het Katholicisme in de *Vereenigde Staten* steeds verbazende vorderingen en vooral door de groote menigte landverhuizers, die zich in de laatste jaren daarheen hebben begeven. In 1849 alleen was hun getal 700,000 van welke ongeveer 400,000 tot de katholieke godsdienst behooren. Doch de zorg der bisschoppen is daardoor zooveel te grooter geworden; velen dier landverhuizers verliezen geloof en zedelijkheid, wanneer zij in de groote steden, vooral in *New-York*, zich nederzetten en in de fabrieken arbeiden; en grooter nog is het gevaar dat hunne kinderen bedreigt door het op verre na niet toereikend getal katholieke scholen, welke men zelfs in enkele bisdommen tot nu toe niet heeft kunnen oprigten bij gebrek aan de noodige middelen, terwijl de protestanten, rijkelijk van geldelijke middelen voorzien, overal hunne scholen hebben. Ziedaar het groote gevaar bij de steeds toenemende bevolking, dat thans de Amerikaansche bisschoppen hebben te betreuren en af te weren. Niettemin was de voortgang sedert 1842 aanmerkelijk groot, en waren er in 1842 reeds 53 priesters meer dan in 1841, hun getal, gelijk ook dat der bisschoppen, heeft aanmerkelijk sedert dien tijd toegenomen. In 1842 waren er in de 16 bisdommen 21 bisschoppen, waaronder eenige coadjutors. — Reeds in 1843 moest het 5e Concilie van *Baltimore* van den H. Stoel het oprigten van nieuwe bis-

dommen verzoeken. De *North-American* en de *Boston Enquirer*, twee Amerikaansche dagbladen, getuigden den verbazenden voortgang van het Katholicisme; nieuwe prachtige kerken werden gebouwd, nieuwe inrigtingen voor onderwijs gevestigd, de reeds bestaande geestelijke congregaties breidden zich uit, nieuwe verrezen; vele en voorname protestanten kwamen tot de Oude Moederkerk terug. Ziedaar de geschiedenis ook der volgende jaren, de menigte der reeds gegevene bijzonderheden belet ons meerdere mede te deelen. Het genootschap der katholieke tractaatjes (*Catholic tracts*), te *Baltimore* gevestigd, de katholieke dagbladen opgerigt om het Katholicisme tegen de voortdurende aantijgingen der sekten te verdedigen, het genootschap van S. Jan den Evangelist voor den voortgang der geestelijke en ligchamelijke werken van barmhartigheid, dat tot onderstand der armen, dat tot versiering van kerken en altaren, dat voor de kerkelijke muziek en zang en nog vele andere bragten groote voordeelen aan en getuigden van den ijver der geloovigen. Er verrezen hospitalen, gestichten voor weduwen en weezen. Te *Richmond* ontstond een genootschap van weldadigheid, te *Norfolk* een ander tot onderstand der behoeftige huisgezinnen, te *Cincinnati* een ander tot verbreiding des geloofs; andere tot opbouw van kerken. Vooral waren de tijdingen, die in 1846 omtrent het Katholicisme werden gegeven, van het hoogste gewigt; in dit jaar alleen werden 72 nieuwe kerken gebouwd; de *Catholic Almanac* van 1846 brengt het getal priesters op 736. In hetzelfde jaar werd het 6e Concilie van *Baltimore* gehouden; het getal bisschoppen (waaronder de coadjutors zijn begrepen) in 1846 was 27, verscheidene nieuwe bisdommen waren opgerigt geworden. De *Catholic Almanac* van 1847 bragt het getal priesters op 834, dat der kerken op 812. In het

jaar 1847 vermeerderde het getal priesters met 76, en in dit jaar alleen werden 95 kerken gebouwd. Volgens den *Catholic Almanac* van 1848 telde het grondgebied der *Vereenigde Staten, Oregon* en *Texas* er in begrepen, 3 aartsbisschoppen, 24 bisschoppen, 890 priesters, 907 kerken en 562 staties of kappellen; en niettegenstaande deze vermeerdering kon men in de behoeften niet voorzien; men had in de 27 bisdommen slechts 14 seminarien en zag reikhalzend naar nieuwe zendelingen uit. Op het verzoek van het in 1846 gehouden Concilie van *Baltimore*, had PIUS IX in 1847 drie nieuwe bisdommen opgerigt, die van *Cleveland, Albany* en *Buffalo*. In 1849 waren er in het geheel drie Aartsbisdommen en 31 bisdommen. In dit jaar werd het 7de Nationaal-Concilie van *Baltimore* gehouden; wij eindigen met het mededeelen van eenige regelen uit den brief door de vaders van dat Concilie aan de Raden van het Genootschap tot voortplanting des geloofs geschreven, die ons den tegenwoordigen staat der Katholieke Kerk in de *Vereenigde Staten* kenbaar maakt. «De toekomst der Kerk (zoo spreken zij), die overal elders zich in eene geheimzinnige wolk schijnt te hullen, het voorteeken van strijd, beproevingen en zegepraal, die toekomst opent zich voor ons met de hoop, de vertroostingen en de kracht eener nog jonge Kerk, die als eene nieuwe wijnrank opschiet en onder hare arbeiders weldra zes aartsbisschoppen en dertig bisschoppen zal tellen. Behalve de seculiere geestelijkheid hebben wij tot medearbeiders negen religieuse orden of godvruchtige vereenigingen, een kostbaar gedeelte der strijdende Kerk, dat niet minder de herders dan de geloovigen sticht en welks takken zich van dag tot dag vermenigvuldigen. Onze communiteiten van nonnen leveren een niet minder vertroostend schouwspel. De hospitalen, de weeshuizen, de armen-

scholen, de pensionaten, ontelbare inrigtingen bloeijen onder de leiding der aan God gewijde maagden. Eene gedachte evenwel bedroeft ons, die namelijk, dat wij niet tot alle kinderen des geloofs de weldaden eener godsdienstige opvoeding kunnen uitstrekken. Gij zult ligtelijk, Mijne Heeren, het onmetelijke onzer behoeften en de grootheid onzer verantwoordelijkheid begrijpen, wanneer gij weet, dat de europeesche Katholieke landverhuizing thans jaarlijks het getal van 250,000 zielen te boven gaat. De landverhuizers zijn, op weinige uitzonderingen na, arm en van hulpmiddelen ontbloot; zij worden naar *Amerika* gedreven door den hongersnood en de omwentelingen; zij komen hier een bestaan zoeken dat de oude wereld maar zeer onzeker geeft. Die armen moeten kerken, moeten herders hebben, hunne kinderen onderrigt, het geestelijk brood en dikwijls het ligchamelijk voedsel. Begrijpt het wel, Mijne Heeren, dat wij, voor den jaarlijkschen aanwas der Katholieken alleen, ons jaarlijks zouden moeten verschaffen 300 priesters, 300 kerken en 300 scholen!»

EPISODEN

UIT

DE DAGEN DER HERVORMING IN NEDERLAND.

AMSTERDAM.

Tot het jaar 1556 waren in geheel *Noord-Nederland* niet meer dan twee personen, die in het geheim de nieuwe leer verkondigden. De een, PETRUS GABRIEL ge-

naamd, een Vlaming van geboorte, had vroeger te *Brugge* en omstreken gepredikt en woonde in 1566 in de *Engelsche steeg* te *Amsterdam*, waar hij des Zondags aan een klein getal, die der nieuwe leer waren toegedaan, den Heidelbergschen Katechismus verklaarde; de ander, met name JAN ARENTSOON, geboren te *Alkmaar* en van beroep mandenmaker, had zich met zijn gezin te *Kampen* gevestigd, waar hij voor sommigen in 't geheim predikte. Van tijd tot tijd verliet hij echter die plaats, om naar *Holland* over te komen en de zijnen in de nieuwe leer te bevestigen.

Den 8 Julij van dat jaar werd er buiten *Amsterdam* eene vergadering gehouden van predikanten en ouderlingen der «gereformeerde religie», waarbij gemelde JAN ARENTSOON benevens zes Amsterdamsche burgers tegenwoordig waren. Men beraadslaagde over het vinden der geschiktste middelen om dáár, even als elders, in het openbaar te kunnen prediken, en deze werden in den voormiddag genoegzaam vastgesteld. Maar op dien zelfden tijd was binnen de stad een Plakkaat afgekondigd, uit naam van de Gouvernante der Nederlanden, de Hertogin van *Parma*, waarbij verboden werd het houden van *alle ongeoorlooſde vergaderingen*, alsmede «*den Leeraars of Predikanten het prediken, of haar te huysvesten, op peene van de doodt; ja zelfs die slechts uyt nieuwsgierigheit daar na luysterden, souden gebannen worden*, enz.» Onder den indruk daarvan kwam de vergadering in den namiddag op nieuw bijeen; en ofschoon er, in weerwil van het plakkaat, besloten werd, in *Holland* openlijk te prediken, vond men het echter geraden dit vooreerst in *Amsterdam* niet te beproeven, waarschijnlijk omdat men zich daar ter plaatse minder veilig achtte.

Dit besluit werd al spoedig ten uitvoer gelegd. Zes dagen daarna predikte JAN ARENTSOON in het open veld buiten *Hoorn;* kort daarop deed hij hetzelfde buiten *Alkmaar*, en den 21 daaraanvolgende geschiedde dit evenceens in de gemeente *Overveen*, bij *Haarlem*. De Burgemeesters van *Amsterdam*, wie het gerucht daarvan reeds vooraf ter oore was gekomen, stelden pogingen in het werk, om dit prediken door de Regering van *Haarlem* te doen beletten; maar die pogingen bleven zonder uitwerking. Zelfs gingen vele Amsterdammers naar *Overveen* om de predikatie bij te wonen; en toen dezen des avonds in groote opgewondenheid huiswaarts keerden en zich vrij openlijk tegen de Katholieke godsdienst uitlieten, werd de bezorgdheid der Regering niet weinig gaande gemaakt; te meer, daar het gerucht gelijktijdig verspreid werd, dat er welhaast digter in de nabijheid der stad gepredikt zou worden.

De nieuwgezinden hielden woord. Op den laatsten derzelfde maand werd buiten de Haarlemmer-poort, niet ver van het Carthuizer-klooster, doch buiten de vrijheid der stad, de eerste predikatie gehouden. «Doch denselven morgen,» zegt LE LONG, «terwyle 't Volk in meenigte naar buyten liep, om JAN ARENTSSOON aldaar te hooren, wierdt er een seeker *Vertoog*, door hem 's daags te vooren opgestelt, op den naame van de *Geloovigen buyten de Stadt vergaadert*, aan de Regeeringe in de Stadt gesonden, (gelijk zy te *Haarlem* meede gedaan hadden;) behelsende *een verdedigingc van haare leere; dat zy niet den minsten oproer voor hadden, maar slechts bedoelden om Godts Woordt suyver te verkondigen; gereedt zynde, indien men haar uyt Godts Woordt van dwaalinge konde overtuygen haare leere te versaaken...* — Op 't Stadthuys hierover geraadtpleegt

zynde, was beslooten, *het prediken buyten te gedoogen*» (1).

Dat de moed der nieuwgezinden daardoor niet weinig werd aangewakkerd, laat zich gemakkelijk begrijpen; want hoeveel te strenger de plakkaten waren, waarbij de verkondiging der nieuwe leer verboden werd, zooveel te eerder moesten zij in minachting komen, nu ze straffeloos konden overtreden worden. Reeds op den 4 Augustus, en wederom eenige dagen daarna, werd er op dezelfde plaats op nieuw gepredikt; maar ditmaal kwamen zij *gewapend* te zamen, want «de Gereformeerde ontdekt hebbende,» zegt LE LONG, «dat de Schout haar sochte te verdryven, voorsaagen zich meest *van kort geweer onder de mantels*, waardoor de Schout de lust verging, om haar aan te tasten.» Al spoedig vergaderden zij eveneens te *Slooterdijk*, ofschoon dit dorp als ambachtsheerlijkheid onder de stad behoorde; en sedert werd dit te *Buiksloot*, om den derden of vierden dag, geregeld herhaald.

Niet ten onregte werd de stadsregering beducht, dat men weldra hetzelfde binnen de muren beproeven zou. Zij wilde dit verhoeden door eene nieuwe ordonnantie, waarbij het prediken der nieuwgezinden binnen de stad ten strengste werd verboden. Maar de Schutterij, die men daarover raadpleegde, vond niet goed dat er gevolg aan werd gegeven en wilde liever dat men wachten zoude tot dat er werkelijk binnen de stad gepredikt werd. Of de Schutterij bevreesd was, of wel dat er zich onder bevonden die het met de nieuwgezinden eens waren, kunnen wij niet beslissen; het laatste is wel 't waarschijnlijkst. Genoeg: de maatregel had geen voortgang; en de tijding er van

(1) LE LONG, *Beschryvinge van de Reformatie der Stadt Amsterdam*, bl. 527.

kwam den nieuwgezinden ter oore, die er op nieuw door aangemoedigd werden.

Den 21 derzelfde maand Augustus predikte JAN ARENTSOON op de *lastagie* (1) bij de stad. De Stads-secretaris wilde het uit naam der Regering beletten; maar 't baatte niet. En toen JAN ARENTSOON na de predikatie weder naar *Waterland* wilde vertrekken, althans den schijn er van aannam, werd hij door de zijnen de stad ingedrongen, niet tegenstaande eenige leden der regering hem den toegang betwistten.

Intusschen was den 13 tevoren het graauw in *West-Vlaanderen* aan het plunderen geslagen. Beelden, schilderijen, kruisen, altaren werden onder den voet gehaald en vernield. En als de bliksem sloeg die vernielingswoede van dorp tot dorp, van stad tot stad over, zoodat er, naar het verhaal van BRANDT (2), binnen drie dagen meer dan vier honderd kerken geplunderd werden.

Den 21 had hetzelfde te *Antwerpen* plaats; en toen de tijding daarvan twee dagen daarna door eenige kooplieden te *Amsterdam* werd aangebragt, werden ook daar de gemoederen hoe langer zoo meer opgewonden. De Burgemeesters, die het ergste begonnen te vreezen, lieten den geestelijken aanzeggen om zoodra mogelijk de kostbaarheden der kerken en kloosters in veiligheid te stellen; «'t welk by eenige gesien zijnde», dus verhaalt BOR, «so isser veel volks opten 23 Augusti (3) in de Oude Kerke vergadert,

---

(1) Lastaadje: Eene soort van losplaats. Zie WAGENAAR.

(2) *Hist. der Reformatie.*

(3) In een onuitgegeven Handschrift van 1698, getiteld: *Oude Handvesten, Privilegien, enz.*, wordt de eerste beeldstormerij een dag later gesteld. Wij lezen daarin het volgende: «1566 den 24 Augusti geschiede de eerste beeldstorminghe in de Kerk alwaer de geusen dafgoden *(de beelden)* so schoon vuytroyden datter niet geheles

des na noems onder de Vespertijd, en hebben aldaer metter daet begonst de Beelden, altaren, en anders af te werpen met groter haestigheit en furie, 't welk gekomen zijnde tot kennisse van den Burgemeesteren en Raden, hebben sy luiden ontboden de Capiteinen van de Schutteryen: hier en tusschen hadde hem de schout sterk gemaekt met ontrent 40 mannen, en was met een groot rumoer in de Kerke gekomen, en hadder vele met hellebaerden en stocken geslagen, daer door het gespuis uitter Kerke lopende en dringende, allengskens sterker geworden zijnde, met geweld de Kerke wederom ingenomen, en den Schout mette sijne uit de Kerke gejaegt hebben, middelertijd zijn de Schutteryen in de wapenen wesende, aengekomen, dewelke met bequame manieren de voorsz. Beeldstorminge beletten, en de Kerke voorts toe gesloten, en sterke wachte gesteld hebben, sulks dat op die tijd daer geen verdere Beeldbrekinge en geschiede (1).»

Middelerwijl begaven eenige «*uit de heffe des volks, maar door vele en magtige burgers gesterkt*», zich naar de H. Stede om er hunne plunder- en vernielingszucht bot te vieren; doch hier ontmoetten zij een geheel onverwachten en zonderlingen tegenstand, want «te dien tijde», schrijft STRADA, «gaven de Amsterdamsche vrouwen een gedenkwaardig blijk van heldenmoed. Terwijl de heiligschenners in woeste razernij naar de overige kerken der stad zich spoedden, om van de eerste overwinning gebruik te maken, vallen eenigen hunner in de kerk (de H. Stede) door de wonderen van het H. Sakrament wijd in die omstreken

staende en bleeff ten was al in stucken daer grote commotie uit gerezen is.» Zie *Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam*, bl. 77 en 125.

(1) BOR, *Oorsprong der Nederl. Beroerten*, D. I, bl. 91.

beroemd. Reeds drongen zij door en staken de handen naar het Hemelbrood uit, als een groot getal vrouwen, die rondom het altaar stonden, zich tegen hen verzetteden, vast beraden liever te sterven dan voor hare oogen zulk een verfoeijelijk gruwelstuk te dulden; en deels door bedreigingen en gezag, (want sommige dezer vrouwen waren van hoogen rang), deels door geweld en geschreeuw, gelukte het haar, die goddelooze booswichten, door deze onverwachte ontmoeting verschrikt, niet slechts van het altaar af te weren, maar zelfs van de deuren der kerk te verwijderen (1).»

De regering, door deze gebeurtenissen hoe langer zoo meer bevreesd geworden, ontbood den volgenden dag drie der voornaamsten onder de nieuwgezinden op het Stadhuis, ten einde middelen te vinden om het oproer te stillen. Een hunner bood een concept aan van eenige artikelen, waarover geraadpleegd werd, en tengevolge waarvan door de Regeerders en de XXXVI raden, «bij advyse van de Schutterye,» en onder de nadere goedkeuring der Gouvernante enz., eene *keure* beraamd werd, waarin den nieuwgezinden *meer* werd toegestaan dan zij zelven verzocht hadden. Deze *keure* werd den 26 Augustus «metter trompette in diverse quartieren» verkondigd en luidde als volgt:

1. Dat men de Beelden in de grote en kleine kerken binnen der Stede soude wegnemen.

2. Dat de kerken by provisie sullen gesloten blijven ter tijd toe de resolutie by de Hoogheit van de Hertoginne en de heeren van der orden genomen, gekomen sal wesen.

3. Dat men de predicatie gedogen sal te geschieden buiten der Stede, sonder turbatie te doen, so wel den

(1) STRADA, *de Bello Gallico*, Dec. 1, lib. V. Zie *de Katholick*, D. XVI, bl. 321.

hoorders als de predicanten, en dat men by onweder de Sieke kerke sal mogen gebruiken (1).

4. Dat de borgeren, des begerende, by siekte sullen mogen laten by hen komen een Priester of een ander dienaar der kerke, om henluiden te mogen laten communiceren of berechten na haer conscientie.

5. Dat men den Pastoren metten Sacramenten stille sal laten gaen sonder geluit van schelle.

6. Dat niemant voortaen in eenige Cloosteren of Kerken sal moeten breken of schade doen, op poene van lijfstraffinge, altijds tot moderatie van den Gerechte, na gelegentheid der sake.

7. Niemant sal d'een d'anderen mogen qualijk toespreken of verbitteren met woorden of werken uit sake van den gelove, maer elk sal andere laten in vrede, op poene van daer af by den Gerechte gestraft te werden na der saken gelegentheid.

8. Elk van de Poorterye en ingesetenen sullen by tijde van rumoer of by klok-slag blijven binnen de stoepen van syn woonstede, met alsulk geweer daer mede hy sijn lijf soude willen beschermen, mits dat by tijden van brand te brande lopen sullen, die daer toe geordonneert zijn.

9. En dat elk Gebuerte hen sal houden onder ordonnantie van sijn Capitein, die de Heeren elk sijn Gebuerte ordonneren sullen (2).

Gewigtig moeten voorzeker de beweegredenen geweest zijn, dat de regering kon goedvinden, ten gelieve van het oproer, de openbare uitoefening der katholieke eerdienst geheel te schorsen, terwijl zij den nieuwgezinden de ge-

---

(1) Ook genaamd: *de Leprozën Kerk.*
(2) Bor, D. I, bl. 101.

wenschte vrijheid liet. De invloed van sommige der 36 Raden, die met de nieuwgezinden het eens waren en in heimelijke verstandhouding stonden (1), kan er het zijne aan hebben toegebragt; maar dan blijft het nog altijd onverklaarbaar, hoe de regering tot zulk een uiterste kwam; meer toegaf dan door de nieuwgezinden zelven gevraagd was; en daardoor haar eigen gezag in de waagschaal stelde. De Gouvernante was er dan ook ver af van dit *Accoord* goed te keuren. In eene missive van den 1 September geeft zij aan de Regeerders van *Amsterdam* te kennen, dat zij ten hoogste verwonderd was en zich niet kon begrijpen, hoe men tot die *keure* had kunnen besluiten, vermits zij niet had vernomen dat er eenig geweld gepleegd was, waardoor men tot zulk een stap konde gedrongen worden. Zij verklaart, dat het sluiten der kerken niet alleen strijdig was met de genomene resolutie, waarmede de verbonden edelen zich tevreden hadden gesteld, maar ook strekte tot onderdrukking, tot vernietiging zelfs van het oude Katholieke geloof, terwijl het evenzeer met de gezegde resolutie streed, dat men den sectarissen de vergunning had gegeven om binnen de vrijheid der stad te mogen prediken. Zij gelast derhalve dat *Accoord* te vernietigen; de gesloten kerken terstond weder te openen; de beelden, zoo er die uitgenomen zijn, weder te doen inbrengen; de dienst Gods te herstellen, en ten opzigte der sectarissen zich te gedragen naar den inhoud der meergemelde resolutie. Ten slotte beveelt zij de kerkschenders te straffen volgens het onlangs uitgevaardigde plakkaat, en daarboven te «stellen goede ordonnantie van wake en wachte uit hare goede borgeren en inwoonderen

(1) Vergl. Bor, t. a. p. bl. 161.

en andersints, opdat de sectarissen de overhant niet en krijgen.»

De regering ontving de missive; maar wegens den drang der dagelijksche gebeurtenissen, durfde zij het bevel der Gouvernante niet ten uitvoer leggen. Zij bragt dit ter kennis van hare Hoogheid, en trachtte zoo goed mogelijk zich te verontschuldigen. Intusschen ging zij voort met het maken van nieuwe ordonnantien ter bevordering van rust en eenheid onder de burgers; maar zoo het geweld er al door gekeerd werd, de gisting bleef er niet minder om voortduren.

Bij zulk eene gesteltenis der gemoederen, was er weinig noodig om de hartstogten op nieuw te doen ontvlammen; eene aanleiding daartoe liet zich niet lang wachten.

Den 26 September werd er een overledene der nieuwgezinden in de Nieuwe Kerk ter aarde besteld. Volgens eene bepaling der Regering mogten bij dergelijke begrafenis geen anderen dan de vrienden des overledenen in de kerk worden toegelaten. Maar vele vreemdelingen, zegt BOR (1), «daer dier tijd de Stede vol af was, poogden «mede in de voorsz. kerke te dringen, tegen dank van «de wakers by de Regeerderen tot bewaringe der kerken «in den ingang gestelt, sulx dat de wakers verlatende «haer geweer uit vrese na het Stadhuis gevloden zijn. «Terstont daer na isser eenen groten hoop volkx so vreem- «delingen als anders geloopen na het Minrebroeders «Clooster, daer sy luiden met een grote furie ingebroken «zijn, en hebben de beelden en altaren ontstukken ge- «smeten, en de Minnebroeders uit den Cloosteren doen «gaen, bedrijvende aldaer alderhande insolentie en moet-

(1) T. a. p. bl. 103—104.

« wille (1), gelijk sy des anderen daegs van gelijken ge-
« daen hebben in de Chartroysen Clooster buiten der
« Stede, waer door eene grote commotie in de Stad was,
« en hoewel d'officier met assistentie van de Schutterye
« hen luiden uit het voorz. Clooster van Chartroysen de-
« den vertrecken, en vier van de selve beeldstormers ge-
« vangen namen, en na de Stad brochten, so is die
« commotie so groot geworden, dat sy daer door genoot-
« saekt zijn geweest, om meerder inconvenient te schou-
« wen, deselve gevangens weder vry en los te laten lopen,
« en so de commotie dagelijks groter werd, so hebben
« de Burgemeesteren, Schepenen en 36 Raden, om te
« verhoeden alle beroerte, seditie en bloedstortinge, die
« geschapen was aldaer te sullen gebeuren, na diverse
« communicatien daer op gehouden ter presentie van M. DO-
« MINICUS BOOT en M. REYNER VAN DER DUYN, raetsheeren
« in den hove van *Holland*, als Commissarissen by den
« Hove van *Holland*, tot assistentie en op 't verzoek van
« deselve Regente geordineert, bij provisie toegelaten en
« gepermitteert die van der Religie de puncten en arti-
« culen hierna volgende. »

BOR laat hierop de ordonantie in haar geheel volgen. Zij bestaat uit 19 artikelen. Bij het tweede dier artikelen wordt aan die van de nieuwe leer de geplunderde kerk der minderbroeders en het daarbij zijnde kerkhof ten gebruike afgestaan om er hunne eerdienst uit te oefenen. De meeste der overige artikelen zijn waarschuwingen

(1) Opzettelijk, naar het schijnt, had men het gerucht verbreid, dat in het klooster der Minderbroeders een vijftigtal gewapende manschappen lag, en veel ammunitie verborgen was. Bij het inbreken in het klooster bleek het al spoedig dat dit gerucht valsch was. Het woedende graauw plunderde daarom niet te minder.

aan de Katholieken zoo wel als aan de nieuwgezinden om elkander in de godsdienstoefeningen niet te hinderen enz.

Deze ordonantie werd den laatsten September afgekondigd. Sedert dien tijd werd door de nieuwgezinden in genoemde kerk gepredikt; *waerdoor de onruste*, zoo als BOR schrijft, *te dier tijd gecesseert is.*

(Wordt vervolgd.)

VERSCHEIDENHEDEN.

DE KONINKLIJKE COMMISSARIS GENERAAL

EN

"DE BOEKZAAL DER GELEERDE WERELD."

«Non cuivis homini contingit adire Corinthum.»

Niet aan ieder, plagten de ouden te zeggen, *is het gegeven naar Corinthe te gaan*; en met die spreekwijze wilden zij te kennen geven, dat een *bijzonder* geluk niet aan een ieder ten deel valt. In het algemeen is het er sedert dien tijd nog niet op gebeterd: ook in de XIXe eeuw van de christelijke tijdrekening behoort het nog altoos onder de uitzonderingen dat iemand bijzonder is bevoorregt.

In het vrije *Nederland* is het wel eenigzins anders: daar behoeft men slechts tot zekere klasse te behooren, om *per se* bevoorregt te worden; en is het genoeg eene andere kleur te hebben, om in den regel te worden uitgesloten. Maar hierover willen wij thans niet spreken. Wij hebben die oude spreuk dáárom alleen aangehaald, om van een bijzonder geluk te gewagen, dat onder de landsvaderlijke regering van Koning WILLEM I aan het Tijdschrift: *de Boekzaal* te beurt viel.

't Is waar: het is reeds 34 jaren geleden dat een Koninklijke Commissaris Generaal met een beschermend welbehagen nederzag op een boekske, dat nog voortdurend wordt uitgegeven onder den bescheiden titel van: *Boekzaal der geleerde Wereld*; maar de vruchten van dat welbehagen waren zoo schoon en zoo duurzaam, dat het der moeite wel waard is om er nu nog op terug te komen. Niemand, wij vertrouwen het ten minste, zal het ons dus ten kwade duiden, dat wij bij deze eens herinneren aan eene vroegere ministeriele

«*Dispositie omtrent kerkelijke berigten in de Boekzaal*», die welligt, juist omdat het wat lang geleden is, door velen reeds vergeten en aan de meesten onbekend is.

Waarlijk, het is geene kleinigheid, wanneer het hoofd van een Departement van Eeredienst zich de belangen van een Tijdschrift aantrekt; en ofschoon wij voor ons, om meer dan ééne reden, die hooge eer beleefdelijk zouden afwijzen, zoo is het toch ontegenzeggelijk, dat de genoemde *dispositie* voor de *Boekzaal* èn zeer voordeelig èn bijzonder geriefelijk was.

Vooreerst, *zeer voordeelig*. Jaren lang heeft de *Boekzaal* het monopolie gehad om kerkelijke berigten *officieel* te kunnen mededeelen. De geldelijke voordeelen, die er uit voortvloeiden, moeten nog al belangrijk geweest zijn: want nu zelfs — nu ook andere protestantsche bladen zich vermeten om het kerknieuws op eene niet-officiele wijze ter kennis van het publiek te brengen — waren de uitgevers van de *Boekzaal* vóór drie jaren nog in staat, om «een *gedeelte* der jaarlijksche *zuivere* opbrengst», de som van *duizend* gulden *te boven gaande*, af te zonderen en aan de Algemeene Synode *ad pios usus* aan te bieden, wanneer namelijk, «dit reeds meer dan eene eeuw bestaande Tijdschrift in zijn karakter als Maandschrift der Protestantsche Kerk mogt gehandhaafd worden (1).»

Ten andere, *bijzonder geriefelijk*. Of is het niet geriefelijk wanneer de Secretarissen en Scriba's der onderscheidene kerkelijke besturen op hoogen last van den Commissaris Generaal benoemd worden tot *Correspondenten* van de *Boekzaal*, zonder dat deze er een stap voor behoeft te zetten en zonder dat zij gehouden is die heeren beleefdelijk te bedanken voor de opgenomen taak? Maar de Commissaris deed nog meer. Zijne voorschriften aan de Correspondenten, omtrent het inzenden van kerkelijke berigten, waren zóó juist gegeven dat zij den arbeid der geëmployeerden bij de drukkerij van de *Boekzaal* veel

(1) Zie *de Katholiek*, D. XV, bl. 238.

moesten vergemakkelijken. Zoo MOESTEN de Correspondenten *zorg dragen*: 1°. dat de berigten «*geschreven werden met eene leesbare hand*», waarschijnlijk ten gerieve van den *letterzetter;* 2°. moesten zij zijn «*ingerigt naar de aangenomene spelling,*» om een vasten regel te hebben voor den *corrector;* 3°. moesten zij ingezonden worden «*uiterlijk op den 15*en *van iedere maand,*» dan konden de *uitgevers* tijdig gereed zijn; en 4°. moesten de berigten worden opgesteld *volgens een bepaald model*, waardoor aan de *redactie* de moeite bespaard werd van ze nu en dan te moeten veranderen. Eindelijk, opdat er geen haspelarij zoude kunnen ontstaan tusschen de onderscheidene besturen, of tusschen de verschillende protestantsche kerkgenootschappen, wanneer soms de redactie in het plaatsen der berigten aan het eene bestuur of genootschap de voorkeur mogt geven boven het andere, schreef de Commissaris bepaaldelijk voor in welke orde ze moesten geplaatst worden. — Wij laten de *dispositie* hier volgen.

De Commissaris-Generaal *provisioneel belast met de zaken der Hervormde Kerk* enz.

Gehoord het rapport van den *Secretaris* en *Adviseur* bij dit Departement, wegens de door denzelven, op autorisatie van den Commissaris Generaal, gehoudene correspondentie met de *Erven Dirk Onder de Linden en Zoon*, als uitgevers *van de Boekzaal;* voor zooverre dat gedeelte van genoemd maandwerk betreft, hetwelke, onder den naam van *kerknieuws*, tot mededeeling van kerkelijke berigten en veranderingen is geschikt;

Heeft goedgevonden:

Vooreerst: goed te keuren de navolgende bepalingen, welke uit de voorschreven correspondentie zijn geresulteerd:

1°. De titel der Boekzaal, te beginnen met het 7de stuk dezes jaars, behelzende de *maand Julij*, zal voortaan zijn: *Boekzaal der Geleerde Wereld en Tijdschrift voor de Protestantsche Kerken in het Koningrijk der Nederlanden.*

2°. Het gedeelte der Boekzaal, hetwelke tot een tijdschrift

voor de Protestantsche Kerken bestemd wordt, zal behalven de *gewone kerkelijke berigten* of het *kerknieuws*, ook behelzen andere stukken, die voor het oogmerk belangrijk kunnen zijn, als: voorlezingen en voorstellen *in* de *Ringvergaderingen* gedaan, mits dezelve niet te uitvoerig zijn; *biographiën* of korte levensbeschrijvingen van overledene Predikanten, ten aanzien van welke iets belangrijks kan worden medegedeeld; berigten van de *Bijbel-* en *Zendeling-genootschappen;* en advertentiën van *kerkelijke collegiën.*

3°. In de kerkelijke berigten of het kerknieuws zal de na te melden orde gevolgd worden: HERVORMDE KERK. Het *Synode.* Het *Provinciaal-Kerkbestuur* van *Zuid-Holland*, de daaronder behoorende *klassen*, *ringen* en *gemeenten.* Het *Prov. Kerkb.* van *Gelderland*.... en zoo verder, naar den thans aangenomen rang; *Noord-Holland*, *Zeeland* enz....

De Commissie tot de zaken der REMONSTRANTSCHE Broederschap en de Kerken daaronder behoorende.

LUTHERSCHE KERK. *Evangelisch-Lutherse. Herstelde Lutherse.*

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

Kerkelijke berigten uit Nederlands OOST- EN WEST-INDIËN.

BUITENLANDSCHE kerkberigten, of de kerken van *Neder-Duitschland*, waarmede de Boekzaal thans correspondeert.

4°. Geene kerkelijke berigten zullen worden geplaatst, dan die aan de uitgevers der Boekzaal worden toegezonden, door:

Den Secretaris van het Synode, voor zoo ver de handelingen dier kerkvergadering en andere algemeene zaken betreft;

De Secretarissen der Prov. Kerkbesturen en der Waalsche Commissie, voor zooveel die collegiën en bijzonder de examina aangaat;

De Scriba's der Klassikale Besturen... de klassen, ringen en gemeenten betreffende;

De Scriba's der kerkeraden van de te *Amsterdam* gevestigde gemeenten der Lutherschen, Herstelde Lutherschen en Doopsgezinden, enz.

Den Secretaris der Commissie tot de zaken der kerken in *Oost-* en *West-Indiën*.

De Secretarissen van de Hoofdbesturen der Bijbel- en Zendeling-genootschappen.

Zullende alle de genoemden tot de uitgevers van de Boekzaal, als *correspondenten*, in dezelfde relatie en op denzelfden voet komen, als de voormalige correspondenten.

5°. Gedurende den loop dezes jaars, te beginnen met de maand Julij, *zullen de correspondenten zorg moeten dragen*, dat de berigten, welke zij wenschen geplaatst te zien *met eene leesbare hand geschreven* en *naar de aangenomene spelling ingerigt*, uiterlijk op den 13^den^, — en in het vervolg, te beginnen met de maand Januarij 1817, *uiterlijk op den 15^den^ van iedere maand*, aan de uitgevers der Boekzaal ter hand komen.

6°. Alle berigten, welke worden ingezonden, zullen zoo beknopt mogelijk, en zonder onnoodigen omslag, worden opgesteld, en vooral daarbij die ostentatie en woordenpraal ontweken, welke meermaals aanleiding gaf tot spotten met het leeraarsambt en met den godsdienst zelven. De redactie zal dus eenvoudig zijn op de navolgende wijze: «Onze Leeraar D^s^..... van hier naar..... beroepen zijnde, heeft die beroeping in beraad genomen — die beroeping aangenomen — of, voor dezelve bedankt. — Op heden werd D^s^..... van..... tot ons overgekomen, in den heiligen dienst alhier bevestigd door D^s^..... Predikant te....., met de woorden..... De bevestigde heeft zijne intrede gedaan, daartoe tot tekst nemende..»

En zoo de andere berigten naar evenredigheid.

7°. Elk half jaar zullen lijsten der kandidaten, der plaats gehad hebbende beroepingen en sterfgevallen, en van de veranderingen in het personeel der onderscheidene collegiën van kerkelijk bestuur in de Boekzaal worden medegedeeld.

Ten tweeden, de voorschreven bepalingen te brengen ter kennis:

1°. Van den Secretaris van het Synode, van de Provinciale kerkbesturen enz.

Zullende deze dispositie worden gedrukt en exemplaren derzelve gezonden, aan enz.

's Gravenhage, den 1 Julij 1816.

De Commissaris-Generaal voornoemd,

(*w. g.*) Repelaer van Driel.

Of nu de *Boekzaal* nog lang die voordeelen en dat gemak genieten zal, is zeer te betwijfelen. De Hoog Eerwaarde Synode der Nederlandsche Herv. Kerk schijnt er werkelijk op bedacht te zijn, om voor eigen rekening en ten voordeele van de Weduwen-beurs een *Kerkelijk Weekblad* uit te geven. — De zaak wordt met de meeste geheimhouding behandeld, zoo dat er geen bijzonderheden dien aangaande bekend zijn. Alleen blijkt het uit de Synodale Handelingen van 1849, dat de pogingen «van de Commissie tot de uitgaven van een *Kerkelijk Weekblad* een ongelukkigen uitslag hebben gehad,» maar dat de Vergadering desniettemin geoordeeld heeft, «deze geheele aangelegenheid op nieuw aan de zorg der Commissie te moeten opdragen (1).»

Onze lezers zullen ligtelijk begrijpen, dat er ons weinig aan gelegen is, welk Blad de Synode voor haar orgaan erkennen, of welken naam zij er aan geven wil: zij zelve dient te weten wat «het belang der kerke» medebrengt; doch elk ander, die onbevooroordeeld is, zal het onvergeeflijk noemen, dat zij, die vertegenwoordigers der Hervormde Kerk heeten, niet veel vroeger bedacht zijn geweest om zelfstandig te handelen. Het moge geriefelijk zijn, dat een Koninklijke Commissaris zich in wil laten met de kleinste bijzonderheden van een tijdschrift; — wij vinden het niet alleen belagchelijk, maar zien er de strekking in van die autocratische Staatsmagt, die zich alles aanmatigde, en onder wier juk de protestantsche kerkbesturen, van de hoogste tot de

(1) *Handel. d. Syn.* 1849, bl. 447.

laagste, zich kromden met al de gedweeheid van een slaaf.

Toen er onlangs in de Tweede Kamer gediscussieerd werd over een adres uit *Delfzijl*, noemden de heeren ENGELEN en GROEN VAN PRINSTERER het eene *laakbare zwakheid* van de Afgescheidenen, dat zij zich onderworpen hadden aan het Koninklijk Besluit van 9 Januarij 1841, omdat dit besluit ongrondwettig was en derhalve niet verpligten kon (1). — Wij zien niet dat Koning WILLEM I meer regt had, zelfs volgens de grondwet van 1815, om de Hervormde Kerk te reglementeren zoo als hij gedaan heeft; maar de *zwakheid*, waarmede de Hervormden zich aan die besluiten onderwierpen, was in onze oogen niet slechts *laakbaar*: zij was *onvergeeflijk*.

Nadat het bovenstaande reeds gezet was, komt ons de *Kerkelijke Courant* van 25 October jl. in handen. Aan het hoofd van de eerste kolom staat de volgende *aankondiging* te lezen:

«De Secretaris van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, daartoe door de Hooge Kerkvergadering speciaal belast, brengt tot algemeene kennis, dat zij, ten gevolge van eene met den Uitgever W. H. VAN HEIJNINGEN gesloten overeenkomst, in te gaan met 1 Januarij 1851, het Weekblad, getiteld: «*Godsdienstig Weekblad en Kerkelijke Courant*» erkent als het eenig officieel orgaan der Kerk, en de opbrengst van elk exemplaar voor een gedeelte strekt tot stijving van de Algemeene Synodale Weduwenbeurs.»

's Gravenhage, 22 *October* 1850.

De Secretaris der Synode,
(w. g.) TIMMERS VERHOEVEN.

De uitgevers van de *Hervorming* boden aan de Synode de som van *duizend* gulden jaarlijks ten voordeele van de Weduwenbeurs; die van de *Boekzaal der geleerde wereld* deden

(1) Zitting van den 9 Julij.

de toezegging van *meer* dan duizend gulden, maar geen van beiden mogten hunne wenschen vervuld zien. Hoeveel zou de *Kerkelijke Courant* wel beloofd hebben?.... Waarschijnlijk niet minder.

Het doet ons onwillekeurig denken aan de twee honden, die dapper om een been vochten, terwijl de derde er meê ging loopen.

Dr. CAPADOSE

EN

DE VEREENIGING VAN CHRISTENEN UIT ALLE NATIEN.

Zoo als bekend is, zal in het aanstaande jaar te *Londen* eene groote tentoonstelling plaats hebben, waarop de onderscheidene natien door de voortbrengselen harer kunst en nijverheid met elkander zullen kunnen wedijveren. Dat vele duizenden vreemdelingen aldaar te zamen zullen komen, is ligtelijk te voorzien; maar het laat zich niet even gemakkelijk gissen, door wien al en op welke wijze partij zal getrokken worden van die bijeenkomsten. De stoffelijke belangen zullen er ongetwijfeld op de eerste plaats worden behartigd: de Engelschen zullen hierin niet ten achter blijven; doch te midden van allerlei aanstalten en voorbereidingen wordt er toch ook door sommigen gedacht aan belangen van een geheel anderen aard. Althans zekere RIDLEY H. HERSCHELL is op het denkbeeld gekomen om bij die gelegenheid door Christenen uit alle natien bijeenkomsten te doen houden, waarin geestelijke aangelegenheden zouden worden ter spraak gebragt, en middelen beraamd om het voorgestelde doel te bereiken. In de uitnoodiging daartoe, in *the Christian Times* opgenomen, zegt hij o. a. het volgende:

«Onder de vele duizenden, die op deze uitnoodiging (van Prins ALBERT) naar onze oevers zullen komen, mag men billijk vermoeden, dat niet weinige zullen zijn, die, hoeveel waarde zij ook hechten aan menschelijke kunde en nijverheid, nogthans meer belang stellen in het geestelijk en zedelijk welzijn van hunne medemenschen. Mannen, die dorsten naar Christelijke gemeenschap en eensgezindheid, en reikhalzend verlangen om met hunne buitenlandsche broeders te spreken over die dingen, die op de eeuwige lotsbepalingen der menschen betrekking hebben. Daarom is het mij in de gedachte gekomen, dat men van die gebeurtenis gebruik moest maken om de Kerk van CHRISTUS te verkwikken, door mannen, die kennis hebben van den godsdienstigen zedelijken toestand der landen, waarin zij wonen — en ook zij die hierheen zouden kunnen komen, alléén om de voorgenomene tentoonstelling — in de gelegenheid te stellen om zich te vereenigen met hen *die van dezelfde geestesrigting zijn*, tot Christelijke gemeenschap en onderlinge stichting. Dus zou men den morgen kunnen doorbrengen tot het bewonderen van de werken der menschen-handen, en den avond daarentegen toewijden aan de beschouwing van die onderwerpen en beschikkingen, waarvan het doel is de aanwending van de grootste krachten des menschen in den dienst van zijn Maker; de bevrijding van dien innerlijken mensch, die de slaaf der zonde zijn kan, ook terwijl zijn verstand met alle mogelijke gaven verrijkt, en zijne handen met de grootste bedrevenheid begiftigd zijn.»

«In verschillende deelen van de hoofdstad zou men vereenigingen kunnen houden, waarin Christenen van alle deelen der wereld een verslag zouden geven van den godsdienstigen staat en de geestelijke behoeften der plaatsen, waarvan zij komen; terwijl zij raadgeving, deelneming en troost zouden ontvangen en verleenen. Door dezen onderlingen omgang zou een geest van liefde en eenheid opgewekt worden, *zoo als er geen bestaan heeft sints de tijden der Apostelen.*»

«..... Men zou welligt eene zwarigheid opperen, namelijk: dat indien de uitnoodiging aan Christenen in het algemeen gedaan wordt, *zonder eenige opgave van geloofsbelijdenis*, de vergadering alsdan zou kunnen bestaan uit eene gemengde verzameling van mannen, die zeer verschillende denkbeelden koesteren. Om deze zwarigheid uit den weg te ruimen, zal ik eenvoudig zeggen, dat de uitnoodiging alleen gerigt is aan hen, *die de H. Schrift voor Gods Woord houden*, en *die de hoofdleerstukken der Godheid van* CHRISTUS *en der regtvaardigmaking door het geloof vasthouden*. Deze waarheden sluiten alle andere waarheden van eenig hoofdbelang in. Met hen, die de ingeving der H. Schrift loochenen, en die CHRISTUS slechts beschouwen als een begaafd mensch, die tot ons gezonden werd om een voorbeeld te zijn, hebben wij geen Christelijke gemeenschap noch zamenstemming.»

Het nummer van *the Christian Times*, waarin dit voorstel van den heer HERSCHELL was opgenomen, werd door eene onbekende hand toegezonden aan Dr. CAPADOSE. Deze vond er zooveel genoegen in dat hij het stuk vertaalde en mededeelde in het *Bijblad* van het Tijdschrift *de Vereeniging*. De reden, waarom hij zoo ingenomen was met dat voorstel geeft hij zelf er bij op. «Ik las het,» zegt hij, «met genoegen en zamen«stemming, en besloot hetzelve door vertaling en plaatsing in «*de Vereeniging* ook onder ons eenige meer algemeene bekend«heid te moeten geven. Hetgeen mij bijzonder in dit eenvoudig «opstel innam en mijne zamenstemming opwekte, was, dat het «geen grond gaf van verdere uitbreiding aan de eene zijde van «dat doodelijke en alle levensenergie doodende, algemeen on«bestemd en negatief Christendom, dat helaas! in ons Vaderland «zoo veel kwaad heeft gedaan en nog doet, en aan de andere «zijde geene bekrompenheid van standpunt en uitsluitingszucht «verraadt.»

De heer CAPADOSE, die reeds vóór ruim een twintigtal jaren tegen het zoogenaamde *latitudinarisme* ijverde, en daarom o. a.

zeer was ingenomen tegen «den Syncretistischen grondslag en de schadelijke rigting van het Nederlandsche Zendelinggenootschap,» schijnt thans even afkeerig te zijn van het *rigorisme* en *exclusivisme*, en meent derhalve deze gelegenheid te moeten waarnemen om «de Christenen in *Nederland* te waarschuwen tegen die twee klippen, waarop zoo menige welmeenende poging tot bevordering van het goede heeft schipbreuk geleden.» Want «de zucht», zegt hij, «om onder eene groote menigte deelneming op te wekken, heeft meermalen goedgezinden die zeer «verkeerde rigting doen volgen om onbestemde, voor allerlei «soort van zich noemende Christenen evenzeer aannemelijke «uitdrukkingen te bezigen als grondbeginselen der vereenigde «pogingen — en inderdaad, indien men zich ten hoofddoel «stelt, de meest mogelijke uitgebreidheid der werkkring te bevorderen en het grootst mooglijk aantal deelgenooten te vereenigen, is niets doeltreffender: hoe onbestemder dan, hoe «beter. Hoe wijder de rok is, hoe meer dezelve aan alle, ook «de wangestalten, passen zal.»

Die klip nu moet, volgens Dr. CAPADOSE, «*vooral* vermeden worden, want soortgelijke ondernemingen hebben den schijn voor het wezen; een groot ligchaam, maar ziel- en — levenloos.»

«Doch hoe ligt gebeurt het nu,» dus vervolgt hij, «dat welgezinden, dit ziende en erkennende en zich willende wachten voor dit noodlottig *Syncretisme*, tot een ander uiterste overslaan, om namelijk de in een reeks van geloofsartikelen bestaande kerkbelijdenis ten grondslag te willen van elke gemeenschappelijke poging, die men tot uitbreiding van Gods Koningrijk in het werk stelt. *Ik geloof* dat dit een lijn is, *dien men niet volgen moet*. Immers zoodoende worden vele, in CHRISTUS in waarheid vereenigde broeders, belemmerd, gemeenschappelijk te kunnen arbeiden en het *exclusivisme*, *dat van elken zuiveren grondslag der waarheid onafscheidelijk is*, niet alleen, zoo als 't behoort, op de tegenstanders der waarheid toegepast, maar ook uitgestrekt tegen hen, die wij als

broeders in CHRISTUS liefhebben. Ik houde mij VERZEKERD, dat zulk eene rigting niet die is, *welke met den wil van God overeenkomt*, daar hierdoor niet aan alle de behoeften van het hart des Christens genoeg gedaan wordt.»

Beide klippen worden, naar de zienswijze van Dr. C., in het voorstel van HERSCHELL vermeden; en de voorgenomen vereeniging behoort derhalve tot die, welke «*op het hecht fondament van positief christendom gegrond*» ten allen tijde zijne «hartelijke belangstelling en deelneming zullen opwekken.»

Wij gelooven gaarne dat de heer CAPADOSE het goede wil; en zijne belangstelling in het bovengenoemde voorstel is er een nieuw bewijs van; maar daarom is het te meer te betreuren, dat hij in de keus der middelen uitgaat van een geheel valsch standpunt en daardoor van de eene inconsequentie in de andere vervalt. Wij begrijpen het dat hij *vooral* gestemd is tegen het *Syncretisme;* dat hij een afkeer heeft van een «algemeen, onbestemd en negatief christendom», en het betreurt, «dat het ontuig, uit Groningen herkomstig, zich ter verwoesting der vaderlandsche gemeenten zoo wijd en zijd helaas! heeft uitgebreid:» maar hoe daarmede nu overeen te brengen dat hij datzelfde syncretisme huldigt *tot op zekere hoogte?*.... Waarom moet hij zich bepalen bij een paar hoofdartikelen, en vordert hij niet eene *volledige* geloofsbelijdenis? — Het is waar, het exclusivisme zou er regtstreeks door bevorderd worden; — maar dit is immers «*onafscheidelijk van elken zuiveren grondslag der waarheid*». Of meent de heer CAPADOSE het Koningrijk Gods op eenen niet-zuiveren grondslag der waarheid te kunnen opbouwen? — Hij moge zich dan tegen over zijne Groningsche tegenstanders trachten te verdedigen en het uitleggen, waarom aan *hem* het regt toekomt om halverwege te blijven staan, terwijl het anderen niet geoorloofd zou wezen de geheele baan af te leggen; onmogelijk zal hij zich vrij kunnen pleiten van inconsequentie. Wanneer de mannen van de Groningsche school verder believen te gaan

dan Dr. CAPADOSE, c. s., en *de rok* zoo *wijd* maken *dat zij aan allen past*, op welk gezag zal men hen dit beletten? — Op het gezag van Gods Woord? — Maar die mannen beweren den Bijbel even goed, zoo niet beter, te verstaan dan de Orthodoxen; en wat kan hij ten slotte hier tegenover plaatsen dan — zijn *individueel gevoelen?* — Waarlijk wij betreuren het, dat de heer CAPADOSE, en vele anderen met hem, die behoefte aan gezag erkennen, dat levend gezag niet zoeken waar het alleen te vinden is.

De heer CAPADOSE zal hier zeker tegen inbrengen, dat onze redenering te algemeen is, daar hij wel degelijk onderscheid maakt tusschen de *kerk* en de *vereeniging*, die naast de kerk wordt opgerigt. — Zal hij daarom minder inconsequent zijn? Wij gelooven het niet. — «Eene kerk», zegt hij, «moet confessioneel zijn, dat is, zij moet eene bepaalde en «omschrevene belijdenis hebben, verbindend, opdat dezelfde «leer van den waren dienst Gods, door alle de leden beleden, «door alle de leeraars verkondigd en door onderwijs voort-«geplant worde..... Maar naast en neffens (die kerk)..... is «het ook goed *dat er een ander terrein zij*, waarop zich de «geloovigen van onderscheidene gezindheden bewegen en met «elkander gemeenschap oefenen kunnen;» maar als eene noodzakelijke voorwaarde wordt er bijgevoegd, «dat een echt «christelijke geest beiden zoowel de Kerk als de genoemde «Vereenigingen doordringen en bezielen moet.»

Heeft de heer CAPADOSE er wel aan gedacht, dat hij ook hier zich regtstreeks tegenover de Groningsche School bevindt? Ook deze beweert dat haar terrein naast en nevens de Kerk is; dat zij met de Kerk en hare belijdenis niet te maken heeft, omdat zij op een wetenschappelijk godsdienstig standpunt staat; en dat dit standpunt zelf zoo «echt christelijk» is als men het verlangen kan. Hoe zal nu de heer CAPADOSE tegen haar bewijzen dat *hij* gelijk heeft, en er om «echt christelijk» te zijn vereischt wordt dat men ten minste twee hoofdleerstukken aanneme?

Maar er is meer. De vereeniging, waarvan hier spraak is, zal iets meer zijn dan *wetenschappelijk*: zij zal ten minste eene *zedelijke* en ten deele althans eene *leerstellige* strekking hebben. En op wiens gezag beslist dan de heer CAPADOSE in hoe ver, al dan niet, de waarheden des christendoms tot grondslag moeten strekken, opdat zulke vereeniging gezegd kunne worden, «op het echt fondament van positief christendom gegrond» te zijn? —

En nu de Londensche vereeniging van Christenen uit alle natien? — Als wij iets naders er van vernemen, hopen wij het onzen lezers te zullen mededeelen. Voor 's hands verwachten wij er niets anders van dan — eene proeve te meer van de onvruchtbaarheid van het Protestantisme.

MILDE VERSPREIDING

VAN

HET WARE EN GOEDE DOOR DE KERK.

Zoo uitsluitend als de Katholieke Kerk is, ten aanzien van alles wat met hare beginselen strijdt, opdat zij den haar toevertrouwden schat der geopenbaarde waarheid onvervalscht en onverminkt beware; zoo mededeelzaam is zij daarentegen van hetgeen haar door God geschonken is, en zoo werkzaam om het haar verleende goed tot ieders goed te maken. Terwijl zij, door haren goddelijken Oprigter en Leeraar gewaarschuwd tegen de valsche profeten, het bevel van PAULUS nakomt, om al wie een ander evangelie verkondigt dan hetwelk haar is bevolen te prediken, ware het ook een engel uit den hemel (1), af te

(1) Galat. I. 8.

wijzen en te weerstaan, betracht zij tevens het voorschrift van haren Meester, om 't geen haar aan 't oor gezegd is, openlijk en op de daken te prediken (1). En hierin zien wij haar zóó ijverig, dat men hare mededeelzaamheid voor eene soort van passie zou kunnen houden, en bekoord worden, om te twijfelen, of zij wel naauwgezet genoeg is op het onderhouden van dit voorschrift: «geeft het heilige niet aan de honden, en strooit uwe paarlen niet voor de zwijnen» (2). Die bekoring zal echter weldra wijken bij wie doordenkt; hem toch is die schijnbare kwistigheid het blijk, dat de Kerk zich haars onuitputtelijken schats bewust is, en dat zij Hem navolgt, die, langmoedig omdat Hij eeuwig is, «zijne zon doet opgaan over braven en boozen, en zijn regen laat vallen op regtvaardigen en zondaars» (3).

Die mildheid der Kerk in het mededeelen bepaalt zich niet tot een bloot afkondigen harer leerstellingen; trouwens de last haar opgedragen, om het menschdom voor God op te voeden, en het tot dat einde te doordringen met genade en waarheid, vordert veel meer van haar. «Onderwijst alle volken, hen doopende in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, hen leerende onderhouden al wat ik u bevolen heb,» — deze lastgeving, de individuus en de maatschappij omvattende, wil, dat zij zullen gebragt worden niet slechts tot het gelooven in JESUS als in den Verlosser en Zaligmaker, maar tot klare kennis van alle door Hem geopenbaarde waarheden en geboden, en tot het naleven dier vrijmakende waarheid en dier zaligmakende wet: in allen moet het geloof zijn, in allen moet het geloof werkzaam zijn door de liefde; want *uit het geloof* moet de regtvaardige *leven*. Dit leven ter wereld in te voeren en over de wereld te verbreiden; dit leven door allen, zoo individueel als maatschappelijk, te doen leven, daartoe is de Kerk bestemd, daartoe het onvergankelijke apostolaat ingesteld. Kan nu eene dorre

(1) MATTH. X. 27.
(2) MATTH. VII. 6.
(3) MATTH. V. 45.

afkondiging van leerstellingen en geboden daartoe genoegzaam zijn? Is opvoeden niets meer dan onderwijzen? Is onderwijzen niets anders dan vóórzeggen? De Kerk moest den ganschen mensch, in zijn geheele wezen, in al zijne krachten en vermogens, aangrijpen om hem geheel en al met het nieuwe leven te bezielen; zij moest alle middelen, waardoor den mensch het ware en goede medegedeeld kan worden, onophoudelijk aanwenden; zij moest inzonderheid dat alles gebruiken wat de aandacht en overdenking op de door haar verkondigde waarheid kon vestigen; wat de liefde jegens het door haar voorgehoudene en aangebodene goede kon opwekken en aankwecken; wat de vermoeijenis en de verveling, waartoe de mensch bij het verstandelijke en bovenal bij het bovennatuurlijke streven zoo ligt vervalt, kon verwijderen en voorkomen; en ook wat, als eenmaal het verstand van het natuurlijke het geloof aan het bovennatuurlijke mogt bedreigen, aan die valsche rigting der natuurlijke wetenschap paal en perk zou kunnen stellen. Op dit standpunt, begrijpt men de behoefte der Kerk aan wetenschap en kunst, aan de voortbrengselen van het genie, terwijl men tevens de verheffing van het genie door de Kerk begrijpt, daar zij het in de bovennatuurlijke wereld inleidde en zoowel de type als de ware bestemming van de natuur niet alleen, maar van al het geschapene deed beschouwen.

Zoo verklaart zich het feit, dat de Geestelijkheid alle wetenschappen beoefende, alle kunsten volmaakte, en zich daar ten ijverigste mêe bezig hield, ook toen de overigen alle wetenschap en kunst verwaarloosden en versmaadden. Hare overpeinzingen, hare nachtwaken, hare voortbrengselen waren echter niet voor haar bijzonder nut, en zij maakte van hare kennissen en kunstvaardigheid geheim noch monopolie. Zij voedde de barbaarsche volken op niet slechts tot geloovige Christenen, maar ook tot beschaafde en alzijdig ontwikkelde menschen, en zij deelde hun, zonder eenige terughouding, mede al wat zij zelve bezat. Zij onderwees de leeken in alle

vakken van wetenschap, in alle kunst; zij maakte hen deelgenooten van hare vorderingen; zij moedigde het ontluikend talent onder hare nieuwe leerlingen aan, geleidde zijne eerste stappen, juichte zijne proeven toe, stelde ze in de tempels ten toon, of prees ze op de leerstoelen harer scholen, en zij beloonde de meesterstukken harer leerlingen vaak met eene vorstelijke mildheid.

Op één punt slechts willen wij hier de aandacht nader vestigen. Het is overbekend, dat wij het behoud der oude letteren aan de Kerk te danken hebben; zonder haar waren de meesterstukken, in Grieksch of in Latijn geschreven, voor immer verloren gegaan. De Kerk had er namelijk het grootste belang bij, dat die beide talen, en vooral de Latijnsche, behouden bleven; want die talen bezaten de bronnen waaruit zij den inhoud en den vorm van hare prediking voortdurend putten moet. Om van de H. Schrift niet te gewagen, laten we alleen wijzen op de talrijke boeken der Kerkvaders, op de handelingen der Kerkvergaderingen, en op de onderwijzingen der Pausen. Daarin waren hare leerstukken niet alleen opgeteekend en verklaard, maar ook tegen de dwalingen verdedigd, en ter oorzake van den strijd zelven met de grootste naauwkeurigheid uitgedrukt. Dien vorm der uitdrukking kon zij niet laten verloren gaan, zonder den inhoud der leer mede aan 't gevaar van verbastering bloot te stellen. Zij spande dus alle krachten in om die oude talen, ook na den ondergang der volken, die ze zoo schoon geschreven en gesproken hadden, te behouden; en daarmede behield zij voor de toekomstige geslachten, nevens de geschiedenis van de wereld, ook de wijsbegeerte en de welsprekendheid en de poëzij dier volken. Werd het latijn de officiële taal der Kerk, zoo mag daartoe het zetelen van den Paus in *Latium* de naaste aanleiding gegeven hebben, doch daarin ligt de ware oorzaak niet: de eenheid van taal moest een hulpmiddel zijn tot de eenheid en de gemeenschap der leer, tot het behoud en de verbreiding der Kerk. Zóó toch

kon het ééne over het geheel verspreid en algemeen worden, wanneer steeds hetzelfde in denzelfden vorm aan hen, die door geheel de wereld gingen om de leer van den Gekruiste te verkondigen, werd overgeleverd; zoo kon de eenheid van het ligchaam der Kerk behouden blijven, wanneer het zigtbaar Hoofd der Kerk eene taal had, die bij alle volken verstaan en geschreven wordt. Daarom leeren de Chinezen, die priester worden, latijn, en lezen zij de H. Schrift, en de canons der Kerkvergaderingen en de pauselijke verklaringen en besluiten in het latijn: in die taal toch heeft dat alles een vasten, onveranderbaren, authentieken vorm, waardoor het gebeurt, dat het aan allen in volle reinheid wordt medegedeeld. En zoo is dan de verheffing der latijnsche taal tot officiële taal der Christelijke Kerk niet slechts een waarborg tegen het indringen van verbasteringen in de leer, maar ook een middel om de leer in al hare reinheid te verspreiden en aan alle volken mede te deelen.

Men heeft ooit gezegd, dat de Kerk ten gevalle van haar latijn de levende talen der volken, onder welke zij zich verspreid heeft, pleegt te minachten en te verwaarloozen. Dit is evenwel geheel bezijden de waarheid. De Kerk spreekt en schrijft alle talen. Er is geene literatuur onder de nieuwe volken, welke hare eerste wording niet geheel, en hare verdere ontwikkeling niet grootendeels aan de Kerk te danken heeft. Hare dienaren ondernamen het voor alle anderen, om van de spraken der verschillende barbaarsche volken talen te maken, toen zij de twaalf artikelen des geloofs, de tien geboden Gods en het gebed des Heeren, in die verschillende spraken en tongvallen uitdrukten; zij polijsten en verrijkten die nieuwe talen, toen zij de heilige boeken er in overbragten; en toen nieuwe CHRYSOSTOMUSSEN het woord Gods in die talen verkondigden, had de Kerk al wederom het bewijs geleverd, dat zij niets ten halve doet. Dit is evenwel waar: de Kerk heeft zich nimmer gehaast hetzij om de H. Schrift, hetzij om hare

liturgische boeken in de nieuwere talen te vertolken. Zij was overtuigd van de groote, bijna onoverkomelijke zwarigheden, die zich altijd opdoen tegen het juist overbrengen in talen, wier vorming nog niet geheel is voltooid, en die daarom gestaag veranderen; zij zag liever dat men zich bekend maakte met den latijnschen, dat is oorspronkelijken of toch door haar erkenden tekst; zij verwachtte dat zich alzoo bij ieder volk langzamerhand eene christelijke taal vormen zoude, met onveranderlijke uitdrukkingen voor onveranderlijke leerstellingen, en dat op die wijze hare geheele leer in de nieuwe talen zoude overgaan. De volken moesten eerst doordrongen zijn van de gedachten der Kerk, aleer zij de teekens tot uiting dier gedachten met zekerheid en juistheid kiezen konden. Dat is volgens den ouden regel: *verbaque provisam rem non invita sequentur*. Maar de Kerk heeft het nimmer voorbij gezien, wat groote hulpmiddelen de beoefening der taal van een volk aanbiedt, om het met hare, dat is met de christelijke gedachten vertrouwd te maken; want zij wist wel, dat ieder volk in zijne taal de vorm van zijn denken heeft, en dat de kennissen bij een volk volkomener plegen te zijn, naarmate het met zijne eigene taal beter bekend is. Daarom vordert zij van hare dienaren, dat zij de waarheden en geboden in de volkstaal verkondigen, en daarom werd bevolen, dat de *Cathechismus Romanus*, ook *Cathechismus Concilii Tridentini* genaamd, in de onderscheidene volkstalen zoude overgebragt worden (1). Zoo ziet men ook hierin, hoe de Kerk steeds haren last, om het menschdom voor eene hoogere bestemming op te voeden, getrouw en ijverig nakomt, en geene middelen ongebruikt laat, door welker aanwending de kennis der waarheid en de liefde voor het goede bij ieder en bij allen kunnen bevorderd worden.

Voegen we nog een trek hierbij. De Kerk miskent geenzins de

(1) *Conc. Trid. Sess.* 24, *de reform. c.* 7.

voordeelen, die er tot bereiking van haar doel in het onderling verkeer der volken, en in den wederkeerigen invloed, dien zij op elkander oefenen kunnen, gelegen zijn. Daarom ziet zij het gaarne, en moedigt zij het aan, dat hare dienaren, behalve de oude talen en de landstaal, ook andere levende talen aanleeren, ten einde hetgeen tot verklaring en verdediging der waarheid, tot bevordering van christelijk leven enz. bij verschillende volken geschreven is, zoo veel mogelijk aan allen tot nut verstrekke. Toen de Paus den onlangs overledenen taalreus MEZZOFANTI tot de waardigheid van kardinaal verhief, toonde hij genoeg, wat prijs de Kerk stelt op dienaren, die zich met de talen van vele volken bekend maken. Het spreekt evenwel van zelf, dat taalgeleerdheid haar slechts middel en niet doel is. Als doel beoogt zij het algemeen maken van den vooruitgang in het ware en goede, die bij ieder volk gevonden wordt, en daartoe is de kennis der talen haar een middel (1). De aanwending van dit middel ligt heden ten dage zoo veel te meer in hare wenschen, als nu meer en spoediger dan ooit het kwaad, dat bij verschillende volken ontkiemt, bij anderen wordt overgeplant. Doorgaans groeit in de nabijheid van de giftplant ook het beste tegengift, en daarom zoekt men ook doorgaans met den besten uitslag de middelen tot bestrijding van het overgebragte kwaad, in het oord van waar het kwam. Dewijl echter het kwaad zelf door en na de overplanting zich min of meer pleegt te wijzigen, naar den grond en de luchtstreek, waarheen het gebragt is, zoo is daar ook

(1) Op dien grond mogen wij de ondernemingen, tot verspreiding onder ons van hetgeen elders voor waarheid en deugd geschreven wordt, aanmoedigen, zooals b. v. de uitgave van *l'Echo universel de la presse Catholique*, onlangs door den heer J. W. TEN HAGEN aangekondigd. Wij noemen hier ook de *Bibliotheque historique, philosophique et littéraire*, die tegen goedkoope prijzen zeer goede werken verspreidt. Indien op dergelijken voet eene uitgave van *geschikte* Hoogduitsche werken kon tot stand gebragt worden, zouden wij dit als zeer nuttig aanzien.

dikwijls het middel ter genezing, wanneer het zonder wijziging in zijn oorspronkelijken toestand blijft, min krachtig. Om die reden is vaak de vertaling van uitstekende verweeren strijdschriften niet voldoende, terwijl van den anderen kant, zonder de naauwkeurige kennis zoo van het kwaad in zijn oorspronkelijken vorm, als van de opmerkingen dergenen welke het in dien vorm bestreden, het met geen genoegzaam goeden uitslag kan tegen gegaan worden. Maar zoo veel te meer moet de Kerk verlangen, dat hare dienaren zich in staat zullen stellen om aan alle vereischten van getrouwe, ijverige en kundige verdedigers van geloof en deugd te voldoen. — En zoo zien wij dan ook dit, hoe de Kerk de geloovigen van het eene land tracht te verrijken met de schatten der geloovigen van andere landen, en hoe zij inderdaad alzijdig werkzaam is aan hare groote taak, het menschdom op te voeden en door mededeeling van het ware, goede en schoone te geleiden tot de zaligheid.

DE ABSTRACTE VERSTANDSGEEST

VAN HET

PROTESTANTISME

BESCHOUWD ALS OORZAAK VAN VERBLINDING.

Er is wel niemand onder ons, Katholieken, die ongevoelig blijft bij al wat van Protestantsche zijde tegen de Kerk, of om wille van de Kerk, tegen ons zelven gezegd en gedaan wordt; maar wie ook onzer is er, die dat soms niet geheel vergeet, die niet treurt over deze rampzalige scheiding, niet te meer medelijden gevoelt met de dwalenden, als hij meer afschuw heeft van de dwaling, en niet naar allerlei redenen zoekt welke ter hunner verschooning mogen strekken?

Dat gevoel is waarlijk wel te verklaren.

De Kerk leert ons, dat het geloof eene gave, eene onverdiende genade is, aan ons zondige menschen geschonken, en gebiedt ons, onzen naaste lief te hebben gelijk ons zelven. Het een is de diepe grondslag der Christelijke deugd, is de nederigheid, het ander is hare volmaking, is de liefde. Gewigtiger redenen kunnen we niet hebben, om, zoo lang

het mogelijk is, de dwalenden te verschoonen. 't Is waar, dat Christelijke nederigheid en Christelijke liefde, die, als begin en eind, Gods genade zoo bijzonder veronderstellen, wel zeer moeijelijk zijn ter beoefening; maar zoo ergens, dan wordt hier die beoefening gemakkelijk gemaakt. Wij zijn in het zeker bezit der waarheid; wij bevestigen en verdedigen, terwijl de steeds onrustige Protestanten ontkennen en aanvallen; wij gevoelen, dat wij niet als individu tegen hen overstaan, maar als leden der Katholieke Kerk; want de strijd tusschen ons en de Protestanten is wel bijzonder strijd van maatschappij met individualisme; en als wij dat zoo zwak, zoo veranderlijk, zoo onophoudelijk ondergaand Protestantisme bij de goddelijke kracht en majesteit der Katholieke Kerk vergelijken, gevoelen wij ons door haar op zulk eene hoogte geplaatst, dat wij al zeer onchristelijk zouden moeten gezind zijn, indien wij daarbij niet gestemd wierden tot edelmoedigheid. Wat ook wordt ons bepaaldelijk over de uitdeeling der genade geleerd? Immers niet zulk een absolutisme als door het eigenlijk Protestantisme werd verkondigd, hetwelk de vrijheid van 's menschen wil ontkennend, een even stellige praedestinatie ter verdoemenis als ter zaligheid aannam, en daarbij de afgoderij plegende Katholieken moeijelijk anders kon doen aanzien dan als voor eeuwig verdoemden. O, zoo leert ons de Kerk niet! Zij was het, die de menschelijke vrijheid verdedigde. Zij derhalve erkent de waarde van 's menschen daden en bedoelingen, en leert ons, ook van de verderfelijkste dwaling nog altijd de dwalende personen te onderscheiden. Buiten de Kerk is geene zaligheid, maar niemand is buiten de Kerk door eene schuldelooze onwetendheid.

Er plegen dan ook verschillende redenen, ter geheele

of gedeeltelijke verschooning der dwalenden te worden aangevoerd. Het zou wel niet mogelijk zijn ze allen te noemen. Wie 's menschen levendige, ligtgevoelige, ingewikkelde natuur heeft leeren kennen, ziet gereedelijk in, dat somtijds de geringste indruk den gang dien zij aanneemt bepalen kan. In het zedelijke, nog meer dan in het physische, kan de beslissende uitslag voortkomen van eene kleinigheid.

Doch de oorzaak van verblinding, over welke wij hier willen spreken, is van zeer algemeenen aard, en behoort tot die kleinigheden niet. Wij bedoelen dien eigenlijken geest van het Protestantisme; dien geest, die alles wil verstaan, en vreemd is aan de liefde welke *alles gelooft;* die slechts schijnbaar, niet waarlijk innerlijk is, en waarbij men zich verdiept niet in zijn eigen hart, niet in de kennis van zich zelven, niet in de objectieve goddelijke waarheid, maar in datgene wat daarvoor is in de plaats getreden: in zijn eigen denkvermogen. Het is de bij uitstek abstracte verstandsgeest, wiens diepe oorsprong is te zoeken in eene streving, welke in hare verkeerdheid of bedorvenheid nog van 's menschen grootheid getuigt; de streving om, Gode gelijk, de wetenschap te bezitten van goed en kwaad, om reeds hier op aarde te kennen gelijk wij gekend worden; om de waarheid niet slechts te begrijpen, maar te zien en te genieten; om door te dringen tot in de substantie, tot in de realiteit, tot in het leven der waarheid, en, bij gevolg, het geheim volkomen te kennen. Want het geheim is eigenlijk daarom voor ons geheim, of boven ons begrip, omdat het levende, reële, *substantiele* betrekkingen betreft, en onze rede, met hare steeds abstracte vormen, slechts *algemeene* betrekkingen kent, en dat reële niet bereiken kan. De eigenlijke woorden

der dingen zijn eigennamen, zijn *nomina propria*, die we daarom ook van het meest levende en bepaalde, van personen gebruiken. Maar *nomina propria* bieden ons geen begrip meer aan. Konden we dringen tot in de substantie, konden we het leven zelve en onmiddelijk denken, zoodat personen, zonder op te houden *individuele personen* te zijn, voor ons *waarheden* waren, o de sluijer ware opgeligt, het geheim voor ons opengegaan, en we zouden het *zien*, dat de VADER, de ZOON en de H. GEEST maar één God zijn. Nu integendeel, zien we niet de zaak, maar hare afspiegeling; vatten we niet de levende eenheid zelve, maar, gelijk als in een raadsel, weten we slechts, *dat* de ons gezegde termen één zijn; aanschouwen we niet het *aangezigt*, dat is, de levende en persoonlijke uitdrukking der substantie, maar wij kennen en begrijpen die voor zoo ver die te begrijpen is: slechts gedeeltelijk. Het WOORD, dat *consubstantieel* is, en dus de *substantie* doet kennen, drukt zich voor ons uit in eindige woorden. Voor zoo ver het dus in woorden uitgedrukt kan worden, is het begrijpelijk, en wordt het van ons begrepen. De Christelijke geheimen hebben daarom eene bijzondere klaarheid. Voor zoo ver het wederom in die woorden niet uit te drukken is, het meer dan slechts begrepen, het *gezien* zoude moeten worden, het niet alleen een voorwerp is van kennis, maar van liefde en geluk, gaat het ook ons begrip te boven, is het voor ons geheim. Helaas, die waarheid die leven en geluk tevens is, die ons daarom niet voor ons enkel denken, maar voor ons leven en doen, door Gods goedheid eens tot loon zal geschonken worden, die waarheid wil de mensch alleen met denken bereiken, die wil hij reeds hier volkomen kennen, en, wat wel een bewijs is van zijnen val, die wil hij zoeken in zich zelven. Ook ADAM wilde die goddelijke wetenschap

bezitten, waarin de eigenlijke, levende, maatschappelijke waarheid, het goed en kwaad, gekend wordt; maar hij zocht haar niet in zich zelven, en meende ze te zullen *ontvangen* in het eten der vrucht. De gevallen mensch zoekt haar, als of hij God was, in zich. En hoe, bijzonder nadat zijne rede is ontwikkeld, meent hij die te zullen bereiken? Op wat wijze waant hij de waarheid *onmiddellijk* en in hare eigen *levende eenheid* te vatten? Hij neemt zijne gedachte voor de waarheid zelve, en waant dat *onmiddellijkheid*! Hij verwerpt van de *twee* beginselen onzer rede, het eene, en behoudt het andere, en waant aldus de eigenlijke *levende eenheid* te bezitten! Hoogmoedige opstand tegen God! die aanstonds van de welverdiende straf gevolgd wordt. Als door eene ironie, en of God weder sprak: *zie de mensch is gelijk een onzer geworden*, valt die mensch, die zich *de* waarheid, zich den zoon des vaders waant, in des te grootere duisternis. Hij derft nu niet alleen het hem geschonken licht des geloofs, maar ook zijne natuurlijke rede verwart, en verliest de haar eigen eenheid en noodzakelijkheid. Immers daar hij de waarheid voor hetzelfde houdt als zijne gedachte, schrijft hij het eindige aan het oneindige toe, beschouwt hij de slechts *algemeene* of abstracte vormen zijns geestes als den vorm der waarheid zelve, en kan hij dus de *oneindigheid* niet meer denken, dewijl hij die met *algemeenheid* en *onbepaaldheid* verwart (1). Ziedaar dan,

(1) De afgoderij, de ketterij, en de valsche philosophie zijn in den grond hetzelfde systeem in verschillende vormen. Alle mythologien, der Indianen, Egyptenaren, Persen, Grieken en Romeinen, der noordsche volken, der Amerikanen enz., wijzen de *onbepaaldheid* als den eersten oorsprong en bron dier dingen aan. Allen verwarren zij eindig en oneindig, nemen de negatie voor een positief principe, en maken het kwaad tot goed. De theogonie is juist de genesis der valsche philosophieke idee. Uit de onbepaaldheid ontwikkelt zich eene valsche drievuldigheid. Uit het onbepaalde *Para-*

het licht der natuurlijke rede zelfs, het idee der oneindigheid, wordt verduisterd. Wat men bij uitstek *verstand* noemt, of het vermogen waarmede wij slechts het eindige, abstracte, algemeene denken, verkrijgt de overhand; en wat bij uitstek *rede* (*vernunft*) wordt genoemd, dewijl daar het oneindige en meer objectieve door gedacht wordt, schijnt verloren te gaan. Dan ontstaat die eigenlijke, die regtaf abstracte verstandsgeest, die verschrikkelijk hoogmoedige *Ikheid*, die van het Protestantsche *Duitschland* uitgegaan, heden geheel *Europa* in beroering brengt, en ons nog met de vreesselijkste rampen bedreigt; die geest, die geen geest is, die alles meent te begrijpen en niets meer begrijpt; die voor de oorzaak slechts *algemeenheid* voor diepte of idee, *subjectiviteit*, voor waarachtige objectieve waarheid *abstract gedacht ligchaam*, dat is: mathematiek, in de plaats stelt; die inderdaad de eigenlijke waarheid niet denkt, niet intelligeert, maar op abstracte wijze imagineert of verbeeldt, en daardoor in den waan verkeert het *leven* bereikt te hebben.

Door dezen abstracten geest, wij zijn er van overtuigd, worden de Protestanten onbewust voortgedreven en vervoerd. Kenden zij dien, hadden ze zijne treken ontdekt,

---

brahma, komt *Brahma*, de schepper, het *ja* — komt de vernietigende *Siva* het *neen*, en de derde persoon, is *Wischnu*, de onderhouder, het *product*. Soms neemt WISCHNU de tweede plaats in. Zeer natuurlijk. Het is immers *gevecht*, geen eigenlijke *genesis*. Hetzelfde geldt van *Saturnus* (den onbepaalden tijd der Persen), waaruit JUPITER de vader, het *ja*, PLUTO, het *neen*, en NEPTUNUS, het water waaruit alles *wordt*. FICHTE, SCHELLING en HEGEL hebben eigenlijk niets nieuws verteld. 't Is bij hen hetzelfde spel. Maar de ketterij heeft dat eigenaardigs, dat ze begint met het bepaalde of vervalscht positieve, en onbewust is van haar eigenlijk onbepaald beginsel. Als zij tot dit haar beginsel komt, en zich bewust wordt, vergaat zij in die onbepaaldheid, en gaat over in philosophie.

zij zouden hem, evenzeer als wij, ook in het Protestantisme verfoeijen. Maar zij meenen te gelooven, zij meenen de levende waarheid aan te hangen, terwijl ze onder Christelijke benamingen slechts de vonden vereeren van dien ouden vleijenden logengeest, den grootsten van alle bedriegers. Neen, wat hen terughoudt en van ons scheidt, is niet voornamelijk toevallige omstandigheid, is niet dit of dat; het is eene diepe neiging, eene geheele, eene innige rigting van geest en gemoed. Het eigenlijk beginsel, het middelpunt der orde, de akse der geheele godsdienstige wereld is bij hen verschoven, is uit hare plaats gerukt, en al hunne gedachten daarover gaan diensvolgens in dezelfde verkeerde rigting voort. Zij spreken onophoudelijk van geest en waarheid; en wat is die geest? subjectiviteit! wat die waarheid? abstractie!

Ons doel is aan te toonen, hoe ze, nu eenmaal door dien geest bedrogen, verhinderd worden, om van den eenen kant de zoo duidelijke blijken dat ze dwalen, en van den anderen de niet minder duidelijke blijken der katholieke waarheid te erkennen. Echter willen we daar liever niet aanstonds mede beginnen. Het is niet volstrekt noodig, maar toch dienstig en gevoegelijk, dat we vooraf eens doen zien, hoezeer de gezegde verstandsgeest het Protestantisme bezielt, en er het eigenlijke wezen van uitmaakt.

Dat het Protestantisme alles wil begrijpen en niets wil doen, dat het een afkeer heeft van al wat daad, wat leven en maatschappij is, en men er eenzaam omdoolt in onbepaalde, ijskoude abstractie, behoeft ter naauwernood bewezen te worden. Het is zigtbaar bij den eersten blik.

Men lette slechts op den oorsprong der zoogenaamde hervorming, op die bewering dat de bijbel eenige kenbron is, op de eigenlijke oud Protestantsche leer, op de ontwikkelingen die ze verkregen heeft, op die niet te verdedigen scheiding van Godsdienst en Kerk. Overal zal men dien geest ontmoeten, en bevinden, dat de verschillende secten, waarin het Protestantisme vergeefs poogt Kerk te worden en te leven, mogelijk wetenschappelijk genootschappen of vrome leesgezelschappen zijn, waarvan men lid is, of geen lid is, naar verkiezing, maar dat ze geen van allen den naam van godsdienst verdienen. Welke immers was die oorsprong? Overdreven kloostergeest, de treurige bespiegeling, de nederig hoogmoedige zelfbeschouwing van een monnik. Welk is die eenige kenbron? Een van de levende historie afgescheiden en doodgemaakt bijbelwoord, hetwelk zoo min in staat is eene leer en eene godsdienst voort te brengen, als eene abstractie iets kan baren. Welk is die eigenlijk protestantsche leer? Ontkenning van 's menschen vrijheid en wil, waardoor bijgevolg alle eindige *oorzaak en leven* verworpen werd, en inderdaad niets overbleef dan abstractie. Welk was daarvan het gevolg? Hetgeen van zulk een geweldig uiterste noodwendig het gevolg moest zijn. Beeldenstorm, hevige oorlog, vernietiging van al wat de godsdienst objectiefs had. Christus mogt in de wereld niet meer verschijnen. Hij moest er uit! En terwijl men zoo van den eenen kant de booze wereld profaan verklaarde, en het eindige nam voor het met de oneindigheid strijdige, werd het in de afgetrokken bespiegeling weder met de oneindigheid verward. Zulk eene spanning kon niet duren. Indien het even zoo geweldig uitgebarsten Islamisme, door van den eenen kant de vrijheid te ontkennen en het fatalisme te verkondigen, en

van den anderen kant de driften los te laten, aanstonds eene menigte elkander tegensprekende secten voortbragt, hoe zouden dan Protestanten, hoe Christenen, die wij nimmer op het voorbeeld van den Hoogleeraar KIST met Mohamedanen zullen gelijk stellen (1), bij zulk eene verschrikkelijke onwaarheid en tegenstrijdigheid kunnen stil staan? Van de ontkenning der vrijheid sloeg men over naar een ander uiterste: de ontkenning der genade, en slingerde van daar weder over tot Pantheisme, waarin het Protestantisme zijn meest consequente ontwikkeling verkreeg, en de abstractie der abstractie gehouden wordt voor de hoogste waarheid. Wat eindelijk beteekent die scheiding van Godsdienst en Kerk, die men tot eene theorie heeft gemaakt, en waarnaar de Kerk slechts zekere uiterlijke verschijning zoude zijn? Het beteekent inderdaad niets meer of niets minder, dan dat het Protestantisme noch Kerk noch Godsdienst is, en zelf tot het rijk der nimmer te verwezenlijke theorien behoort. De Godsdienst en de Kerk is dezelfde zaak, die van verschillende zijde beschouwd wordt, en daarom deze verschillende namen verkrijgt. De naam van Godsdienst drukt de natuur, den eigenlijken aard der zaak uit, zegt ons, dat het eene maatschappij is van God en menschen, wier doel of voornaamste deel eerdienst of dienst van God is. De naam van Kerk daarentegen drukt haar werkelijk bestaan uit, zegt ons dat die natuur verwezenlijkt is, dat zij leeft in personen. Eene godsdienst die geen Kerk is, staat gelijk met eenen niet werkelijken vorm. Wat alzoo doet het Protestantisme, door Kerk, of gelijk het somtijds heet, Godsvereering van Godsdienst af te scheiden? Het doet reeds den afgetrokken vorm gelden voor leven en werkelijkheid,

(1) Hij noemt het Mohamedanisme eene zusterkerk van de Roomsch Katholieke!

en zoekt door deze valsche theorie zijn eigen onpraktische natuur te verdedigen. Het Protestantisme is slechts daarom geen Kerk, omdat het geene Godsdienst is, maar slechts een de Godsdienst betreffend gevoelen.

Wat is het op dit oogenblik? Niet dan eene methode, dan eene wijze om de waarheid te leeren kennen, dan het formeel gedeelte eener leer. Regtens heeft het nooit eene objectieve leer of belijdenis kunnen hebben, maar deze drong men, in strijd met de Protestantsche vrijheid, op. Thans ontwaakt er meer en meer het bewustzijn, dat met den bijbel als eenige kenbron geene geloofsleer bestaanbaar is. Het is dus een zoo formele wetenschap, dat daarmede nooit tot het materiële of tot inhoud te komen is, een geloof dat zonder geloofde waarheid moet blijven, eene Kerk die zelfs het eerste moment van haar bestaan niet verkrijgen kan, en eene belijdenis hebben. Is dat abstractie, of is dat er geene?

Niet dan met een pijnlijk ongeduld kunnen we de zich tegensprekende uitleggingen lezen, die sommige Protestanten er van trachten te geven. In de *Kerkelijke Courant* van den 15 November dezes jaars, wordt het «*Concept algemeen reglement voor het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk*,» en de gevoelens van sommige leden der Synode medegedeeld. Wat lezen we daar over het *dertiende*, eertijds *negende* artikel, waarnaar op zeer dubbelzinnige wijze de aanneming der symbolen wordt ten pligt gemaakt en zelfs bezworen? «Na al de mislukte pogingen «in de beide laatste jaren aangewend tot wijziging van «het bekende 9e artikel van het vigerend Alg. Reglement, «heeft men het voegzaam geacht, om het onveranderd «als een *noli me tangere* te behouden. Tot het royeren «van het artikel, op grond, dat het in een Alg. Regle-

«ment op het bestuur niet voegde, konden sommigen» [leden der Synode] «niet besluiten, tenzij men eene an-«dere voegzame plaats mogt aanwijzen. Immers: dit of «een dergelijk artikel behoorde huns oordeels in dit of «in een ander Reglement te bestaan. Eene Kerk zonder «belijdenis of leer, achtten zij een gebouw zonder grond-«slag; [zeer waar, maar wat volgt er?] hoe veel te «meer moest dan een kerkgenootschap een symbool of «eene leer hebben, waardoor het zijn afzonderlijk bestaan «in de Algemeene Kerk [?] regtvaardigt.» [Het zal dus eene geloofsbelijdenis of een symbool zijn, dat andere met zich lijnregt strijdige symbolen niet veroordeelt, immers toelaat in de Algemeene Kerk. Dus wederom geen symbool.] «Of zal men zeggen: de Hervormde Kerk heeft een sym-«bool. Het is: *het vrije onderzoek der H. Schrift.* Maar «daartegen staat de opmerking, dat het vrije onderzoek «het symbool is van alle Protestanten, niet van de Her-«vormde Kerk in 't bijzonder» [van de Katholieke Kerk in 't geheel niet]. «Daarbij de Hervormde Kerk is niet «alleen Protestantsch» [zoo!] «zij is ook Evangelisch; zij «heeft ook een levengevend beginsel, [?] een bepaald waar-«achtig Godsbegrip» [en wat wordt hier voor *Godsbegrip* verklaard?], «waaraan zij vasthoudt, dat haar doordringt, «hetwelk zij zich niet behoeft te schamen: *Gods vrije ge-«nade in* CHRISTUS, of *God de oorzaak en werkmeester van «'s menschen leven en zaligheid.*» [Is dat een Godsbegrip?] «En deze leer is zoo schriftmatig en zamenstemmend met «het gevoel onzer onafhankelijkheid, zoo eenvoudig en ver-«heven — dat de banier, die dat Godsbegrip ronddraagt, «van wege dat Godsbegrip boven alle andere moet uit-«steken.»

Dat de heeren leden der Synode, die aldus hebben

gesproken, zich zelven meenden te verstaan, gelooven we gaarne, maar dat zij zich zelven verstaan hebben, ontkennen we stellig. Eene kerk zonder belijdenis is zeer zeker geene kerk. Maar willen ze nu eene belijdenis? O neen! Immers eene geloofs-belijdenis die niet het aan haren inhoud tegenovergestelde veroordeelt, maar integendeel andere met haar strijdige belijdenissen eene plaats naast zich in de Kerk van Christus vergunt, is volstrekt geene geloofs-belijdenis te heeten. Die kerk kan in hare eenheid geene strijdige leeringen zamenvatten. De opmerking dat alle Protestanten het *vrije onderzoek* aannemen is niet genoeg. *Het vrije onderzoek der H. Schrift* is een deel van een symbool, maar geen symbool te heeten. Het is dat evenmin als eene methode reeds eene wetenschap is. Niet omdat ik vrij zoeken mag, heb ik reeds iets gevonden. De leer of belijdenis, die dan verder wordt opgegeven is zoo onbepaald, dat zelfs de Katholieken geen oogenblik aarzelen zullen het voor geloofswaarheid te erkennen. En hoe kan die belijdenis met den naam van Godsbegrip bestempeld worden? Is dan in het begrip van God noodzakelijk reeds schepping en verlossing gedacht? Dat is immers duidelijk Pantheisme! waarmede wel overeenkomt dat er, waarschijnlijk naar SCHLEIERMACHER, van afhankelijkheids-gevoel wordt gesproken, en *begrip* hier *levensbeginsel* heet. Indien die leden der Synode er toe besluiten mogten tot het Pantheisme over te gaan, zouden zij veel consequenter zijn, en hunne stellingen zich laten verklaren. Het Pantheisme maakt zijne methode onmiddellijk tot de geheele waarheid zelve, dit neemt tegenstrijdigheid in de eenheid aan, het verwart *leven* en *begrip*, het maakt het idee, of zoo men wil, het Godsbegrip tot een kort begrip van schepping en openbaring, en wat daar hoofdzaak is:

het maakt God tot eenige oorzaak, en neemt de ondergeschikte oorzaken weg.

We gaan de bemerkingen die er nog verder gemaakt worden voorbij. We hebben bij deze kwestie reeds te lang stilgestaan, en ongemerkt van de verschillende punten, waaruit de Protestantsche abstractie zigtbaar is, telkens meer gezegd dan we voornemens waren.

Iets is er waarover we toch langer willen spreken, dewijl daaruit bijzonder de aard van het Protestantisme blijken moet, en het tevens onophoudelijk op den geest der Protestanten werkt. We meenen de eerdienst. Eerdienst is zoo volkomen doel van de Godsdienst dat ze daardoor ook weder begin is, en alles zoowel van haar uitgaat als tot haar wederkeert. Zij is de Godsdienst in haar volle leven. Iedere Godsdienst wordt daarom uit haar eerdienst het best van allen gekend en begrepen.

Zien wij eens vooraf welke de hoedanigheden der Christelijke of volmaakte eerdienst zijn.

De Christelijke eerdienst heeft noodzakelijk drie groote hoedanigheden. Zij is volkomen waarheid, zij is hoogst persoonlijke daad, zij is bij uitstek maatschappij. Het een volgt uit het ander. Als zij volkomen waarheid is, is zij levend, is zij persoonlijke daad, en wie persoon zegt, hij zegt reeds maatschappij.

Hervatten we.

De Godsdienst of onze maatschappij met God is de grond en het laatste doel der geheele bestaande orde. De eerdienst is wederom doel en voltooijing van de orde der Godsdienst. De eerdienst moet bijgevolg alle orde in zich sluiten, alle betrekkingen zamenvatten, moet alle waarheid zijn.

Er volgt even duidelijk dat de eerdienst alle liefde is, want de volmaking der orde, de volmaakte band is de

liefde. Indien God iets grooters kon doen voor ons dan Hij in de eerdienst doet, of wij daar iets grooters konden doen voor Hem, zou de eerdienst geene eerdienst, dat is voltooijing onzer betrekkingen met God zijn.

Waar de hoogste waarheid uitgedrukt en de hoogste liefde beoefend wordt, moet noodzakelijk de hoogste maatschappij zijn, niet slechts van den mensch met God, maar tevens van de menschen onder elkander. Immers waardoor zijn we maatschappelijk, kennen en beminnen wij elkaâr? Omdat we God kennen en beminnen. En waardoor wederom kennen en beminnen wij God? Doordat we van elkander leeren en gevormd worden om God te kennen en te beminnen. De vereeniging van God en menschen, en de vereeniging der menschen onderling veronderstellen dus elkander, zijn twee cirkels die hetzelfde middelpunt hebben. Maar in de eerdienst moet dat bijzonder zich vervullen, of zij zou wederom de voltooijing aller orde niet zijn. Eerdienst of godsdienstoefening noemen wij daarom zeer goed: kerk.

Al het vorige: dat de eerdienst alle waarheid, hoogste liefdedaad en voltooijing onzer maatschappij is, verkrijgt bepaalder beteekenis, wanneer we er nu bij bedenken, dat onze maatschappij niet is met een door onze abstracte rede gekend oneindig Opperwezen, maar met den *levenden* God zelven, en wij dus in de eerdienst, als voltrekking dier maatschappij, door Gods eigen *levende* waarheid en *levende* liefde met Hem en met elkander moeten vereenigd worden. Met andere woorden: de God des Christendoms is niet God, gelijk Hij door de rede gekend wordt als eenheid dier op abstracte wijze gedachte betrekkingen, b. v. onveranderlijkheid, almagt, regtvaardigheid enz., maar God als eenheid van betrekkingen zoo levend en reëel

dat zij personen zijn: de VADER, de ZOON en de H. GEEST, Waaruit noodzakelijk volgt, dat onze betrekkingen met Hem insgelijks reëel en persoonlijk moeten zijn. Onze maatschappij zegt de H. JOANNES is met den Vader en zijnen Zoon JESUS CHRISTUS. En de H. PAULUS: door Hem (CHRISTUS) hebben we — toegang in eenen GEEST tot den VADER. Wij zien het duidelijk in de eerdienst der Katholieke Kerk, al waar zich vervult, wat naar den Psalmist, CHRISTUS in het oogenblik zijner hoogste smarte en verlatenheid zich als doel voorstelde: dat Hij het *beloofde offer* zou volbrengen en zijnen lof betalen te midden der groote vergadering, en de armen of eenvoudigen van harte zouden eten en verzadigd worden. Dáár is alle waarheid, buiten welke de Apostel niet meer begeerde te weten; dáár is hoogst leven en daad, want die waarheid is de zich door den H. GEEST offerende CHRISTUS; dáár hebben wij deel aan die waarheid en daad, is de eigenlijke maatschappij van God en menschen, want de Kerk door den H. GEEST bezield offert met CHRISTUS, van welke beiden de priester slechts dienaar is, en allen worden we er één ligchaam die van één brood eten. Het is, indien we ons zoo mogen uitdrukken, Gods eigen levenscirkel die zich opent, en het menschdom omsluit. De hemel zelf is daarvan slechts de verklaring, slechts het genot. Daarom stelt ook de H. JOANNES in zijn Apokalyps den hemel gelijk onze eerdienst voor.

Als we nu van dat levend *Jerusalem* onzen blik afwenden en naar het Protestantisme zien, worden we van een treurig gevoel aangegrepen. Hij is er niet wien alles zoekt; de levende CHRISTUS is er niet, en eenen ledigen afgrond staren we in! Het is of de VADER ophield ons zijnen ZOON te schenken, de ZOON ophield voor ons tus-

schen te treden, en de H. GEEST met neder te stroomen, en ons door den ZOON met den VADER te vereenigen. Kan dan wat oneindig is, voorbij gaan, en heeft de ZOON Gods, die zich zoo geheel naar de menschelijke natuur geschikt heeft, dan zijn doel niet bereikt? Heeft dan de H. GEEST, die CHRISTUS heeft gezalfd, opdat Hij zich als een zuiver offer zoude opdragen, dan ook zijne Kerk niet gezalfd om te offeren met Hem? Zijn wij Christenen dan niet waarlijk priesters, geen heilig volk, geen huisgenooten Gods, geen medeburgers der Heiligen? Is God niet met ons, en het rijk der hemelen niet gesticht?

«Zeker dat is waar», zeggen de oude Protestanten, «maar dat moet geestelijk verstaan worden, dat is mystiek.» Wat is geestelijk, wat mystiek? Beteekent dat allegorie? Dan is het slechts zeer natuurlijke, redelijke of abstracte geest, geen bovennatuurlijke geest; want mystiek beteekent geheim, en geheim, nog eens gezegd, is geheim, om dat het *realiteit* betreft. Maar wat vinden we dan? Welke is hier die deelneming des menschen aan CHRISTUS, die, zegt men, door het geloof plaats heeft? Of hoe wordt hier die deelneming, die vereeniging van God en menschen, zonder welke geen eerdienst denkbaar is, bewerkt? — Er is niets te vinden dan de bijbel! Voor den levenden CHRISTUS, voor het levend menschgeworden WOORD des VADERS treedt het abstracte bijbelwoord in de plaats! Duidelijker kan het niet. Een boek moet *door zich zelven alleen* alle waarheid uitdrukken, gelden voor levende daad, en God en menschen en menschen met elkander vereenigen!

Dat het consequent is van LUTHER als hij de eerdienst in het «*Evangelie*» doet bestaan, dat is in de preek, daaraan valt niet te twijfelen; maar is dat waarheid? Is dat daad? Is dat maatschappij?

De predikant, hoe schoon hij spreke, spreekt niet met gezag. Ieder slaat den tekst na, of kan dien naslaan, en is volstrekt niet gehouden met den predikant in te stemmen. Evenmin mag hij zijn eigen gevoelen anderen opdringen. De bijbel is eenige kenbron, en zoo lang dat wordt vastgehouden, kan het nooit komen tot eene leer of belijdenis, bijgevolg ook niet tot geloof. Want het is strijdig en onmogelijk, dat er een geloof zij zonder belijdenis; dat men iets voor goddelijke waarheid erkenne, en met *dezelfde zekerheid* aan anderen het volle regt toeschrijve om die waarheid te verwerpen. Wij zeggen: met dezelfde zekerheid; immers het is *geloofs-artikel*, dat de bijbel eenige kenbron is. Degenen die zich aan de Symbolen niet gehouden achten, zijn zonder twijfel consequent; maar wat volgt daaruit? Daaruit volgt een geloof, hetwelk niet kan belijden, en dus geen geloof meer is.

Of er leven en daad in de Protestantsche eerdienst zij, is geene vraag meer. De predikant leert niet eens; hij gaat slechts voor in de bijbelbeschouwing, en die beschouwing is zoo lijdelijk, dat noch hij noch zijn hoorder iets mag verzekeren. Indien men eenig leven aan het Protestantsch geloof wil toeschrijven, is er geene andere opvatting mogelijk, dan die der Pantheisten. Naar dezen beweren, is het oordeel, is de zamenzetting of vereeniging van twee ideën niet een acte of daad van den menschelijken geest, maar eene ontwikkeling van de logische waarheid zelve, welke verondersteld wordt zich zelve te denken. Even zoo schijnt bij de Protestanten de, voor den *levenden* CHRISTUS in de plaats genomen, bijbel *levende* waarheid die zich zelve denkt, en waarvan de geloovige gedachten der beschouwers of lezers slechts lijdelijke producten, uitstralingen of verschijnselen zijn.

Daar er noch waarheid noch liefdedaad is in die eerdienst, kan er ook geene maatschappij zijn. Indien een predikant niet in algemeenheden wil blijven hangen en zoo veel als niets zeggen, maar positieve geloofswaarheden verkondigen, zal oneenigheid het gevolg van zijn preken zijn. Maar behalve dat: al dachten allen hetzelfde, nog ware dat geene maatschappij. Deze bestaat niet in bloote gelijkenis, maar in levende betrekkingen, en is zonder *geven* en *ontvangen* niet denkbaar meer. Zelfs is het eene inconsequentie dat er eene predikatie of leerrede geschiedt. Dat is het licht des bijbels door menschelijke tusschenkomst verduisteren. Het is daarom geenszins te verwonderen, dat LUTHER en anderen met hem het kerkgaan slechts beschouwen als middel, als nog iets onvolmaakts, terwijl de volmaaktheid daarin zou bestaan, dat men niet meer noodig had naar de kerk te gaan, maar alleen voor zich zelven en in eenzaamheid den bijbel las.

Kan er, wij vragen het, iets ijdeler, abstracter, onmaatschappelijker zijn dan Protestantsche eerdienst?

Men antwoordt gewoonlijk, dat het Protestantsch geloof wel degelijk levend is; dat het niet een historiesch geloof is, maar een zaak des gemoeds, een onwankelbaar vertrouwen, waarmede men CHRISTUS vasthoudt en geregtvaardigd wordt; een geloof zoo levend, dat het noodzakelijk vruchtbaar is in goede werken. — Dat antwoord is juist een bewijs van hetgeen wij zeggen. Het is met niets beter te vergelijken dan met het antwoord dat de Pantheisten geven, wanneer men opmerkt dat hun idee slechts eene abstractie is. Zij dringen daarbij met zulk eenen nadruk op de levende werkelijkheid en objectiviteit der gedachte aan, dat zij daarmede een nieuw bewijs tegen zich zelven leveren. Immers waarom is, volgens hen, hunne gedachte

zoo levend en objectief? Omdat zij het objectieve voor hetzelfde houden met hunne subjectieve, abstracte gedachte, en terwijl ze alles in eene algemeenheid doen vergaan, zich verbeelden tot in de diepte des levens te zijn doorgedrongen. Even zoo houden de Protestanten denken voor doen, gelooven voor beminnen, schrijven ze onmiddellijk aan het geloof het werk der liefde toe, en meenen dan van een zeer levend geloof te spreken. Maar een geloof dat bergen verzet is nog geene liefde. Het subject van het geloof is het redelijk vermogen, het subject van de liefde is de wil; en zoo zeker als de genade de eindige natuur niet vernietigt maar volmaakt, worden ook deze vermogens onzer ziel niet vermengd en verward, maar in eene hoogere vereeniging des te krachtiger, juister en bepaalder onderscheiden. Het werkelijk onderscheid en verschil van gelooven en beminnen, van gedachte en daad, kan evenmin, als ieder werkelijk verschil der dingen, weggenomen worden door ze in een abstractie of algemeenheid zaam te vatten, en wie, dit doende, beweert dat ze waarlijk één zijn, toont daardoor dat hij abstractie voor leven in de plaats stelt.

Is het nog noodig te zeggen, dat wanneer het geloof *noodzakelijk* goede werken voortbrengt, er geene eindige vrijheid, geen *oorzaak* meer bestaat, en alles uitloopt op abstractie?

En dan die regtvaardiging door het geloof! Moet die bewijzen dat het Protestantsch geloof levend is? Die regtvaardiging was immers naar de echte leer geene heiliging, geene waarachtige, werkelijk plaats hebbende regtvaardiging. Neen, de regtvaardigheid werd aan den mensch, die boos was en boos bleef, slechts *toegerekend*. Die regtvaardigheid was dus buiten hem, niet in hem, bereikte *hem zelven* niet; waaruit volgt, dat het beginsel dier regtvaar-

diging of het regtvaardigende geloof even zoo buiten hem was, en het niet kon gedacht worden, als eene hem innige en eigen individuele acte, maar als zeker algemeen in het menschdom werkend pantheistiesch idee, hetwelk de wereld met noodzakelijkheid voortdrijft, ofschoon het zich nimmer kan individualiseren.

De wijze waarop men zich de werking der Verlossing voorstelde, kwam daar geheel mede overeen. Als wanneer iemand zekere schuld te betalen heeft, en een derde persoon komt, die aan den schuldeischer voldoet, zoodat deze niets meer vorderen kan van den schuldenaar — evenzoo had CHRISTUS voor ons aan de goddelijke regtvaardigheid voldaan, en wij zelven werden er eigenlijk niet rijker of beter om. De schuld was aan den schuldeischer betaald, wij hadden dus niet noodig iets meer te doen, en de geheele zaak liep *buiten ons* ten eind. God werd met den mensch verzoend, maar niet daardoor de mensch met God.

Zoo was het *regtvaardigheid*, of liefde tot de orde, liefde van God tot zich zelven, niet liefde *tot ons*, die Hem bewoog. Wat abstracte geest in die opvatting heerschte wordt duidelijk, als men bedenkt, dat de regtvaardigheid *onderhoudt* of handhaaft, maar de liefde *voortbrengt*, herstelt en volmaakt; dat derhalve de regtvaardigheid in (analogiesch gelijke) verhouding staat tot de liefde, als de wet staat tot de vrijheid, als al wat vorm is staat tot de levende daad, als gelooven staat tot beminnen, als weten tot doen, gelijkenis tot oorzaak, gedachte tot object, abstractie tot werkelijkheid. Van daar dat degenen, die van den abstracten geest vervoerd worden, eene gedachte willen zonder daarvan verschillend object, eenen vorm zonder leven, eene wetenschap zonder daad, eene orde

zonder vrijheid, eene regtvaardigheid zonder liefde, en dus eene bloot juridische orde, als waarmede men heden de politieke orde verwart en voor hetzelfde houdt (1).

Ook de deugd die van den mensch gevorderd werd was eene pantheistische abstractie. Daar hij niets behoefde te doen, en CHRISTUS alles voor hem had verrigt, moest hij handelen, niet om eenige belooning, maar met absolute onafhankelijkheid als *oneindige* oorzaak, als God, dat is, *volstrekt zonder doel voor zich*. Dewijl het nu volstrekt onmogelijk is, dat een eindig wezen zoo handelt (2), bleven alle menschen zondig, en de deugd werd nooit verwezenlijkt.

De zoo lijdelijke beschouwing waarin men de eerdienst doet bestaan, is dus wel te verklaren. We weten zeer wel, dat de meesten der oude Protestantsche opinien van weinigen meer worden aangekleefd, en menigeen zeggen zal, dat wij een anachronisme begaan, tegen een hersenschim vechten. Dan die uitvlugt is ijdel. De aard eener zaak zal toch wel uit haren oorsprong blijken. Het is de vraag wat de Protestantsche eerdienst, gelijk zij nog heden voorkomt, beteekent, en daarvan is in het oude Protestantisme de uitlegging te zoeken. Die eerdienst wordt daar

---

(1) Diezelfde abstracte geest, die zich op den Staat wil toepasselijk maken, geeft er daar een nieuw voorbeeld van. De volken worden geregeerd niet door levende oorzaken of personen die regt hebben, maar door *het* regt, door vormen, door de wet. Wee hem, die het waagt het gezag *Vader* te heeten, en te veronderstellen, dat er nog liefde in de wereld is; hij wordt uitgelagchen als een groote domoor. Het is gelijk GUIZOT er tot lof van zegt: *een despotisme der wet*. Grooter despotisme bestaat er niet.

(2) Daarmede is niet gezegd, dat hij niet *tevens* uit liefde tot God handelen kan en handelen moet. Slechts mag de christelijke hoop, die *verlangen naar geluk* bevat, niet uitgesloten worden. CHRISTUS zelf heeft ook om belooning gehandeld. *Proposito sibi gaudio*. De Grieksche tekst laat geen twijfel daarover.

ook zoo zeer door verklaard als eigenaardige voltooijing van het Protestantisme, en daarom uitdrukking van diens innige natuur, dat men er het beeld van den eersten hervormer in terug vindt. Men herkent den kloosterling die koor houdt, die met psalm-zingen een oogenblik de bespiegelingen onderbreekt in zijne naakte eenzame cel, en deze zoo ver drijft, dat hij van geen offer aan God meer weten wil, zijne gelofte verbreekt, en met verwerping van vrijheid en daad, alles doet bestaan in een hoogst lijdelijk denken, waaraan hij den naam geeft van geloof.

Ten andere kunnen de huidige Protestanten, van welke kleur of opinie ze mogen wezen, die oude gevoelens volstrekt niet beschouwen als hun geheel vreemd. Waarom hebben zij die verworpen? Omdat zij tot betere gedachten zijn gekomen? omdat zij de eigenlijke onwaarheid dier gevoelens hebben ingezien? Zeker niet; ten minste kunnen we dat niet dan in zeer beperkten zin toegeven. Maar de reden is hierin te zoeken, dat men van consequentie tot consequentie is voortgegaan, en daar de dwaling, als in zich tegenstrijdig, ook door hare eigen consequentie wordt tegengesproken, zoo is het uit kracht dier oude gevoelens zelve, dat men er heden geheel tegenovergestelde aankleeft. Het Protestantisme is ontkenning van liefde, van leven en vrijheid, daarom van de liefde bij uitnemendheid, den H. GEEST, en deze ontkenning heeft zich slechts voortgezet. Voorheen beweerde men, dat God was verzoend, en niet de mensch, dewijl deze boos bleef, en niets tot voltrekking dier verzoening bijdroeg. Daarmede was de liefde, en bij gevolg de *levende* bemiddeling geloochend. De Middelaar die ons niet waarlijk *heilig* maakte, die het leven der *oorzaak* niet *waarlijk* overbragt op ons, het

effect, was inderdaad geen *actief* middelaar, maar een *middel-idee*. Welnu, deze gedachte of opvatting is, meestal in pantheistischen zin, verder ontwikkeld; met dat gevolg, dat men tot het tegenovergestelde uiterste gekomen is, en naar de thans heerschende opinie wordt niet God verzoend met den mensch, maar alleen de mensch met God. Dat degenen die zoo denken dezelfde abstracte gedachte slechts hebben ontwikkeld, blijkt ook daaruit, dat zij nog duidelijker de liefde loochenen, en VADER, ZOON en GEEST beschouwen als eene afdalende of steeds zwakker wordende werking van Gods zijde, welke als uitsterft en eindigt in den H. GEEST. Van daar dat de Hoogleeraar SCHOLTE aan de Katholieke Kerk verwijt, dat zij den H. GEEST zoo hoog stelt, dat daardoor anders-om de ZOON en de VADER in afdalende orde worden miskend. Van daar ook, dat de Hoogl. LANGE, in zijn *gesetzlich-Katholische Kirche*, de Katholieke Kerk berispt, dat zij te zeer aandringt op de individualiteit der drie goddelijke personen, en CHRISTUS te zeer ondergeschikt maakt aan de heiliging der wereld, als aan zijn *doel*. Hoe verre deze laatste hooggeroemde Schrijver reeds gekomen is, moge men opmaken uit hetgeen hij van de H. Drievuldigheid zegt:

«God is — als de Vader de eerste oorsprong *(Urgrund)* «der persoonlijke wereld, — als de Zoon het oorspron-«kelijk middelpunt der wereld, — als H. Geest het innigste «leven van het hart der wereld» (1).

Wat de hoogl. SCHOLTE aangaat, hij moge dan niet zoo zigtbaar tot pantheisme vervallen zijn, hij is, op zijne wijze, vereerder van den abstracten geest. Het is in dit tijdschrift maar al te duidelijk bewezen.

(1) *Die gesetzlich-Katholische Kirche als Sinbild* etc., von Dr. J. P. LANGE, s.s. 123—124.

De bijbelbeschouwing alzoo, die nog heden de Protestantsche eerdienst uitmaakt, is en blijft openbaar bewijs, niet slechts van 'tgeen het Protestantisme geweest is, maar van 'tgeen het tot op dit oogenblik nog is. De tempel van den levenden God is veranderd in eene gehoorzaal! De eerdienst waarbij de Katholieke Kerk, in die vervoering harer liefde, hare belijdenis zingt, en zij deelneemt aan de groote verlossingsdaad, zij één ligchaam wordt met CHRISTUS, haren bruidegom en haar hoofd: die eerdienst is eene bekentenis van twijfel geworden, een lijdelijk en onmagtig beschouwen, ja een beginsel van oneenigheid — en dat zou niets beteekenen! Al ware zij een bloot toeval en geen resultaat, eenmaal bestaande, moet zij den grootsten invloed op de Protestanten oefenen; want bij eerdienst, als middel ter vorming en stemming des menschen, 't zij positief, 't zij negatief, daarbij zijn noch scholen, noch academien, noch zelfs al de geschriften die heden elkaar verdringen, te vergelijken. Ook zoo zou zij ons regt geven van te besluiten, dat in het Protestantisme abstractie voor leven is in de plaats gesteld. De Rabbijnen maakten «den gezegenden Heere God» zelven tot een Rabbijn, die vlijtig in de wet van MOZES studeert. Konde slechts dezelfde naïveteit bij de Protestanten verondersteld worden, wij zouden, op 't zien van die tot eerdienst verheven bijbelstudie, mogen vragen: Bestaat de bovennatuurlijke orde of openbaring slechts daarin, dat God u iets laat zeggen of weten, wat gij te voren niet wist? Wat mag, indien daar alles in gelegen is, uw idee of voorstelling van God wel zijn? Is Hij een hoogleeraar dien men de grootste eer aan doet, met naar hem te luisteren, of zijne dictaten te bestuderen? Maar zoo de Protestanten niet met de Joden kunnen gelijk gesteld worden,

en zij ongetwijfeld veel hooger staan, het geeft ons nie minder, maar meer regt uit hunne eerdienst tot hunnen geest te besluiten. Bovendien, wat bij het joodsche volk toeval is, dat is bij hen een stelselmatig gevolg. Zonder priesters, zonder altaar rondzwervend, hebben de ongelukkige *Israëlieten* niet dan hunne heilige boeken, die hun door schriftgeleerden worden verklaard. Hunne eerdienst is dus meer speculatief geworden; hetgeen, bij de behoefte aan den God dien zij miskend hebben, en bij hun veeleer individueel en collectief dan maatschappelijk bestaan, wel het meest heeft bijgedragen, om de Rabbijnen en Joodsche geleerden tot pantheistische dwalingen te doen vervallen (1).

Maar die eerdienst, die ontbinding, die, om het eens zoo te noemen, protestantsche toestand is bij hen een ongeluk; in het protestantisme is dat een gevolg hetwelk niet kon uitblijven, moet het dus zoo veel te meer terugwerken, en er bij hoogeren zin en hoogere beschaving een grooter verscheidenheid van gevolgen voortbrengen.

We kunnen, met het oog op die eerdienst, als Protestantisme bij uitnemendheid, zeer goed de verschillende door elkander kruisende rigtingen verklaren die er thans bestaan. Er is eene oppervlakkig rationalistische, eene orthodoxe of pietistische, en een pantheistische rigting.

Voor de meer oppervlakkigen is die eerdienst van bloot negatieve beteekenis: is zij zoo individueel, zoo weinig eerdienst, en de geheel Kerk zoo leêg, omdat er niets meer te gelooven valt. De geheele bovennatuurlijke wereld, die zich in de Katholieke Kerk vertoont met goddelijke instellingen, goddelijke geheimen en krachten, is weg, en wie daaraan

(1) Molitor zoekt te vergeefs de joodsche overleveringen, *gelijk zij thans geschreven staan*, in goeden zin uit te leggen.

nog gelooft is een domoor. De aldus gezinden zijn zeer redelijke en zeer fatsoenlijke lieden, die het Protestantisme ook eene zeer redelijke en zeer fatsoenlijke Godsdienst vinden, en zich geen denkbeeld kunnen maken van de Katholieke Kerk. Wat eens voor de Franschen eene vraag was aangaande de Duitschers: *si un almand peut avoir de l'esprit:* dat is voor hen eene vraag aangaande de Katholieken. Onze eerdienst noemen zij een poppenspel. Reeds deze rigting is abstract te heeten, in zoover als onze eindige rede abstract van vorm is, en daardoor het eigenlijk *leven* niet bereikt, hetwelk zich in de bovennatuurlijke orde openbaart.

Voor de orthodoxen verkrijgt die ontkennende natuur van het Protestantisme zekere waarde op zich zelve, en geldt als positief element. Niet daarom is voor hen de kerk ledig, omdat er niets te gelooven valt, maar omdat de eerdienst eigenlijk in vernietiging van het eindige bestaat. Echter zijn zij zich daarvan niet bewust, en schoon zij gelooven, dat Gods Zoon waarlijk is mensch geworden, willen ze in de godsdienst volstrekt van niets menschelijks weten. De doodsche ledigheid en treurigheid hunner eerdienst is voor hen de nacht waarin de bruidegom komt. Soort van Abrahams-kinderen gelooven zij tegen alle redenering in, en zien niet van den *Thabor* of van *Golgotha,* maar van den veel hoogeren *Sinai* op ons neer. Onze eerdienst noemen zij eene vervloekte afgoderij.

De derde rigting is zooveel als de vereeniging der beide vorige. De naar deisme overhellende rationalisten, ontstaan uit de reactie der van 't oud Protestantisme veroordeelde natuur, komen daarin tot de oude leerstukken terug, maar beredeneren deze, en halen er den pantheistischen zin uit, die er onder mystische vormen in verborgen lag. Bij hen nog meer, dan bij de zoo redelijk denkenden, heeft de

Protestantsche eeredienst haar doel bereikt. Zij gaan er niet meer naar toe, zij weten reeds genoegzaam dat het eindige niets, en God alles is. Zij noemen onze eerdienst noch poppenspel noch afgoderij, maar eene naïeve Symboliek, waaruit de oude Protestanten slechts tot nader bezinning zijn gekomen, maar waarvan zij de eigenlijke beteekenis even zoo goed weten, als van de mysterien van moeder ISIS en haar vermoorden OSIRIS. Wij zijn er bij hen niet te meer om in aanzien; wat ook ligt te begrijpen is; want als de korypheën van deze rigting soms bidden, dan aanbidden zij zich zelven.

Wij hebben, om duidelijk te zijn, deze drie hoofdrigtingen wat scherp geteekend. Want het zij verre, dat alle Protestanten zoo door en door Protestansch zijn, en zulk een afkeer van ons hebben zouden. Ook gaan deze rigtingen door elkander, vermengen zich, en komen slechts bij weinigen met die bepaaldheid voor. De meesten hooren van alles en gelooven van alles. In hunne geschriften wordt zeer veel gebruik gemaakt van de wapenen der rationalisten: de bespotting, de vraag naar het hoe, en alles wat het *gelooven* moeijelijk kan maken, en de onmogelijkheid, die dat gelooven voor onze niet ondersteunde natuur heeft, kan doen ondervinden. Dat belet niet, dat te gelijkertijd de absolute onmogelijkheden der orthodoxie worden verkondigd. Zoo ook beschuldigden diegenen ons nog van Pelagianisme, die aan geene genade gelooven. Maar de heerschende rigting der geesten is de pantheistische. Eene groote menigte is daar, zonder het te weten, reeds ver in gevorderd. Hoe anders is het te verklaren, dat een aanzienlijk geleerd genootschap eene prijsvraag uitschrijft, om het Fransche communisme door het materialisme te doen uitleggen. Dat het materialisme heden zijnen rol speelt

lijdt geene twijfel; maar het is *à la queue* van het Pantheisme, en dit laatste de groote dwaling van dezen tijd. In 't geheel is het geest van abstractie en subjectiviteit die bij de Protestanten werkzaam is, en zich zelfs door eene menigte van spreekwijzen of uitdrukkingen openbaart. Godsdienst heet *denkwijs*, en Kerk heet *genootschap*, als of de Godsdienst in denken bestond, en de Kerk eene vrije associatie ware. De Kerk is zoo min een genootschap, als de Staat of het huwelijk een genootschap is, maar een van God onmiddellijk ingestelde orde of maatschappij. Soms prijzen welmeenende Protestanten de Katholieke godsdienst op eene manier, die zeer naïef de groote onwaarheid van hunne eigen Godsdienst blijken doet. Ze zeggen: de Protestantsche Godsdienst is meer voor het verstand, de Katholieke meer voor het hart. Hunne wel vergefelijke bedoeling daarbij is te zeggen, dat het Protestantisme toch altijd de voorkeur verdient. Intusschen verraadt het den indruk dien het Protestantisme op hen maakt, als zeer theoretiesch, en het Katholicisme, als zeer praktiesch. Zij zouden er uit moeten besluiten, dat een theorie die niet tot praktijk komt, eene ijdel abstractie is, en dat wat zeer praktiesch is, reeds eene zeer goede voorafgaande theorie veronderstelt. Hun stelling zou daarop nederkomen, dat er één God *waar* is, en een ander God *goed* is. Ze verdient dus geene wederlegging. Maar hoe zouden, zonder het Protestantisme, ooit dergelijke gezegden kunnen gehoord worden, welker ongerijmdheid daarin bestaat, dat men abstraheert wat niet te abstraheren is. Niet altijd is het zoo tastbaar, en soms kost het moeite, dien geest van abstracte algemeenheid te herkennen. Laat ons ook daarvan een voorbeeld zoeken.

We vinden het in de *Symbolik des Mozaischen Cultus* van BÄHR; een voortreffelijk werk, dat ons de grootste hoog-

achting en eerbied voor den schrijver heeft ingeboezemd. Indien we hier wat langer zullen moeten stilstaan, zal men ons dit om de belangrijkheid van het onderwerp vergeven.

Over het typische of vooruit afbeeldende der wet van MOSES sprekend, dringt de geleerde schrijver daarop aan, dat deze wet wel in het Christendom volmaakt is, maar toch gegrond was op de oogenblikkelijk bestaande omstandigheden, dat zij een eigen onmiddellijk doel had, en wel zoo zeer, *dat zij haren bepaalden aard of natuur niet had als voorbeeld of om* CHRISTUS, *maar uit kracht eener algemeene aan iedere godsdienst ten grond liggende wet.* «Het «offer des ouden verbonds wordt in het nieuwe duidelijk «als een typus van CHRISTUS en zijnen dood aangewezen. «[Welnu, hoe is dat te verstaan?] Het aan het offer ten «grond liggende idee is een geheel algemeen idee (!) het- «welk de ziel is van alle godsdienst (!) en geenszins eerst «met den historischen CHRISTUS ontstaan is. Het offer van «het oud verbond nu is eene daarstelling van dat idee in «louter symbolischen vorm, en staat in onmiddellijke be- «trekking tot den offerenden Israëliet. De overgave *(hingeben)* «der ziel van het offerdier, dat is, van zijn bloed (Lev. XVII, «vs. 11.) is symbool van de overgave der ziel des offerenden, «dat is van geheel zich zelven aan God, en alleen aan «deze overgave *(hingebung)* is, geheel overeenkomstig de «natuur der zaak, de herstelling verbonden der door de «zonde verbroken betrekking tot God. Dientengevolge is «het offer des ouden verbonds geenszins slechts voorstelling «eener louter toekomstige zaak, [dit is een ander uiterste] «maar van een algemeen aan geenen tijd verbonden idee. «Doch dat idee heeft eerst zijne realiteit verkregen, en is «tot waarheid, dat is, vervuld geworden in CHRISTUS, die

«zich zelven, zijn ψυχὴ overgaf, en wijl deze niets zelfs-«zuchtigs *(selbstisches)* had, wijl zij rein en volkomen was, «is CHRISTUS het eenig ware, volkomen offer, door hetwelk «alle symbolische dieroffers noodwendig zijn afgeschaft.»

We laten eens daar, of het offer eigenlijk in die overgave zou bestaan, en of op die wijs het ophouden der dierenoffers genoegzaam te verklaren zij: we spreken slechts over de verhouding van het offer des ouden verbonds tot dat van CHRISTUS, en dienaangaande beweren we, dat de schrijver de waarheid zeggen zou, indien hij zijne uitlegging niet uitsluitend maakte, en den grond, dien hij aanvoert, niet voor den laatsten of diepsten uitgaf. Nu echter blijft hij bij eene bloot natuurlijke, *algemeene* orde stilstaan, naar welke hij CHRISTUS zelven afmeet, en verloochent daarmede het bovennatuurlijke en de Godheid van CHRISTUS.

Hoe immers zouden we ons naar het bovenstaande de typiek of de voorafbeelding der oude wet moeten voorstellen? Als iets bloot redelijks of natuurlijks. Gelijk b. v. in de stoffelijke orde een progres is uitgedrukt, op ieder lageren trap reeds de hoogere is aangeduid of afgebeeld, en echter wat op dien lageren trap is een *geheel* aanbiedt, hetwelk, als zoodanig, een eigen doel heeft — gelijk in de plant reeds het dier is afgeschaduwd, en toch de plant niet daarom plant is, omdat zij het dier afbeeldt, maar ze een eigen ordelijk leven, een onmiddellijke voltooijing heeft — zoo is, volgens BÄHR het Joodsche offer wel afbeelding van het offer van CHRISTUS, maar het heeft een eigen doel, dewijl het noch zijn bestaan noch zijne natuur ontleent aan CHRISTUS offer, hetwelk een geheel toekomstige zaak, een offer op hoogeren trap is. Dat wij zijne meening goed begrijpen, blijkt uit hetgeen bepaaldelijk over de reinheid

van het offer gezegd wordt: Th. II, *s.* 321. Men « moet « het niet zóó verstaan: omdat CHRISTUS rein en onschuldig « was, daarom moesten de offerdieren ἄμωμοι (zonder « eenig gebrek) zijn; neen, uit het idee van het offer, « *in het algemeen*, volgt deze voorwaarde; daarom moesten « beiden: het afbeeldende en het waarachtig offer ieder op « zijne wijze en op zijnen trap zonder gebrek zijn.»

Zoo zou dan het offer der oude wet ter naauwernood een voorspel der natuur, maar niet eigenlijk prophetiesch zijn, en de hoogste wet of orde van de godsdienst slechts de *algemeene* orde der rede, slechts *algemeen* idee zijn!

Want, het hoogste, dat wordt aangevoerd, is bloot redelijke betrekking, is niet meer dan, gelijk de schrijver zelf het noemt, eene *algemeenheid*: het offer moet overeenkomst hebben met dengene wien het wordt aangeboden, dus, daar God rein is, moeten alle offers rein zijn. En dat is nu het hoogste waaraan CHRISTUS volmaaktheid getoetst wordt! Daarmede is zijne Godheid onbestaanbaar. God is *oneindig* en niet *algemeen*.

De ware reden, waarom BÄHR zoo spreekt, is inderdaad gelegen in den abstracten verstandsgeest, welke *algemeenheid* voor het bovennatuurlijke in de plaats stelt, en dat « geest en waarheid » waant. Hij wil niet dat men zich op Christus offer beroepe om den aard van het Mosaïesch offer te begronden. Waarom niet? omdat Christus offer een louter toekomstige zaak, een *historiesch* voorval, slechts het beste *individu* van de gansche algemeenheid is. Nu kan iets individueels en historiesch geene wet, geen *algemeene* grond zijn, en dus niet voor reden worden aangevoerd. Daarom had hij zelf een « algemeen idee », eene algemeene wet aan, welke, zegt hij, de ziel is van alle godsdienst.

Wij antwoorden, dat CHRISTUS wel degelijk *wet* is, en

dat deze wet zich in zijn offer voor de eindige wereld vervult, er daardoor op toepasselijk wordt, en dus in dat offer alle waarheid en alle orde te vinden is, waarnaar de godsdienst aller eeuwen, en de gansche menschelijke geschiedenis moet beoordeeld en verklaard worden.

CHRISTUS is *wet*, want hij is God, van wiens oneindigheid al die *algemeenheden* of algemeene wetten, op welke BÄHR zich beroept, niet zijn dan nabootsingen dan analogien. Dat hij individu of persoon is, wel verre van te beletten, (gelijk BÄHR schijnt te denken) dat hij hoogste *intelligibele wet* en grondslag der orde zij, is juist omdat Hij volkomen of oneindige wet is. De *algemeenheid* kan geen persoon zijn, maar de *oneindigheid* is dat noodzakelijk.

Verder: dat Hij in den tijd de menschelijke natuur aanneemt, in de historie optreedt, en door een voorbijgaand sterven zijn offer voltooit, is geene reden om te zeggen, dat het als *eene geheel toekomstige, nog niet bestaande zaak* geen grond of wettelijke orde uitmaakt, van welke de aard van het Mosaïesch offer afhankelijk is. Integendeel, door dat aannemen der menschheid, door dat zoo historiesch optreden, overeenkomstig alles wat tot onze natuur behoort, heeft de goddelijke of oneindige wet die bepaalde uitdrukking, die toepassing en die geldigheid voor de gansche wereld, dat deze er van den beginne af tot aan het einde door gedragen en geregeld is, en er dus van ons naar moet beoordeeld worden. *Agnus occisus ab origine mundi.*

Neen, niet CHRISTUS offer is gegrond op betrekkingen tusschen God en menschen bestaande (1), maar, andersom: die betrekkingen zijn gegrond op het offer van CHRISTUS,

(1) We meenen hier causaal-grond, en spreken niet daarvan, waar wij subjectief en ten bewijze van uitgaan.

door hetwelk zij hersteld, en naar welks voorbeeld zij oorspronkelijk bepaald zijn. Deze betrekkingen zijn ook geen bloot rationele, abstract algemeene wetten. Niet slechts deze, maar hooger wet tevens heeft CHRISTUS vervuld in het vervullen van den *wil zijns* VADERS.

Wie dus zegt: CHRISTUS offer, zoo wel als het Mosaïsche offer, moest rein zijn, moest datgene zijn wat het is, om *geene andere dan* deze natuurlijke reden en algemeene wet, dat al wat Gode gewijd wordt rein behoort te zijn: hij stelt de natuur en hare algemeenheid boven CHRISTUS, en doet diens volkomenheid slechts in vervulling of verwerkelijking daarvan, dat is in iets eindigs bestaan. Hij ziet, om dezelfde reden, tusschen het offer des Ouden Verbonds en het offer van CHRISTUS slechts een trapsgewijs verschil. En zoo is de verhouding niet. De oude wet met hare ceremonien is niet gelijk eene menschelijke *imaginatie*, welke zich in de nieuwe wet tot *rede* ontwikkelt. Zoo wordt de Joodsche *symboliek* maar al te dikwerf opgevat. Ongetwijfeld is daar eene analogie in met de eigenlijke verhouding, dewijl God den mensch naar diens behoefte behandelt, maar zoo staat de realiteit, door den Apostel ligchaam genoemd, niet tegen de schaduw over. CHRISTUS komst in de wereld is geene ontwikkeling, is iets absoluuts. Zijne Godheid gaat in die verstandige uitleggingen verloren.

Wie integendeel den aard van het Mosaïesch offer grondt op CHRISTUS offer, ontkent volstrekt geene der rationele betrekkingen op welke BÄHR zich beroept, maar hij bepaalt er zich niet bij, hij vat ze op in eene hoogere orde, en kan dan, met nog meer kracht dan BÄHR zelf, beweren, dat het Mosaïesch offer ook een eigen doel had.

DE STUDIE

VAN HET

KERKELIJK REGT (1).

III.

VROEGERE EN HEDENDAAGSCHE BEOEFENING. — VEREISCHTEN OF HOOFDREGELEN.

Wij hebben gezegd (2) dat de beoefening der kerkelijke regtswetenschap vroeger schaarscher was, en dat in onze eeuw een vernieuwde ijver voor dezelve is opgekomen. Dat *vroeger* kan menigeen, die aan de geschiedenis niet vreemd is, als hoogst twijfelachtig en zelfs als eene onwaarheid voorkomen. In de daad, die vergelijking van het verleden en het tegenwoordige is niet zoo, dat zij geene beperking behoeft. Wij bedoelen dan ook dat verleden, dat tot de zestiende eeuw of althans tot niet lang vóór de zestiende eeuw opklimt.

Voor dien tijd werkten verschillende redenen mede om de studie van het kerkelijk regt belangrijk te maken. Toen tegen het midden der twaalfde eeuw door den arbeid van GRATIAAN de gewigtigste kerkelijke wetten in een geheel waren vereenigd geworden, en daardoor de voorheen uiterst moeijelijke beoefening derzelve was vergemakkelijkt, stroomden van alle landen van *Europa* jonge lieden naar *Bologna*, om de lessen bij te wonen van GRATIAAN en anderen, die het *Decretum* tot grondtekst hunner uitleg-

(1) Vervolg van bladz. 90.
(2) Bladz. 3.

gingen bezigden. Dit nam nog toe toen, tegen het midden der dertiende eeuw, de verzameling der belangrijkste Decretalen onder GREGORIUS IX in het licht kwam, en later de overige verzamelingen van BONIFACIUS VIII, CLEMENS V en JOANNES XXII verschenen. Zoo veel te meer was dit het geval, omdat de studie van het kerkelijk regt den weg baande tot de kerkelijke waardigheden, en deszelfs beoefenaars vaak ook tot staatswaardigheden werden verheven of door de vorsten tot raadslieden werden verkozen, wijl het kerkelijk regt ook voor het grootste gedeelte als staatsregt was overgenomen, vooral in *Duitschland*, en ook waar in burgerlijke zaken de burgerlijke wet zweeg, de kerkelijke wet als grond van beslissing en regtsregel gold. Deze toestand van de beoefening des kerkelijken regts duurde nagenoeg voort tot het laatst der vijftiende eeuw. Reeds had de verslapping der kerkelijke tucht in vele streken de regtsstudie doen kwijnen, de meesten legden zich er nog alleen op toe om de hoop op ambten en waardigheden. Geen wonder dus dat, toen de Hervorming in vele landen ook deze laatste hoop had vernietigd, de beoefening der kerkelijke regtswetenschap verviel en meer bepaaldelijk slechts daar nog overbleef, waar het vooruitzigt op waardigheden en eereposten nog open stond, en het oude regt nog van toepassing bleef.

Het is dus van het werk der zoogenaamde Hervormers af dat het eigenlijk verval der regtsstudie dagteekent; de redenen van dit verval waren velerlei, en meestal van dien aard, dat zij dat verval duidelijk als het gevolg der Hervorming aangeven.

Niet alleen hadden de beoefenaars des kanonieken regts geene ambten en voordeelen meer te wachten, maar ook groote moeijelijkheden en onaangenaamheden waren hun

lot. Men had het er lang op toegelegd en was er eindelijk toe gekomen, der Kerk hare vrijheid te benemen, haar in staatskluisters of onder de vervolgingszucht der Hervormers te doen zuchten, en de toepassing der kerkelijke wetten zoo als zij daar lagen, in de meeste gevallen allermoeijelijkst, ja onmogelijk te maken. In de streken waar het protestantisme de overhand had, bleef, bij de onmogelijkheid der toepassing in het leven, de studie des kerkelijken regts achterwege; men moest handelen zoo als men kon; de voorzigtigheid, die de omstandigheden voorschreven, was de weg dien men moest volgen en het groote regtsbeginsel dat niet mogt worden uit het oog verloren. In sommige streken van *Europa* hadden de aanmatigingen van vorsten, parlamenten enz. nagenoeg hetzelfde bewerkt, en alleen daar waar de oude instellingen bleven bestaan, bijv. ook in sommige Duitsche Vorstendommen legde men zich met eenige belangstelling op de regtsstudie toe. Deze omstandigheid legt tevens uit, waarom het kerkelijk regt niet heeft gedeeld in de ontwikkeling der wetenschappen, welke men zoo gaarne, maar zoo onnadenkend, zoo uitsluitend en daarom zoo onhistorisch, als het gevolg der Hervorming heeft opgegeven en voortdurend, schoon met eenige meerdere matiging dan vroeger, hemelhoog verheft.

Waren met de Hervorming de omstandigheden dermate veranderd, dan toch waren zij het vooral ten opzigte der betrekking tusschen Kerk en Staat. De Katholieke Staat der middeleeuwen was zijn einde genaderd en in den staat van ontbinding; daarmede waren natuurlijker wijze de groote beginselen, die het geheele regtswezen doordrongen, of geheel ontoepasselijk of ontzaggelijk gewijzigd geworden. De Kerk had niet alleen door de Hervorming

maar ook, zelfs in Katholieke landen, hare vrijheid zoo niet geheel dan toch grootendeels verloren. De beginselen der Hervorming, de hooggeroemde regten der vorsten in hun land volgens het territoriaalsysteem, hadden ook bij Katholieke vorsten ingang gevonden; ook dezen konden de bekoring niet wederstaan om van hunne vermeende regten ten nadeele der Kerk gebruik te maken, en het is onnoodig te zeggen, dat zij eene menigte ambtenaren en schrijvers en begunstigers vonden. Men zou zich geschaamd hebben die vermeende regten op protestantsche beginselen te gronden, en hierom werd het territoriaal-stelsel minder ruw, maar niet minder ten nadeele der kerk, uitgelegd en toegepast. Het Gallicanisme kwam in *Frankrijk* en elders de behulpzame hand bieden; de pligt *(officium)* des vorsten als beschermer der Kerk, waaruit vroeger verpligtingen volgden ten voordeele der Kerk, werd in een regt *(jus)* herschapen, waaruit thans regten sproten ten nadeele der Kerk. In een woord, de onderscheiding van Kerk en Staat was langzamerhand eene wezenlijke scheiding geworden. De vroegere vereeniging van het kerkelijk met het burgerlijk regt had naar evenredigheid dier scheiding geleden, en nog in enkele streken van *Duitschland*, waar de vorsten of keurvorsten zelve Bisschoppen waren, was de vereeniging van langeren duur, en dus de beoefening des kerkelijken regts menigvuldiger. Op dezen toestand volgde het vreesselijk tijdperk van den geest van secularisatie. Met het einde der achttiende eeuw begon het tijdperk waarin de vrijheid der Kerk meer dan vroeger, zelfs in de Katholieke landen, onderdrukt werd; in de meeste niet zoo zeer door geweld van pijnen en fofteringen, als door het doodend geweld eener alles onderdrukkende Staatsmagt. *Frankrijk* was hierin reeds

lang voorgegaan. De aan de hervorming ontleende beginselen waren tot den laatsten graad hunner ontwikkeling gekomen en daarom verstikkender dan ooit in de toepassing. Maar daarom ook was eene andere toekomst voor de Kerk in het gezigt, hare vrijheid begon reeds nader bij te komen. In de laatste ontwikkeling van de beginselen die haar onderdrukten, was reeds eene vreesselijke krisis te wachten voor hen die ze bezigden. Men had door het verdrukken der Kerk ook haren weldadigen invloed op de volkeren voor een groot gedeelte verijdeld, men had hun door het schenden van het heiligst gezag den eerbied voor het gezag in het algemeen ontnomen, men had gemeend door zijne magt uit te breiden deze te versterken, en bedacht niet dat hoe meer eene zaak zich uitbreidt tegen hare natuur in, zij schijnbaar grooter, maar inwendig en in de daad, kleiner en zwakker worden moet. Hier komen wij tot het tijdperk, waarin de beoefening der kerkelijke regtswetenschap weder begon op te komen. Staan wij nog even stil bij de aangegeven redenen waarom zij sedert de hervorming schaarscher was geworden, om er bij te voegen, dat, toen om die redenen het kerkelijk regt was verwaarloosd geworden en niet had gedeeld in den wetenschappelijken vorm, waarin andere wetenschappen waren vooruitgegaan, men niet alleen zich van die regtsbeoefening onthield, omdat het kerkelijk regt, vooral het *jus canonicum* in den engeren zin genomen (1), niet van toepassing zijn kon, maar ook omdat men, gewoon aan den vooruitgang van andere wetenschappen, het Kerkelijk regt droog, zonder leven, althans zonder wetenschappelijk leven bevond.

Sedert het begin onzer eeuw had de omwenteling van

(1) Zie bl. 5.

1789 en volgende jaren geleerd, waarheen het stelselmatig onderdrukken van het heiligst gezag op aarde eindelijk leiden moest. De vorsten zagen voor een oogenblik en onder den invloed van den eersten schrik in, dat men de vrijere werking der Kerk op de volkeren noodig had, om den eerbied voor het wereldlijk gezag, en rust en orde in den Staat te bewaren. Zij gaven voor een oogenblik aan die gedachte toe, en hier en daar kon de Kerk, zelfs in protestantsche landen, zich vrijer bewegen, zich zelfstandiger regelen en besturen. Het belang des kerkelijken regts werd daardoor grooter, en het gevolg was, dat men zich met nieuwen ijver op hetzelve begon toe te leggen. De groote gebeurtenissen van het laatst der vorige eeuw hadden den schok gegeven, ook de Katholieken waren opgewekt om met meer ijver de belangen der Kerk tegenover de Staatsalmagt te verdedigen, en vooral van dien aard waren de eerste vruchten der hernieuwde beoefening des kerkelijken regts: zij behoorden tot dat gedeelte, hetwelk men het *jus publicum* noemt, en dat juist vroeger had gediend om het stelselmatig onderdrukken der Kerk en harer vrijheid te bevorderen. Bewijsstukken van dit laatste zijn de menigte werken van dien aard in de achtiende eeuw geschreven, vooral in *Frankrijk* en *Duitschland*, en in *Duitschland* meer bijzonder in de aan *Oostenrijk* onderworpene landen. — Het *jus publicum* was in de de daad van het hoogste belang geworden sedert dat men de groote beginselen van het *jus commune* niet meer kon toepassen, en men, sedert de geheel veranderde betrekking van Kerk en Staat tot elkander, de groote beginselen, welke die betrekking regelen, niet meer aan het kerkelijk *jus commune*, vooral vervat in het *Corpus Juris Canonici*, ontleenen kon, omdat het veelal

vroegere historische ontwikkeling der beide magten tot grond had, maar moest afleiden uit de natuur der beide magten zelve.

Intusschen hadden de vorsten, van hun eersten schrik teruggekomen, langzamerhand den ouden weg weder ingeslagen, en lieten zij de looden hand der bureaukratie met al hare zwaarte op de Kerk drukken. Maar dappere strijders voor de regten der Kerk waren gevormd geworden, die ten minste den strijd voor de vrijheid der Kerk met eer streden en volhielden, schoon hunne pogingen over het algemeen zonder gevolg bleven. Een nieuwe schok was noodig; 1830 herhaalde de vroeger zoo gevoelig gegevene les; de vrijheid der Kerk werd er grooter door, omdat men begreep dat de vrije werking der Kerk de beste, de eenige waarborg is voor het heil der Staten. De Kerk maakte zich die vrijheid ten nutte om te regelen waar het haar tot nu toe was belet geworden, en instellingen te maken volgens hare eigene wetten. Die vrijheid was lang niet volkomen, maar de studie der kerkelijke wetten werd er op nieuw door aangemoedigd. Mannen van wetenschappelijke vorming poogden haar eene waardige plaats onder de wetenschappen te doen innemen, en, zeggen wij het onbeschroomd, zij hebben het genoegen mogen smaken, dat men in sommige streken niet meer met een schamperen glimlach het kerkelijk regt eene wetenschap hoorde noemen. En toen de gewigtige gebeurtenissen van het jaar 1848 de herhaaldelijk gegevene waarschuwing dreigend vernieuwden, toen zag men in dien uitersten nood geen middel meer overig, dan de hulp der Kerk in te roepen door haar vrij en onbelemmerd hare weldaden onder de volkeren te laten verspreiden, en een gezag, door welks onder

drukking men zijn eigen gezag meende te versterken, angstig in te roepen tot behoud van dat eigen gezag, en vrij te laten heerschen om dit eigen gezag te vergrooten, krachtiger te maken, en voor ondergang te behoeden. Wat het kerkelijk regt bij die vrijheid heeft gewonnen, behoeven wij niet te zeggen; de sedert 1848 zoo merkwaardige verschijning van eene menigte Conciliën (1) en Vereenigingen zijn er getuigen van; en het is merkwaardig dat in de laatste twee jaren meer degelijke werken en geschriften over kerkelijk regt zijn verschenen, dan welligt sedert het begin dezer eeuw tot dien tijd toe het geval is geweest. Dit had plaats vooral in *Duitschland;* daar was de eerste oorzaak van het niet beoefenen des kerkelijken regts, daar was de eerste oorzaak waarom het niet in den vooruitgang der overige wetenschappen, ook onder het opzigt van den wetenschappelijken vorm, deelde; het was billijk dat daar de studie des kerkelijken regts hersteld werd, het was billijk dat daar het kerkelijk regt den naam van wetenschap, ook onder het opzigt van den vorm, waardig werd. In sommige landen heeft men bij het dreigen van den orkaan beloften voor de vrijheid der Kerk gegeven, die vrijheid *en principe* toegezegd, maar niets gedaan, met de verwezenlijking der beloften gedraald of door de *détails* en organieke bepalingen, nagenoeg alles weder ingetrokken, zoodra men zich weder in veilige haven waande. De hemel verhoede, dat daar de herhaalde waarschuwingen nog niet voldoende zouden zijn.

Wij hebben de redenen aangegeven om welke de studie des kerkelijken regts kort vóór. maar vooral met de zestiende eeuw schaarscher werd en in onzen tijd merkbaar heeft toegenomen, en zijn verzekerd, dat in onze dagen

(1) Zie *De Katholiek*, Dl. XVI, bl. 265 en volg.

die studie meer en meer als belangrijk zal worden beschouwd, en voor het leven meer en meer van praktisch nut of toepassing zal worden.

Het zou nu onze taak zijn, tot ons derde punt over te gaan en aan te toonen welke vereischte voor eene degelijke en vruchtdragende studie des kerkelijken regts moeten aanwezig zijn, welke voorschriften daartoe moeten worden in het oog gehouden. Alvorens daartoe over te gaan, willen wij voldoen aan het op het laatst van ons vorig artikel gezegde (1) omtrent eenige opwerpingen, die men tegen de studie der kerkelijke regtswetenschap wel het meest hoort aanvoeren.

Een hoofdbezwaar dat men er tegen heeft, is het volgende. Het voorwerp dier studie, zoo spreekt men, is van geene toepassing in ons land niet alleen, maar ook in vele andere. — Blijven wij bij het beantwoorden dezer opwerping ernstig. Stellen wij vooreerst buiten het bereik derzelve dat gedeelte, hetwelk men het *jus publicum* pleegt te noemen, omtrent welks onmiskenbaar nut, tegenwoordig vooral, wel niemand zal twijfelen. Geven wij dus der opwerping een wezenlijk aanzien, dan moet zij slaan op die kerkelijke wetten, welke of wel *defectu materiae* niet meer van toepassing en daarom van belang ontbloot zijn, bijv. de regelen omtrent de beneficiën, enz., òf wel van geene toepassing meer zijn omdat alles volgens het goedvinden en het oordeel der kerkelijke overheid wordt bestuurd. Dit laatste kan vooral worden aangevoerd in landen, waar de kerkelijke regering ontbreekt, waar geene bisdommen zijn en dus de regelen, in een gewoon bisdom geldende, hare toepassing niet vinden. — Ons antwoord is, dat wij hem die zoo spreekt aanraden van

(1) Bl. 90.

wel toe te zien. Hij bestrijdt zoo doende alleen enkele bepalingen van het kerkelijk regt: en zoo hij niettegenstaande deze bemerking zijne bewering in algemeenen zin staande houdt, dan zou hij ligt den schijn kunnen hebben, als zage hij liever het regt van gewoonte of liever van gewone gebruiken, dan het regt der wetten in zwang.

Is deze zijne meening, dan zorge hij, dat hij geen misbruik voor gebruik of gewoonte houde, en dit gevaar is groot voor hem, die de wetten en regelen niet kent, welke de grenzen tusschen gewoonte *(consuetudo)* en misbruik *(corruptela)* bepalen, die dan toch dikwijls niet dan uit stellige kerkelijke wetten kunnen worden opgemaakt. Hij bedenke daarenboven, dat ook de besluiten der plaatselijke overheid een deel van het kerkelijk regt uitmaken. Voor die landen in het bijzonder, waar geene geregelde bisdommen bestaan, geldt, behalve de reeds gemaakte bedenkingen, ook nog de volgende. Niet alleen gelden daar dan toch die bepalingen, welke aan den uiterlijken vorm van geregelde bisdommen niet uitsluitend eigen zijn; maar ook niet al wat met dien uiterlijken vorm zamenhangt moet gerekend worden van geen nut, van geene toepassing te zijn. In die uiterlijke vormen heeft de Kerk geene bloote vormen voorgehad. Bij al wat zij doet zit de wijsheid in hooge mate voor, en het zou hier het geval zijn van te zeggen *non tam potestate quam sapientia facit.* Dat die vormen ontbreken, bewijst de veranderlijkheid der kerkelijke tucht. Maar zoo dikwijls de Kerk wetten geeft of instellingen maakt, wordt zij door den geest haars stichters geleid, en onder de schors der letteren en vormen schuilt geest en leven; daaronder ligt een beginsel verborgen, waarom de Kerk zóó en niet anders heeft willen bepalen, en de geest der Kerk is,

in geen enkel punt van disciplien welk ook aan verandering onderhevig. Die geest is één en dezelfde, omdat hij de geest van CHRISTUS is, waarmede hij de Kerk als zijn ligchaam doordringt en levend houdt. Moge nu al het een en ander in onbruik zijn geraakt, zal daarom het beginsel, dat de *canones* bezielt, in die streken van geen nut, van geene toepassing zijn? Den geest dus, den zin der Kerk, de *radix* waaruit de wet of de instelling is gesproten, dien op te sporen zelfs in zaken of instellingen, die den ouden vorm niet hebben, — ziedaar de taak van den waren beoefenaar des kerkelijken regts. Dien zal hij trachten uit te drukken in algemeene beginselen, wier gezag om bovengemelde reden nergens mag worden voorbijgegaan of ontdoken. Zoodoende zal hij analogisch de oude regelen op de nieuwe vormen toepassen. Zoodoende begrijpt men ook, waarom BENEDICTUS XIV heeft kunnen zeggen, dat waar de kanonieke wetten in de praktijk worden nagelaten, men ze toch noodzakelijk moet in het oog houden, zoo dikwijls het op het bestuur der zielen *in foro conscientiae* aankomt, om de gewetens veilig te besturen (1). Het nut bestaat dus niet alleen voor uitwendige van de vroegere verschillende vormen, maar ook voor het inwendig bestuur der zielen.

Eene andere opwerping van minder ernstigen aard is deze. Men klaagt over het weinig aantrekkelijke van de studie des kerkelijken regts, men vindt het droog, weinig wetenschappelijk, enz. Deze soort van bestrijders der kerkelijke regtswetenschap, zijn met die kleingeestige opwerping zoo zeer ingenomen, dat gij zeker zijt, bij hen een onwillekeurigen glimlach, bij sommigen zelfs walging

(1) *Bullar.* T. III. Const. 57, §§ 5 en 8. ed. Mechl. Vol. IX. p. 166, 168.

te veroorzaken, wanneer gij de studie des kerkelijken regtstoeleg op eene wetenschap durft noemen. — Voor dezulken is het antwoord kort, de meesten hunner maken de opwerping na bij toeval eenige kapittels van het *Corpus Juris*, of ook nog een of anderen der oudere schrijvers te hebben ingezien, en schijnen daarop in hunne eenvoud zich het kanoniek regt voor te stellen als een massief vierkant, als een lijvig boekdeel. Wij ontkennen niet dat de behandelingswijze van sommige schrijvers hen in die meening heeft kunnen stijven. Zoo zonden wij bijv. in de *Questions du droit-canon* van WILMET, weinige jaren geleden te *Namen* uitgegeven, op de vraag *Qu'est ce que le droit-canon?* voorzeker een ander antwoord mogen verwachten dan: *c'est le recueil des canons ou des lois ecclesiastiques* (1). Wij ontkennen ook niet dat de wijze van behandeling der oudere schrijvers weinig geschikt is om, wat den vorm betreft, een veel gunstiger oordeel te doen vellen. Maar vooreerst vindt dit gedeeltelijk zijne oplossing in de redenen waarom de kerkelijke regtswetenschap niet heeft gedeeld in de ontwikkeling der overige wetenschappen, en ten andere dient het volgende te worden in het oog gehouden. De wetenschap des kanonieken regts ligt niet in den vorm der wetten, noch in de ontelbare en in herculischen vorm gegotene werken der oude canonisten. Wij prijzen hier den vorm niet aan, dien zij als bij erfopvolging eeuw in eeuw uit hebben gebezigd; die vorm schaadt der wetenschap zelve niet. Geven zij u, wanneer gij naar de reden hunner beslissing en leer vraagt, eene reden aan, die u voorkomt geen schijn van reden te hebben, en van welke gij op hare beurt de reden zoudt verlangen, gij zijt vrij die zorgvuldig in hunne lastige boekdeelen opgesloten te laten,

(1) Bladz. 1.

en intusschen zelf de wet dieper binnen te dringen, haren geest, haren eersten grond op te sporen. Zoo doende zult gij der studie van het kerkelijk regt den naam van wetenschap niet ontzeggen, zoo doende zult gij haar vooral niet droog en weinig aantrekkelijk vinden. Gij zult zien en overtuigd zijn, dat het eene wetenschap is, die u den aard van den hierarchischen vorm der Kerk grondiger leert kennen, eene wetenschap die u de volgorde der eeuwen leert doorloopen, om u de majesteit en de bij eene zoo verschillende en vermenigvuldigde werking zoo krachtige eenheid te doen bewonderen, waarmede het door den goddelijken stichter der Kerk aangestelde gezag zich over de geheele wereld heeft ontwikkeld.

Wij gaan over tot het aanwijzen der regelen of vereischten, tot eene vruchtdragende studie des Kerkelijken regts in het oog te houden.

Het spreekt wel van zelf dat vele andere wetenschappen van een onschatbaar voordeel zijn voor die waarvan wij spreken; gedeeltelijk bleek dit uit het vroeger gezegde omtrent het onderling verband vooral der theologische wetenschappen en van die des regts (1), en voor andere, vooral de historische en kritische, blijkt het genoegzaam uit de regelen, meer bepaald door ons aan te wijzen. Deze regelen betreffen 1° de bronnen, waarin de Kerkelijke wetten en verordeningen vervat zijn, 2° deze wetten of verordeningen zelve, 3° de omstandigheden van tijd of plaats waarin zich de beoefenaar der Kerkelijke regtstudie bevindt, 4° de schrijvers die de kerkelijke wetten of verordeningen hebben uitgelegd.

I. De *bronnen*, waarin de Kerkelijke verordeningen bevat zijn, moeten zorgvuldig worden getoetst. Wij bedoelen onder den naam van bronnen, de verzamelingen der ker-

(1) Vergelijk bladz. 79–86.

kelijke wetten, in verschillende tijden en door verschillende personen gemaakt. Het is niet altijd even gemakkelijk het regt gebruik dier verzamelingen en hare waarde te onderscheiden, hetzij men die verzamelingen bedoele, welke het *corpus juris canonici* uitmaken, of de andere verzamelingen van Conciliën of andere Kerkelijke wetten. Vooreerst is het van belang te weten of eene Kerkelijke wet, behalve de kracht die zij heeft om het gezag van hem die haar gaf, ook nog eene grootere kracht heeft verkregen juist daardoor, dat zij in deze of gene verzameling is opgenomen. Zoo is het bijv. eene dwaling wanneer ZACCARIA zegt, dat de kanonieke verordeningen zooveel gezag hebben als de bron van waar zij het eerst zijn voortgekomen (1), terwijl een wezenlijk onderscheid had moeten gemaakt worden. Immers de hoofdstukken in de verzamelingen der Decretalen (*Libri V Decretalium, Liber Sextus, Clementinae, Extravagantes Joannis XXII, Extravagantes communes*) vervat, al zijn zij ook afkomstig van een particulier Concilie of van een of anderen kerkvader, hebben, alleen door de plaats die zij in genoemde verzamelingen hebben, algemeen verbindende kracht, tenzij het tegendeel noodzakelijk blijke. De hoofdstukken van het *Decretum Gratiani* hebben dit voorregt niet, zij hebben alleen die kracht, welke hun door het oorspronkelijk gezag, van waar zij voortkomen, kon worden verleend en is verleend geworden, en weinige van dezelve zijn door hun in praktijk algemeen aangenomen gebruik tot den rang van algemeene verordeningen verheven. Geene andere verzameling van conciliën, bullen, enzv. heeft ooit het voorregt van de verzamelingen der Decretalen verkregen. — Een tweede regel bij de toetsing der bronnen in het oog te houden is, dat men zie, welke,

(1) *Thesaur. Theol.* T. I, p. 306.

zoo al niet de wettelijke, dan toch de kritische waarde is dier overige verzamelingen; en hierbij doen zich verscheidene vragen op: Wie was de verzamelaar? was hij voor zijne zaak berekend en geschikt, niet alleen om zijne kennissen, maar ook en vooral om zijne stemming. Bijv. was hij verheven boven ligtzinnigheid en ligtgeloovigheid en daarom juist beoordeelaar? Was hij eene of andere partij toegedaan, en heeft welligt bij zijnen arbeid derzelver strekking voorgezeten? Zoo zijn enkele verzamelingen van Conciliën te mistrouwen, die in den geest van eenige besluiten van *Konstanz* en *Basel* zijn gemaakt geworden, en waarin behalve die besluiten ook vele oude Conciliën zijn opgenomen om het te doen voorkomen alsof die geest de geest der oudheid was. En bijaldien hij van die verdenking vrij is, op welke wijze heeft hij zijne verzameling bearbeid, had hij daarbij een bijzonder, ofschoon niet berispelijk, doel? Een voorbeeld zij de verzameling van MARTINUS van *Braga*, die de oude *canones* niet juist en onveranderd opgeeft, omdat hij zijne verzameling voor de in *Spanje* heerschende disciplien inrigtte en daarom de oude verordeningen daarmede in overeenkomst bragt. — In de nieuwere verzamelingen is dit alles grootendeels ook uit de opschriften of *summaria* en uit de *indices* ligt op te maken.

II. Wat de *wetten* of verordeningen zelve betreft, heeft men te letten op het gezag van hetwelk zij uitgaan, de stof of zaak waarover de wet beschikt, de omstandigheden waarin zij is gegeven, de vorm waarin zij is vervat. 1° Komt in aanmerking het gezag van hetwelk de wet uitgaat, of het wettig is en wat het wil. Is de wet door het wettig gezag gegeven, zoodat bijv. de beschikking over kerkelijke zaken niet van de wereldlijke, maar van de geestelijke magt is uitgegaan? Heeft de kerkelijke wetgever zich binnen de

perken zijner magt gehouden? Zoo ja, wie en in hoeverre heeft hij willen verpligten? — 2°. De stof of zaak waarover de wet beschikt. *a*) Tot welk gedeelte der disciplien behoort zij, tot dat hetwelk naauwer met het door CHRISTUS ingestelde zamenhangt, of tot dat hetwelk aan de beschikking der kerkvoogden is overgelaten, volgens tijd en omstandigheden? Dikwijls moet uit de stof worden opgemaakt, of de wet nog heden als verpligtend moet worden beschouwd, of zij overal of allen verpligt, of de kerkvoogden iets tegen haar vermogen. *b*) Niet de stof alleen moet worden nagegaan, maar ook de reden der wet, opdat men wete, in hoeverre men haar in gegevene gevallen kan wijzigen; opdat men naauwkeuriger bepale, welke verpligting zij oplegt en in hoeverre, en opdat zij ook van nut zij om andere wetten toe te lichten. — 3°. De omstandigheden waarin de wet is gegeven. En daarom, opdat men den zin der wet nader bepale, bij welke gelegenheid is zij gegeven? Is zij gegeven op eene aanvraag van anderen aan wie men antwoordt? Is zij gegeven tegen zeker bepaald misbruik of voor een bepaald gebruik, of uit drang van omstandigheden en noodzakelijkheid? — Welke waren de omstandigheden van plaats? Immers wij moeten het verschil van plaatsen in het oog houden, om de wet niet uit te breiden noch te beperken. — Welke waren de omstandigheden van tijd? Vooral is dit noodig om te weten, wat te zeggen van de hedendaagsche al of niet-toepassing der wet. Is welligt door haar niet iets verleend of geduld, alleen om de benarde tijdsomstandigheden? Hoogst laakbaar en te mistrouwen zijn diegenen, welke een enkel bepaald tijdperk, bijv. van de eerste eeuwen, als de ware *type* van Kerk en regt hemelhoog verheffen, ten nadeele van andere, vooral van die waarin

zij leven. Dit is bijzonder eigen aan de Gallicanen, de strengere schrijvers, de Jansenisten enz. — 4°. De vorm waarin de wet vervat is. — Is die vorm zoo, dat hij eene wezenlijke verpligting oplegt, en welke? Bijv. de woorden *Censemus* en dergelijke, waardoor de wetgever in de Decretalen eer eene opinie schijnt te uiten dan te gebieden, moeten worden opgenomen als bevattende een wezenlijk bevel in den zin der opinie, welke schijnt te worden uitgedrukt. — Is de vorm of de wijze van spreken onbepaald, absoluut, of is die voorwaardelijk of van clausulen vergezeld? — Aan ieder woord moet de zin worden gegeven, dien het had toen de wet werd gegeven; daartoe dient vooral ook de kennis der taal welke de wetgever sprak. — In de wet moet worden onderscheiden het beslissend, het beschikkend gedeelte, van dat waarin de redenen zijn vervat der beschikking, of andere woorden, welke niet tot deze behooren. Zoo is het dikwijls nuttig, het in het *Corpus Juris* geplaatste gedeelte der Decretalen te vergelijken met hetgeen uit dezelve is weggelaten, doch alleen op de volgende wijze. Heeft het daaruit medegedeelde op zich zelf een helderen zin, dan moet deze worden gehouden, al ware hij ook strijdig met den zin der Decretale, in haar geheel genomen; want de wetgever heeft door de verandering of verkorting dien en geen anderen zin als wet in het *Corpus Juris* of *Jus Commune* willen uitdrukken. Heeft het echter geen helderen zin, dan kan men met nut de geheele Decretale raadplegen, om dien duidelijk te maken. Omtrent het eerste geval schreef BENEDICTUS XIV aan den bisschop van *St. Domingo*: «Gij bekent volgaarne, dat de algemeene opinie der Doctores die is, welke wij onlangs hebben uiteen gezet... Maar gij verklaart rondweg, dat geen gevoelen, hoezeer ook

algemeen door de Canonisten goedgekeurd, bij u geldt, tenzij het gegrond zij, en steune op den kanonieken tekst; dat het gevoelen, waarvan spraak is, niet gezegd kan worden op den kanonieken tekst te steunen, omdat uit de boven aangehaalde Decretale van ALEXANDER III, niet verminkt en verkort, gelijk zij in onze door GREGORIUS IX gemaakte verzameling van Decretalen zich bevindt, maar in haar geheel beschouwd, klaarblijkelijk, gelijk gij meent, wordt opgemaakt, dat».... enz. «Het was GREGORIUS niet onbekend, dat van de Decretalen veel door derzelver verzamelaar was weggelaten, daar die Paus in gezegde voorrede dit zelf te kennen geeft met de woorden: *resecatis superfluis;* en toch heeft hij gewild, dat boven iedere Constitutie, de naam van haren maker zou blijven staan. Ditzelfde heeft ook later BONIFACIUS VIII gedaan in zijne verzameling van het Zesde Boek van dergelijke door de Pausen gegeven Decretalen.... Het is bekend, dat ook CLEMENS V op dezelfde wijze heeft gehandeld.... Verlangt gij dat het blijke, dat gij de wetenschap der heilige *canones* grondig bezit, en dat gij niet tevreden zijt met hetgeen in de verzameling van GREGORIUS te lezen staat, maar uwe leer hooger en uit de bronnen zelve put? Daarover zullen wij met U niet twisten, Eerw. Broeder; veeleer prijzen wij uwe vlijt, en loven uwen ijver: niemand zal verstoord op U kunnen worden, omdat gij de geheele Decretale wilt inzien, wanneer gij er eene aantreft, die in de verzameling van GREGORIUS verkort wordt gevonden. Maar bedenk, dat wel de vlijt is te prijzen van hem, die de geheele Decretale raadpleegt, om die welke niet in haar geheel is beter te verstaan....; maar weet ook, dat het noch goed te keuren noch te dulden is, dat iemand tot de geheele Decretale zijne toevlugt neemt, wanneer die,

welke eenigzins verminkt is, helder en duidelijk is; zoo er iets aan wordt bevonden te ontbreken, dan is er dit afgenomen op bevel en volgens den wil van dengene, die daartoe de hoogste magt had, en wel afgenomen om deze reden, opdat de disciplien, welke de wetgever zelf wilde onderhouden hebben, gewaarborgd zou zijn, en zij niet zou worden geschonden en wankelend gemaakt, indien de geheele Decretale in de nieuwe verzameling ware geplaatst geworden (1).» Dezelfde dwaling van den bisschop van *St. Domingo*, aan wien BENEDICTUS schreef, is te verwijten aan den onder vele andere opzigten hoogst gevaarlijken Napelschen Canonist DOMIN. CAVALLARI. — Eveneens is het gesteld met het voorschrift en de reden der wet. Is het voorschrift der wet duidelijk en aan geen twijfel onderhevig; in dit geval is het niet alleen onnoodig maar zelfs ongeoorloofd, dit door redeneringen, aan de reden der wet ontleend, te wijzigen; alleen dan wanneer het voorschrift twijfelachtig is, of waar twijfel bestaat over de al of niet-toepasselijkheid der wet op een bijzonder geval, is het vergund en zelfs noodzakelijk de reden der wet op te sporen en uit dezelve eene beslissing op te maken.

In het bovenstaande hebben wij ons meestal tevreden gesteld met aanwijzingen te doen; ieder derzelve zou met voorbeelden kunnen worden toegelicht; wij hebben er ons van onthouden om ons artikel niet boven mate te verlengen.

III. Behalve de bronnen en de wetten zelve, moeten worden in het oog gehouden de *omstandigheden van tijd en plaats*, waarin zich de beoefenaar des kerkelijken regts

(1) *Bullar.* T. I, Const. 113. §§ 7, 10, 13 ed. cit. Vol. III, p. 9 seqq.

bevindt. En dit 1°. opdat hij oordeele over de al of niet bestaande verpligting der oude wetten, die niet uitdrukkelijk afgeschaft zijn geworden. De omstandigheden van tijd en plaats waarschuwen hem dikwijls, dat om dezelve eene oude wet of nutteloos of soms zelfs schadelijk zou zijn, ten minste dat zij het in dit of dat bepaald geval zijn zou. 2°. Opdat hij oordeele of, in geval de omstandigheden de toepassing der oude wet niet geheel uitsluiten, zij dan toch geene mildere toepassing vorderen. Want niet zelden zijn de omstandigheden van dien aard, dat, ofschoon zij de wet niet doen ophouden, deze evenwel *ex aequo et bono* moet worden uitgelegd en gewijzigd. 3°. Om vooral die wetten te beoordeelen, welke, aan het Romeinsch burgerlijk regt ontleend, in strijd zijn met de wetten van het vaderland. Het is het verlangen der Kerk dat, waar het niet tot haar wezenlijk nadeel is, waar het dus zonder zonde kan geschieden, de wetten des vaderlands worden nageleefd, en dus in burgerlijke zaken niet de daarop betrekking hebbende wetten des Romeinschen regts, schoon in het kerkelijk regt overgenomen, maar de wetten des lands worden onderhouden. 4°. Om bezadigd te oordeelen over die kerkelijke wetten, welke hij ziet dat in zijn vaderland niet worden onderhouden, en wel zoo dat de kerkelijke overheid, aan wie de zaak wordt verondersteld bekend te zijn, op hare naleving niet aandringt. Het kan zijn, dat een bestaand gebruik niet overeenkome met het algemeen regt; maar ook dan is het een zeker bewijs van eene zeer onvolledige regtskennis, wanneer men daarom alleen dat gebruik als onredelijk en ongeoorloofd verwerpt. Veronderstel zelfs dat het gebruik indedaad niet is goed te keuren, ook dan nog zal de ware regtsbeoefenaar de wijze van het tegen te gaan afmeten uit de omstandigheden, en niet

onvoorzigtig er tegen te velde trekken, met gevaar van grooter onheil te stichten, zijne eigenliefde te verraden en welligt het kerkelijk gezag er over aan te randen. Hem die met dien geest zich op het regt wil toeleggen, hem moest zoo mogelijk de toegang worden ontzegd; van hem is Israels heil niet te verwachten.

IV. Ook bij het gebruik der *schrijvers* moet men niet zonder overleg te werk gaan. De schrijvers, die het kerkelijk regt hebben uitgelegd, moeten niet zonder keuze worden geraadpleegd. Men bepale zich bij weinige maar degelijke, en daarbij houde men de volgende punten zorgvuldig in het oog. 1°. Wie is deze of gene schrijver? Wat heeft hij kunnen, wat willen doen? Wat heeft hij kunnen doen? Welke kennissen had hij van andere hulpwetenschappen, vooral van de kritiek? Wat beveelt hem boven anderen aan? Zoo zijn niet alleen de lateren boven de ouderen, maar vooral diegenen boven anderen te verkiezen, die in de praktijk der kerkelijke zaken meer ingewijd waren. Bijv. onder beide opzigten moet aan BENEDICTUS XIV voor al zijne werken eene bijzondere plaats worden ingeruimd; en wijl sedert hem vele punten van disciplien eene merkbare verandering hebben ondergaan, zijn weder anderen voor die punten boven hem te stellen. Gelijk BENEDICTUS, verdienen ook anderen, met betrekking tot een der beide genoemde punten of tot beide, eene bijzondere vermelding, als FAGNANI en GIRALDI. Doorgaans zijn voor bepaalde punten boven anderen te verkiezen die schrijvers, welke ze *ex professo* hebben behandeld. — Wat heeft hij willen doen? Was zijne bedoeling zuiver en opregt? Of had hij een bepaald doel, omdat hij eene of andere factie of verkeerde strekking was toegedaan? Men denke bijv. aan VAN ESPEN en vele Duitsche schrijvers ten

tijde van FEBRONIUS en JOSEPH II, of ook daarna. 2°. Welke waren de omstandigheden van tijd en plaats, waarin hij schreef? Dikwijls heeft de invloed derzelve zelfs op overigens goedgezinde schrijvers een verkeerden invloed gehad, zonder dat zij zelve dat verkeerde bespeurden. Zoo hebben de Febroniaansche en Josephistische beginselen op vele Duitsche schrijvers onloochenbaar invloed uitgeoefend. Deze regel geldt dus vooral voor hen, die in de Oostenrijksche of andere Duitsche Staten schreven, op het laatst der vorige eeuw. Als voorbeelden kunnen gelden SCHRAM, SCHENKL en anderen. Alleen uit die omstandigheden wordt eenig vermoeden en wantrouwen dikwijls reeds geregtvaardigd. 3°. Het algemeen gevoelen der canonisten in de uitlegging eener kerkelijke wet, heeft een gezag, dat men niet zonder vermetelheid kan verwerpen; niet alleen omdat men geloof moet slaan aan overeenstemmende deskundigen, maar ook omdat de kerkelijke regters en overheden, onder stilzwijgende goedkeuring der Kerk, zoo een gevoelen ook in de praktijk volgen. Om deze reden zijn vele verordeningen, regelen en handelwijzen ontstaan, voor welke men geen anderen grond, geen anderen oorsprong kan aanwijzen. 4°. Men zij evenwel niet voorbarig met een gevoelen algemeen te noemen. 5°. In punten, het geloof betreffende of de zeden, voor zoover de regelen derzelve worden afgeleid uit het natuur- of goddelijk regt, raadplege men de theologanten, in de overige de regtsgeleerden. Bijv. voor de stof, voorkomende in den Eersten Titel van het Eerste Boek der Decretalen *(De summa Trinitate et fide catholica)*, wende men zich tot de theologanten; voor de regelen en praktijk der dispensatiën in huwelijkszaken, tot de canonisten. 6°. Ofschoon de beroemde CUJAS zegt, dat er geen onbekwamer doctores zijn, dan die vóór de vijf-

tiende eeuw over het kanoniek regt hebben geschreven, moet evenwel niet ligt een schrijver met verachting geheel worden ter zijde gelegd. Dikwijls is hij, schoon om zijn schrijven en leertrant van geene waarde, van wezenlijk nut als getuige der ten zijnen tijde of in zijn vaderland geldende disciplien. Deze bemerking is algemeen op alle schrijvers toepasselijk, eene andere waarde hebben zij als dusdanige getuigen, eene andere als schrijvers om leertrant en schrijfwijze. Men houde zich daarom in praktische vraagpunten aan hen die de zaken praktisch behandelen, in betwiste punten en in die over het algemeen, welke meer van oordeel en redeneerkracht afhangen, houde men zich aan die schrijvers, welke onder dit opzigt boven anderen uitmunten.

Zooveel zij genoeg omtrent de vereischten of regelen, bij welker verzuim eene ernstige en vruchtdragende studie van het kerkelijk regt onmogelijk is; wij hebben getracht zoo veel mogelijk kort te zijn.

Er blijft ons nog over, in een laatst artikel een historische schets te leveren van den voortgang der min of meer wetenschappelijke behandeling des kerkelijken regts tot op onze dagen. Onze volgende Aflevering zal die bevatten.

VERSCHEIDENHEID.

LUTHER'S BIJBELVERVALSCHING.

Het kon den hervormer niet ontgaan, dat hij om zijne leer, welke eenen zoo grooten bijval vond, te bevestigen en te bestendigen, haar eene bijbelsche kleur moest geven, en zijne *regtvaardiging door het geloof alleen* doen terugvinden in de H. Schriftuur. Hij zag ook zeer wel in, dat de groote menigte zijner volgelingen de moeite niet zoude en niet konde nemen, om zijne vertaling met den grondtekst te vergelijken, en er de kritiek op aan te wenden. Althans de wijze waarop hij in zijne bijbelvertaling te werk ging gedoogt geene andere uitlegging.

Regtvaardiging door het geloof alleen beteekende bij hem, dat de mensch niet in staat was iets goeds te verrigten, dat de geboden Gods slechts dienden om den mensch van dit zijn volstrekt bederf te overtuigen, dat nogtans de wet moest vervuld worden, maar dat CHRISTUS dit voor ons had gedaan, en wij alzoo door Hem van de verpligting der wet ontheven waren, indien wij Hem slechts door het geloof grepen en vasthielden. Uit dat geloof zouden dan de werken van zelve volgen. Echter waren die niet meer dan teekenen of blijken van geloof. Zij deden niet af ter zaligheid, zij waren *noodzakelijk* gevolg; God deed ze, niet wij; zoodat in de veronderstelling, waarvan LUTHER ook op andere plaatsen uitgaat, dat de werken niet volgden, het geloof niet minder genoeg zoude zijn ter zaligheid. «Hij (God) gebiedt alleen, Hij ook vervult alleen.» «Ik heb, zoo laat hij God terzelfde plaatsen spreken, kortelijk in het geloof «gesteld alle dingen, zoodat, wie het geloof heeft, alle dingen «zal hebben en zalig zal zijn; wie het niet heeft, niets zal «hebben» (1).

(1) WALCH's Uitgave XIX, S. 1212.

Om waar het noodig was den bijbel in dien zin te doen spreken, was het dikwerf genoeg een of ander woord in den tekst te lasschen. Zoo zet hij Rom. IV, 15 in plaats van: «de wet werkt «gramschap»: De wet veroorzaakt *slechts* gramschap.» (*richtet nur Zorn an.*) Dat *slechts* is hier van uitnemende dienst, om LUTHER's denkbeeld van de wet aan den Apostel toe te schrijven.

Bekender is zijne vertaling van Rom. III, 28. «Zoo houden «wij, dat de mensch geregtvaardigd wordt zonder werk der wet, «*alleen* door het geloof.» Het hier tusschen geschoven *alleen*, geeft aan de plaats eenen gansch anderen voor LUTHER gunstigen zin.

Nadat men hem hierop had oplettend gemaakt, schreef hij: «het sprijt mij dat ik er ook niet bijgezet heb *alle* en *van alle*; «aldus: zonder *alle* werken van *alle* wetten, opdat het vol en «rond uitgesproken zou zijn. Daarom zal het in mijn Nieuw «Testament blijven, en al zouden alle Pausezels dol en gek wor«den, ze zullen het er me niet uitkrijgen» (1).

Zulk een voorhoofd van rotssteen en staal moest hij wel hebben, om op nog onbeschaamder wijze de hand te slaan aan Rom. III, 25, 26. Daar wordt gespoken van Gods regtvaardigheid als een zijner zedelijke eigenschappen welke in CHRISTUS is geopenbaard, waardoor Hij, uit kracht van CHRISTUS verlossingswerk, den zondaar niet slechts vergeeft, maar hem verandert, hem waarlijk, hem innerlijk regtvaardig maakt. LUTHER nu berigt ons: «dat woord: Gods regtvaardigheid, kon ik niet velen, en «naar gebruik en gewoonte van alle leeraars was mij niets an«ders gezegd, en ik niet onderwezen, dan dat ik dit, op de wijze «der philosophen, van zulk eene regtvaardigheid moest verstaan, «door welke God regtvaardig is, regt doet en bewerkt en alle zon«daars en onregtvaardigen straft.» En na hierop van zijn gewetensangst, in het klooster, gesproken te hebben: «Daarom, zegt hij, «beminde ik dien regtvaardigen en grammen God niet, welke

(1) l. c. XXI, S. 314.

«de zonde straft. Ik hield evenwel bij den lieven PAULUS aan, «wat hij toch op die plaats meende» (1). Verder verhaalt hij dat hij na lang nadenken tot inzigt kwam, dat hier nooit van Gods *actieve* regtvaardigheid maar van eene *passieve*, namelijk niet van Gods eigen regtvaardigheid en heiligheid aan welke de mensch zou deelachtig worden, maar van eene den mensch slechts *toegerekende regtvaardigheid* sprake was.

Hoe dan vertaalt LUTHER de woorden van den Apostel: εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ In plaats van: «Ter openbaring of ter betooning zijner (Gods) regtvaardigheid,» zet hij: «opdat Hij (God) de regtvaardigheid, *die voor Hem geldt*, aanbiede.» Op dezelfde wijze stelt LUTHER overal in plaats van «regtvaardigheid *Gods*»: de regtvaardigheid *die voor God geldt*.

Evenwel kon LUTHER het met deze verandering hier nog niet goed maken. Want v. 26 staat: «Om zijne regtvaardigheid in «dezen tijd te toonen, opdat Hij zelf regtvaardig zij, en den«gene regtvaardig make, die gelooft in JESUS CHRISTUS.»

Daar blijkt duidelijk, dat de Apostel van eene vergeldende regtvaardigheid Gods spreekt, en dat de mensch door God waarlijk regtvaardig wordt gemaakt, niet de regtvaardigheid hem slechts *toegerekend*. Wat doet LUTHER? Het woordje *alleen* moet weder zijne dienst bewijzen; hij zet: «opdat God *alleen* regtvaardig zij en regtvaardig make enz.» Daar dus God alleen hier regtvaardig wordt genoemd, moest de lezer er uit opmaken, dat niet ook de mensch waarlijk geregtvaardigd wordt, maar de regtvaardigheid van God hem werd *toegerekend*.

Op eene kort voorafgaande plaats, Rom. V, 23, had LUTHER reeds door eene andere vervalsching den lezer voorbereid om op die wijze de regtvaaardiging te verstaan; «er staat: want allen *hebben gezondigd* en behoeven de glorie Gods.» (Gods genade, Hem welgevallig te zijn). De Apostel zegt in den verleden tijd: *hebben gezondigd*, omdat in den geregtvaardigde

(1) l. c. XIV, §§ 460.

de zonden die hij *bedreven heeft* zijn uitgewischt. Maar naar LUTHER blijft de mensch *altijd zondigen*, en de regtvaardigheid wordt hem slechts toegeschreven. Hij verandert dus den verleden tijd in den tegenwoordigen, en zet: «want allen *zondigen*.»

Als van sommige heilige mannen gezegd wordt dat zij *regtvaardig* zijn, en het duidelijk is dat er eene waarachtige regtvaardigheid bedoeld wordt, verduistert hij de voorstelling door, in plaats van *regtvaardig*, te zeggen: *vroom*. «Dit voor«beeld [van den regtvaardigen ABEL] spreekt en predikt nog, «dat wij alleen door het geloof *vroom* worden. Als er van «NOACH staat: «NOACH was een *regtvaardig* en *volkomen* man «in zijne geslachten, en wandelde met God.» Zet LUTHER: «NOACH was een *vroom* man en zonder verandering enz.»

JOB. XXII, 3 luidt naar den grondtekst: Meent gij dat den Almagtige eenig genot (of voordeel) gebeure, wanneer gij regtvaardig zijt, (gij uwe wegen goed maakt,) LUTHER vertaalt: Meent gij dat het den Almagtige behage *dat gij u zoo vroom maakt?*

Zoo vertaalt hij ook in 't Nieuwe Testament δίκαιος (regtvaardig) door *vroom* bij MARC. VI, 20; LUC. I, 6; II. 25; XXIII, 50; MATTH. I, 19; Act. Ap. X, 22, en zoo op meer plaatsen. Zoo staat Apocal. XXII, 11: die regtvaardig is worde nog meer geregtvaardigd, δικαιωθήτω ἔτι. Naar LUTHER kon er geen vooruitgang in de regtvaardigheid zijn; zij was de ons toegerekende regtvaardigheid van CHRISTUS zelven. LUTHER vertaalt dus: die *vroom* is zij *in 't vervolg altijd vroom.*» (*sei immerhin fromm.*)

Eene groote zwarigheid bood hem Rom. VIII, 3, 4, waar gezegd wordt, dat God de zonde verwonnen heeft; iets wat onmogelijk was voor de wet.

«Want — wat onmogelijk was voor de wet, waarin zij te «zwak was om het vleesch — God heeft, door zijnen Zoon «in de gelijkenis van het vleesch, en om de zonde (te doen «ophouden) te zenden, de zonde in het vleesch veroordeeld

«(verwonnen), opdat het voorschrift (of de regtvaardige daad «δικαίωμα) der wet zou vervuld worden in ons, die (in die «genen onzer) dier niet naar het vleesch, maar naar den geest «handelen.»

Daar was voor LUTHER, tenzij hij weder eene vervalsching beging, geen uitkomst mogelijk. Hij zet derhalve: «wat on-«mogelijk was voor de wet, *dat deed God*» — «Hij veroordeelde «de zonde in het vleesch *door zonde.*»

Door er «*dat deed*» tusschen te voegen, en in plaats van «om de zonde» (περὶ) te zetten: *door zonde*, was het nu mogelijk, het zoo te verstaan, dat CHRISTUS tot zondaar werd, geheel in onze plaats trad, en ons van de zedewet ontsloeg.

Rom. X, 4 staat: «Want het doel der (oude) wet is CHRISTUS, ter regtvaardigheid aan ieder die gelooft.» LUTHER vertaalt: «want CHRISTUS is het doel der wet, «*wie aan hem gelooft is regtvaardig*». LUTHER geeft er dus door zijne vervalsching den bepaalden zin aan, dat ieder die gelooft reeds daardoor geregtvaardigd is.

De H. Apostel PAULUS leert Act. Apost. XIII, dat door CHRISTUS niet eene uiterlijke, als in de oude wet, maar eene geestelijke waarachtige vergeving der zonden wordt geschonken, en deze niet alleen aan de joden, maar ook aan de heidenen die de uiterlijke Mosaïsche kwijtschelding niet hadden, wordt aangeboden. LUTHER daarentegen leerde dat de zedewet niet verpligtte, en de werken die uit geloof en liefde geschiedden, niets afdeden ter regtvaardigheid. Men vergelijke alzoo hoe hij de woorden van den Apostel verdraait. Deze laatste zegt, naar den Griekschen tekst XIII, 38, 39: «Zoo zij het u dan «bekend gemaakt, mannen broeders, dat door dezen u ver-«giffenis der zonden verkondigd wordt. Ook van alles, waar-«van gij in de wet van MOSES niet kondt geregtvaardigd «worden, *wordt door dezen* (CHRISTUS) *geregtvaardigd een ieder «die gelooft.* LUTHER scheidt den zin van een: «Zoo zij het «u dan bekend gemaakt, lieve broeders, dat u verkondigd

«wordt vergiffenis der zonden door dezen, [en als of het «volgende er bij behoorde] en van alles, door hetwelk [!] «gij in de wet van MOSES niet kondt geregtvaardigd worden. *Maar wie aan dezen gelooft hij is regtvaardig.*

Er staat I Cor. I, 30: CHRISTUS JESUS die ons *geworden* «is (ἐγενήθη) wijsheid voor God en regtvaardigheid.» Daaruit kan men ligtelijk verstaan, dat CHRISTUS ons bron en oorzaak is van onze waarachtige regtvaardiging. Evenzoo is Hij onze verrijzenis en ons leven. Hetgeen niet wil zeggen, dat slechts Hij in onze plaats verrijst, en niet ook wij verrijzen zullen. Om zijne theorie in deze plaats uit te drukken zet LUTHER: «die ons *gemaakt* is van God tot wijsheid en regtvaardigheid.» waarin wordt aangeduid, dat die regtvaardiging niet eene ware maar eene geheel positief van God zoo *gemaakte* of gestelde regtvaardigheid die ons slechts werd toegerekend.

Philipp. III 9, staat: «niet hebbende mijne regtvaardig«heid die uit de wet is, maar de regtvaardigheid uit God, «welke op het geloof volgt» of welke «door het geloof ver«kregen wordt» (ἐπὶ τῇ πίστει.) Waar zeker gezegd wordt, dat onze regtvaardigheid *genâde* is, en wij slechts door het geloof of van het geloof uitgaande innerlijk kunnen geregtvaardigd worden; maar niet dat de regtvaardigheid van CHRISTUS zelven ons wordt toegerekend. LUTHER vertaalt: «*de regt«vaardigheid, die van God aan het geloof wordt toegerekend.*» Al wat er voorafgaat en volgt is met deze vertaling in strijd.

Om de zekerheid te bewijzen, welke volgens LUTHER de ware geloovigen van zijne zaligheid of praedestinatie had, in tegenoverstelling van den Katholiek, die *naar zijn zeggen* slechts op zijne werken vertrouwde en daarom in angst was, — vertaalt hij Psalm LI, 12: Schep in mij, o God! een zuiver hart, en geef mij eenen nieuwen *zekeren* geest. Intusschen staat er: «Vorm in mij eenen *vasten* geest.» Dat is eenen vaststaanden, standvastigen geest.

Dus ook zet hij Spreuken XVI, 2: aan een ieder schijnen

zijne wegen rein, maar «*God alleen maakt het hart zeker*,» terwijl er staat: «maar de Heer weegt de geesten,» (weet wie rein is of niet.)

Gelijk LUTHER eene regtvaardigheid gemaakt heeft *die voor God geldt*, zoo zoekt hij ook met de *heiligheid* zijn denkbeeld van toerekening te verbinden.

Exod. XXII, 31 staat: «Gij zult mij heilige mannen zijn.» Hij zet: Gij zult heilige mannen *voor mij* zijn; en LUC I, 75: «In heiligheid en regtvaardigheid voor zijn aangezigt ons leven «lang.» (waar ZACHARIAS de beloofde regtvaardiging bezingt) wordt veranderd met: «in heiligheid en regtvaardigheid, *die hem behaagt*.»

Daar, naar LUTHER, de mensch altijd zondigde, en niemand ooit een *rein hart* hebben kon, zoekt hij in Psalm XXIV, 4, waar van een *rein hart* als grond van troost gesproken wordt, er de beteekenis aan te geven van een *waar geloof* hebbend hart.» Van een rein hart, zegt hij, is wat zich rein en louter aan Gods woord houdt;» dan daar in den Psalm de verklaring gegeven wordt wie rein van hart zij: «wiens hart geen ijdelheid aanhangt,» vertaalt hij: die geen lust heeft tot *bedriegelijke leer*.

LUTHER beroept zich dikwerf op Coloss. II, 18 om te bewijzen, dat men zich niet moet toeleggen op de ascetiek, op vergeestelijking en maagdelijke onthouding, die dikwerf engelachtige deugd genoemd wordt. Er is op die plaatsen niets van «*geestelijkheid*» of van «*engelachtige geestelijkheid*», gelijk LUTHER beweert, te vinden; maar hij heeft den tekst vervalscht. De apostel waarschuwt voor «de dienst der engelen» van de gnostieken, (θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων) en LUTHER zet: *geestelijkheid der engelen*.

Zelfs zijne zonderlinge leer van den zielenslaap zoekt hij in den bijbel te brengen. Hij ontkende het bestaan eener zuiveringsplaats, en wilde echter niet aannemen, dat de zielen aanstonds na den dood der eeuwige zaligheid deelachtig werden. Zoo veel te meer grond meende hij te hebben tegen de aanroeping

der Heiligen. Hij beweerde dus dat de zielen in eenen geheel bewusteloozen slaap bleven tot aan den dag des oordeels (1), en vertaalt I Cor. XV, 20: «CHRISTUS is de eersteling geworden «onder diegenen *die slapen*, (*die da schlafen;*) er staat in den tekst «*onder de ontslapenen*» of gestorvenen. — Om dezelfde rede vertaalt hij JOAN. XI: 13 met: «zij (de leerlingen) meenden dat hij van den *slaap des ligchaams* sprak.» Alsof CHRISTUS van LUTHER's zielenslaap had gesproken! Er staat ook niets van in den tekst.

Zoo speelde de groote hervormer met den bijbel! Hij die zich daarop tegen het gezag der Kerk beriep! Die zich evangelist noemde, en het verduisterd evangelie op nieuw voor den dag bragt!

(1) LUTH Ep. ed. Aurif. II, 44. Op. Leipzig II, 399.

DE PROTESTANTSCHE EERDIENST,

BEOORDEELD

DOOR EEN PROTESTANT.

In ons vorig opstel, over den abstracten verstandsgeest als oorzaak van verblinding, hebben wij bijzonder de Protestantsche eerdienst ten bewijze genomen, dat deze geest het gansche Protestantisme beheerscht en bezielt, en er eene voor ons naauwelijks te begrijpen begoocheling ten gevolg heeft. Niets, zeiden wij, drukt den aard eener Godsdienst duidelijker uit dan de eerdienst; niets ook werkt zoo op de Godsdienst terug, vermag zoo veel ter opvoeding en vorming des menschen. Daar nu het Protestantisme, op dat zoo beslissende punt, in die eerdienst, die van nature hoogstmaatschappelijke daad moet zijn, niet aanbiedt dan eene zeer passieve beschouwing, dan een studie of speculatie, welke niet eens tot zekere belijdenis komen kan — zoo was het uitgemaakt, dat onbepaald formalisme, dat verdieping in het eigen kenvermogen, dat verwarring van subjectieve gedachte met objec-

lieve waarheid, in 't kort, dat abstracte verstandsgeest het eigenlijk beginsel en de innige aard was van het Protestantisme. Onze lezers zullen zich daarbij wel het inneren, dat het laatste voorbeeld van hetgeen die get. uitwerkt en vermag, genomen was uit een werk van BÄHR: *Symbolik d. M. C.* Juist deze zelfde geleerde heeft onlangs een geschrift over de Protestantsche eerdienst uitgegeven, (1) hetwelk ons eerst in handen is gekomen, nadat ons opstel in dit tijdschrift verschenen was. Daarin worden de bemerkingen, welke wij dienaangaande gemaakt hebben, nagenoeg herhaald, en zoo nadrukkelijk bevestigd, dat wij aanstonds besloten, de opgenomen taak niet te vervolgen, dan na vooraf onze lezers met den inhoud van dat geschrift te hebben bekend gemaakt.

De aanleiding tot zijn schrijven is de staat van verwarring en verval, waarin zich het Protestantisme bevindt. «Al wie geenen blinddoek voor zijne oogen bindt» dus zegt hij «moet toestemmen, dat het der Protestantsche «Kerk in *Duitschland* nog nooit zoo zeer ontbroken heeft aan «dat, wat levensvoorwaarde, wat eener Kerk noodig is om «Kerk te zijn: namelijk aan inwendige en uitwendige een«heid. Wij mogen het ons zelven niet verbergen, dat het «gevaar van verbrokkeling en uiteenstorting hoe langer «hoe dringender wordt» s. 3.

Welk eene bekentenis, en wie wordt door deze opregtheid niet getroffen? Bähr evenwel is het Protestantisme te zeer toegedaan, om te wanhopen, en meent nog een redmiddel te hebben gevonden. «Indien dat gevaar moet afgewend «worden, en de Protestantsche Kerk een krachtig leven «ontwikkelen, dan is niets zoo zeer noodig, als dat het Chris-

(1) *Der Protestantische Gottesdienst* — von Dr. K. BÄHR, *ministerialraht bei dem Evang. Oberkirchenrath zu Karlsruhe. Heidelberg* 1850.

«telijk *gemeente-bewustzijn* in haar (de Kerk) gesterkt en verle-«vendigd worde, want daarvan alleen hangt hare eenheid af.»

Men ziet het, BÄHR is Protestant; *bewustzijn* is het redmiddel! Maar hoe dat bewustzijn van gemeente of Kerk zonder Kerk verkregen?

«Dat nu langs den weg der doctrine zulk eene ver-«sterking en verlevendiging niet verkregen wordt, heeft de «ondervinding genoegzaam getoond. Gedurende drie hon-»derd jaren hebben wij onder elkander over de *leer* ge-«streden, en zijn daardoor toch waarlijk niet tot grooter «eenigheid en eenheid geraakt; maar veeleer reeds dik-«werf den afgrond der oplossing nabij gekomen. Moge «het ook aan niemand die de Evangelische waarheid be-«mint, en die de goddelijke gave der kennis van goddelijke «geheimen gesmaakt heeft, in den zin kunnen komen, om «onverschilligheid daarvoor aan te bevelen, toch is het «heden niet te vroeg, maar hoog tijd, dat de Evangeli-«sche Kerk zich met allen ijver wende tot het gebied van «Christelijk en kerkelijk leven, en de wonden trachte te «heelen, die dat geheele op haar uitgewassen (*superfö-«tirende*) doctrinaire wezen haar geslagen heeft.»

Dat doctrinaire wezen, waarbij, met terzijdestelling van leven en daad, alles gezocht wordt in het *denken*, is geene *superfoetatie*, maar het eigenlijke wezen van het Protestantisme. Indien het dus door al dat denken, weten en studeren, door die zoogenaamde geest en waarheid naar «den afgrond der oplossing» wordt heengevoerd, gaat het niet door eene toevallige en nog te keeren oorzaak, maar door zijn eigen eenzijdig of valsch beginsel ten gronde. MELANCHTON was consequent, toen hij de Kerk definieerde, als zijnde een *coetus scholasticus*. Vergeefs verwerpt BÄHR deze definitie; vergeefs erkent hij, dat zoo doende CHRISTUS

tot eenen blooten leeraar wordt gemaakt, dat juist door dat eeuwig denken, leeren en preken, het Protestantisme ten gronde gaat. Hij zelf neemt immers den bijbel nog aan als eenige kenbron? Kan dan hetgeen van eene abstracte letter uitgaat op iets anders eindigen dan op abstractie? En als het *bewustzijn*, of het *weten dat men weet* de groote zaak is, waarom dan zoo veel aan het doctrinaire wezen verweten?

«Maar ook langs den weg der kerkregeling (*kirchenver-*«*fassung*) zal de vereeniging en eenheid niet bewerkt wor-«den. Wie zal hen willen berispen, die zich bemoeijen «om aan de Evangelische Kerk eenen vorm te geven, «welke aan haar eigendommelijk wezen beantwoordt, en «haar eene vaste houding naar buiten verleent? Maar, nog «daargelaten, dat zich in die constituerings-bemoeijingen «zoo menige vreemdsoortige, onkerkelijke, ja zelfs onzui-«vere motieven mengen, ligt het toch duidelijk voor oogen, «dat de kunstigste, verfijndste kerkvorm niet helpen kan, «wanneer het aan inwendige vereeniging en eenheid, «wanneer het aan gemeente-bewustzijn ontbreekt. Dit kan «door geene kerkelijke regerings- en besturingsvorm voort-«gebragt of vergoed worden, terwijl omgekeerd daar, waar «het voorhanden, sterk en krachtig is, de regeringsvorm »zich van zelve zal voordoen. Het is eene groote begoo-«cheling, wanneer men gelooft, door vormen en inrigten «eene verstorvene Kerk het leven te kunnen inblazen, of «slechts de nog gloeijende pit van het gemeente-bewust-«zijn weder tot brandend en nachtverdrijvend licht te «ontsteken. Zonder een sterk en krachtig gemeente-be-«wustzijn, is van de pogingen ter kerkregeling veeleer «nog grooter verbrokkeling der Kerk te vreezen; en wel be-«paaldelijk zullen democratische vormen, in welke zoo velen

«bijzonder sinds het jaar 1848, het heil meenen te zien, «dezelfde gevolgen hebben als de op de volkssouvereiniteit «gegronde rijksregeling, welke *Duitschland* oneeniger heeft «gemaakt dan het was.»

Het lijdt geen twijfel, dat aan het Protestantisme, nu het eenmaal bewustzijn genoeg verkregen heeft, om met de symbolische boeken het laatst beginsel van gezag te verwerpen, geen openbare maatschappelijke inrigting te geven is. Die inrigting zou er vreemd aan blijven, zou geen levend organisme, maar op zijn best een hoog houten dak zijn, waaronder men des te stiller en veiliger het geloof kon vernietigen. Wederom verdient het opmerking, dat BÄHR, die met de volkssouvereiniteit zoo weinig ingenomen is, en op eene andere plaats zijne uiterste vrees te kennen geeft, dat dit democratiesch beginsel op de kerkregeling zal worden toegepast, er nogthans niet aan denkt, hoe verschrikkelijk democratiesch het Protestantisme zelf is. Protestantsche Kerk en philosophische Staat hebben bijzonder veel overeenkomst. Beiden zijn onhistoriesch, zijn theoretiesch, worden à priori gemaakt, blijven niet te verwezenlijken vormen, maken den mensch tot alles en tot niets, en schenken aan den strijd van despotisme en anarchie, waarin zij hunnen ondergang tegemoetgaan, den naam van leven en ontwikkeling.

Waarin dan meent BÄHR het redmiddel gevonden te hebben? ofschoon wel een ieder begrijpen kan, dat als het zoo treurig is gesteld èn met de *leer* èn met de maatschappelijke orde of *Kerk*, er in een ander bestanddeel van de Godsdienst geene redding meer te zoeken is. Evenwel BÄHR geeft den moed niet op; het redmiddel is eene andere eerdienst! Daardoor hoopt hij dan in- en uitwendige eenheid, hoopt hij gemeente-bewustzijn, gemeen-

schappelijk geloof en orde in de Kerk te herkrijgen.

Ziedaar weder anatomie, weder doode abstractie en van één scheuring van 't geen niet dan in vereeniging bestaat! Kan dan eene eerdienst zoo maar aangenomen worden? Hangt dan *Kerk* en *leer* en *eerdienst* niet noodzakelijk zamen? Maken zij niet een geheel uit dat van een en hetzelfde leven doordrongen is? en kan men deze bestanddeelen naar believen veranderen, afwerpen en weder opnemen? Is dat de ten eeuwigheid rijzende tempel waarvan de Apostel spreekt? dat de groote CHRISTUS der geschiedenis? dat zijn geheimzinnig ligchaam? Neen, wat het is, dat zullen wij zeggen, op het gevaar af van ons eenigzins onbetamelijk uit te drukken, dewijl we de houterigheid, de doode mechaniek, den volslagen onzin van de zoogenaamde geest en waarheid toch niet sterk genoeg kunnen veroordeelen. Het is eene bovennatuurlijkheid waarmede de kinderen zich vermaken; het is een houten pop uit de van ouds vermaarde Vierkroonen, een pop, die met koorden of ijzerdraden bewogen wordt, zijn armen en beenen van zich afwerpt, zijn romp scheidt van zijn hoofd, en dan het eene deel na het andere weder van den grond raapt. — Wie onze smarte gevoelt zal ons wel verschoonen. Of doet het dan geen pijn, als men ook zulk eenen man zoo met de goddelijke orde ziet omgaan en spelen? O rampzalige geest en waarheid!

«Daarentegen kan er geen natuurlijker en eenvoudiger en «tegelijk werkzamer middel zijn, om het gemeente-bewust-«zijn, en daarmede de eenheid, die de voorwaarde is van «alle kracht en sterkte, op te wekken en te behouden, «dan eene aan haar doel beantwoordende eerdienst, «dewijl het hierbij geheel onmiddelijk om de beoefening en «bewaring van het gemeente-bewustzijn te doen is.» s. 3—4.

Het onmiddelijk doel van de eerdienst is God te eeren, en niet gemeente-bewustzijn op te wekken. Dan ofschoon wij daar weder het Protestantsche *subjectieve weten* opmerken, we moeten erkennen, dat het geen Protestantsch idee is, zooveel aan de eerdienst toe te schrijven, en dat ook BÄHR reeds daardoor alleen bewijst geen gewoon geleerde te zijn, dat hij tot zoo ver zijn eigen vooroordeelen overwint.

«Indien» zoo spreekt hij «van oudsher bij alle volken «de verstandelijke en zedelijke vorming op hun gods-«dienstig geloof berust, zoo is toch eerst de eerdienst, «waarin dat geloof vorm en gestalte heeft aangenomen, «de magt, die dan eens bewust, dan weder onbewust, dan «middelijk, dan onmiddelijk op de beslissendste wijze in-«grijpt in de zeden en in alle betrekkingen, in het gan-«sche leven, en daaraan eene bepaalde kleur geeft. Alle «godsdienstige zienswijzen en voorstellingen kunnen zich «op den duur slechts staande houden, wanneer zij hare «uitdrukking in de eerdienst hebben gevonden, terwijl «daarentegen alle die in haar niet zijn overgegaan, weder «verdwijnen gelijk zij zijn opgekomen. Iedere godsdien-«stige gemeenschap, van welken aard zij ook zijn mag, «heeft slechts dan vermogen om te leven en te bestaan, «wanneer zij eene of andere eerdienst heeft, en juist hoe «meer godsdienstig leven ze bezit, des te meer wordt zij «er door gedrongen zich als zoodanig in de eerdienst «te toonen en te doen gelden.

Het is in deze woorden zigtbaar, dat de heer BÄHR niet zoo zeer de waarheid kent, als tot de kennis van de waarheid komt. Alvast heeft hij daar zoo veel gezegd, dat hij, zich gelijk blijvende, het Protestantisme als eene groote onwaarheid zou moeten verwerpen.

Maar wat bovenal met het Protestantisme strijdt, en

onze bewondering heeft opgewekt, is de nu volgende kritiek der Protestantsche eerdienst; eene kritiek, waarin met andere woorden het volstrekt gemis van eerdienst in het Protestantisme erkend wordt. Dat hij van dezelfde beginselen zal uitgaan als wij Katholieken is te veel gevorderd; echter hij komt er op, hij gaat van de eene waarheid tot de andere voort, en de orde onzer Katholieke opvatting komt duidelijk genoeg bij hem voor, om er ons ook in dit verslag naar te kunnen regelen.

Wij merkten aan dat de Protestantsche eerdienst te speculatief, te quietistiesch was, slechts in bijbelstudie, of in beschouwing van het abstracte woord bestond. Daaruit volgde het volslagen gebrek aan de drie vereischten van de eerdienst: in plaats van hoogst levende waarheid, vonden wij er zelfs geen geloof, in plaats van hoogst persoonlijke daad de grootste lijdelijkheid, eindelijk in plaats van hoogste vereeniging of maatschappij het beginsel van oneenigheid en verdeeling.

Welnu, ook BÄHR ziet in dat eenzijdig speculatieve, in die bijbelstudie de bron van al de verkeerdheden die hij veroordeelt. Zijn voornaamste grief is, dat in de Protestantsche eerdienst, naar het woord van LUTHER, de predikatie de hoofdzaak is geworden.

BÄHR poogt het te verontschuldigen door de noodzakelijkheid waarin men zich bij het begin der Hervorming bevond, dewijl het Protestantisme zich anders niet kon uitbreiden. Als of de waarheid, om zich uit te breiden, niet juist het openlijkst en krachtigst naar hare natuur moet te werkgaan!

Hij vervolgt: «zoo kwam het, dat toen ter tijd *preken* «en *leeren* volkomen dezelfde beteekenis hadden. Dit ziet «men reeds in de definitie door de Augsburgsche confessie

«van de Kerk gegeven (art. 7): *Est autem ecclesia congre-*
«*gatio sanctorum in qua evangelium recte* DOCETUR, ver-
«geleken met de Duitsche overzetting: De Kerk is de ver-
«zameling aller geloovigen, bij welke het Evangelie zuiver
«GEPREDIKT wordt.» Daarop haalt hij eenige oude kerk-
verordeningen aan, waarin, op het voorbeeld van LUTHER,
de preek voor de hoofdzaak verklaard, en met *leer* verward,
of voor hetzelfde genomen wordt. «Het is hier de plaats
«niet te onderzoeken of deze opvatting der preek als *leer*
«de juiste zij [waar ook zou dat te land komen!!] maar
«het is om het historische feit te doen, dat het Protes-
«tantisme bij zijn ontstaan de preek zoo heeft opgevat,
«en dat deze opvatting altijd bleef stand houden, hetgeen
«niemand loochenen kan, Het is bekend, dat in de 17e
«eeuw, het tijdperk der Protestantsche orthodoxie, de
«preken zelfs over theologische twistpunten liepen, en op
«zijn hoogst aan het slot eenige *nuttige toepassingen* gemaakt
«werden. In de 18e eeuw werd gezegde opvatting der preek
«tot het uiterste gedreven. Zelfs NIEMEIJER definieert haar
«aldus: een *onderrigt in de godsdienst* in eene zamenhan-
«gende en onafgebroken voordragt. Was nu de preek *het*
«*voornaamste stuk van de eerdienst*, zoo volgde zeer natuur-
«lijk, dat de eerdienst voornamelijk onderwijs, en de ter
«eerdienst verzamelde gemeente eene verzameling van leeren-
«den was. Dat erkende men van het begin af openlijk.
«Reeds MELANCHTON definieert de gemeente of Kerk als een
«*coetus scholasticus*, en bepaalt het onderscheid tusschen
«de Evangelische en de Roomsche die hij *regnum Pontificium*
«noemt, aldus: *est ordo, est discrimen inter docentes et audi-*
«*tores*. In de 17e eeuw defineerde G. CALIXT even zoo de
«Kerk als een *coetus hominum docentium et discentium*
«*verbum Dei*; en in de 18e eeuw verklaarde men de Kerk

«rond weg voor eene groote godsdienstige *onderwijs-inrig-*«*ting* welke *leeraars* en *leerlingen* veronderstelde» (Zie b. v. ECKERMAN 1802). — Tot heden toe is dat zoo gebleven, en de Protestantsche godsdienstoefening gaat nog op dezelfde wijze toe.

«De preek doet zich daar voor als het wezenlijkste, «als het factotum van de eerdienst; het overige treedt op «den achtergrond; de preek doordringt en beheerscht «het geheel, en heeft met een woord de opper- en alleen «heerschappij. Het kerkgebouw moet eigenlijk eene *ge-*«*hoorzaal* zijn, — uitwendig is alles ingerigt voor *toehoor-*«*ders*. — De predikstoel heerscht alleen in het ruim, — «aan de wanden hangen tafeltjes, waarop groote cijfers «de nommers van de liederen aanwijzen die bij de preek «zullen gezongen worden. Deze gansche typus — roept «ieder luide toe: het komt alleen op de preek aan, al «het overige is bijzaak!» — «*Preek*, *Eerdienst* en *Kerk* «zijn uitdrukkingen geworden die hetzelfde beteekenen. «In plaats van *naar de kerk* gaan, zegt men: *naar de preek* «gaan, en in plaats van de *dienst* bijwonen of aan de «Godsdienst deelnemen: *eene preek hooren*. — Als men «zondags naar de Kerk wil gaan, vraagt men: «wie «preekt van daag?» en wanneer de man niet preekt dien «men gaarne hoort, blijft men weg, en onttrekt zich aan «de eerdienst, juist omdat men in deze niets ziet dan «eene preek. — De Protestantsche geestelijke voert alzoo «met regt den titel van *predikant*, want in den predikant «is de pastoor en zielzorger geheel verloren gegaan.» — s s, 9, 10.

Maar wat is dan het gebed en het gezang? Zij zijn slechts om wille van de preek, dienen daaraan, en zijn zelve leering of preek geworden. De heer BÄHR haalt uit litur-

gische schriften een en ander voorbeeld aan van gebeden zoo geheel beschouwend en verhalend, dat men slechts het voornaamwoord *Gij*, waarmede God wordt aangesproken, behoeft te veranderen in *Hij*, om eene volmaakte predikatie te hebben. «Men denke niet» zoo vervolgt hij «dat die preek en leertoon slechts ongemerkt en onbewust «is ingeslopen; neen, het werd als een grondstelling uit- «gesproken; zoo als onder anderen SEILER tot regel «geeft: «Ten tweede moeten de Liturgien ook gedurige ««herinneringen aan de Christelijke pligten blijven. Bijgevolg ««moeten de toespraken en gebeden de Christelijke *zedeleer* ««ten minste hoofdzakelijk bevatten.» In plaats van God «aan te bidden en te dienen, moet dus de gemeente de «*zedeleer* hooren, en wat zij eerst in den vorm eener «vermaning vernomen heeft, nog eens in den vorm van ge- «bed recapituleren.» Reeds dat het gebed op de preekstoel geschiedt zegt genoeg. De gezangen hebben, als dienstbaar aan de preek, min of meer den aard der predikatie en zijn om dezelfde reden zoo vermenigvuldigd, dat de gezangboeken 800 of 900, sommigen 12 tot 1300 gezangen bevatten. MOZER heeft er 50,000 gezameld. Daaruit moet, dus besluit BÄHR met regt, eene groote droogheid en houterigheid volgen. «Men stelle zich een gezelschap van «vrienden en bekenden voor, die zich gedrongen voelen «hunne opgeruimde stemming in een lied lucht te geven; «zal daar ieder eerst een dik liederen-boek in de hand «nemen, en met stijf daarop gevestigden blik den dreun «afzingen?» s. 87—92.

Wat volk nu uit die preek-godsdienst gelijk BÄHR het noemt?

Er is daarin geen *waarheid*.

«Het zoo groote zelfbedrog heeft er plaats, dat men

« het woord *des predikants* voor het woord *Gods* neemt. Dat « is toch eene sterke pretentie van eene gemeente te vorde- « ren, dat zij de preek van haren geestelijke, dat zij wat hij « *uit zich* produceert, wat hij gedeeltelijk welligt bij rijper « jaren of dieper inzigt zelf als dwaling of als ongeschikt « zal verwerpen — zal aannemen als woord Gods. — « Veeleer moet de gemeente tegen het subjectieve en indi- « viduele wezen van haren geestelijke beschermd worden. « Treffend is het woord van HÖFLING: de tijden zijn voorbij, « waarin men alles wat van den kansel gezegd werd, « eerbiedigde als woord Gods, en we willen ze ook niet « meer terug. Het is niet waar, dat iedere gemeente zich » door de preekdienst van iederen geestelijke meer gesticht « kan gevoelen dan door het eenvoudig lezen der H. Schrift.» s. 42.

We hebben het gezegd; als de bijbel eenige kenbron is, dan is noch openbare leer noch belijdenis mogelijk, en het eene groote inconsequentie, dat een predikant zich komt plaatsen tusschen den bijbel en de Protestantsche geloovigen. Ook BÄHR beklaagt het, dat in de Protestantsche eerdienst de gemeente geheel aan de willekeur en subjectiviteit van den predikant wordt overgeleverd. Hij haalt de spreekwijze aan: «*Ik ga niet meer bij Hem in de Kerk*» « hetwelk men pleegt te zeggen, wanneer « men op eenen predikant niet gesteld is; want daar de « geheele godsdienst-oefening in handen is van dezen « eenigen (die preekt, die bidt en het gezang opgeeft), «zoo wordt de deelneming daaraan een gaan *bij hem* ge- « noemd.» s 34.

Maar wat zegt of verkondigt die predikant?

Gewigtige bemerkingen worden daarover door BÄHR gemaakt. Het is onmogelijk, zegt hij, dat iedere preek

de eigenlijke en hoogste waarheid van de Godsdienst tot inhoud kan hebben. Naar omstandigheid wordt er dan hier- dan daarover gepreekt. Hij haalt ten voorbeeld aan, dat een predikant *de praatzucht* tot onderwerp zijner leerrede kiest, naar aanleiding van Jac. I: 13—21; dat er door hem het zoo *leerrijke* gebed tegen of liever over de praatzucht wordt bij gedaan, en het hierop zeer toepasselijke gezang, N°. 379 van het Badensche gezangboek, gezongen wordt. «Kan men, vraagt hierop BÄHR, kan «men dat Christelijke gemeente-eerdienst heeten? Is «dat de uitdrukking van het Christelijk bewustzijn? Kun«nen welligt niet twee derde deel der gemeente zeggen: «deze ondeugd hebben we niet; de geheele preek gaat «ons niet aan, en waarom zullen wij een lied zingen dat «ons tegen praatzucht waarschuwt.» Dengenen dien dit eene te vreemde veronderstelling schijnt, antwoordt BÄHR, dat de werkelijkheid zijne veronderstelling overtreft. Hij geeft twaalf predikatien op, gelijk ze in eene welbekende Duitsche verzameling van *gehouden* predikatien, achter elkander voorkomen met de namen dergenen, die ze hebben vervaardigd en uitgesproken. Zij handelen over zekere ligtzinnigheid, over den invloed van het godsdienstige op deugd en welvaart als merkteeken van het ware of onware in de Godsdienst, over het vertrouwen op God bij 't gevaar onzer kinderen, over de nadeelen der verfijnde zinnelijkheid, en dergelijken meer. Ieder dezer leerredenen loopt over een zeer speciaal onderwerp, en niet slechts ieder afzonderlijk drukt de hoofdinhoud des Christelijken geloofs niet uit, maar ze doen het allen te zaamgenomen niet. Men kan dus twaalf zondagen achtereen de eerdienst bijwonen, zonder dat het Christelijk kerkelijk bewustzijn genoegzaam wordt opgewekt. s. 18—20.

Er is in de Protestantsche eerdienst geen leven en daad.

Ook dat ziet BÄHR reeds in. «Door de opper- en alleen-«heerschappij der predikatie werd de Protestantsche eer-«dienst geheel arm aan godsdienstige handelingen, en «dit was een groot nadeel. *De eerdienst zelve is immers «eene daad, onmogelijk kan zij alzoo alleen in spreken en «hooren bestaan.* Gelijk in het leven over 't algemeen de «daad, het handelen krachtiger werkt dan het zeggen, «zoo wordt ook eene eerdienst zonder daad en handeling «meer of minder krachteloos en zonder werking» [zij is geen eerdienst.] «De protestantsche eerdienst is jaar in «jaar uit preken — zelfs feest en vierdagen maken geen «onderscheid. — Toen een protestantsch geestelijke aan «de Koningin CHRISTINA van *Zweden* vroeg: «Wat heeft ««dan Uwe Majesteit bewogen Katholiek te worden?» «antwoorde zij dadelijk: «uwe langwijlige preken.» »Men »kan het stoutweg zeggen, dat, even gelijk die Koningin, «reeds velen, die tot niets minder dan tot de geesteloo-«zen behoorden, uit de Evangelische Kerk, in den «eigenlijken zin des woords, zijn uit*gepreekt*. Allen zijn «nu eenmaal niet zoo georganiseerd, dat zij het eeuwig «redekavelen en leeren, waarbij zij niet eens altijd waar-«lijk en werkelijk geleerd worden, verdragen kunnen; zij «gevoelen zich daardoor eer teruggestoten dan aangetrok-«ken; zij hebben geene behoefte onderwezen te worden, «maar de behoefte van God te dienen, dat wil zeggen, «de *daad* der eerdienst te verrigten; zij willen niet een uur «lang *hooren* wat de predikant al te zeggen weet, maar «iets *doen*, waardoor zij God dienen, zij willen actief «deel nemen en niet in enkel passieven toestand blijven.» Reeds vroeger bladz. 13 had hij gezegd: «Wanneer God «dienen daarin bestaat, zijne afhankelijkheid van God

«factiesch te betuigen, Hem alles aan te bieden wat Hem «behoort, zich aan Hem te onderwerpen en over te ge«ven, zoo is dat alles iets geheel anders en oneindig «meer, dan leeren en geleerd worden. Om God op de «regte wijze te dienen, moet men zeker aangaande God «onderwezen zijn, maar het onderwijs zelf is nog in «langen na geen eerdienst. Leeren en geleerd worden is «zaak van de school, maar de eerdienst bestaat niet in «schoolhouden. De Christelijke gemeente is geen school«convent, maar het ligchaam van CHRISTUS, dat is, eene «maatschappij, welker levengevend en bezielend beginsel «CHRISTUS is, eene maatschappij van geloovigen, niet «van Katechumenen, een goddelijk levensorganismus, «geen *coetus scholasticorum.*» En na een hoog schallende *Te Deum* bij eene leerrede te hebben vergeleken: «En «als nu duizenden op de knieën vallen, en zich voor den «Almagtige vernederende in diepe stilte hunne harten «tot Hem verheffen: welke *redevoering* is dan in staat «voor dit *zwijgen* in de plaats te treden?»

«Zal de Protestantsche eerdienst waarlijk eerdienst zijn, «dan moet er meer actie van de gemeente in komen. Nog «nooit is er eene Godsdienst (*Religion*) geweest, die zoo «volstrekt arm aan godsdienstige handelingen was als het «Protestantisme» s. 21—24. Bij eene andere gelegenheid bemerkt hij, dat men in plaats van God te aanbidden, schijnt te bidden om wille van de preek; want de gewone formulieren zijn: «wij danken u o God! dat wij heden «Uw woord, dat wil zeggen eene preek gehoord heb«ben; wij zijn o God! verzameld, om Uw woord, dat is «eene preek te hooren,» «over eenen tekst die soms niet »dan motto is.» s. 61.

Dewijl er geen daad is, zoo besluit BÄHR, is ook de

kunst verbannen. «De kunst van de eerdienst uitsluiten «is evenzeer den wil van God en het wezen der eerdienst «als de onveranderlijke wetten der menschelijke natuur «miskennen. [Indien BÄHR zich eens gelijk bleef!] Het «beeld van den gekruisigde in den tempel Gods, het «welk der gemeente gedurig voor oogen zweeft, prent «zich van der jeugd af aan zoo diep in het gemoed, «dat het er naauwelijks meer uit verdrongen kan wor«den, en is daarom van grooter en blijvender werking «dan menige duizenden goede-vrijdag-predikatien.» — «Ik heb vele goede en voortreffelijke preken gehoord, «welke in hoogen graad tot mijn gemoed spraken, en «voor welke ik zeer dankbaar ben; maar juist *dien* «eigendommelijken, in zijne soort eenigen indruk, dien «ik gevoelde zoo dikwerf ik in de Keulsche dom of in «de Freiburger kathedraal trad, dien konden zelfs deze «predikatien niet te weeg brengen. En dat die indruk, «dat die stemming des gemoeds, waarin die godshuizen «ons brengen, niet te verwerpen zij, zal toch wel door «de beslotendste *aanbidder in geest en waarheid* worden «toegegeven. Waarom nu heeft het Protestantisme tot «op heden geen gebouw knnnen voortbrengen, dat «slechts eenen in de verte daarop gelijkenden indruk «maken kan? Alleen daarom, omdat de Protestantsche «eerdienst bijna uitsluitend in redevoering bestaat, en de «preek het één en alles is. Indien, naar LUTHER'S aan«gevoerde grondstelling, bij de eerdienst alles op de preek «aankomt, dan is daartoe niet noodig, dan eene wat groo«tere, voor vergaderingen ingerigte ruimte, in welke men «voor wind en weder beveiligd, goed zitten en goed hooren «kan, en welke alleen daarnaar ingerigt behoort te zijn, dat «de geestelijke redenaar overal goed verstaan worde. Eene

«kerk die niet zoo vlak en kamerachtig is, dat ieder «woord des predikants overal duidelijk gehoord wordt, «zulk eene kerk is voor de Protestantsche eerdienst volstrekt «niet te gebruiken; zij is daarvoor eene bloote antiqui- «teit met welke men niët weet wat te beginnen. Over «de Protestantsche kerkbouw zijn in den laatsten tijd «veel onderzoekingen gedaan, theologanten en architekten «hebben zich beijverd om daar een principe voor uit «te vinden. Tot heden was alle moeite vergeefsch, en «zal vergeefsch blijven, zoolang de opper- en alleenheer- «schappij, der preek als principe der eerdienst blijft «vaststaan.»

En nogtans zijn er Protestanten die beweren, dat de zoogenaamde gothieke bouworde eene Protestantsche uitvinding is! Maar wat wordt er al niet gezegd! Bähr doet hier al vast, zonder het te bedoelen, aan het Protestantisme een verschrikkelijk verwijt. Gij kunt niet *bouwen;* want gij kunt het publiekste van alle gebouwen, gij geene *kerk* bouwen! en de kerken, zelfs die gij gekocht en betaald hebt, zijn de uwen niet; tis antiquiteit, tis namaaksel, dat u niet toebehoort! Dat wil zooveel zeggen als: in u zelve hebt gij noch orde noch kracht!

Niet minder klaagt Bähr over het eeuwig koraalgezang. Ook daarin herkent men de abstracte contemplatie. Maar eene gewigtige bemerking wordt door hem over de gewijde kunst gemaakt, als hij zegt, dat die kunst, welke men de kerk heeft uitgejaagd, er door een achterdeur weer is ingeslopen, en zij zich meester heeft gemaakt van de preek. «Voor de eenvoudige getuigenis van «christus, voor de eenvoudige beschouwing en uitlegging «des Goddelijken woords, hetgeen de preek zoude moeten «zijn [zelfs is dat nog te veel voor een consequent Pro-

testantisme] verkreeg men een *kunstwerk*, dat, zoo wel «wat inhoud als vorm betreft, aan de moeijelijkste ver- «eischten moest voldoen.» — «De herders der gemeente, «de zielzorgers en verkondigers des Goddelijken woords «ontvingen den schitterenden naam van *kanselredenaars;* «hetgeen zooveel zeggen wil als *redekunstenaars.* Aan *deze* «soort van kunst zijn de Protestanten ook zoo gewoon «geworden, dat velen, wanneer zij ontbreekt, of niet «dan matig te smaken is, liever niet naar de kerk gaan, «en van den Protestantsche geestelijke voor alles en nood- «zakelijk meenen te moeten eischen, dat hij een kanselrede- «naar of geestelijke redekunstenaar zij. Heeft dan nu de aan- «wending van deze eenige kunstsoort, met uitsluiting van «alle andere, de aanbidding van God in geest en waar- «heid bevorderd? Is bij deze kunst niet evenveel mis- «bruik mogelijk als bij andere kunsten? Ik wil nog liever «de standbeelden der twaalf Apostelen aan de twaalf «zuilen der kerk, en alle kerkramen met glasschildering «overdekt, en op het altaar een crucifix met twee kan- «delaars zien, dan van den kansel af eenen geestelijken «redekunstenaar hooren, aan wien men het zien kan, «dat hij een *kunstenaar* is, die bij het voordragen van «zijn *kunstwerk* zijne ijdele gemaaktheid naauwelijks ver- «bergen kan, of die geheel en al als tooneelspeler op- «treedt. Ja ik schroom niet te beweren, dat zelfs geen «andere kunst voor de eerdienst zoo gevaarlijk, zoo na- «deelig en zoo verderfelijk worden kan, als juist die, «welke het Protestantisme alleen en bij uitsluiting toege- «laten en ingevoerd heeft; immers het gevaar van dat- «geen, wat de dood is des Christendoms, het gevaar van «gemaaktheid, van onwaarheid en huichelarij is in geen kunst «zoo nabij als in de zoogenaamde kanselwelsprekendheid.»

Waar blijft dan nu de waarheid? Waar blijft Gods woord? Waar de *daad* in welke de eerdienst bestaan moet? Wel eigenaardige straf voor de zich geest en waarheid noemende abstractie: niet slechts trad menschelijke *kunstenarij* in de plaats voor de objectieve *kunststukken* der Katholieke Kerk, maar, terwijl daar de eerdienst slechts door de kunst omgeven wordt, en het offer steeds *het* offer is, door wien ook en met hoe veel of hoe weinig plegtigheid opgedragen, terwijl daar ter aanbidding van den verborgen God en Zaligmaker de diepste ootmoed en de hoogste verheffing boven het zinnelijke gevorderd wordt, is in het Protestantisme de eerdienst zelve kunst geworden, is het hooren van de *schoone* preek, is het *genieten* van menschelijken geest en verbeelding en uitvinding, de hulde welke aan God gebragt wordt!

«Onze huidige Protestantsche ijveraars voor de *aanbid-*
«*ding in geest*, moeten consequent aan hun beginsel de
«wijze van spreken des Heeren en der profeten, daar zij
«overvloeit van beelden en gelijkenissen, ongeschikt vinden
«voor eene geestelijke aanbidding, en haar voor te zinnelijk
«verklaren; maar daarmede bewijzen ze juist, dat hun
«beginsel door en door valsch is. — Beschrijft iemand
«op den kansel de marteling van CHRISTUS aan het kruis,
«waarom mag dat ook niet door een schilderij voorgesteld
«worden? — Het misbruik en nadeel van het beeld kan
«dikwerf veel grooter zijn in het spreken, dan in eene
«voorstelling der kunst. Ik zou toch wel eens willen we-
«ten, of de oogenlust en zinnelijkheid meer ten nadeele
«der aanbidding in geest en waarheid wordt opgewekt
«door het beeld des verheerlijkten Verlossers te midden
«van de hemelsche legerscharen, gelijk het in de oude
«hoofdkerken voorkomt, dan door eene preek over deze

«of gene plaats uit het hooglied, gelijk die van een be-
«kenden streng gereformeerden predikant gehouden werd.
«Wat is zinnelijker, het beeld des stervenden Verlossers
«met de doornenkroon, of bij voorbeeld de uitdrukking,
«waarvan een predikant zich over den zoendood bediende:
««*Het offermes des Vaders woede* (!) *in de ingewanden des*
««*Zoons.*» s. 25—30.»

Wij hebben de Protestantsche geest en waarheid *subjectiviteit* en *abstractie* genoemd, en gezegd, dat men zich daarmede niet in de waarheid, niet in zijn eigen hart, maar slechts in zijn eigen *denkvermogen* verdiepte. Welnu, wat is eindelijk het oordeel van BÄHR over de Protestantsche eerdienst? Ook hij ziet, dat ze, in plaats van de hoogste objectieve waarheid en de levendste maatschappij, niets aanbiedt dan een meest subjectief en abstract denken. Hij zegt: «Slechts dan, wanneer dat principe van de «opper- en alleenheerschappij der preek wordt opgegeven, «is eene eerdienst mogelijk, die, met aanwending van *alle* «van God geschonken middelen, het hoogste voorstelt en «aanbiedt, die daardoor de *geheele* gemeente, die *alle* «hare naar stand en vorming zoo verschillende leden, en «den *geheelen* mensch, niet enkel zijn geest en zijn *denk*-«*vermogen* bevredigen kan.» s. 31.

Deze woorden wijzen ons op het derde punt: het maatschappelijke van de eerdienst.

De Protestantsche eerdienst is geene maatschappij van God en menschen en menschen onder elkander.

Er is daar geene maatschappij met God; want de predikant, in plaats van voor te gaan, van zich ter dienst van God aan 't hoofd der gemeente te stellen, draagt zijne *subjectieve* gevoelens over eenen bijbeltekst voor, houdt eene academische voorlezing, geeft les, en plaatst zich

tusschen God en de gemeente, wier leden insgelijks met elkander in geene betrekking staan.

«Aanstonds vertoont zich het niet te loochenen feit, «dat door de opper- en alleenheerschappij der preek, «de gemeente bij hare eerdienst in eene totale afhan- «kelijkheid van dien individuëlen persoon geraakt, van «wien de predikatie uitgaat. De gemeente zingt wel bij «het begin en het einde van de eerdienst, maar *wat* zij «zingt — en dat is toch de hoofdzaak — hangt niet «af van haar, maar van den predikant, die haar voor- «schrijft, welk gezang en hoevele verzen zij daarvan «zingen moet; de keuze van het gezang hangt van zijne «willekeur af; in den regel rigt hij zich naar den inhoud «zijner preek. De gemeente bidt, maar *wat* zij bidt — «en dat is wederom de hoofdzaak — hangt af van den «geestelijke, die, uit eene verzameling, welke slechts hij «in handen heeft, dan dit dan dat zoogenaamd *formulier* «uitkiest, zoodat het bidden der gemeente meer een aan- «hooren van 't gebed of hoogstens een nabidden is. Bij «de preek zelve, die daarenboven het grootste deel van «den tijd wegneemt, is de gesteldheid der gemeente nog «passiever; zij moet aan- en medenemen, al wat de gees- «telijke belieft te zeggen of te verzwijgen. Zoo is van «het begin tot het einde alles in de magt gesteld van «een eenigen, tegenover welken de gemeente alle zelf- «standigheid verloren heeft; hij staat in den eigenlijksten «zin boven haar, want alles wat zij doet, zingen, bidden, «hooren, denken, moet zij naar zijne bepaling, naar «zijn goedvinden doen.

«Zulk een toestand is met de natuur en het wezen van «eene gemeente-eerdienst in onmiddelijke tegenspraak. «Eene gemeente-eerdienst, waarbij een bijzondere persoon

«alles en de *gemeente* niets is, waarbij niet het bewust-«zijn en innige wezen der *gemeente*, maar dat eens bij-«zonderen persoons zich uitdrukt en vertoont, houdt op «eene *gemeente*-eerdienst te zijn, en is alleen nog een «auditorium, waarbij er één spreekt en onderwijst, en de «overigen zich laten leiden en onderwijzen. Reeds vroeger «hebben we er aan herinnerd, dat juist in geene Godsdienst «het idee van gemeente (maatschappij) en het wezen der ge-«meenschap zoo sterk en beslissend voor den dag treedt, «als in de Christelijke, en dat daarom juist de Christelijke «cultus wezentlijk *gemeente*-eerdienst is. Alzoo bijzonder «deze cultus, ingeval ze niet met zich zelve in de vlakste «tegenspraak zal geraken, kan het minst van al door eenen «individuelen persoon beheerscht, en aan zijn willekeur en «believen overgelaten worden; veeleer moet iedere hande-«ling van den individuelen persoon daarbij van de gemeente «afhangen, daaruit voorkomen en daarin opgaan. Moge «daarom altijd de orde vereischen, dat er een enkele op «treedt, en dit of dat zegt of doet, evenwel moet het in «naam en uit last der gemeente geschieden, zoo dat hij «als plaatsvervanger der gemeente, als haar mond of hare «hand schijnt te zijn, maar niet op die wijze, dat de «gemeente totaal van hem afhankelijk is, alle zelfstandig-«heid verliest, en zij omgekeerd zijn orgaan wordt, in «plaats dat hij het hare zij. [De Katholieke priester is slechts dienaar van CHRISTUS en der Kerk] «Het gevolg van de «huidige gesteldheid der Protestantsche eerdienst moet «noodzakelijk dit zijn, dat het gemeente-leven en gemeente-«bewustzijn verzwakt en meer en meer uitsterft. *Het idee «der gemeente, der Kerk en hare eenheid zijn wij zoo goed «als geheel kwijtgeraakt* s. 33—34.

Dat despotisme is de gedwongen straf der Protestantsche

democratie. Zij is niet weg te nemen dan met te dieper val in de democratische verwarring en wanorde. De kwakers, die de *private* inspiratie consequenter voortzetten, hebben waarlijk geene betere eerdienst verkregen.

« De hervorming kwam voort uit oppositie tegen de « heerschappij der geestelijken over de gemeente. Zij deed « dus met groote energie het algemeene priesterschap gelden, « en wilde de geestelijkheid niet als heer in de gemeente (!) « maar als haar dienaar om CHRISTUS wille beschouwd « hebben. In de kerkregeling werden ook deze grondstel- « lingen toegepast, namelijk bij de Gereformeerden. Maar « juist daar, waar zij vooral in 't leven hadden moeten « overgaan — in de gemeente-eerdienst, is men in een « geheel tegenovergestelde handelwijze vervallen, en heeft « men er éénen boven allen gesteld. — Van zoo vele zijden « dringt men met geweld op eene pure democratiesche « kerkvorm aan, en prijst de souvereiniteit der gemeente « als een *Marzerrungenschaft*, terwijl daar, waar die « *souvereiniteit* der gemeente, *het algemeene priesterdom*, « het meest op hare plaats zoude zijn, in de gemeente-eer- « dienst, nog altijd gelijk voor heen dezelfde voogdij over de « gemeente gevoerd wordt, en deze zich voortdurend moet « laten welgevallen, in alles wat zij zingt, bidt en denkt, « van den eenigen geestelijke af te hangen, en als een « onmondige massa behandeld te worden. *In dingen waarin « juist het heerschen het allerminst te regtvaardigen is, heeft « dat het meest plaats.* Nog altijd ijveren vele Protestanten « tegen de stelling der Katholieke geestelijkheid, keuren « de verhouding des priesters tegen over de gemeente ten « sterkste af, namelijk bij de Mis; niet zonder eene zekere « zelftevredenheid spreken zij er van, dat den leeken de « kelk ontnomen is, en de priester voor zich alleen drinkt.

[Juist daarmede wordt uitgedrukt, dat CHRISTUS zoowel onder ééne gedaante is als onder beide, dat bijgevolg de leek *niets minder* ontvangt dan de priester, en dat het H. Sacrament eene oneindige *realiteit*, en niet eene abstracte alegorie is, die door twee teekenen moet worden voorgesteld]. « Maar kan er een meer bevoorregte stelling des « geestelijke zijn, dan in de gewone Protestantsche eerdienst? « Hier is aan de leeken *alles* ontnomen, zij moeten zich « geheel passief houden, en zijn niets meer dan de *aan-* « *dachtige toehoorders* van den heer predikant, zonder wiens « uitdrukkelijke verordening zij zelfs geen enkel vers zin- « gen kunnen. Inderdaad alleen de gewoonte en hare ge- « zuster de gedachteloosheid kunnen oorzaak zijn, dat « ons de klare inzage van zulk eene schreeuwende wan- « orde ontnomen wordt; er behoort eene zekere naïviteit « toe, om onder deze omstandigheden, zich, gelijk dat « dikwerf geschiedt, nog te goed te doen met de gezui- « verde protestantsche Kerk en hare geheel vrije gods- « vereering. s 35.

Vervolgens doet BÄHR opmerken, dat sinds het ter zijde stellen der symbolische boeken de oneenigheid onder de Protestanten steeds is toegenomen, en ze veel meer van elkander verschillen, dan een deel hunner verschilt van de Katholieken. Daar nu de gezangen en formulieren zoo veranderd of gewijzigd zijn, dat ieder er het zijne in vinden kan, is ieder predikant bij magte, om de geheele eerdienst naar zijn bepaald gevoelen in te rigten, en wordt de eerdienst die de eenheid bewerken moest, eene bron van oneenigheid.

« Men neme eens eenige gedrukte preek-verzamelingen « b.v. eene van HARMS of THOLUCK en eene van SCHUDEROFF « of RÖHR, en men zal zonder moeite eene geheele jaar- « gang van preken kunnen zamenstellen, die lijnregt met

«elkander in strijd zijn. Wat zal nu het gevolg van eene «zoo strijdige cultus zijn? Kan zij het gemeente-bewustzijn «versterken en bevorderen? Zal zij de eenigheid van «geest behouden? Integendeel, zij zal tweespalt en strijd «in de gemeente invoeren, want ieder der verschillende «predikanten zal zijne aanhangers krijgen, en weldra «zullen de eenen slechts dezen, de anderen slechts genen «willen hooren, gelijk dat in de steden niet zelden het «geval is. Zoo wordt, hetgeen middel van vereeniging en «gemeenschap moet zijn, middel van afzondering, af-«scheiding, partijschap in de gemeente, en de volkomen «scheuring en scheiding blijft dikwerf slechts achterwege «om uitwendige, oekononische, finantiele nadeelen, welke «eene afscheiding voor de eene of andere partij na zich «zou kunnen slepen.» s, 39.

Hier zullen we onze mededeelingen staken. Treffender heeft geen Protestant ooit aangetoond, dat de Protestantsche eerdienst geen eerdienst is; want BÄHR, wij moeten het wel herhalen, is altijd Protestant, en staat daardoor op een nog te rationeel standpunt, om de diepte dezer wanorde in te zien. Van daar dat hij nog eene verandering of verbetering mogelijk acht, en niet inziet hoe deze zoogenaamde eerdienst een noodzakelijk gevolg is van de Protestantsche beginselen. Wat zou er van de geschiedenis worden, of wat er van te denken zijn, indien een zoo gewigtig, een zoo algemeen en ondanks de strijdigste elementen die er zich mee vermengen, toch in de hoofdzaak overeenstemmend verschijnsel drie eeuwen lang konde voortduren, zonder in eenig wezenlijk verband te staan met die orde van zaken in welke het zich voordoet? De eerdienst is begin en eind, is grond zoowel als doel van de Godsdienst; zij staat met deze in even noodzakelijke

betrekking, als het middelpunt met den cirkel. Wanneer dus het Protestantisme overal, en op wat wijze het zich gevormd en weder hervormd hebbe, steeds hetzelfde gebrek aan eerdienst vertoont, en deze, gelijk BÄHR het zoo openlijk erkent, veeleer eene school dan eene eerdienst is, dan volgt er uit, dat geen toeval, geen afwijking, maar de innigste natuur van het Protestantisme daar oorzaak van wezen moet. Het kost ons, dat wij het van een man als hij moeten zeggen, maar het is de waarheid: hij is een voorbeeld van hetgeen de Protestantsche abstractie vermag. Hij, zoo geleerd, zoo echt wetenschappelijk, zoo opregt en Christelijk gezind, hij ziet de objectieve geschiedenis voorbij, bekreunt zich niet aan den noodzakelijken zamenhang der dingen, meent van dat alles te kunnen abstraheren, of liever abstraheert er werkelijk van, en wil dat men thans eene andere eerdienst zal uitvinden! Wij zullen wel niet behoeven te bewijzen, dat zelfs eene valsche Godsdienst niet *uitgevonden* wordt; maar wat naam er dan aan te geven, als iemand in eene reeds bestaande Godsdienst, en wel tot behoud van die Godsdienst, de eerdienst wil gaan veranderen? Wie daar iets aan verandert, verandert alles! En waarlijk, het is te begrijpen, dat BÄHR zelf niets voorstelt, en zich bepaalt met de bestaande onnatuur aan te toonen. Het zou, zoo het gelukken mogt, de oplossing van het Protestantisme niet voorkomen, maar verhaasten. Die predikanten derhalve, over welke BÄHR zich beklaagt, die, naar hij meêdeelt, in zekere woede ontsteken, zoodra men slechts aan de preek durft raken, die zulke verlangens als hij te kennen geeft Papisme noemen, en er volstrekt niets van willen weten, zij hebben inderdaad gelijk. Het abstracte wezen van het Protestantisme gedoogt het niet. «Alles «ligt daaraan, dat de mensch gelooft; daar nu het geloof

«uit de preek komt, en de preek uit Gods woord, zoo «moet ook voor alles gepreekt worden enz.» Deze opwerping, die BÄHR den vromen Protestanten in den mond geeft, wordt door hem niet wederlegd, als hij b. v. zegt, dat de predikant zijn eigen gevoelen verkondigt en geenszins Gods woord, hetwelk door het grootste zelfbedrog met de preek voor hetzelfde wordt gehouden. Daarmede bewijst hij zeker, dat de Protestantsche eerdienst op eene tegenstrijdigheid uitloopt, maar hij bewijst geenzins, dat zij er niet op uitloopen moet. Bijbelbeschouwing is de eenig mogelijke openbare Protestantsche eerdienst. Dat dit geen eerdienst heeten mag, geven we toe; het volgt niet te min uit de Protestantsche beginselen.

Twee zijden heeft de Godsdienst, waarin zij bijzonder hare kracht en haar leven vertoont, waarin zij hoogst praktiesch wordt, en daarom een groot bewijs geeft van hare waarheid. Voor eerst, dat zij eene zelfstandige maatschappelijke orde, eene Kerk uitmaakt die onafhankelijk is, en staat door eigen krachten; ten tweede, dat zij zich voltrekt in eene eerdienst, die den ganschen mensch, den mensch met al zijne vermogens aangrijpt, hem op het naauwst vereenigt met God en met zijnen medemensch, en hem daarin zijn laatste doel volkomen doet bereiken en vervullen.

Het Protestantisme, dat noch het een noch het ander vermag, dat noch Kerk worden noch eene eerdienst hebben kan, blijkt daardoor geen leven te bezitten, zich niet te kunnen toepassen, niet tot werkelijkheid te kunnen komen en reeds in dien zin eene abstractie te zijn, als dit van iedere onwaarheid kan gezegd worden. Maar als men bepaaldelijk de oorzaak daarvan nagaat, als men ziet dat de bijbel er alleen gezag heeft, er alleen grond is van ge-

loof, er bij gevolg geene *Kerk* toelaat; dat hij absoluut begin zijnde, ook absoluut eind moet zijn in de eerdienst; dat dus het *abstracte* woord er voor het *levende* is in de plaats getreden, en alleen heerschen en regeren, alleen het menschdom opvoeden, regtvaardigen, met God vereenigen en tot zijne bestemming voeren moet — dan blijft er voor die slechts oogen heeft om te zien, geen twijfel aangaande den aard, den oorsprong en het lot van het Protestantisme meer over, wordt het klaar, dat de eindige abstracte verstandsgeest, deze diepe wond, ja deze diepste aller wonden die ooit aan het Christendom geslagen zijn, heeft toegebragt.

Wie vervult hier de eerdienst? Dat wil zeggen: wie voltrekt hier alle orde, en voert de wereld naar heur doel? Op deze groote vraag antwoordt de Katholieke Kerk: het *levend*, mensch geworden WOORD des VADERS, CHRISTUS zelf! Het Protestantisme daartegen antwoordt: de bijbel, de van ons gedachte CHRISTUS, het *abstracte woord*. De Katholieke Kerk heeft dus tot alles regelend en vormend middelpunt HET OFFER, en het Protestantisme daarvoor eene *preek* in de plaats gesteld. Daarmede is alles gezegd.

DE STUDIE

VAN HET

KERKELIJK REGT.

IV.

VOORTGANG DER MIN OF MEER WETENSCHAPPELIJKE BEHANDELING.

Wij zijn genaderd tot ons laatste punt, de historische schets van den voortgang der min of meer wetenschappelijke behandeling des kerkelijken regts tot op onze dagen. Die schets zal niet meer zijn dan een vlugtige blik op de verschillende tijdperken, welke de kerkelijke regtswetenschap heeft doorloopen.

Vóór de twaalfde eeuw bepaalde men zich tot het maken van verzamelingen der kerkelijke wetten, en al het wetenschappelijke, dat in dit eerste tijdperk is te bemerken, bestaat in de wijze van verzamelen, zoodat hetgeen, ofschoon aan verschillende bronnen ontleend, in de verzamelingen werd ondereen gemengd, langzamerhand volgens zekere orde van elkander werd onderscheiden. Eenigen verzamelden de verschillende besluiten en verordeningen zoo, dat zij de chronologische volgorde in het oog hielden, zonder evenwel te onderscheiden van welke bron zij voort-

kwamen, van de Conciliën, algemeene of bijzondere, of van de Pausen, enz., en dikwijls in eene doorloopende reeks van nummers. Een enkele gaf aan de besluiten der Pausen eene afzonderlijke plaats in zijne verzameling. Anderen echter hielden bij het verzamelen niet de chronologische volgorde, maar het verschil der stoffen in het oog, en ook onder dezen waren er, die op de verschillende bronnen in het geheel geen acht sloegen. Enkelen gaven slechts den zin, niet de woorden der kerkelijke wetten weder. In dit eerste tijdperk dus ziet men slechts voorbereidselen, welke echter voor de latere beoefenaars des kerkelijken regts een wezenlijk nut hebben gehad. Ook was in hetzelve het kerkelijk regt als wetenschap niet bekend, maar werd onder de theologie gerekend te behooren. GRATIAAN deed een stap verder en aan hem is men den oorsprong der kerkelijke regtswetenschap verschuldigd, in dien zin, dat zij door zijn toedoen van de theologie werd onderscheiden. Hij had de gebreken van vele vroegere verzamelaars ingezien, en volgde eene betere verdeeling der stoffen, met aanwijzing der bronnen, aan welke de verzamelde voorschriften hunnen oorsprong hadden te danken. Daarenboven had hij gezien, dat vele der in de verzamelingen vervatte besluiten of wetten met elkander in strijd schenen te zijn, en hij beproefde die met elkander in overeenstemming te brengen. Hier vooral was de groote verdienste van GRATIAAN, en dat dit zijne hoofdgedachte is geweest, blijkt uit den titel dien hij zijnen arbeid, later *Decretum* genoemd, gegeven heeft: *Concordia discordantium canonum*. Men moet bekennen, dat de arbeid van GRATIAAN in gunstige omstandigheid in het licht kwam. Sedert het laatst der elfde eeuw had zich een buitengewone zucht naar degelijke kennis geopenbaard, die door de hier en daar

bestaande scholen was aangekweekt geworden. Onder deze scholen muntten bovenal uit die van *Bologna* en *Parijs*, waarin eene menigte jongelieden uit geheel *Europa* zich begaven, om zich op de wetenschappen, vooral die van het regt, toe te leggen, zoodat men den oorsprong, althans den meer verwijderden oorsprong, der Universiteiten of Hoogescholen aan die eeuw kan toeschrijven. De gevoelens van hen, die in dezelve onderwijs gaven, golden bijna als zoovele regtspraken, en het gezag der school was een niet geringe steun van het gezag des regts zelf, dat te midden van zoo uitgestrekte en zoo weinig geordende stoffen en bestanddeelen, zonder het gezag der school vaak zou hebben gewankeld. Te *Bologna* vooral werd het wereldlijk regt met buitengewonen ijver behartigd. Te midden dier stemming kwam de meer geregelde en bearbeidde verzameling van GRATIAAN aan het licht, in het midden der twaalfde eeuw, en werd met eene verbazende geestdrift ontvangen. Zij werd kort na haar verschijnen als grondtekst voor het onderwijs des kerkelijken regts aangenomen, de mondelijke uitlegging bragt eene bijzondere school voor het kerkelijk regt voort, dat nu als wetenschap een van de overige theologische wetenschappen afgezonderd bestaan verkreeg. De belangrijkheid der stof gaf aan deze school een bijzonder aanzien en gewigt, zoodat zij zelfs weldra die van het wereldlijk regt in de schaduw stelde. De onderwijzers verkregen den naam van *magistri decretorum*, later *doctores decretorum*, de leerlingen dien van *decretistae*, welke benaming, gelijk ook die van *canonistae*, vervolgens aan onderwijzers en leerlingen gegeven werd. Eenigen willen, dat GRATIAAN zelf een tijd lang te *Bologna* het *Decretum* zou hebben uitgelegd, anderen ontkennen het. Dit is zeker, dat de nieuwe tak van onderwijs op nieuw een ontzettend

getal studenten naar de Universiteit van *Bologna* gelokt heeft, zoodat volgens het zeggen van oude schrijvers, reeds op het einde der twaalfde eeuw, het getal, alleen van de studenten in de beide regten, tienduizend beliep. Dit getal nam wel is waar af, toen later ook in andere deelen van *Europa* Universiteiten werden opgerigt, en ook op deze het kerkelijk regt werd onderwezen; maar de Universiteit van *Bologna* bleef gedurende verscheidene eeuwen de kweekschool der Canonisten, vooral toen later ook de verzamelingen van de Decretalen der Pausen als grondtekst werden gebezigd. Na die van *Bologna* was de Universiteit van *Parijs* beroemd, die sedert het bezigen van het Decreet van GRATIAAN een aantal studenten in het kerkelijk regt telde. Ook buiten het onderwijs ontwikkelde zich de kerkelijke regtswetenschap op eene vroeger nooit gekende wijze. Men gaf eene uitlegging van het *Decretum* in het licht, en de eerste voortbrengselen van dien aard waren de *Glossae*, die niet anders waren dan de noten of aanteekeningen, welke bij den tekst werden geschreven. In het begin waren deze noten zeer kort, zoodat zij tusschen de regels van den tekst werden geplaatst: derzelver schrijvers werden *Glossatores* genoemd. Vervolgens werden zij een weinig grooter, men voegde er bij, zoodat zij niet meer tusschen de regels konden worden geschreven, maar ook op den rand der bladzijde moesten worden gezet; zij groeiden steeds aan, de rand der bladzijde werd als eene lijst rondom den tekst en verkreeg den vorm van eene doorloopende uitlegging, die dan, in haar geheel genomen, met den naam van *Apparatus* werd bestempeld. Zulk een *Apparatus* ontstond meestal door bijvoegselen van latere leeraars bij die hunner voorgangers. Die *Apparatus* werden vervolgens beter aan een geschakeld, en tot eene in beter

verband en meer doorloopende orde gebragte uitlegging van den tekst gevormd, en verkregen den naam van *Commentaria*, die niet meer rondom den tekst konden worden geplaatst en eene afzonderlijke plaats tusschen de verschillende hoofdstukken verkregen. Zij werden langzamerhand in vrijeren vorm uitgegeven, en wanneer zij over een geheel gedeelte der verzameling liepen, *Summae decretorum* of ook *Summulae* genoemd. Met de *Summae* staan op eene lijn de zoogenaamde *Distinctiones*, en als de eerste uitlegging op de *geheele* verzameling der kerkelijke wetboeken (Decreet en Decretalen) moeten worden beschouwd de *Distinctiones* van JOANNES *de Deo*, in de dertiende eeuw. Ook werden nog andere werken geschreven; die, welke de oplossing van bijzondere gevallen behandelden, voerden den titel van *Casus* of ook *Summa Casuum*; die, welke de in de school plaats gehad hebbende disputen bevatteden, heetten *Disputationes*; verder geschriften over enkele punten, met den titel van *Commentaria* of *Lecturae*; de wezenlijke en zonder inlassching der hoofdstukken aaneengeschakelde leer omtrent zekere stof, werd uitgegeven onder den titel van *Repetitiones*. De antwoorden door de Doctores op raadplegingen gegeven, verschenen onder den titel van *Consilia*. Eindelijk gaf men in de veertiende en vijftiende eeuw aan de *Summae* den vorm van een woordenboek, waarin op alphabetische orde de leer omtrent de verschillende stoffen werd medegedeeld.

Groot was het gezag der leeraars, gelijk wij boven zeiden, en groot was daarom het gezag dat aan de *Glossa* werd toegeschreven; nog zijn ons daarvan de bewijzen overgebleven in de aanhalingen der *Glossa* als grond tot beslissing in oudere schrijvers, en in sommige spreekwijzen van dien tijd, waarvan onder anderen een aldus luidt:

Liever heb ik de *Glossá* voor mij, dan den tekst, *quia subtilis ratio non intrat in caput judicis sicut Glossa*. Men begrijpt evenwel ligt dat zulke spreekwijzen niet het algemeen gevoelen der geleerden en regters van dien tijd uitdrukken.

De ijver waarmede men zich op de studie des kerkelijken regts toelegde, bragt echter weldra ook nadeelen te weeg; velen verdiepten zich spoedig in haarkloverijen en lettersifterijen, en menig beoefenaar des kerkelijken regts had het zijne bijgedragen, om de twisten en regtsgedingen tot in het oneindige te vermenigvuldigen. Dit was eene der hoofdredenen waarom, na andere reeds verschenen verzamelingen der Pauselijke Decretalen, reeds vóór het midden der dertiende eeuw GREGORIUS IX zijne verzameling der Decretalen moest in het licht geven, om gelijk hij het noemt in zijne Breve, waarmede hij haar naar de universiteiten van *Bologna* en *Parijs* zond, een einde te maken en perk te stellen aan de teugellooze begeerlijkheid, die zoo vele twisten veroorzaakte, dat, werd zij niet krachtig te keer gegaan, het regt niet meer herkenbaar en te niet gedaan zou worden. Deze zelfde reden hadden ook, gelijk uit de Breve van eenigen hunner blijkt, BONIFACIUS VIII, en de overige Pausen, aan wie de latere verzamelingen der Decretalen, welke zich in het *Corpus Juris* bevinden, te danken zijn.

Tegen het midden der dertiende eeuw kwam de verzameling, door den H. RAYMUNDUS van *Pennafort*, op last van GREGORIUS IX vervaardigd, in het licht; zij werd door dezen Paus naar de universiteiten van *Bologna* en *Parijs* gezonden, om tot grondtekst te dienen bij de uitlegging der kerkelijke wetten, vooral van die, welke van de Pausen voortkwamen. Dit nieuw verschijnsel verlevendigde

meer en meer de studie des kerkelijken regts, de uitleggers der nieuwe verzameling, werden meer bijzonder *Magistri* of *Doctores Decretalium*, en uitleggers en leerlingen beiden *Decretalistae* of ook *Canonistae* genoemd. Voor het overige was de wijze van uitlegging buiten de school gelijk aan die van het *Decretum*, dezelfde soort van *Glossa*, *Apparatus*, *Commentaria*, *Summae*, *Consilia*, enz., en ditzelfde geldt ook van de verzamelingen van BONIFACIUS VIII, en (schoon deze minder werden bewerkt) van de *Clementinae*, *Extravagantes* JOANNIS XXII, en de *Extravagantes Communes*. Men was nog niet gekomen tot eene uitlegging, waarin men de gelijkvormige gedeelten dier verzamelingen onder de rubriek der stof, of den titel der eerste verzameling bijeenvoegde, maar bepaalde zich tot de afzonderlijke uitlegging van eene of andere of meerdere dier verzamelingen. Ziedaàr de ontwikkeling van den wetenschappelijken vorm der kerkelijke regtswetenschap van de twaalfde tot de zestiende eeuw. In dit tijdperk hadden kritiek en wijsbegeerte aan die ontwikkeling weinig aandeel; zij verkregen dit eerst toen de beoefening zelve schaarscher werd, dat is te zeggen, tegen de zestiende eeuw.

In de zestiende eeuw begon men zich meer bijzonder toe te leggen op de uitlegging der verzameling van GREGORIUS IX, en volgde de orde der titels, terwijl men bij iedere verhandelde stof, de daarop betrekkelijke Decretalen uit de overige verzamelingen der Pausen aanhaalde. Men nam echter nog eene andere wijze van behandeling aan, waarbij men de verdeeling volgde der *Instituta* van JUSTINIAAN in personen, zaken en regtsgedingen, *(personae, res, judicia,* of *actiones)*. Deze verdeeling volgde LANCELOT in zijne *Institutiones juris canonici*, en met hem eenige andere schrijvers; de overigen gaven of

bijzondere verhandelingen, of schreven hunne uitlegging volgens de orde der titels. Hetzelfde geldt voor de zeventiende eeuw. In deze twee eeuwen waren velen op eene betere behandeling, op een meer wetenschappelijken vorm, op eene betere leerwijze bedacht, waarom zij met den naam van *methodistae* werden bestempeld; zelfs vinden wij in de zeventiende eeuw eenen schrijver, die bijzonder over het verbeteren der leerwijze geschreven heeft, met name FRANC. FLORENS. Bij verscheidene der toenmalige canonisten, zien wij den twijfel opperen over de beste leerwijze. Volgens PICHLER waren er drie in gebruik, 1°. de verdeeling der *Instituta* van JUSTINIAAN, 2°. De uitlegging van ieder hoofdstuk, volgens de orde waarin het in de titels der Decretalen voorkomt, 3°. gewaagt hij van de leerwijze van diegenen, welke geen acht sloegen op de boeken en titels, en de plaats van ieder hoofdstuk in dezelve, maar hetgeen tot eene stof behoorde bijeen plaatsten, en als een geheel behandelden, en deze leerwijze was volgens PICHLER die der meeste nieuweren. De weg door PICHLER zelven gevolgd is, volgens hem eene vermenging der beide laatste door hem vermeld, in de daad echter slechts eene wijziging der tweede. Hij volgt de orde der boeken en titels, maar niet die der hoofdstukken.

In de achttiende eeuw zien wij de methode weder meer ontwikkeld, schoon de volgorde der titels de algemeenste schijnt te zijn geweest. Hoe schuldig ook de bekende ZEGER BERNARD VAN ESPEN was, dit kan hem niet worden ontzegd, dat hij in het begin der achttiende eeuw, tot het verbeteren der leerwijze veel heeft bijgedragen. Hij is het, die bij de tot dusverre geldende praktische leerwijze, ook de historische gevoegd heeft; dat dit zijn plan was, blijkt uit de voorrede van zijn *Jus Canonicum universum:*

«Opdat ik, zegt hij, den lezer een volkomen denkbeeld van geheel het kerkelijk regt, of de geheele kanonieke disciplien zou geven, heb ik getracht nagenoeg in ieder punt het oude regt met het nieuwe zoodanig te vereenigen, dat het uit de lezing van dit werk blijke, wat de oude kerkelijke disciplien bepaald heeft, en wat de tegenwoordige omtrent ieder punt beslist of duldt. En niet alleen heb ik beide enkel willen aanhalen, maar daarenboven toonen, wanneer en bij welke gelegenheid, en langs welke trappen, wij van de oude tot de hedendaagsche disciplien zijn afgedaald.» Dit plan was ongetwijfeld verdienstelijk, doch in de wijze van het uit te voeren, heeft VAN ESPEN onophoudelijk aan partijzucht en vooroordeelen toegegeven. Overigens is de hoofdverdeeling van zijn werk, die der *Instituta* van JUSTINIAAN. — Ook FRANC. SCHMIER volgt de orde der titels niet, en vreest zelfs dat hem dit vele tegenstrevers zal op den hals halen; ten zijnen tijde (1726) schijnt dus het tegenovergestelde het algemeenst te zijn geweest. Hij troost zich echter daarmede, dat ook anderen reeds hem waren voorgegaan. De leerwijze van SCHMIER heeft evenwel geen hoofddenkbeeld tot grondslag en mist de eenheid, aan een stelsel eigen. — Echter volgde men in deze eeuw over het algemeen de orde der titels niet zoo slaafsch als vroeger, maar was vrijer in het verdeelen der stoffen, welke onder iederen titel werden verhandeld, en liet de orde der hoofdstukken geheel weg. Zoo eene was de bewerking van REIFFENSTUEL, BÖCKHN en anderen. Vooral op het laatst der achttiende eeuw, begon men met de praktische en historische leerwijze ook de wijsgeerige te vereenigen. Dit geschiedde vooral door het behandelen eener nieuw bijgevoegde stof, het publiek kerkelijk regt, waarin men zich met de algemeene beginselen des regts

bezig hield, bijzonderlijk met de betrekking tusschen Kerk en Staat, die men niet meer kon bepalen volgens het *Jus Commune*, in engeren zin genomen, om de in ons vorig artikel gegeven reden; doch voor de behandeling van het overige bezigde men veelal de verdeeling der *Instituta* van JUSTINIAAN. Zoo deden SCHRAM, die reeds vreesde dat deze verdeeling aan velen als niet meer voor den nieuweren tijd zijnde minder aangenaam zijn zou, DEVOTI, die evenwel in een grooter werk de titels der Decretalen volgde, CAVALLARI, wiens arbeid in vooroordeelen en partijzucht voor dien van VAN ESPEN niet onder doet, en SCHENKL. Volgens P. J. VON RIEGGER, was het moeijelijk te zeggen, welke de beste leerwijze is, om de groote verscheidenheid der meeningen. Eene meer wijsgeerige behandeling des kerkelijken regts was niet alleen te danken aan de bijvoeging van het openbaar of publiek regt, maar ook aan de wijze van behandeling der verschillende stoffen, door den Turijnschen hoogleeraar CARLO SEBASTIANO BERARDI. De leerwijze der meeste Canonisten stond hem niet aan; hij zelf is om de algemeene verdeeling zijner *Commentaria in Jus ecclesiasticum universum*, niet aan te bevelen. Immers, zij bestaat slechts hierin, dat hij, omdat zijn leercursus vier jaren duurde, de geheele stof in vier verhandelingen verdeelt, waarvan de eerste handelt over de voornaamste kerkelijke waardigheden en bedieningen, de tweede over de kerkelijke beneficiën, de derde over de huwelijken, de vierde over de misdaden en misdadigers. Zijne verdienste bestaat in de nieuwe wijze van de stoffen in het bijzonder te behandelen, hij tracht in iedere stof het hoofddenkbeeld op te sporen, dat haar doordringt, van hetwelk de daarop betrekkelijke positive verordeningen uitgaan en afhangen. Dat hoofddenkbeeld zet hij als beginsel der stof

op, en leidt er gemelde verordeningen als zoo vele gevolgtrekkingen uit af. Bij zoo eene behandeling hangt alles daarvan af, dat men het *ware* hoofddenkbeeld vatte en vooropzette, de gevolgtrekkingen wettig afleide, en wel in het oog houde, dat de eigenlijke kracht der positive verordeningen niet aan zoo eene hoofdreden als intellectueelen grond is te danken, maar aan den wil van het gezag, dat om dezelve zoo en niet anders heeft verordend. Onder deze opzigten, is hier en daar de arbeid van BERARDI niet onberispelijk, gelijk ook in sommige punten vooroordeelen, die in het noorden van *Italië* gang hadden, en over het algemeen de meesterlijke toon, in zijn werk hinderlijk zijn. Niettegenstaande dit alles heeft men aan BERARDI, voor het verbeteren der leerwijze veel te danken, en bekleedt hij onder de nieuwere Canonisten eene aanzienlijke plaats. Zijn werk is onder het wijsgeerig opzigt het eerste onder de tot zijnen tijd toe verschenene, zoo veel te meer omdat hij daarbij ook de praktische en historische leerwijze niet heeft uit het oog verloren.

Sedert het laatste der achttiende eeuw nam dus de meer wijsgeerige behandeling des kerkelijken regts een aanvang, maar te gelijk met dien vooruitgang openbaarden zich zware gebreken bij diegenen, welke zich door hunne wijsgeerige strekking lieten verleiden en het praktische en historische, den positieven grond, uit het oog verloren. Waren protestantsche regtsgeleerden er toe gekomen om een zoogenaamd natuurlijk kerkregt *(jus ecclesiasticum naturale)* in te voeren, Katholieke schrijvers hadden zich om den aard der Kerk volgens de katholieke leer daarvan moeten onthouden. Dat natuurlijk kerkregt, tegen het einde der achttiende eeuw ingevoerd, bestond daarin, dat men het idee van Kerk, de eigenschappen, den vorm der Kerk, en dus den

vorm, de eigenschappen der kerkelijke verordeningen, niet afleidde uit het possitief feit der openbaring, of liever uit het possitief feit van de instelling der Kerk door haren Stichter, maar uit de beginselen van het natuur- en volkenregt. De positieve grond, waarvan de vorm, de eigenschappen der Kerk, en bij gevolg ook de vorm en de eigenschappen harer regelen of verordeningen afhangen, werd uit het oog verloren, en men kwam er zoodoende toe *a priori* de Kerk te constitueeren en een aan Katholieken en Protestanten gemeenschappelijk kerkregt in te voeren. Dat men door dien positieven grond uit het oog te verliezen grovelijk heeft gedwaald en vrij onkatholiek handelde, blijkt uit hetgeen wij op blz. 71—78 hebben geschreven. Uit het natuur en volkenregt kan voor de boven gemelde punten alleen worden geredeneerd op eene hypothetische wijze, dat is alleen in zooverre uit het natuur- en volkenregt gevolgtrekkingen worden afgeleid, eens voorondersteld die of die wijze van instelling door den Stichter der Kerk gekozen, alleen dus uit het *jus naturae et gentium hypotheticum*.

Ook de tegen het einde der achttiende eeuw ingevoerde verdeeling in Openbaar- of publiek- en privaat-kerkelijk regt, waarbij men dan weder het laatste volgens de drieledige verdeeling der *Instituta* van JUSTINIAAN splitste, is aan bezwaren onderhevig, of althans brengt gevaren mede en geeft aanleiding tot verkeerde gevolgtrekkingen, vooral wanneer men daarenboven het publiek regt weder in inwendig en uitwendig onderscheidt en indeelt. Wij hebben dit laatste in het breede aangetoond in ons eerste artikel (1). De bezwaren aan de indeeling in publiek en privaat kerkelijk regt verbonden komen vooral daaruit voort, dat zij is overgenomen uit het Romeinsch regt, in hetwelk zij een

(1) Zie bladz. 6—8, 10, 16.

zin heeft die niet op het regt der Kerk kan worden toegepast. Immers, in het Romeinsch regt behoorden de zaken der godsdienst tot het *jus publicum*, en dit was geheel onderworpen aan den Staat. Behoorden eenige godsdienstige vereenigingen tot het *jus privatum*, ook dit was geheel ondergeschikt aan het *jus publicum*. — Ook NIC. JO. CHERIER heeft in zijn met veel omzigtigheid te raadplegen *Enchiridion juris ecclesiastici*, voor het eerst in 1836 uitgegeven, de verdeeling in publiek (uit- en inwendig) en privaatregt aangenomen.

Het meest had de ontwikkeling van de studie des kerkelijken regts in onze eeuw te danken aan FERDINAND WALTER, en na hem aan GEORG. PHILLIPS en MICH. PERMANEDER.

WALTER, in 1818 tot hoogleeraar aan de nieuw opgerigte Universiteit van *Bonn* benoemd, gaf in 1822 op acht en twintig jarigen leeftijd een *Lehrbuch des Kirchenrechts* in het licht, waarvan reeds in 1846 de tiende uitgave verscheen. Het werd de eer eener Fransche vertaling waardig gekeurd, de naam van WALTER kwam bij de beoefenaars des kerkelijken regts in groot aanzien. Volgens hem is het de taak der kerkelijke regtswetenschap, 1°. het thans in de Kerk bestaand regt in wetenschappelijken vorm bijeen te vatten, 2°. aan te toonen hoe dat thans geldend regt is ontstaan, en 3°. te bewijzen, dat dit regt ook met de rede overeenkomt, dat wil zeggen met het begrip en het doel der Kerk. Naar aanleiding dezer drievoudige taak is de leerwijze drievoudig, en moet men onderscheiden eene praktische, eene historische en eene wijsgeerige leerwijze, die vereenigd moeten worden aangewend, zoodat men zich evenzeer moet wachten voor de louter praktische der ouden als voor de verschillende misbruiken in de laatste tijden door geschiedenis en wijs-

begeerte veroorzaakt. WALTER verdeelt zijn werk in verschillende boeken; het eerste bevat als inleiding de grondbeginselen, het tweede de bronnen des kerkelijken regts. De vier volgende bevatten het publiek kerkelijk regt, dat wil zeggen die instellingen welke de Kerk als een geheel betreffen, zoodat hij in het derde boek handelt over de kerkelijke inrigting of de regerende personen, in het vierde over de takken of voorwerpen des kerkelijken bestuurs, in het vijfde over het ambtenstelsel, in het zesde over het tijdelijk vermogen der Kerk als het middel, waardoor zij in hare uitwendige behoeften voorziet. Het zevende boek bespreckt het kerkelijk leven en de regtsbetrekkingen der enkelen, en in het achtste eindelijk wordt getoond, hoe de geest en het leven der Kerk ook op het burgerlijk regt gewerkt en het veranderd heeft. Over de verhouding der Kerk tot de Staatsmagt wordt het algemeene in het eerste boek, en het bijzondere bij iedere stof aangegeven. Het grieksche en protestantsche kerkregt heeft WALTER met het katholieke verbonden, en hij heeft ze alle drie, gelijk hij in zijne inleiding zegt, zoo naauw te zamengesteld of zoo ver van een gescheiden, als het gemeenschappelijk gronddenkbeeld of het eigendommelijke van iedere stof het scheen te vorderen.

Heeft WALTER der kerkelijke wetenschap groote dienst bewezen, niettemin heeft zijn werk, even als de sedert het laatst der achttiende eeuw in *Duitschland* verschenene in het algemeen, het groote gebrek, dat geschiedenis en wijsbegeerte de leerwijze er in hebben verbeterd, maar het praktische er genoegzaam vreemd aan is, zoodat WALTER aan zijn gevoelen omtrent de drie te vereenigen leerwijzen ontrouw is, en die welke voor den beoefenaar des kerkelijken regts ongetwijfeld de voornaamste is, de prak-

tische, nagenoeg geheel verzuimd heeft. En toch deze is de grond, het wezen der zaak, de beide anderen betreffen alleen den vorm; de vorm is dus dáár verbeterd, maar het wezen der zaak ontbreekt. Voorzeker een gewigtig gebrek in eene studie, waarbij het ten slotte geheel op het praktische aankomt, op de beginselen die tot leiding en beslissing der zaken moeten worden in het oog gehouden, op de wijze van die beginselen naar omstandigheden toe te passen of te wijzigen. — Wij voegen eindelijk hierbij, dat ondanks de herhaalde uitgaven van WALTER's werk, het ook hier waar is dat niet iedere nieuwe uitgave eene verbetering is, en dat hij in latere uitgaven soms wegliet, wat behouden, en bijvoegde wat achtergelaten had moeten worden. Daarenboven is het te betreuren, dat WALTER door zijn den katholiek en vooral den hoogleeraar des kerkelijken regts onwaardig gedrag in de eerste Kamer te *Berlijn* in het jaar 1849 gehouden, ten opzigte van het Memorandum der Bisschoppen omtrent het ontwerp van constitutie van 5 December 1848, zijnen naam heeft bezoedeld.

PHILLIPS is het in zijn *Kirchenrecht* geheel met WALTER eens omtrent de drievoudige aan te wenden leerwijze, doch daar ook deze de verdeeling in publiek- en privaatregt voor de stoffen van het 4 tot het 7 boek tot grond neemt, vindt PHILLIPS zijn stelsel niet geheel ontleend aan het wezen en de natuur der Kerk en van haar regt. Hem komt onder dit opzigt beter voor de door JACOBSON voorgestelde en door RICHTER gevolgde verdeeling des kerkelijken regts in de leer van de inrigting en het bestuur der Kerk, als eene geregelde instelling, de leer van het kerkelijk leven, waarin zij hare taak vervult, en de leer der kerkelijke goederen, als de middelen van haar tijdelijk bestaan. Doch ook dit stelsel voldoet hem niet, het straalt er niet

genoeg in door dat de Kerk krachtens hare goddelijke natuur, ook een goddelijk-natuurlijke orde hebben moet. PHILLIPS stelt een ander stelsel voor. CHRISTUS, zegt hij, is het hoofd der Kerk, zijne persoonlijkheid moet als het middenpunt des kerkelijken regts worden aangezien; maar welke zijner eigenschappen, moeten daarom vooral in aanmerking komen? CHRISTUS is Koning, de kerk is zijn rijk, CHRISTUS is leeraar, de kerk is zijne leerinrigting, CHRISTUS is hoogepriester, de kerk is zijn tempel. Aan deze drie eigenschappen sluiten zich de drie volmagten aan, welke hij der kerk gaf: de regering of het bestuur *(Jurisdictio)*, het leerambt *(Magisterium)* en het priesterdom *(Ordo, Ministerium)*; deze drie volmagten, van CHRISTUS uitgaande vormen tevens den natuurlijken grond voor de rangschikking des kerkelijken regts, dat daarom zich in drie hoofddeelen splitst. I. CHRISTUS is koning, de kerk is zijn rijk. Hij stelt PETRUS en zijne opvolgers als zijne plaatsvervangers aan, en onder hem nog andere kerkvoogden. Onder deze zijn weder verschillende graden. Als raadgevers heeft de Paus het kollegie der Kardinalen, deze en de Bisschoppen vergadert hij om zich in gewigtige aangelegenheden (het Concilie), uit hen kiest hij zijne gezanten (*Legati*). Als opperherder in het rijk Gods op aarde komt hem niet alleen het regt van opzigt en wetgeving toe, maar, daar het de strekking des Christendoms is zich over de geheele aarde uit te breiden, ontbiedt de Stedehouder van CHRISTUS tot dat doel de strijders voor het rijk Gods, om te kampen en strijd te voeren tot uitbreiding en behoud der Kerk. Is inwendig vrede en eendragt gestoord, dan oefent de Kerk hare regtsmagt uit, en wie aan deze niet gehoorzaamt wordt door den ban van de gemeenschap des goddelijken rijks uitgesloten. Dit alles wordt toegelicht

door hetgeen een wereldlijken Koning toekomt. Gelijk daarenboven deze zijne getrouwen voor hunne dienst beloont, zoo ook is het billijk dat wie het altaar dient van het altaar leve. De door de kerk verkregene goederen stelden haar in staat om hare dienaren met leengoederen of benificiën te beloonen; daarenboven heeft zij voor hare behoeften eveneens het regt van belasting te heffen van hare leden, zoo geestelijken als leeken. — II. CHRISTUS is leeraar, de Kerk zijne leerinrigting. De leer van CHRISTUS is de alleen zaligmakende, zij wordt slecht door en in de Kerk onderwezen. Zij is voor alle menschen bestemd, moet dus verspreid en waar zij reeds wortel heeft gevat voor de onderwezen en de toekomstige geslachten behouden worden. Eveneens moeten maatregelen worden genomen om valsche leeringen te weren. — III. CHRISTUS is hoogepriester, de Kerk zijn tempel. Zijn goddelijk priesterschap vordert, dat alles, wat er mede in aanraking komt, geheiligd zij, zelfs de levenlooze voorwerpen, die in eene naauwere of meer verwijderde betrekking tot de godsdienst staan. Ook de menschen moeten gewijd, geheiligd zijn, en daar CHRISTUS het bloedig Kruisoffer voor geheel het menschelijk geslacht heeft opgedragen, alle menschen. Deze heiliging en wijding ontvangen zij door den Doop. Maar uit de menigte der gedoopten zijn enkelen verkozen, en door bijzondere wijding door de Apostelen en opvolgers bekwaam gemaakt, om het priesterlijk ambt te bekleeden, en het onbloedig Offer in het H. Sacrament des altaars op te dragen; zij maken met de plaatsbekleeders der Apostelen het eigenlijk priesterdom uit, onder hen staan op lagere trappen, andere aan de dienst des altaars toegewijde dienaren. De Wijding is de opname in het bijzonder, de Doop de opname in het

algemeen priesterschap, maar niet het begin alleen van 's menschen priesterlijk leven is door geheimvolle, door CHRISTUS ingestelde heiligingsmiddelen onderscheiden; zijn geheele leven wordt door zulke geheimen (Sacramenten) begeleid en doordrongen (Vormsel, enz.). — Bezigt men nu, zegt PHILLIPS, deze bedenkingen, om aan dezelve de grondslagen van een stelsel des kerkelijken regts te ontleenen, dan zou zich het meest dat aanbevelen, waarin men eerst in een algemeen deel vooropstelde de hoofdtrekken des kerkelijken regts volgens de drie der Kerk gegevene volmagten, als ook de ontwikkeling van de betrekkingen der Kerk tot den Staat en tot de nevens haar door het staatsregt erkende christelijke gezindheden, en de behandeling der bronnen, om daar dan de ontwikkeling der enkele stoffen, eveneens volgens gezegde drie volmagten, aan te sluiten. Zoodoende is het overzigt der indeeling het volgende: Eerste of algemeene Deel: 1 Boek: Algemeene grondstellingen. 2e Boek: Bronnen des kerkelijken regts. Tweede of bijzondere Deel: 1e Boek. Het Koningschap van CHRISTUS. 2e Boek: CHRISTUS' leeraarschap. 3e Boek: CHRISTUS' Hoogepriesterschap (1). — In deze leerwijze van PHILLIPS is voorzeker te prijzen, dat hij den grond zijner verdeeling zoo hoog mogelijk heeft willen opvoeren tot den Stichter der Kerk zelven, wij meenen echter met regt te mogen twijfelen, of die grond niet beter ware aangewezen in den positieven aard, of de eigenschappen der Kerk, als door hem gestichte uitwendige maatschappij, dat wil zeggen in den aard der Kerk, 1°. als uitwendige maatschappij en wel 2°. als eene op die of die bepaalde wijze door den stichter gevormde. Dit althans zou èn aan het wezen

(1) *Kirchenrecht*, 1. Bd. Einl. § 8. Regensb. 1845.

der zaak ontleend zijn, aan den aard der maatschappij, wier regt men behandelt, èn minder aanleiding geven tot willekeurige onderverdeelingen en ineenvloeijing der stoffen. PHILLIPS heeft in zijn werk meer praktische stoffen opgenomen, doch op verre na niet genoeg om geheel aan den eisch der praktische leerwijze ter behandeling van zaken te voldoen. De geest die hem bezielt is eene innige liefde voor de Kerk en haar zigtbaar Opperhoofd; en onder dit opzigt behoeft zijn werk voor geen ander te wijken. Moeten wij eenige gebreken opnoemen, dan zullen wij als zoodanige aangeven, dat hij vaak zich al te lang aan zedelijke bedenkingen, of andere die tot de zaak minder afdoen of aan louter historische uitweidingen overgeeft, vervolgens duisterheid en soms onnaauwkeurigheid in het behandelen van stoffen, die in een naauweren zamenhang zijn met de dogmatische godgeleerdheid.

PERMANEDER, die thans een vrij aanzienlijken naam onder de Duitsche Canonisten heeft, gaf in 1846 te *Landshut* een werk uit, dat tot titel voert: *Handbuch des gemeingültigen Katholischen Kirchenrechts.* De Kerk, zegt hij daarin, is een geestelijk organisme, haar regt moet dus eene organische eenheid hebben. De kerkelijke regtswetenschap moet den inhoud der in de Kerk geldende regtsvoorschriften aangeven, derzelver ontwikkeling uit hun beginsel aantoonen, ze tot zekere eenheid zamenvoegen, eindelijk over de waarde van het bestaande regt oordeelen naar het begrip en het doel der Kerk. Naar aanleiding van deze bemerking, vermeldt ook PERMANEDER de steeds vereenigd aan te wenden drievoudige leerwijze. De wijsgeerige echter wil hij, dat altijd uitga van de openbaring, die positief is. Ja zelfs zou volgens hem, de dogmatische grondleer des kerkelijken regts *a priori* alle wijsgeerig-kritische behandeling kunnen af-

wijzen, indien de Kerk van geene scheuringen had geleden. nu er verschillende christelijke gezindheden bestaan, welke alle zeggen dat zij de ware Kerk van CHRISTUS zijn, nu is, behalve de aanwijzing van de laagste en hoogste beginselen der godsdienst, gelijk zij door God in geheel Zijn Verlossingswerk en daarom in de Kerk zijn nedergelegd, ook nog een wijsbegeerte noodig van het christelijk positief kerkelijk regt volgens de verschillende christelijke gezindheden. De invoering van het natuurlijk kerkelijk regt noemt hij gemis aan alle doorzigt in den waren levensgrond der Kerk en eene droevige overspanning van het menschelijk verstand. Volgens hem is het kerkelijk regt ten onregte door velen verdeeld geworden in uitwendig en inwendig, publiek en privaat. Deze laatste verdeeling verwerpt ook PHILLIPS. Voor PERMANEDER is het kerkelijk regt slechts inwendig *(internum)* en publiek of openbaar *(publicum)*, en splitst het zich als zoodanig in hetgeen de inrigting of constructie der Kerk, het bestuur, en de administratie regelt. De inleiding en de grond van dezen, gelijk hij het noemt, zelfopbouw *(Selbstaufbau)* der Kerk wordt gegeven door de historisch-dogmatische blootlegging en ontwikkeling der algemeene beginselen over het wezen en de inrigting der Katholieke Kerk. Daarop volgt de leer over de bronnen des kerkelijken regts; vervolgens moet, na het organisme der Kerk te hebben gezien, worden beschouwd hoe de Kerk uitwendig haren heilzamen invloed op het burgerlijk regtsleven van het menschelijk geslacht uitdrukt. PERMANEDER verdeelt daarom zijn werk in zes gedeelten; 1°. Algemeene beginselen, 2°. Bronnen des kerkelijken regts, 3°. Inrigting der Kerk, 4°. Bestuur, 5°. Administratie, 6°. Invloed der drie bovengenoemde organieke bestanddeelen op het burgerlijk leven des

menschelijken geslachts. Ook in het werk van PERMANEDER missen wij grootendeels de voor de behandeling van zaken noodzakelijke praktische kennis en leerwijze des kerkelijken regts.

Over de leerwijze of den wetenschappelijken vorm gaf de beroemde FR. JOS. BUSZ in 1842 te *Freiburg* in *Breisgau* eene afzonderlijke verhandeling uit, getiteld: *Die Methodologie des Kirchenrechts;* de door hem voorgestelde leerwijze is die welke PERMANEDER aan die verhandeling heeft ontleend. Wij onthouden ons van eene breedere mededeeling van het door BUSZ geschrevene, omdat zijne verhandeling van den eenen kant veel tot het minder aanwenden der praktische leerwijze bijbrengt, en van den anderen kant is geschreven in den nieuweren schrijftrant der Duitschers, ingewikkeld, afgetrokken en om zoo te zeggen ultra-speculatief, hoedanigheden die der kerkelijke regtswetenschap en derzelver nut niet zeer gunstig zijn.

Welke leerwijze Dr. THEOD. PACHMANN heeft aangenomen in zijn *Lehrbuch des Kirchenrechts*, waarvan in dit jaar het eerste deel te *Olmütz* verscheen, is ons nog niet bekend. Het schijnt dat hij die van BUSZ en PERMANEDER volgt.

Vatten wij nu het tot hiertoe gezegde in het kort te zamen, dan zien wij 1°: Dat de ontwikkeling der kerkelijke regtswetenschap tot de 12e eeuw toe zeer gering, en tot het laatst der 15e eeuw en het begin der 16e nog gering was. 2°. In de 16e en 17e eeuw was zij geheel praktisch. 3°. In de 18e eeuw werd met de praktische ook de historische vereenigd en op het einde der 18e maar vooral met de 19e eeuw bekwamen de historische en wijsgeerige de overhand, doch ten nadeele der praktische, hetgeen zich overigens uitlegt door de soort van reactie waarmede men te werk ging. Wij maken hieruit op, dat men niet

alleen met woorden eene drievoudige leerwijze moet aanbevelen maar die ook moet volgen, en wel zoo dat de praktische het wezen blijft, en steeds het praktische, het positieve, het als regt geldende, het doel blijve van historische en wijsgeerige behandeling, opdat wetenschappelijke vorm de plaats van het wezenlijke, van de zaak zelve, niet inneme en deze overschaduwe of op den achtergrond stelle. Dit is het gevaar van de behandeling der nieuwere vooral Duitsche schrijvers, die men met meer regt dan eenige schrijvers der 16e en 17e eeuw met den naam van *methodistae* kan bestempelen.

Bij de vrije regeling der kerkelijke zaken door de Kerk zelve schijnt men, vooral in Duitschland zelve, reeds dit gebrek in te zien, en schijnt zich eene terugwerking te openbaren, waardoor men om het gebrek der nieuwere schrijvers, aan de werken der oudere praktische canonisten eene grootere belangrijkheid dan vroeger begint toe te schrijven.

Alleen door de verdiensten van dezen en van genen naar waarde te schatten, hunnen arbeid voor de bewijzen ten nutte te maken, en beider gebreken te vermijden, kan de beoefenaar des kerkelijken regts ernstig bijdragen om de kerkelijke regts-*wetenschap* waardig en volgens haren eigen aard, als hoogst praktisch in de gevolgen, meer en meer in belangrijkheid te doen winnen.

Onze taak vordert niet, en de grenzen binnen welke wij ons moeten beperken dulden het niet, dat wij de voor- en nadeelen der verschillende behandelingen (Orde der decretalen, verdeeling volgens de *Instituta* van JUSTINIAAN, verdeeling in publiek en privaat regt, enz.) doen uitkomen. Hieraan zijn weinig moeijelijkheden verbonden en gedeeltelijk deden zulks reeds WALTER, PHILLIPS, BUSZ

en PERMANEDER, van wier eigen stelsel wij het voor- of nadeel even hebben aangestipt. Ons plan was, eenige beschouwingen mede te deelen omtrent de studie des kerkelijken regts, en de laatste dier beschouwingen betrof de historische schets van den voortgang der min of meer wetenschappelijke behandeling des kerkelijken regts tot op onze dagen.

Verder zullen wij ons niet vermeten een bepaald stelsel, dat ons het geschiktste voorkomt aan te geven; naar zulk een stelsel is het ons slechts vergund, naar best vermogen te streven. Allen zijn het hierin eens, dat praktische, historische, wijsgeerige behandeling niet gescheiden maar vereenigd moet worden aangewend; de wijze van het te doen, ziedaar de moeijelijkheid. Wij eindigen met te zeggen, welke de zin is dier drievoudige behandeling, en bedienen ons daartoe gedeeltelijk van de woorden van PHILLIPS. Deze wetenschap, zegt hij, vooronderstelt eene reeds voorhanden zijnde stof van kerkelijke wetten, en heeft tot taak, deze stof in haar geheelen omvang aan te geven, en haar gedeeltelijk in hare historische ontwikkeling, gedeeltelijk in hare praktische toepasselijkheid voor te stellen, maar tenzelfden tijde moet zij ook toonen, hoe hetgeen in de kerk tot regt is geworden, met het idee het doel en de natuur der Kerk overeenstemt, en dat het in dezen zin zoowel een natuurlijk als een redelijk regt is... Voorzeker komt het met het regtsleven overeen, dat men wete, wat juist tegenwoordig als regt geldt, en moet daarom de wetenschap hierop voornamelijk haar blik rigten, maar dit alleen te weten is niet genoeg... Het geldende regt is, gelijk de talen, door historische overlevering aan den tegenwoordigen tijd medegedeeld; gelijk deze, heeft het zich in den loop des tijds hervormd, en die gedaante

aangenomen, waarin het thans verschijnt; het heeft zijn wasdom, gelijk eene plant, aan welke het ook hierin gelijkt, dat gelijk de kiem het geheele gewas, gelijk de knop de later zich ontwikkelende bloem in zich besluit, zoo ook het regt van iederen tijd slechts de ontwikkeling en ontvouwing is van dat, wat reeds te voren in de kiem voorhanden was. Bijzonderlijk echter heeft het kerkelijk regt zijne wortelen in de goddelijke eeuwige wetten, het gaat uit van de door God gestichte Kerk, en, met deze in de geschiedenis ingetreden, heeft het zijn historischen wasdom gehad. De leerwijze, die juist daarom de *historische* genoemd wordt, heeft nu ten taak, het regt in zijnen voortdurenden voortgang voor te stellen, en tot den tegenwoordigen tijd gekomen, heeft zij gemeenschappelijk te werken met de andere leerwijze, die als de *praktische* zijnde, voornamelijk het geldend regt op het oog heeft. Zoo verschijnen ook de bijzondere instellingen des kerkelijken regts, ondanks de aan ieder derzelve ten grond liggende onveranderlijke beginselen, in menigvuldig afwisselende gedaante. Het is onhistorisch naar goeddunken een tijdperk te kiezen en als het eenig normale te beschouwen, waartoe alles moet worden teruggevoerd. Maar het is nog niet genoeg; de taak der wetenschap is nog niet vervuld. Zij moet toonen, hoe het kerkelijk regt in zijne historische ontwikkeling en tegenwoordige gedaante zich niet van de grondbeginselen der Kerk heeft verwijderd. Deze wijsgeerige leerwijze, gelijk men haar noemt, heeft dus de taak, om voortdurend die grondbeginselen te doen uitkomen, en ze bij ieder punt des historischen en geldenden regts, als maatstaf te bezigen. Deze eeuwig geldende maatstaf is echter niet zoo eene, die de menschelijke rede langs den weg der bespiegeling aan zich

zelve ontleent, maar eene van God gegevene en vastgestelde. Want de Kerk is door God gegrondvest, zij rust op het ondoordringbaar geheim des menschgeworden Gods. Haar zijn de goddelijke volmagten, haar de goddelijke wetten toevertrouwd, zij is de draagster der goddelijke openbaringen. Alleen het door deze verlichte verstand kan in den innerlijken geest der Kerk en daarom ook van haar regt binnen dringen. Maar om den langs dezen weg verkregenen maatstaf te kunnen aanwenden, is ook de historisch gegevene of praktisch geldende stof noodig. Bij gevolg kan de wijsgeerige leerwijze op geenerlei wijze onafhankelijk, zelfstandig en op zich zelve in de wetenschap des kerkelijken regts worden gevolgd, haar weg is haar streng voorgeteekend (1).

(1) Vergelijk PHILLIPS, *Kirchenrecht* Einl. § 4.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE PROTESTANTSCHE VEREENIGING „UNITAS."

EN

HARE ALGEMEENE VERGADERING IN 1849.

Hoe bezorgd men ook zij, om de verslagen, aanspraken, circulaire's, enz. der bestaande protestantsche maatschappijen alleen onder de leden te bewaren, gebeurt het toch van tijd tot tijd dat er hier en daar iets van uitlekt. Meermalen werden ons dergelijke stukken door dezen of genen onzer vrienden, aan wie zij toevalliger wijze in handen kwamen, toegezonden, en wij hebben niet nagelaten die aan onze lezers mede te deelen. Wij houden ons overtuigd dat het zijn nut heeft, de geheime stukken dier maatschappijen ter kennis van het publiek te brengen, en zullen dus niet in gebreke blijven van er telkens op terug te komen, zoo dikwijls ons nadere bijzonderheden dienaangaande bekend worden.

Sedert geruimen tijd bezaten wij een afschrift der *Statuten van Unitas*, en een *Uittreksel van het verslag aan de algemeene vergadering in* 1847 *door den algemeenen secretaris* S. A. VAN HOOGSTRATEN, welk laatste stuk, namens het hoofdbestuur, onderteekend is door de permanente commissie: E. W. VAN DAM VAN ISSELT, voorzitter; S. A. VAN HOOGSTRATEN, secretaris; C. H. T. baron NAHUYS, penningmeester (1), en H. P. TIMMERS VERHOEVEN (2). Wij hebben tot hiertoe van die stukken geen gebruik gemaakt; maar nu die collectie nog vermeerderd is met het *Verslag van de algemeene vergadering*

(1) Lid van de Algemeene Rekenkamer.

(2) Predikant te *'s Gravenhage* en secretaris van de algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk.

in 1849, hebben wij gemeend de openbaarmaking daarvan niet langer te moeten uitstellen.

Het eerste hoofdstuk der Statuten handelt *over het wezen en het doel der vereeniging*, en bevat de volgende artikelen:

«Art. 1. De vereeniging, onder den naam *Unitas* bestaande, is eene *Christelijke maatschappij*. Zij wordt gevormd door leden van de onderscheidene gezindten der Protestantsche Kerk [?!], één zijnde in liefde, door gehechtheid aan Gods Heilig Woord, en hoogschatting van de gezegende Hervorming.»

«Art. 2. De vereeniging stelt zich voor de handhaving en ondersteuning der aangelegenheden van het Protestantisme in Nederland.»

«Art. 3. De middelen, welke zij, ziende op de behoeften des tijds, wil bezigen, verlangt zij te doen strekken tot bevordering van geestelijk heil. Zij zal daarom, zoowel haren zedelijken invloed gebruiken, als gelden verstrekken naar vaste regelen, waar zulks tot het bestaan van personen, huisgezinnen of gemeenten vereischt wordt, of tot het aanleggen en schragen van nuttige inrigtingen en ondernemingen, alles overeenkomstig haar uitgedrukt beginsel.»

«Art. 4. Een voornaam vereischte van de personen en huisgezinnen, die door haar ondersteund worden, zal zijn, dat deze zich door prijsstelling op Evangelische kennis en belijdenis, door christelijken wandel, trouwe bijwoning van de openbare Godsdienst, en betamelijke waarneming van den dag des Heeren onderscheiden, en hunne kinderen, zooveel mogelijk, in de Protestantsche Godsdienst opvoeden, op welk een en ander naauwkeurig toezigt zal worden gehouden.»

«Art. 5. De kring der werkzaamheden van de vereeniging strekt zich uit over het geheele vaderland, deszelfs overzeesche bezittingen daaronder begrepen, en tot de gemeenten van alle Protestantsche gezindten.»

Aan een Protestant, die *Unitas* niet anders kende dan

uit dit gedeelte harer Statuten, moeten zulke artikelen wel fraai in de ooren klinken. Maar als hij, zoo als billijk is, *den boom naar de vruchten* wilde beoordeelen, zou hij zeker geheel anders er over denken. Voor ons, die haren werkkring sedert lang hebben nagegaan, is het volstrekt niet twijfelachtig, wat men van *Unitas* te denken hebbe.....Eene vereeniging, die zich *eene christelijke maatschappij* noemt, terwijl haar algemeene voorzitter *Spreker* in de *loge* is (1), en niet weinigen harer bestuurders en correspondenten vrijmetselaar zijn, kan wel bedoeld wezen door de woorden van Ds HELDRING: «Er is een terrein van philanthropie, waar eigentlijk boven staan moest: *vrijmetselarij*. — Daar leert men allerlei namen van het christendom, en verwerpt het wezen, de kracht, het leven, dat in CHRISTUS JEZUS is. Dáár waardeert men de menschheid, en miskent de Godheid des Zoons, dáár ziet men 's menschen val, onder het Schilleriaansch begrip van de eerste reuzenschreden tot zedelijke volmaking; dáár kent men geenszins den God-mensch, als de opstanding en het leven. Nogthans heet het alles *christelijk* (2).»

Christelijk: zoo heet het ook in het *eerste* hoofdstuk der statuten van *Unitas*: in de vijf volgende zult gij dat woord te vergeefs zoeken. Wel wordt een en andermaal gesproken van *zedelijken invloed*; doch voor het overige is er geen spraak dan van *geld* en *geldswaarde*, en van de middelen om het te administreren, te behouden, in veiligheid te brengen en te doen aangroeijen. In niet minder dan 30 artikelen — de helft van het geheel — hoort ge van niets anders dan van *giften* en *contributien*, *kapitaal*, *interest*, *effecten*, *coupons*, *aandeelen*, *reservefonds*, *incasseren*, *rekening en verantwoording*, *beleening*, *prolongatie*, *acceptatie*, *de penning twintig*, *eerste hypotheek*, en *solide borgen;*

(1) In de Vrijmetselaars Almanakken vindt men onderscheidene redevoeringen door den heer van Dam van Isselt in de loge uitgesproken.

(2) *Bijblad bij de Christelijke stemmen*, Deel II, bl. 280.

— en dat alles met zooveel voorzorg en verzekering — except nog de *brandkas* en de *brandassurantie* — dat men makelaar in effecten of lid van de Rekenkamer dient te wezen om dergelijk een plan te kunnen uitdenken.

Wij moeten er echter bijvoegen, dat de beheerders van al die gelden en geldswaarde geheel onbaatzuchtig zijn, althans volgens de statuten zulks wezen moeten. Want aan iemand, die lid is van het hoofdbestuur, of van eenig departements- of gewestelijk bestuur, mogen op geenerlei wijze gelden der Vereeniging verstrekt worden (art. 56), terwijl alle betrekkingen van bestuur geheel onvergolden worden waargenomen (art. 14). Alleenlijk wordt volgens art. 50 «aan de leden der algemeene vergadering, alsmede aan de hoofdbestuurders, wanneer deze voor hunne vergadering zamen komen *en zich daarvoor verplaatsen moeten* (1), eene vergoeding voor reis-en verblijfkosten uitgekeerd; de verblijfkosten berekend voor *f* 4 voor elken dag der vergadering, en de reiskosten naar billijkheid, doch in geen geval hooger dan tegen 50 cents, voor elk uur afstands.»

En waartoe moet nu al dat geld en die geldswaarde dienen? — Naar luid der bovenaangehaalde artikelen zou het alleenlijk strekken tot «handhaving en ondersteuning der aangelegenheden van het Protestantisme in *Nederland*,» en tot «bevordering van geestelijk heil;» wanneer men echter de ondervinding raadpleegt of inzage erlangt van bijzondere stukken, als: circulaires, verslagen enz., dan blijkt het maar al te duidelijk, dat de stelling van *Unitas* meer aanvallend dan verdedigend is. Immers dan wordt er niet meer gesproken van «geestelijk heil,» maar «wat er zou behooren gedaan te worden tot afwering van de pogingen der Jezuiten of Ultramontanen,»

(1) De redactie van dit artikel is niet al te duidelijk. *Letterlijk* kan het beteekenen dat een lid der permanente commissie aanspraak heeft op *f* 4 daags wanneer hij zich om de veertien dagen *verplaatst*, b. v. van het Binnenhof naar een ander lokaal in de Residentie, om er de vergadering bij te wonen of te presideren.

en verhaalt men elkander «wat *in den geest der instelling* en met de krachten die zij heeft, door *Unitas*, *tegen de partij der Ultramontanen*, tot handhaving [?] der Protestantsche zaak is uitgerigt (1).» *Handhaving van het Protestantisme* moge dan de leus en, in zeker opzigt, ook het doel van *Unitas* wezen; het is niet minder waar, dat zij dit doel tracht te bereiken ten koste zelfs van het bestaan der Katholieke Kerk in *Nederland*. En «zoo worden wij noodwendig tot het besluit gebragt,» — dus schreven reeds vóór vier jaren eenige Katholieken — «dat gezegde heeren het gemunt hebben op het grondwettig bestaan der Roomsch Katholieke Kerk hier te lande, en zij zich, *buiten het eigenlijke godsdienstig terrein, in eene vijandige en aanrandende houding tegenover het Katholicismus geplaatst hebben*» (2).

De voornaamste van de aanleidende oorzaken dier *vijandige en aanrandende houding* van *Unitas* en van andere dergelijke geheime Protestantsche genootschappen vinden wij zeer juist aangewezen in den *Open Brief*, die onlangs door «een Katholijk Nederlander» is uitgegeven. Wij zijn het geheel eens met hetgeen de geachte schrijver daarover op het papier stelde, en nemen daarom zijne woorden hier als de onzen over. »Vooral in de laatste jaren..... waren er velen (onder de Protestanten), die hun vertrouwen verloren hadden in de kracht der door hen beleden godsdienst-waarheden, en die datgeen, wat zij hun kerkgenootschap noemden, met elken dag al meer en meer alle eenheid en allen zamenhang zagen verliezen; ten gevolge van de strekking tot onbeperkte vrijheid van onderzoek. Doch het scheen wel, dat dezen niet beter wisten in het werk te stellen ter handhaving van hunnen gemeenschappelijken godsdienstnaam, dan zich in het geheim te verbinden met hunne geestverwanten (want geloofsgenooten mag men niet

(1) *Verslag* van 1847.

(2) *De Brief der Bestuurderen van* Unitas *beoordeeld door eenige Amsterdammers.* Te Amst. bij H. A. ZWEERS, 1846.

noemen diegenen, die zoo weinig positief geloof hebben overgehouden), ten einde te zamen door de aanwending *van stoffelijke kracht* het genootschappelijk leven gaande te houden. Dat deze behoefte aan genootschappelijk leven, welke op geene edeler en hooger wijze kan vervuld worden, de eerste aanleiding gegeven heeft tot het vestigen der bedoelde geheime genootschappen, willen wij gaarne aan diegenen onder de Protestanten, die de verdediging dezer genootschappen op zich durven nemen, toestemmen. Het bestaan van andere oorzaken, die aan de uitbreiding dezer genootschappen bevorderlijk waren, werd echter spoedig openbaar. Voor de Protestanten toch was het niet te verdragen, dat terwijl alle magten en en alle krachten — staatkundige, administrative, burgerlijke, verstandelijke en stoffelijke — ter hunner beschikking stonden, en de Katholijken daarentegen, van allen invloed in het openbaar leven verstoken, als «dom, arm en gemeen» beschouwd werden, — het Protestantismus alle kracht van eenheid kwijt raakte, terwijl de Katholijken, beroofd van alles wat aanzien en invloed schenken kan, zich meer en meer consolideerden, en alleen door vast te houden en zich naauw te sluiten aan het middelpunt der geloofseenheid, aan het door CHRISTUS-zelven op aarde gestelde hoogste gezag, in innerlijke kracht wonnen en vooruitgingen. Zulk eene veelbeteekenende en, naar zij meenden, voor hunne belangen onheil spellende krachtsvermeerdering van het Katholicismus, wekte afgunst, wrok en andere onedele hartstogten: en daar de ontwikkeling des Katholijken levens niet met de wapenen des geestes kon tegengehouden worden, nam men zijne toevlugt tot andere middelen, opende men tegen de Katholijken een verdelgingsvuur op het terrein der stoffelijke belangen, of men de inwendige kracht die in hen leefde en verwinnend om zich heen greep, ook door de verarming der Katholijken, ook door de fnuiking van hun maatschappelijk bestaan, ook door de vernietiging van hunne welvaart, ook door hunne verwijdering

uit de betrekkingen, aan welke de oefening van staatsburgerlijke regten is opgedragen, mogt dooden of, zachtst genomen, verdooven. Het was dus én behoefte aan een inniger genootschappelijk leven, én reactie tegen de onweerstaanbare en zoo geheel natuurlijke krachtsontwikkeling der Katholijken, die zoo vele geheime protestantsche genootschappen van den verschillendsten aard en strekking in het leven riepen (1).»

Die zaak is intusschen van grooter' omvang dan men wellig denken zou. Ieder dier genootschappen werkt niet alleen voor zich zelf en in eigen kring, maar sedert 3 of 4 jaren beijvert men zich om, door zamentrekking en vereeniging van krachten, het gemeenschappelijk doel des te zekerder te bereiken. Die zamenwerking openbaart zich vooral ten opzigte van kinderen uit gemengde huwelijken, en alsof het niet genoeg ware, dat *Unitas*, *Christelijk Hulpbetoon* en *Welstand* zich onderling tot dat doel verstaan, zijn de plaatselijke *Commissiën van toezigt op de overgangen*, die aan de Herv. Synode haar aanzijn te danken hebben, ijverig in de weer om die vereenigde krachten nog verder te ondersteunen. Volgens het verslag van 1849, worden voor rekening van *Unitas* opgevoed 15 kinderen, van welke 8 in het Diakonie-huis der Herv. gemeente te *'s Hage*, 4 in het Weeshuis der Herv. gemeente te *Leyden*, en 3 in het gereformeerde Weeshuis te *Maastricht*. Onder de eerstgenoemden zijn *vijf* kinderen eener Katholieke vrouw, die door haar echtgenoot verlaten was. *Unitas* begon met aan die vrouw een voorschot te doen van *f* 50, en naderhand van *f* 150. Doch toen zij niettemin door onderscheidene omstandigheden tot nijpende armoede gekomen was, trok de kerkeraads-commissie tot het houden van toezigt op de overgangen zich die lieden aan en verzocht om geldelijken onderstand. — De vrouw

(1) *Open Brief. Een Katholijk Nederlander aan zijne landgenooten. Te Amst.* bij C. L. VAN LANGENHUYSEN, bladz. 10-12.- Wij wenschen dien Brief in veler handen, vooral van gemoedelijke Protestanten, leden van dergelijke genootschappen.

is thans *gereformeerd*..... natuurlijk, uit eigen beweging en volle overtuiging....; en de kinderen zijn besteed in het Diakoniehuis voor *f* 225 jaarlijks, waartoe de afdeeling van *Hulpbetoon* te *'s Gravenhage* voor de helft de kosten draagt. — Eene andere vrouw, in dienst bij burgerlieden «was tot tweemaal toe «moeder geworden, zonder in den echtelijken staat te ver«keeren. Zij kwam daarna tot berouw over haar vroeger ergerlijk «leven, *vond geene voldoening meer in de R. Kerk, waartoe «zij behoorde*», — het zijn de woorden van den secretaris VAN HOOGSTRATEN — «en werd in de gemeente der Hervormden «opgenomen.» Te zamen met *Hulpbetoon* voorziet *Unitas* in de besteding dier kinderen in het Weeshuis te *Leyden*.

Die zamenwerking, zoo als wij reeds zeiden, dagteekent van het jaar 1847. Op den 1n Julij van dat jaar hield de *Algemeene commissie van zamenwerking* hare eerste zitting. Zij bestond toen uit de heeren Mr. I. I. LOKE van wege *Welstand*, G. A. VAN LIMBURG BROUWER voor *Chr. Hulpbetoon* en E. W. VAN DAM VAN ISSELT, bij plaatsvervanging des mede-hoofdbestuurders H. P. TIMMERS VERHOEVEN, voor *Unitas*. Maar behalve deze *algemeene*, bestaan er ook *plaatselijke* commissien van zamenwerking, en in sommige van deze wordt met onverdroten ijver gearbeid aan hetgeen men noemt: *handhaving van het Protestantisme*. «Een ander middel *om nut te stichten* — zoo lezen «wij in het verslag van 1849 — is de vestiging van *plaatselijke «commissien van zamenwerking*. Schier overal waar vertakkingen «zijn van *Unitas* en van *Chr. Hulpbetoon*, zien wij gecommit«teerden van die *twee* vereenigingen tot gemeenschappelijke «handeling aangewezen of, wat nog meer zegt, hierin wezenlijk «werkzaam zijnde. Maar veeltijds ontbreekt de aansluiting met «een gecommitteerde van de maatschappij van *Welstand*.» — Naar de meening van sommigen is o. a. «het streng afgebakende «van den werkkring van *Welstand* eene hinderpaal tot de aan«sluiting;» doch «in strijd met dit gevoelen,» zijn de hoofdbestuurders van *U.* «van oordeel, dat elke gemeenschappelijke

«handeling der twee vereenigingen zeer goed zoude kunnen «worden besproken en overlegd in tegenwoordigheid van een «gecommitteerde der Prot. maatsch. v. *Welstand*. De onder- «vinding toch heeft geleerd dat de zamenwerking van de *drie* «genootschappen steeds wenschelijk is voor *alle* Protestantsche «belangen, en dat bovendien de van lieverlede gewoon wordende «onderlinge aansluiting van gecommitteerden tot goede resultaten «en belangvolle oogenblikken leiden kan. — Na al de hier «aanwezigen verzocht te hebben» – zoo vervolgt de Secretaris, – «om, naar aanleiding dezer opmerking, ieder in den zijne, de «zaak nog eens in overweging te willen nemen, laten wij thans «het berigt volgen, dat wij, *handelende in denzelfden geest*, op «eene dezer dagen bij ons ontvangen kennisgeving van het «bestaan van nog een ander protestantsch genootschap, *Phylac- «terion* genaamd, aan deszelfs hoofdbestuurders hebben geant- «woord, *dat wij allezins bereid zijn om met hen in briefwisseling «en goede verstandhouding te verkeeren.*»

In *briefwisseling* en *goede verstandhouding* met *Phylacterion!* De *Katholiek* (1) en het dagblad *de Tijd* hebben reeds vroeger de vijandige en hatelijke gezindheid van die Vereeniging tegen de Katholieken uit haar eigen statuten ten volle doen kennen: onze lezers zullen het zich herinneren. — En met zulk een genootschap heult *Unitas!* Waarlijk, dit feit alléén — mogten ook andere niet aanwezig zijn — is meer dan genoeg om den *waren* geest van *Unitas* te kenmerken.

Zulk eene ontdekking is inderdaad pijnlijk; maar nog pijn- lijker is het, door al het bovenstaande noodwendig tot het besluit gebragt te worden, dat niet slechts sommige individu's, niet slechts enkele genootschappen, maar het geheele Pro- testantisme, met de Hervormde Synode aan het hoofd, te zamen spant, om door aanwending van «stoffelijke kracht» de Katholieken, zijdelings althans, in hunne tijdelijke belangen

(1) Zie Deel XI, bl. 275 en XII, bl. 206.

te benadeelen, en daardoor «de inwendige kracht die in hen leeft en verwinnend om hen heen grijpt», zoo mogelijk te dooden.

Gelukkig evenwel, dat er nog vele gemoedelijke Protestanten gevonden worden die deze strekking van *Unitas* afkeuren. Want daardoor vindt zij niet alleen minder deelneming dan zij wenschen zoude, maar wordt zij ook, ten minste gedeeltelijk, verhinderd, om al de kracht van hare vijandelijke gezindheid tegen de Katholieken te ontwikkelen. De moeite zelfs die hare bestuurders zich geven, om de Protestanten van het nut dat *Unitas* sticht te overtuigen, en om door allerlei beweegredenen hen over te halen tot deelneming, is op zich zelf reeds een bewijs, dat zij tot hiertoe niet overal den gewenschten bijval gevonden heeft. In dit opzigt is ook de aanspraak van den heer VAN DAM VAN ISSELT, bij de algemeene vergadering in 1849 gehouden, zeer merkwaardig.

Wij zouden ten bewijze daarvan kunnen volstaan met een gedeelte van die aanspraak hier over te nemen. Daar zij echter den *would be* liberalen man zoo geheel doet kennen, oordeelden wij het beter van haar geheel te geven. Wij zullen hem alzoo voor eenige oogenblikken alleen aan het woord laten, zonder hem te interrumperen of tot de orde te roepen, — wat anders wel noodig zou zijn; en willen slechts onze lezers opmerkzaam maken, dat zijne verdediging van *Unitas* enkel gerigt is tegen diegenen zijner «geloofsgenooten», die haar veroordeelen. Vindt men niettemin dat de Katholieken daarin ten zeerste gegriefd worden, dan gelieve men dit eenvoudig toe te schrijven aan den wespenachtigen aard van den heer v. D. v. I. — Zie hier de aanspraak:

«Het is mij een aangename pligt, M. M. H. H. Afgevaardigden van de verschillende Departementen van *Unitas!* U, namens het Hoofdbestuur onzer vereeniging het plegtig welkom te mogen toeroepen, op deze onze *zevende* Algemeene Vergadering en daarbij tevens aan de Afgevaardigden onzer Zuster-Ver-

eenigingen (*Hulpbetoon* en *Welstand*), onze hartelijke en welgemeende groete te mogen aanbieden.»

«Maar is mijne blijdschap over onze tezamenkomst gegrond? Is onze Vereeniging te dezer plaatse voegzaam en betamelijk? Of is zij niet veeleer strijdig met de Christelijke liefde en verdraagzaamheid, en is het geen bedroevend verschijnsel, dat mannen, die verlichting en beschaving op prijs stellen, medeleden zijn van verschillende genootschappen, bestemd om de belangen van het Protestantismus te verdedigen?»

«Ik bid U, Mijne Heeren! oordeelt die vragen niet ongepast. Is niet aan velen uwer, even als aan mij, gebeurd, dat men lof met blaam vereenigende, U heeft gezegd: *Hoe is het mogelijk, dat een man als* GIJ, *lid kan zijn eener Protestantsche vereeniging?* Zijn ons niet verschillende schriften bekend, door geloofsgenooten geschreven, waarin wij worden miskend en aangerand? Het mag dus geen verwondering baren, dat die vragen in mijn gemoed zijn opgerezen, telkens wanneer ik dacht aan de eer en het genoegen die mij wachteden, uwen voorganger te zijn in deze vergadering.»

«Ernstig en zwaarwigtig zijn de beschuldigingen tegen de protestantsche genootschappen ingebragt. *Zij toch*, zegt men *vormen eenen treurigen weerklank met het ware liberalismus. Zij behooren tot die verschijnselen des tijds, die het hart van den opregten en onpartijdigen minnaar en voorstander van Christelijke waarheid en godsdienst met smart vervullen. Hunne pogingen kunnen geen doel treffen, omdat zij in zichzelven afkeuringswaardig zijn. Het is der waarheid onwaardig door andere wapenen dan door hare eigene te zegevieren; 't is eene hopelooze zaak de overtuiging door geld te vestigen en te bevestigen. Het bezigen van stoffelijke middelen tot instandhouding van protestantsche gezinnen of van protestantsche gemeenten is een treurig en verwerpelijk middel, onzer onwaardig. Wij mogen de waarheid en het licht alléén verspreiden door de Heilige Schrift; daardoor en daardoor alléén, zijn wij rein van ge-*

weten voor God en de menschen: zoo en zoo alléén, strijden wij als kinderen des lichts, met de wapenen des lichts!»

«Mij laten die beschuldigingen koel, en ik vind mijn geweten rein voor God en de menschen, hoewel ik medelid ben van verschillende protestantsche genootschappen.»

«Hadden wij immer strijd gevoerd *tegen de geloofsbegrippen onzer Catholijke mede-christenen*: hadden wij het heiligdom des gewetens aangerand: hadden wij *op het voetspoor der Roomsche propaganda*, de gelden ons door onze geloofsgenooten toevertrouwd, gebezigd *om leden te* KOOPEN *voor onze Kerk*.... De kleur der schaamte zou mijn aangezigt bedekken en ik zou mij niet durven vertoonen in de bijeenkomsten, waar verlichte en verdraagzame mannen zich vereenigen.»

«Maar niet alzoo hebben wij gehandeld. Wij hebben *met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen*, de broederhand hem toegereikt, aan wiens overtuiging geweld werd gepleegd.»

«Herdenken wij de kommervolle jaren van 1845 en 1846. Aan hoe menigen Protestant, wiens kinderen, *uit gemengd huwelijk geboren*, niet allen tot zijne Kerk behoorden, is in die bange dagen, door de onverbiddelijke dienaren van *Rome*, niet de vreesselijke keuze gelaten, tusschen het verzaken van het geloof zijner vaderen en tusschen het zien verhongeren van zijn kroost. Aan hoe menigen gemoedelijken Catholiek, wiens kinderen niet allen waren opgenomen in den schoot der R. Kerk, is toen niet het verbreken der meest heilige beloften aangewezen, als het eenigste middel om zich te vrijwaren voor het nijpende gebrek.»

«In die dagen van zorg en beproeving, toen heeft menig huisvader, toen heeft menig hopelooze weduwe, God gedankt, dat er protestantsche genootschappen bestonden, die door het verleenen van tijdelijke hulp, redding bragten in den nood: die hun voedsel en dekking gaven voor hun schreijend kroost. — Door deze genootschappen werden zij in staat gesteld getrouw te kunnen blijven aan de afgelegde belijdenis des geloofs. —

Hun werd gelegenheid verschaft de roepstem van hun geweten te kunnen volgen en het bemoedigend woord gestand te doen, eenen echtgenoot op zijn doodbed gegeven, dat zijne kinderen zouden worden opgevoed in de leer van die Kerk, waartoe de stervende behoorde.»

«Ja! daartoe hebben wij stoffelijke middelen gebezigd. — Maar ik wil het aan onze bestrijders gevraagd hebben: zou het niet zijn geweest de meest bittere, de meest heiligschennende spotternij, indien wij gezegd hadden aan de van kommer en gebrek verkwijnenden: stoffelijke middelen bezigen wij niet. Maar God is groot; God is de liefde en de waarheid zelve. Zie, hier geven wij u het Woord waarin Hij zich aan ons heeft geopenbaard. Leest daarin en gij zult worden gesterkt en opgebeurd!»

«Wij zullen het voorzeker allen gaarne bekennen: *de overtuiging laat zich door geld niet vestigen.* Maar, immers, onze pogingen strekken niet daarheen, dat wij eene overtuiging in het godsdienstige zouden willen vestigen of bevestigen. Wij waken alleen daarvoor, dat de bestaande overtuiging vrij en ongehinderd, zich uiten (!) en ontwikkelen (!) moge. Wij zorgen daarvoor, dat de huisgenooten des geloofs niet gedwongen worden, door nood en behoeften en de zorgen des levens, eene andere overtuiging te huichelen, dan die woont in hun binnenste. Wij zorgen daarvoor, dat hij, die zich in het licht des Evangeliums verheugt *niet gedwongen worde zich te verlagen* TOT DE AANBIDDING VAN HOUT EN STEEN, en dat hij het welvaren van zijn gezin niet KOOPE ten koste van zoodanige vernedering.»

«Dat is geen vestigen of bevestigen eener overtuiging door geld. Het is de handhaving van die vrijheid van geweten, waarop ieder regtschapen mensch, maar bovenal ieder regtgeaard Nederlander zoo hoogen prijs moet stellen. Indien onze handelwijzen, ten deze, het hart van sommigen met smart vervullen; het zal het hart niet zijn van hen, die opregte en

onpartijdige voorstanders zijn van christelijke waarheid en gezuiverde godsdienstleer. *Ik ben gekomen om u vrij te maken*, sprak de Zaligmaker der wereld, en hij die zijne beste pogingen aanwendt om die vrijheid in CHRISTUS te handhaven mag niet gezegd worden onwaardig te handelen, al bezigt hij daartoe stoffelijke middelen.»

«Of laat de verlichting, de beschaving en de godsdienstige opleiding der mindere klasse, in ons vaderland, zoo weinig te wenschen over, dat het treurig en verwerpelijk zou zijn, met ijver en standvastigheid te waken, dat de vonk der waarheid, die glimt in den boezem onzer min gunstig bedeelde geloofsgenooten, niet met roekelooze handen worde uitgedoofd? Bezoedelen wij ons geweten voor God en de menschen, wanneer wij stoffelijke middelen bezigen, daar waar *de vrienden der duisternis* ons dreigen, dat zij het licht met geweld zullen rukken van den kandelaar?»

«Wij zouden die verwijtingen verdienen, indien wij de geestelijke middelen buiten den kring onzer werkzaamheden gesloten hadden. Maar wie geestelijke middelen bezigen wil, bereide zich daartoe de gelegenheid voor. Wie in ons vaderland zijnen akker wil bebouwen, vangt aan met dien te beschutten tegen het geweld van rivieren en van stroomen. Wie geestelijke middelen wil bezigen om het rijk van CHRISTUS te bevestigen en uit te breiden, hij neme maatregelen van bescherming en behoud.»

«*Den Bijbel alléén*, zeggen onze bestrijders, *mogen wij bezigen om de waarheid en het licht te verspreiden.* — Maar is die gezegende Bijbelverspreiding, in onze dagen, door een wonderwerk ontstaan? Wordt het Woord Gods, door eene onbekende en geheimzinnige kracht, in alle talen gedrukt en aan de volkeren uitgedeeld? Of worden de talrijke Bijbelgenootschappen door stoffelijke middelen in staat gesteld hun zegenrijk werk te verrigten?»

«Is het bezigen van stoffelijke middelen, bij de Bijbelver-

spreiding, nuttig en noodzakelijk, hoe kan het aanwenden van die middelen laakbaar zijn, wanneer wij hen moeten bijstaan en versterken, die den Bijbel kennen en bezitten, maar die in gevaar verkeeren dien weder te verliezen, of dien in te ruilen tegen de litanij der Heiligen of tegen de rozenkrans van MARIA?»

«Wie zoo denken moge: ik zal hem niet beschuldigen van onverschilligheid voor de heilige zaak van het Protestantismus, maar ik beschuldig hem van onvoorzigtigheid en van geringschatting zijner vijanden.»

«*Maar het is der waarheid onwaardig, door andere wapenen dan hare eigene te zegevieren.* Die woorden vinden weêrklank in het hart van ieder edel en weldenkend mensch. — De waarheid is sterk en krachtig boven laster en leugen, en hij, die bij het volvoeren van zijnen pligt, als mensch en als burger beschimpt wordt en aangerand, om der goede zaak wille; ja! hij bezigt middelen zijner onwaardig, indien hij wapenen gebruikt, buiten de wapenen der waarheid zelve. Hoe kunstig de leugen gesponnen zij, hoe kunstig de laster ook uitgedacht moge zijn: de waarheid is uit God en zegevierend dringen eindelijk hare stralen door de nevelen des bedrogs en zij plaatsen den bestraalde in het helder licht zijner onschuld, voor de oogen zijner misleide medeburgers.»

«In dien geest, in dien zin, maak ik de woorden onzer beschuldigers tot de mijne.»

«Maar ik verwerp die woorden, wanneer het die waarheid geldt, die den zwakken mensch verbinden moet met zijnen Schepper: ik verwerp die woorden, wanneer het de waarheid betreft, die de leer van het gezuiverde Evangelium stelt tegenover de leer der menschen en wanneer zij voor ons die beteekenis zouden hebben, dat wij het rustig moeten aanzien, *dat alle ongeoorloofde middelen worden aangewend* om het licht der waarheid, dat uit CHRISTUS is, te verduisteren en het eindelijk geheel te verdringen uit het gemoed onzer geloofsgenooten.»

«Laat ons rustig voortgaan op den ingeslagen weg, de waakzaamheid parende met *de christelijke liefde*. — Wij zullen niet *verguizen*: wij zullen niet *aanvallen*: wij zullen *geen veroveringen zoeken*; maar met standvastigheid zullen wij het erfdeel verdedigen ons door de vaderen gelaten, ons verheugende in het licht dat ons geschonken is. — Met vereende krachten zullen wij hen beschermen, *die met geweld zouden worden teruggestooten in den nacht van* BIJGELOOF *en* PRIESTERDIENST».

«Ziet daar, MM. HH. Broeders en Medeleden onzer protestantsche genootschappen, mijne beschouwingen over de beschuldigingen tegen ons ingebragt door onze geloofsgenooten.»

«Die beschouwingen leiden mij er toe, om, met volle overtuiging de woorden te herhalen, die ik bij den aanvang bezigde; om met een gerust geweten te zeggen: welkom op deze *Zevende* Algemeene Vergadering, die ik verklaar te zijn geopend.»

Ziedaar de aanspraak van een man die zich beroemen durft op *christelijke liefde* en *verdraagzaamheid*. — Wij weten niet of de bestrijders van *Unitas*, die de heer v. D. zijne «geloofsgenooten» noemt, door zulk eene taal zich zullen laten overtuigen van het nut en de noodzakelijkheid dier vereeniging: dat is *hunne* zaak. In onze oogen heeft het al den schijn, dat de heer v. D. de zwakheid van zijne bewijsgronden tegenover zijne bestrijders maar al te zeer gevoelde, en er niets beter op wist, dan het fanatisme van sommige lieden gaande te maken, door de schandelijkste blaam te werpen op de Katholieken.

De Katholieken zouden *geld bezigen om leden te koopen voor hunne Kerk*.... De heer v. D. weet immers wel beter? — De Katholieken doen het niet, en *kunnen het niet doen*, juist bij gebrek van de middelen, die men voor dergelijk doel bij hen veronderstelt. Het getal hunner armen is groot genoeg, om er niet meer voor geld bij te koopen. Zij doen het niet, en *kunnen het niet doen*, daar de Protestanten door hunne maatschappelijke positie allezins in staat zijn, om zulke on-

geoorloofde bemoeijingen tegen te gaan. Zij doen het niet, en al ware er gelegenheid toe, zij zouden het niet *willen* doen, dewijl zij, in hunne godsdienst zelve, menigvuldige middelen bezitten, die de Protestanten niet hebben, om op de gemoederen te werken (1). — Neen; in dat opzigt kennen de Katholieken hun geweten «rein voor God en de menschen»; en wij durven — zonder de minste vrees van te worden gelogenstraft — den heer v. D. v. I. openlijk uitdagen, om de waarheid zijner beschuldiging door één enkel feit te bewijzen.

Maar het scheen wel, dat de heer v. D. nog niet tevreden was met de Katholieken in hun zedelijk gedrag te brandmerken. Hij deed meer, en ontzag zich niet, ten spijt van zijne «eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen», de Katholieken te grieven in hetgeen hun het dierbaarst is — in hun geloof.

«*Hadden wij*,» zegt hij, «*immer strijd gevoerd tegen de geloofsbegrippen onzer Katholijke mede-christenen.... de kleur der schaamte zou mijn aangezigt bedekken.*» — Hoe, mijnheer? *Unitas* voert geen strijd tegen onze geloofsbegrippen?.... En *gij*, haar voorzitter, die namens het hoofdbestuur het woord voert, gij maakt er u op hetzelfde oogenblik aan schuldig.... Of is het geen strijd voeren tegen onze geloofsbegrippen, en *nog erger*, wanneer gij onbewimpeld ons der verachting prijs geeft, als waren wij *afgodendienaars*, AANBIDDERS VAN HOUT EN STEEN?.... Is dat niet «aanvallen»? Is dat niet «verguizen»? Is dat niet lasteren? lasteren tegen beter-weten in? Schaam U, mijnheer! zoo gij nog voor schaamte vatbaar zijt...., maar houd u in allen geval overtuigd, dat althans *wij* niet vragen zullen: *hoe het mogelijk is dat een man als* GIJ, *lid kan wezen van* Unitas. — Die vereeniging is uwer waardig; en zij kon hare strekking niet beter doen uitkomen, dan door *U* te kiezen tot haren voorzitter.....

(1) Vgl. *De Brief van* Unitas, *beoordeeld door eenige Amsterdammers*, bl. 22.

Unitas, zoo beweert nu verder de heer v. D., bedient zich niet enkel van *stoffelijke* middelen: want zij sluit de *geestelijke* niet buiten den kring harer werkzaamheden. — Vraagt gij nu, welke die *geestelijke* middelen zijn, en op welke wijze *zedelijke* invloed geoefend wordt, dan moeten wij het antwoord schuldig blijven: want ook die middelen zijn — een geheim. In het verslag van 1849 vinden wij dienaangaande het volgende opgeteekend:

«..... Door de statuten geroepen om, in naam der vereeniging, *zedelijken* invloed te bezigen, tot het ondersteunen en handhaven der aangelegenheden van het Protestantisme in *Nederland*, [*onze lezers weten reeds wat die woorden beteekenen*], zijn wij daaronder ook niet werkeloos geweest. Gaarne zouden wij u de bewijzen te zien geven, om te staven wat wij verder straks reeds zeiden: *Wij waren getrouw in onze roeping en droegen steeds zorge daar niet buiten te gaan.* Maar het is steeds het verlangen der leden van al de tot hiertoe gehouden Alg. Vergaderingen geweest, ons hun vertrouwen te schenken en daarbij te voegen den eisch, dat wij, *waar de zaken van teederen aard zijn, niet openlijk spreken van de wijze waarop wij aan dat vertrouwen hebben beantwoord.* Wij eerbiedigen die beschikking [!], en vergenoegen ons alzoo met te zeggen, dat wij geen inspanning, geen moeite hebben gespaard, en dat, zoo er al veel gebeurd is, waarin wij, de zaken *van het standpunt der vereeniging* beschouwende, ons niet verheugen kunnen, ons echter de bewustheid tot troost is, dat wij alles hebben overdacht, wat wij meenden tot het welzijn der protestantsche belangen te kunnen strekken, niets hebben verzuimd, en met goed overleg beproefd wat heilzaam scheen te kunnen werken (1).»

Des niettemin scheen de verslaggever, de heer VAN HOOGSTRATEN, niet van zich te kunnen verkrijgen, om het stilzwij-

(1) *Verslag* van 1849, bl. 24.

gen te bewaren omtrent één middel, dat tot *zedelijken* invloed was aangewend. Wij deelen het berigt er van letterlijk mede. Onze lezers vinden er misschien een maatstaf in, om daarnaar de niet-genoemde middelen eenigzins te kunnen beoordeelen.

«Terwijl wij van den uitslag spreken van pogingen van algemeene strekking, zoo worden misschien uwe herinneringen met de onze als van zelve verplaatst naar de zorg die de Permanente Commissie [met den heer v. D. v. I. aan 't hoofd] meende te moeten dragen, dat te midden van al wat in den afgeloopen jaargang, om ons heen gebeurde, onder de leden van *Unitas* het geschrift niet onopgemerkt en onbekend zou zijn, waarbij de heer ALBERT verklaarde, niet langer Priester van de R. Kerk te hebben kunnen blijven. *Wij smaken de voldoening* u te kunnen zeggen, dat de toezending van een, twee of drie exemplaren aan ieder onzer departementsbesturen, vrij algemeen genoegen gegeven heeft, en dat daarvan schier overal een *nuttig en doelmatig gebruik werd gemaakt.* Wij verheugen ons steeds in dezen maatregel der Permanente Commissie en stemmen met haar in, wanneer zij, schoon zulks juist niet bijzonderlijk hebbende bedoeld [?], van meening is, dat haar blijk van achting en deelneming [!] in het lot en bedrijf van den afgetreden Pastoor, toen hij alleen stond, en schier geen enkele vriendenhanddruk hem bemoedigde, misschien in de gevolgen nog dienstbaar zal kunnen zijn tot uitbreiding van het Rijk van waarheid en Licht, vooral in de Roomsch Katholieke Kerk (1).»

Al wie dus ontrouw wordt aan zijn geloof, ware het zelfs een afvallige priester, hij kan verzekerd zijn, blijken van *achting* en *deelneming* te zullen ondervinden bij de mannen van *Unitas*. Immers door zulke middelen meenen zij het rijk van waarheid en licht te kunnen uitbreiden, vooral in de R. K. Kerk. Misschien was het wel met dat inzigt dat de heer

(1) T. a. p. bl. 26

v. D. v. I. het blaauwboekje van den gewezen pastoor in de Tweede Kamer bragt; en ofschoon hij zich niet verheugen mogt, de Roomsche leden der Kamer door zijne aanhalingen te bekeeren, was hem «*echter de bewustheid tot troost*», dat hij *beproefd* had «*wat heilzaam scheen te kunnen werken*» voor de belangen van het anti-Katholicisme.

En zulke mannen komen dan nog spreken van *christelijke liefde* en *verdraagzaamheid*, en zonder blozen, stout weg beweren dat zij niets anders beoogen dan de handhaving van het Protestantisme in *Nederland !!*

Het bovenaangevoerde is, zoo wij vertrouwen, meer dan genoeg, om iederen onbevooroordeelde te overtuigen van het tegendeel. Wij willen echter nog één bewijs aanhalen, om onze lezers te doen zien, dat er, onder de leden zelfs van *Unitas* gevonden worden, die hare vijandelijke strekking tegen de Katholieken gereedelijk erkennen.

In de vergadering namelijk van 1849 werd ter tafel gebragt een voorstel van den heer W. H. SURINGAR van *Amsterdam*, tot strekking hebbende *eene geheele vervorming van* UNITAS, *in vereeniging met de twee zustergenootschappen*, WELSTAND *en* CHRISTELIJK HULPBETOON. «Met groote belangstelling», zegt het verslag, «werd van den inhoud van dit voorstel kennis genomen; doch ging het der aandacht van de Vergadering niet voorbij, dat *Unitas* daarin scheen te worden beschouwd als eene vereeniging, waarbij de zorg voor de *geestelijke* belangen door de bevordering van *stoffelijke* verdrongen werd, en dat zij tot doeleg hebben zou, *zich vijandig tegenover rustig levende Roomschgezinden te stellen.* Tegen welke opvatting de Vergadering ernstig protesteerde (1).»

Maar hoe kon de vergadering *met grond* protesteren tegen die opvatting? Is zij dan met de geheele toedragt der zaak, met de *wijze* van werken der hoofdbestuurders *volledig* bekend?

(1) *Verst.* v. 1849, bl. 59.

Weten de leden niet, dat zij zelven *geëischt* hebben, dat de wijze waarop de permanente commissie werkt voor hen *een geheim* zoude blijven ?.... En nu, zonder de zaken behoorlijk te kennen, protesteren zij tegen de betuiging van den heer SURINGAR: dat *Unitas* «zich vijandig stelt tegenover rustig levende Roomschgezinden»!.... Is dat niet meer dan belagchelijk? — Wij houden 't er voor, dat de heer SURINGAR de hatelijke rigting van *Unitas* maar al te duidelijk heeft ingezien, om er ten volle van overtuigd te zijn; maar wij willen hem dan ook gevraagd hebben: of hij — zoo het niet reeds geschied is — als eerlijk man niet op moet houden lid te zijn van eene vereeniging, wier vijandelijke strekking hij teregt veroordeelt?

Bij *ons* staat het dan vast, dat *Unitas* «strijd voert tegen onze geloofsbegrippen», dat zij «aanvalt» en «verguist»; — of zij nu ook «*veroveringen zoekt*», mogen onze lezers beslissen uit hetgeen boven reeds gezegd is wegens *kinderen uit gemengde huwelijken*, en uit hetgeen wij hier nog laten volgen.

«Met eene som van *f* 100 tegen eene rente van 3 pCt. ondersteunden wij eenen inwoner van eene Noordhollandsche stad, die, omdat hij, *naar overtuiging*, uit de Roomsche tot de Hervormde Kerk *stond over te gaan*, door den meester uit zijn ambacht was verstooten. Met eene gelijke hulp van anderen zet hij zich als meester neder.»

«In gemengde huwelijken werd bij herhaling onze tusschenkomst gevorderd tot handhaving van de beloften der echtgenooten, om de kinderen in de Protestantsche godsdienst op te voeden. Alleen om deze trouw, werd een R. K. huisvader van zeven kinderen in *Limburg* uit eene betrekking ontslagen waarin hij anders naar behooren zijn pligt betrachtte. Nadat hij reeds door de Maatschappij *Christelijk Hulpbetoon*, en door welgezinde Protestanten ondersteund, en voor volslagen gebrek behoed was geworden, bleef ons de laatste redding, tot voldoening van broodschuld met *f* 25.00 over. Een gelijk offer bragten wij aan het *eerlijk gemoedsbestaan* van den

R. K. echtgenoot van eene Protestantsche vrouw, in eene stad van *Zuid-Holland* (1).»

Unitas (wie zou het niet gelooven, als hare bestuurders het zoo stijf en strak beweren) «is afkeerig van al wat zweemt naar proselietenmakerij», maar gaf toch eene gratificatie van *f* 20 aan een onderwijzer, en een gelijke som aan eene onderwijzeres in de godsdienst, die om *niet* onderrigt gaven «aan het *niet geringe* getal roomsch-gezinden van beide kunnen, die in *'s Gravenhage* tot de Herv. gezindheid overgingen.»

«Zeker bierbrouwer in een N. Brabantsch dorp, belijder van de R. C. Godsdienst, doet zijne vijf kinderen opvoeden in de leer der Herv. Kerk, waartoe de moeder behoort. Plotseling verliest de man schier zijne geheele beklanting, nadat hem duidelijk genoeg was te kennen gegeven, dat zijne halsstarrigheid omtrent de opvoeding zijner kinderen, zijn ondergang bewerken zou. Niet zoo zeer aan den pastoor zijner gemeente, maar aan die stookers van zoo veel kwaad, de rondreizende kloostergeestelijken, was zulks te wijten (2).» — Op aanraden van den Predikant stelde *Unitas* den man in staat om elders, waar de meerderheid der bevolking Protestantsch is, als logementhouder zich te vestigen. Nu heet het in het verslag, dat de man daardoor «gesteund zal worden in zijne vrijheid om naar de uitspraak van zijn geweten te handelen (3).»

«Met eene som van *f* 100, welke ook, toen zij geschoten

(1) *Versl.* v. 1847.

(2) Als men niet weet aan wien de schuld te geven, is het ver 't gemakkelijkst, om in het onbepaalde te blijven. Dat treft toch altijd eenig doel.

(3) Opmerkelijk is het dat *Unitas* zoo bijzonder gesteld is op *overtuiging*, op *afgelegde beloften*, op *vrijheid van geweten*, wanneer het namelijk een Katholieken vader geldt, die zijne kinderen Protestantsch opvoedt. Als het geval omgekeerd is, schijnt dat alles minder te pas te komen, dan heet de Protestantsche vader een geloofsverzaker. Maar dit laatste komt alweder voor een *Katholieken* vader bij *Unitas* in geen aanmerking. En toch kan deze, *staande zijne godsdienstige overtuiging*, geen *geldige* belofte doen, die daarmede in strijd is, terwijl de Protestant, volgens zijne eigen leer, het doen *kan*.

werd, door *van elders gekomen bijstand* vergezeld ging, is deze *van de R. tot de Hervorm. Kerk overgegane* ondersteunde, genoegzaam geholpen.»

«Hulpverleening aan een voerman, die vóór eenige jaren, van de R. Kerk tot de Herv. is overgegaan.»

De bestuurders te *Rotterdam* «hebben onderstand verleend aan vier personen, welke aan overgang uit de R. Kerk toe te schrijven hadden, dat zij nu in hunne beroepsbezigheden door voormalige geloofsgenooten verlaten, zoo al niet gedwarsboomd werden. Maar het voornaamste deel der te hunner beschikking staande gelden bezigden zij ook dit jaar *wederom* tot het verstrekken van onderwijs aan *uit gemengde huwelijken* geboren kinderen, die op het punt stonden om op R. K. scholen te worden geplaatst of reeds daar waren opgenomen.»

«Ongaarne», wordt uit het Departement *Delft* geschreven, «zouden wij voor onze rekening nemen, alles in schrift te stellen, wat ons van pogingen tot proselietenmaking en het voortrekken der R. scholen (1) bekend is; dan wij mogen ons nogthans dankbaar herinneren, dat, zoo niet alles is kunnen worden afgewend, wat afbreuk deed aan onze belangen, dikwerf onze tusschenkomst veel heeft voorgekomen tot afval, en wij, meer dan eens, den wensch tot overgang *uit overtuiging* van de R. tot Prot. Kerk hebben kunnen *gemakkelijk maken* en *ondersteunen*.»

In het departement van *de Vecht* «ondersteuning verleend aan een weduwe die op zeventigjarigen leeftijd de R. Kerk verliet.» Hetzelfde aan een wever, uit *N. Brabant* overgekomen, wiens vrouw en kinderen protestantsch waren, en die nu ook zelf zijn geloof verlaten heeft (2).

---

(1) Die mannen nemen het de Katholieken van *Delft* bijzonder kwalijk, dat zij hunne kinderen naar de Katholieke armen-scholen, in plaats van naar de stads-scholen, zenden!!

(2) *Versl.* v. 1849.

Welken naam zou men nu een en ander dienen te geven? — Wij hebben de beslissing aan onze lezers reeds overgelaten en onthouden ons van verdere kwalificatie. Onze mededeelingen zijn daarenboven reeds zoo uitgebreid dat wij ons moeten bekorten. Alleen willen wij ten slotte nog aanwijzen, hoe *Unitas*, tot bereiking van haar doel, van *alles* aan de hand heeft, en zich met *allerlei* zaken bemoeit.

Unitas ondersteunde in *N. Brabant* met eene som van *f* 1800 [wel te verstaan: *op verband van vaste goederen*] de ontginning van heide- en broekgronden ten behoeve van protestantsche werklieden. Zij kocht in *Z. Holland* eene bezitting met kostbare tuingronden voor *f* 7200, die geregeld 4 ten honderd afwerpt; eene kleederbleekerij voor *f* 7000; en eene broodbakkerij voor *f* 1410, die echter, volgens verklaring van den penningmeester, «op den duur geene beste rekening zal geven.» Zoo ondersteunde zij: met *f* 1000, tegen acceptatie, een protestantschen bleeker, die uit *Utrecht* was overgeplaatst «naar eene stad waar, even als vroeger te *'s Gravenhage*, alleen *Roomschgezinden* dit beroep uitoefenden;» — met eene gelijke som zekere handelaarster in ellenwaren; — met *f* 200 zekeren winkelier in ellenwaren; want «de permanente commissie ziet met leede oogen de manufactuurhandel van lieverlede uit handen der Protestanten verdwijnen.» — Ondersteuning werd eveneens verleend aan een banketbakker, met bijpassing van één percent van de rente van eene op zijne woning gevestigde hypothecaire obligatie; alsmede aan een schoenmaker in *N. Brabant* en een kabinetwerker en handelaar in ameublementen. Deze laatste, aan wien zij op acceptatie *f* 1000 schoot, was echter in zijne zaken niet staande te houden. «Intusschen heeft niet *Unitas*, maar alleen *een der borgen* daarvoor schade geleden.» — In *Gelderland* hielp zij twee winkels vestigen, en schonk zij eene bijdrage van *f* 25 tot oprigting eener kweekschool voor *protestantsche dienstmeisjes*. — In *Utrecht* draagt zij bij, tot het onderhouden van «bloeijende Bijbelscholen.» — Te *Groningen* rigtte

zij, te zamen met *Hulpbetoon*, een godsdienstige bibliotheek op, waarvan, volgens het verslag, «ook Roomschgezinden soms gebruik maken.» Ook ondersteunde zij in die zelfde stad de inrigting voor Pleegzusters met *f* 50; want men houdt die daar «hoog noodig, zal de ziekenverpleging niet overgaan in handen der R. Katholieken, welke er eene voortreffelijke inrigting van dien aard bezitten.» — Met deze en vele *andere* zaken, die zij in hare vergaderingen ter sprake brengt, bemoeit zich *Unitas*. Wordt er van den kant der Katholieken eene onderneming van eenig belang opgezet, dadelijk zijn de mannen van *Unitas* in de weer om naar de bedoelingen te *gissen* en er zoo mogelijk iets tegen over te stellen. De tijding alleen dat te *Schiedam* een zeeschip gebouwd werd, dat den naam zal voeren van den *H. Vincentius van Paulo*, en dat een tweede kiel reeds gelegd was, veroorzaakte eene groote bekommering aan zeker lid van het hoofdbestuur. Want de man verbeeldde zich dat die schepen zullen varen «*ten voordeele van het jezuiten heir*», en dadelijk heeft hij zich beijverd om dat verlies langs andere wegen voor *Unitas* te vergoeden.

Maar *Unitas* bemoeit zich bovenal met het onderwijs, en trekt zich het lot aan van protestantsche schoolhouders en schoolhouderessen. Zoo schonk zij eene gift van *f* 100 «om eene instelling van opvoeding van *kleine kinderen* eener protestantsche gemeente in *N. Brabant*, tegenover eene bewaarschool, onder het beheer van geestelijke zusters in dezelfde plaats, staande te houden»; alsmede eene gift van *f* 150 om «de school eener diepbeklagenswaardige weduwe voor ondergang te bewaren.» Zij deed een voorschot op acceptatie van *f* 200 aan een kostschoolhouder om, met behulp van andere medewerking, een geschikt woonhuis te kunnen koopen; en op gelijke wijze van *f* 250 aan de Institutrice eener jonge juffrouwen kostschool in *N. Brabant*. Ook beijverde zij zich om de prospectussen van den onderwijzer in de kostschool te *Druten*, «die thans in volle werking is», door hare

vrienden te verspreiden «in de vertakkingen van *Unitas*, die de onderneming ondersteund hadden.»

Met de ondersteuning dier afzonderlijke ondernemingen scheen zij evenwel nog niet tevreden. Zij wilde iets meer algemeens hebben, en bragt het in de algemeene vergadering van 1849 werkelijk tot stand. Naar aanleiding van een voorstel van bestuurders in het Departement *Groningen* werd toen «besloten tot het benoemen eener personele commissie, die zal hebben zorge te dragen voor hetgeen door de protest. vereeniging *U.* zou kunnen worden aangewend voor het *behoud en de ontwikkeling van het Christelijk godsdienstig beginsel in het lager schoolonderwijs.* Welke commissie tijdelijk of voortdurend werkzaam zal kunnen zijn, onder de leiding der permanente commissie uit het hoofdbestuur (1), en zulks met vrijheid om niet alleen voorstellen te leveren, maar ook zelve *naar buiten te werken*, en daartoe vaste correspondenten aan zich te verbinden, b. v. één in iedere provincie. — In overeenstemming met het voorstel, had het hoofdbestuur, in een praeadvies voorgedragen de zustervereenigingen *Welstand* en *Chr. Hulpbetoon* uit te noodigen, om deel te nemen aan dit werk, en zulks door eenige leden toe te voegen aan de door de algemeene vergadering van *U.* te benoemen commissie, of wel, door elk in den zijne, eene afzonderlijke commissie in te stellen voor hetzelfde doel.» — Een en ander vond bijval «en er werden vervolgens door de Vergadering drie personen als gecommitteerden van *Unitas* benoemd (2).»

Zóó werken de protestantsche genootschappen met vereenigde krachten om hun «Christelijk godsdienstig beginsel», —

---

(1) Zoo zal dan ook de heer VAN DAM VAN ISSELT helpen *zorge dragen voor het behoud en de ontwikkeling van het* CHRISTELIJK *godsdienstig beginsel in het lager onderwijs !!*

(2) *Verslag* v. 1849, bl. 61—62.

d. i. *de antikatholieke strekking* — in het lager onderwijs te *behouden* en te *ontwikkelen*. En dan zouden de Katholieken nog langer met de handen overeen zitten, en *niets* doen om hunne belangen, de eeuwige belangen hunner kinderen te verzekeren?..... Wij hopen het niet: het ware onvergeeflijk.

EINDE VAN HET ACHTTIENDE DEEL.